

“การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย

ธิดิภัทร จรุงชัยกุลเจริญ

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาคติชนวิทยา
ปีการศึกษา 2566
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

“การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย

อธิษฐาน จรรยาชัยกุลเจริญ

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาคติชนวิทยา
ปีการศึกษา 2566
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

วิทยานิพนธ์ เรื่อง "การอธิษฐาน" ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย
ของ ธิติภัทร จรุงชัยกุลเจริญ
ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... (รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข)	ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์
..... (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ)	ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
..... (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แคทรียา อังทองกำเนิด)	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
..... (ดร.พรหมพิสิฐ พันธุ์จันทร์)	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
..... (ดร.ณัฐพร ไช่มุกข์)	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

อนุมัติ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.กรรองกาญจน์ ชูทิพย์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	“การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย
ผู้วิจัย	ธิดิภัทร จรุงชัยกุลเจริญ
ประธานที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ
ประเภทสารนิพนธ์	วิทยานิพนธ์ ปร.ด. คติชนวิทยา, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2566
คำสำคัญ	อธิษฐาน, อนุภาค, สังคมและวัฒนธรรมไทย, พระพุทธศาสนา, วรรณคดีไทย

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อกระแสหลักประการหนึ่งในสังคมไทย, 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ซึ่งเป็นตัวบทที่มีอิทธิพลสืบต่อกันมาในสังคมไทย, 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย การศึกษาใช้วิธีการวิจัยเชิงวิเคราะห์เอกสาร โดยเลือกศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก เป็นตัวแทนความเชื่อกระแสหลักในสังคมไทย และเลือกศึกษาตัวบทวรรณคดีไทยจำนวน 240 เรื่อง เป็นกรณีศึกษาสังคมวัฒนธรรมไทยที่ถูกบันทึกไว้และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นสืบต่อกันมา

ผลการศึกษาพบว่า “การอธิษฐาน” ในพระพุทธศาสนา ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ในฐานะหลักที่กำหนดวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ แนวคิดเรื่องการอธิษฐานที่มีอิทธิพลในสังคมไทย พบในพระสุตตันตปิฎกในส่วน “อธิษฐานบารมี” คือที่ปรากฏในชาดกและพุทธประวัติ แสดงถึงหลักธรรมเพื่อบรรลุถึงการกำจัดอำนาจอกุศล นับเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติหลักธรรมอื่น เป็นจุดเริ่มต้น และให้กรอบอันนำไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังได้ในระดับโลกุตระ

“การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย เป็น “อนุภาค” สำคัญที่มุ่งไปสู่ผลทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตระ จำแนกตามความมุ่งหมายได้ 6 ลักษณะ ได้แก่ การขอพร การเสี่ยงทาย การบนบาน-บวงสรวง การสาปแช่ง-สาบาน การแสดงอิทธิฤทธิ์ และการตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย พฤติกรรม “การอธิษฐาน” ในตัวบท มักอ้างถึงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หรืออ้างถึงอำนาจบุญบันดาลตามหลักพระพุทธศาสนา

เมื่อเชื่อมโยงความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” จากแนวคิดทาง พระพุทธศาสนา และจากวิถีชีวิตของคนในสังคมที่ปรากฏในวรรณคดีไทยที่เป็นกรณีศึกษา พบว่า “การอธิษฐาน” แสดงให้เห็นความผสมผสานทางความเชื่อ และความสัมพันธ์ของความตั้งมั่นใน ระดับโลกียะและโลกุตระที่ดำรงอยู่คู่กันเสมอมาในสังคมไทย โดยมีบทบาทในการสะท้อนปัญหาของผู้ อธิษฐานซึ่งสัมพันธ์กับสถานะทางสังคมและช่วงชีวิต ส่วนคุณค่าของ “การอธิษฐาน” แบ่งได้เป็น 3 มิติ ได้แก่ 1) *มิติปัจเจกบุคคล* ถือเป็นหลักปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้บุคคลมีความหวัง มีขวัญ กำลังใจ และดำรงความมุ่งมั่นในการกระทำเป้าหมายให้สำเร็จ เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการกำจัด ความหวาดกลัวต่อ “ความไม่มั่นคง” ในชีวิตและจิตใจ 2) *มิติสังคมและวัฒนธรรม* ถือเป็นพฤติกรรม สำคัญที่เกิดจากรากฐานความเชื่อทางศาสนาอันนำไปสู่ผลผลิตทางวัฒนธรรมและหลักปฏิบัติทาง สังคม เช่น ช่วยค้ำจุนระบบการเมืองการปกครองหรือความมั่นคงของรัฐในรูปแบบการสาปแช่ง เป็นต้น นับเป็นพลังแฝงทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่และสืบต่อจากครั้งอดีต 3) *มิติเหนือโลก* “การอธิษฐาน” มีคุณค่าในระดับจิตวิญญาณในฐานะช่องทางสำหรับสื่อสารกับเบื้องบนหรืออำนาจบุญบารมีที่นำไปสู่ การบรรลุเป้าหมายในระดับที่สูงขึ้นกระทั่งถึงการบรรลุธรรมได้ในที่สุด วิธีการที่จะทำให้ “การ อธิษฐาน” ประสบผลสำเร็จได้ต้องประกอบด้วย “การกระทำ” ที่มุ่งมั่นในระดับชีวิตและ “ความคิด” ที่มั่นคงในระดับจิตวิญญาณ รวมถึงความเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่ในตนเองเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมาย ที่ตั้งใจไว้ได้ โดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

Title	“ADITTHANA” IN THAI SOCIO-CULTURAL CONTEXT
Author	Thitiphat Jaroonchaikuljaroen
Advisor	Assistant Professor Onusa Suwanpratest, Ph.D.
Academic Paper	Ph.D. Dissertation in Folklore- (Type 1.1), Naresuan University, 2023
Keywords	Adhitthana, Motif, Thai Society and Culture, Buddhism, Thai Literature

ABSTRACT

This dissertation is a study in the field of folklore. It aims to 1) study and analyze the concept of "Adhitthana" in Buddhism, which is one of the primary ideas and beliefs in Thai society, 2) study and analyze the concept of "Adhitthana" in Thai literature, which is a body of work with a continuing influence on Thai society, 3) study and analyze the meaning, role, and value of "Adhitthana" within Thai socio-cultural context. The analysis of documents involved the selection of data from Buddhist scriptures, specifically the Tripitaka, to represent the predominant belief system in Thai society. Additionally, it encompassed the analysis of 240 Thai literary works as case studies of Thai society and culture, which have been preserved and transmitted from generation to generation.

The study found that the concept of "Adhitthana" in Buddhism is primarily evident in the Vinaya Pitaka, serving as the foundation that governs the practices of Buddhist monks. The concept of "Adhitthana" is found in the Suttanta Pitaka, specifically in the section on "Adhitthana-Parami", as seen in the Jataka stories and Biography of Buddha. These perspectives represent the foundational principles for achieving the elimination of negative influences and serve as a basis and the starting point for various ethical practices that lead to the desired goals within the ultimate religious goal.

According to "Adhitthana" in Thai literature, this concept is a significant "motif" aimed at achieving results on both the secular and transcendent levels. It can be categorized into 6 features based on its intended purpose, including seeking blessings, performing cleromancy, making vows or making sacrifices, taking an oath or cursing, demonstrating supernatural power, and expressing determination to achieve goals. The concept of "Adhitthana" in literary works often refers to the power of divine beings and deities in the Brahmanism or the power of merit in accordance with Buddhist principles.

When combining the meanings, roles, and values of "Adhitthana" from the Buddhist perspective and the way of life as depicted in Thai literature as case studies, it is found that "Adhitthana" reflects a fusion of beliefs and the determination to achieve both secular and transcendent goals that coexist within Thai society. It plays a role in reflecting the issues of "Adhitthana" individuals in relation to their social status and circle of life. As for the value of "Adhitthana", it can be divided into three dimensions. (1) The individual dimension is a life philosophy that instils hope, boosts morale, and sustains determination in achieving goals. It serves as a tool to dispel the fear of "insecurity" in life and the mind. (2) The social and cultural dimension is a significant practice rooted in religious beliefs, contributing to cultural products and social practices, such as, supporting the political system and ensuring state security through curses. It is seen as a form of hidden cultural influence that is sustained and passed down from the past. (3) The transcendental dimension holds that "Adhitthana" holds spiritual value as a pathway for communication with the deities or the divine powers that lead to achieving higher spiritual goals. The successful practice of "Adhitthana" requires a combination of committed "actions" and unwavering "mind", along with the determination, especially for the ultimate goal in Buddhist practice, which is "Nirvana."

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความกรุณาอย่างยิ่งของ “ครู” ท่านสำคัญสองท่านในชีวิตของผู้วิจัย ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ดวงมน จิตรจางนงค์ ครูกรุณาแก้ไขและตรวจทานเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อย่างละเอียดด้วยความเอาใจใส่และอดทน ทั้งยังให้กำลังใจและแสดงความหวังใญ่ผู้วิจัยเสมอมา ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์ ครูเป็นผู้ผลักดันให้ผู้วิจัยศึกษาต่อในระดับดุษฎีบัณฑิต ทั้งยังกรุณาให้คำปรึกษาและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยด้วยความรักความเมตตาเสมอมา ท่านทั้งสองเป็นผู้ “สร้าง” “หล่อเลี้ยง” และ “ขัดเกลา” ให้ผู้วิจัยเติบโตขึ้นอย่างมั่นใจ ขอกราบรำลึกพระคุณและขอบพระคุณครูทั้งสองท่านไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ให้ความรู้และความคิดอันมีค่า ทั้งยังให้กำลังใจและเชื่อมั่นในตัวผู้วิจัยเสมอมา ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภักดีผาสุข ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการพัฒนางานวิจัยนี้ให้สมบูรณ์และ “คมชัด” ยิ่งขึ้น ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แคทเธีย อังทองกำเนิด อาจารย์ ดร.พรหมพิสิฐ พันธุ์จันทร์ ที่ได้กรุณาสละเวลาอ่านงานวิจัยนี้อย่างละเอียดและช่วยตั้งข้อสังเกต ชี้ข้อบกพร่อง และให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์จนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ด้วยดี

ขอขอบคุณกัลยาณมิตรทั้งหลายที่มอบกำลังใจ และความหวังใญ่แก่ผู้วิจัยเสมอ โดยเฉพาะ วัชรภรณ์ เอกประเสริฐ, นิชา ภมรบุตร, ศุภโชค เบญจมังคลารักษ์, กัลยา กุศลพนานิข, มีสิทธิ์ วงศ์ทรายทอง, อมตนันท์ ตั้งธนาพลกุล, พรรณิ กายชุ่มอินทร์, ภูษณา ถนอมศักดิ์, นัทธมน ศรีเนตร, หทัยชนก สุขโชติ, ตรีนันท์ วัชรพลกรกุล, สุตนันท์ สุตศรีพ, ภาคิน นิมมานนรวงศ์ และครูภาษาไทย โรงเรียนวิทยาศาสตร์จุฬาภรณฯ หลายท่าน

ผู้วิจัยไม่มีพี่น้อง แต่หาใช่ไม่มีพี่ไม่มีน้อง ขอขอบคุณความรักและกำลังใจดี ๆ จาก ประไพ อุพิทักษ์, นมล กมลโยธิน, อมล วัฒนะสมดี, ญาดา อนันต์นาวิณสรณ์, ดาเรศ เทียนศิริ, ศิริลักษณ์ เทียนศิริ

เหนือสิ่งอื่นใด ขอขอบพระคุณ คุณแม่ เอ็นดู เกษมณี และคุณพ่อ นิวัติ จรุงชัยกุลเจริญ ผู้ให้ชีวิต และมอบความรักให้แก่ลูกในทุกขณะเวลา ทั้งยังสนับสนุนให้ลูกได้เรียนในสิ่งที่รักตลอดมา ท้ายที่สุด ขอขอบคุณ ธนภณ แก้วกิตติกาญจนา ผู้ที่คอยอยู่เคียงข้าง และเป็นกำลังใจสำคัญของผู้วิจัย

ฉัตรภากร จรุงชัยกุลเจริญ

สารบัญ

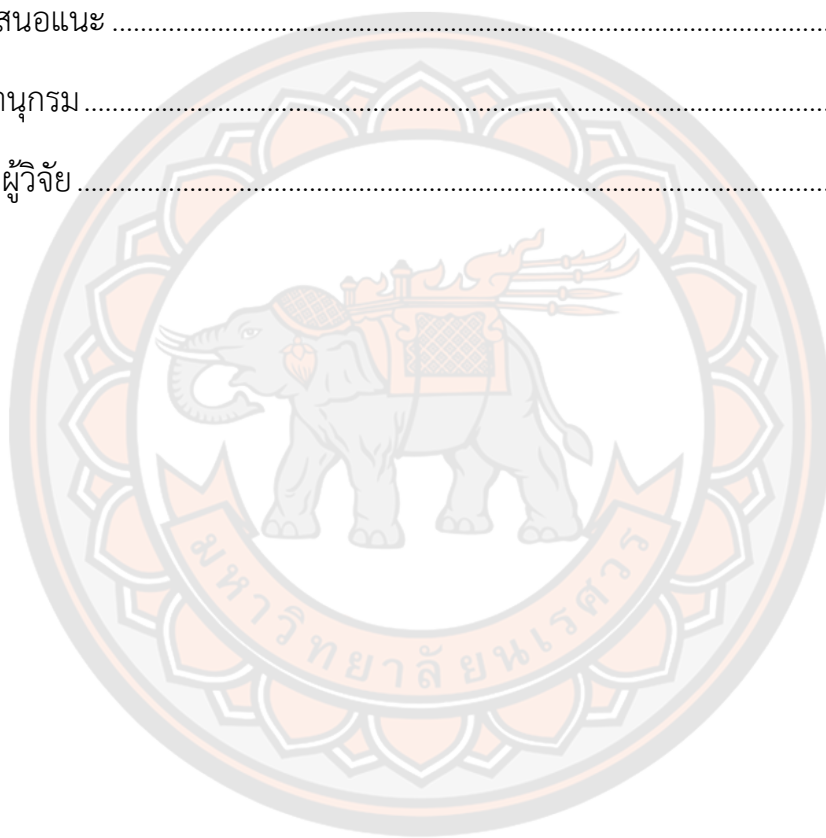
	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
ประกาศคุณูปการ.....	ช
สารบัญ.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	๗
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	7
ขอบเขตการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	16
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	17
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	17
บทที่ 2 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	18
ภูมิหลังเรื่อง “การอธิษฐาน”.....	18
1. ความเป็นมาของ “การอธิษฐาน”.....	18
2. แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในสังคมไทย.....	21
3. คำศัพท์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	31
ภูมิหลังเรื่องวรรณคดีไทย.....	40
1. วรรณคดีสมัยสุโขทัย.....	40

2.	วรรณคดีสมัยอยุธยา.....	43
3.	วรรณคดีสมัยธนบุรี.....	49
4.	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3).....	50
5.	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 6).....	53
	แนวทางการศึกษาคติชนคดี 3 มิติ.....	56
	บทที่ 3 “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา	59
	ความหมายของ “การอธิษฐาน”	61
1.	“การอธิษฐาน” ในภาษาสันสกฤต	61
2.	“การอธิษฐาน” ในภาษาบาลี	62
3.	“การอธิษฐาน” ในภาษาไทย	64
	ความสำคัญของ “การอธิษฐาน”	66
1.	การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานบารมี (บารมีขั้นต้น) ได้สำเร็จ	67
2.	การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี (บารมีชั้นกลาง) ได้สำเร็จ.....	68
3.	การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสูง) ได้สำเร็จ.....	70
4.	การทำให้มีความมุ่งมั่นในการทำเป้าหมายมากยิ่งขึ้น	72
5.	การทำให้มีความเชื่อมั่นในตนเองในการเสี่ยงภัย.....	74
	รูปแบบของ “การอธิษฐาน”	75
1.	รูปแบบ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระวินัย	75
2.	รูปแบบ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระธรรม	79
	สาเหตุของ “การอธิษฐาน”	81
1.	ความต้องการที่จะเป็นพระพุทธเจ้า	82
2.	ความต้องการที่จะบรรลุผลเชิงกุศล และอกุศล.....	84

3. ความต้องการที่พึงทางจิตใจ.....	85
4. ความต้องการให้เกิดมีจิตใจแน่วแน่ที่จะกระทำบางสิ่ง.....	87
องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”	88
1. ปัญญาอธิษฐาน.....	88
2. สัจจาธิษฐาน.....	90
3. จาคาธิษฐาน.....	90
4. อุปสมาธิษฐาน.....	91
ผลที่ได้รับจาก “การอธิษฐาน”	93
1. ระดับกามสุข.....	93
2. ระดับฉานสุข.....	93
3. ระดับนิพพานสุข.....	95
บทที่ 4 “การอธิษฐาน” ภาพสะท้อนจากวรรณคดีไทย.....	97
คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน”	99
1. คำ “อธิษฐาน”.....	99
2. คำแผลงรูป และเสียงจาก “อธิษฐาน”	100
3. คำบ่งชี้อื่น ๆ.....	102
ลักษณะของ “การอธิษฐาน” : จำแนกตามความมุ่งหมาย.....	102
1. อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกียะ	102
2. อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกุตระ	138
บทบาท และความสำคัญของ “การอธิษฐาน”	146
1. ความสำคัญในมิติปัจเจกบุคคล.....	146
2. ความสำคัญในมิติสังคม และวัฒนธรรม	155

3. ความสำคัญในมิติเหนือโลก	163
มุมมอง และสถานะของผู้อธิษฐาน	172
1. สามัญชน	173
2. พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์	176
3. นักบวช และผู้ทรงศีล	178
พัฒนาการของ “การอธิษฐาน” ในสมัยต่าง ๆ	181
1. สมัยสุโขทัย	181
2. สมัยอยุธยา	182
3. สมัยธนบุรี	188
4. สมัยรัตนโกสินทร์	189
พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน”	196
1. ผลสืบเนื่องของ “การอธิษฐาน”	196
2. พลังเชิงบวก และเชิงลบ	199
3. พลาณภาพที่นำไปสู่มิติเหนือโลก	205
บทที่ 5 “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย	208
ความหมายของ “การอธิษฐาน” กับการผสมผสานทางความเชื่อ	208
1. ความหมายในระดับโลกียะ	210
2. ความหมายในระดับโลกุตระ	211
พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน” กับบทบาทต่อสังคม	212
1. “การอธิษฐาน” กับยุคสมัยทางสังคม	214
2. “การอธิษฐาน” กับการสร้างอำนาจและชนชั้นทางสังคม	217
“รากฐาน” ทางความเชื่อสู่ “ผลผลิต” ทางวัฒนธรรม	221

1. อธิพลของพระพุทธศาสนา.....	221
2. “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรม.....	230
บทที่ 6 สรุปลผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	234
สรุปลผล.....	234
อภิปรายผล.....	239
ข้อเสนอแนะ.....	250
บรรณานุกรม.....	251
ประวัติผู้วิจัย.....	261

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพ 1 กระบวนการของ “การอธิษฐาน”	246
ภาพ 2 องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”	247

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

เมื่อชีวิตของมนุษย์ต้องประสบกับวิกฤต ความทุกข์ ความกลัว หรือสิ่งที่ไม่คาดคิด โดยไม่อาจล่วงรู้อนาคตที่ไม่แน่นอนในชีวิตของตนเองได้ นอกจากการมีความหวังแล้ว “ความเชื่อ” ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชีวิตก้าวเดินต่อไปได้ แต่บางครั้งการที่จะไปสู่สถานะที่ดีขึ้น หรือบรรลุเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก หรือเกินกว่ากำลังความสามารถของตนเอง และความช่วยเหลือของคนรอบข้าง จนไม่อาจเชื่อได้ว่าทุกอย่างจะดีขึ้นเอง หรือไม่แน่ใจว่าสิ่งที่ปรารถนานั้นจะสัมฤทธิ์ผลได้หรือไม่ ความมุ่งมั่นในการขอความช่วยเหลือจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติหรือ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” จึงกลายเป็นอีกหนทางหนึ่งที่หลายคนเชื่อว่าอาจมีอำนาจบันดาลให้เป้าหมายนั้นสำเร็จได้ ความมุ่งมั่นตั้งจิตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นี้เองเรียกกันว่า “การอธิษฐาน” ซึ่งมีอยู่หลายระดับ และมีรายละเอียดของความหมายที่แตกต่างกันออกไป

“การอธิษฐาน” ถือเป็นเรื่องใกล้ตัว และผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของคนในสังคมไทยรวมถึงผู้วิจัยเองก็มีความผูกพันกับ “การอธิษฐาน” ในฐานะปุถุชนคนหนึ่งที่มีหวังความสำเร็จในชีวิต และ “การอธิษฐาน” เป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้รู้สึกมีขวัญกำลังใจ จึงได้ลองหยิบยกความเชื่อนี้มาตั้งคำถาม และพิจารณาในเชิงวิชาการทางจิตวิทยา พบว่ายังมีแง่มุมที่น่าสนใจอีกมากชวนให้วิเคราะห์ และไขรหัสสันจะนำไปสู่ความเข้าใจความคิดความเชื่อของมนุษย์ และวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการไต่ระดับทางจิตวิญญาณได้ต่อไป เช่น การอธิษฐานในความหมายทั่วไป และในพระพุทธศาสนาเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เหตุใดเราจึงต้องอธิษฐาน เราอธิษฐานกับใคร อธิษฐานแล้วนำไปสู่อะไร เหตุใดมนุษย์กับ “การอธิษฐาน” จึงเป็นสิ่งคู่กันมาหลายยุคสมัย และ “การอธิษฐาน” เป็นเพียงเรื่องมง่ายหรือเป็นหนทางที่มีคุณค่าทางจิตใจ และความคิด

จากการพิจารณาเบื้องต้นพบว่า “การอธิษฐาน” อยู่คู่กับความเชื่อของมนุษย์ในหลากหลายศาสนาอย่างยาวนาน เช่น ศาสนาในอารยธรรมยุคโบราณของอียิปต์ มีคัมภีร์โบราณชื่อว่า *คัมภีร์เฮอริเมติกา (The Hermetica)* สันนิษฐานว่ามีอายุมากกว่า 5,000 ปี เนื้อหากล่าวถึงหลักคำสอนของ “พระมหาเทพ” (God) เกี่ยวกับที่มา และสัจธรรมของโลก อันเป็นรากฐานสำคัญที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมตะวันตก (ทิโมธี ฟรีค และปีเตอร์ แกดดี้, 2551, น 9-10) เนื้อหาในคัมภีร์ปรากฏ “การอธิษฐาน” ในบทบูชาคุณพระมหาเทพของท่านเฮอริมีส ผู้รจนาคัมภีร์ โดยกล่าวอ้อนวอนขอให้

พระองค์ประทานพรให้ท่านดำรงอยู่ในภาวะแห่งการเข้าถึง “ความรู้” และ “ความรัก” ของพระผู้เป็นเจ้าของท่าน หรืออยู่ในความหลุดพ้นนั้นอย่างเป็นที่นิรันดร์

...ข้าพระองค์ไม่อ่อนวอนขอสิ่งใดนอกจากนี้ -

ขอให้พระองค์ประทาน

ให้ข้าพระองค์ดำรงอยู่ตลอดไป

ในความรู้ และในความรักต่อพระองค์

และขออย่าให้ข้าพระองค์ต้องหลุด

จากชีวิตอันกอปรด้วยพรอันประเสริฐนี้

(ทีโมธี เฟรีค และปีเตอร์ แกนต์, 2551, น. 132)

ในคริสต์ศาสนา “การอธิษฐาน” ต่อพระผู้เป็นเจ้าของท่านถือเป็นหัวใจสำคัญของศาสนาเช่นกัน ดังที่ นันทชัย มิซุน (2003, น. 11) กล่าวไว้ว่า “ร่างกายต้องการอาหาร และปอดต้องการอากาศ ฉะนั้น ชีวิตฝ่ายจิตวิญญาณของคริสเตียนก็ย่อมต้องการการอธิษฐานอันนั้น” โดยมีพระเยซูเป็นต้นแบบของ “การอธิษฐาน” ให้กับคริสตศาสนิกชนโดยพระองค์จะอธิษฐานต่อพระเจ้า (พระบิดา) ด้วยการสวดอ่อนวอนในห้องส่วนตัว ไม่กระทำในที่แจ้ง เพื่อขอให้พระเจ้าช่วยไถ่บาป และปลดปล่อยพระองค์จากความชั่วร้าย ดังที่ปรากฏในบทสวดอ่อนวอนต่อพระเจ้าใน *พระคัมภีร์ไบเบิล* อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของคริสตชนดังนี้

ข้าแต่พระเจ้า ขอทรงหันมาช่วยชีวิตของข้าพระองค์ให้รอดด้วยเถิด

ขอทรงช่วยกู้ข้าพระองค์ เพราะเห็นแก่ความรักมั่นคงของพระองค์

เพราะถ้าในความตาย ไม่มีการระลึกถึงพระองค์แล้ว

ในแดนผู้ตายใครเล่าจะโมทนาพระคุณของพระองค์

(พระคริสตธรรมคัมภีร์ฯ, 2531, น. 1051)

“การอธิษฐาน” ยังมีส่วนสำคัญในฐานะองค์ประกอบของพิธีกรรม และเป็นช่องทางสำคัญในการ “สื่อสาร” ต่อพระผู้เป็นเจ้าของท่านในศาสนาประเภทเทวนิยม อย่างในศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยม (Monotheism) ชาวมุสลิมต้องประกอบพิธีละหมาด 5 เวลาต่อวัน อันเป็นศาสนกิจสำคัญเพื่อแสดงความเคารพ และภักดีต่อพระอัลลอฮ์อย่างมั่นคง อีกทั้งยังเป็นการชำระล้างบาป และสิ่งสกปรกในจิตใจ ขั้นตอนการละหมาดจะเริ่มจากการกล่าวตักบีร์ เพื่อแสดงเจตนาละหมาด หลังจากนั้น

ให้อ่าน *คูอาร์ฮิสตีฟตาห์* ด้วยคูอาร์ที่ได้รับรายงานมาจากท่านนบี โดยมีเนื้อความเป็นคำอธิษฐานต่อพระผู้เป็นเจ้าให้ช่วยชำระบาปคล้ายคลึงกับคำอธิษฐานในคริสต์ศาสนาข้างต้น มีคำแปลภาษาไทยว่า

...โอ้อัลลอฮฺ **ขอทรงแยกแหวางข้าพระองค์ และบาปของข้าพระองค์ให้ห่างเหมือน**
ที่ทรงแยกทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ขอทรงชำระข้าพระองค์ให้บริสุทธิ์จากความผิด
ของข้าพระองค์เหมือนผ้าขาวที่ถูกชำระจนบริสุทธิ์จากความสกปรก ขอพระองค์ทรงล้าง
ข้าพระองค์จากความผิดทั้งหลายของข้าพระองค์ด้วยหิมะ น้ำ และลูกเห็บ

(มุตตะฟะกุน อะลัยฮฺ โดยมีบันทึกในอัล-บุคอรีห์ เลขที่: 744 และมุสลิม เลขที่: 598

อ้างถึงใน มุหัมมัดบิน อิบรอฮีม อัตตุวัยญีรียฺ, ม.ป.ป)

ศาสนาฮินดู เคยมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจากความเชื่อแบบอเทวนิยม (Henotheism: เชื่อในเทพหลายองค์ แต่มีองค์หนึ่งเป็นใหญ่เหนือเทพองค์อื่น ๆ เฉพาะเวลาพิธีบูชาข้ายัญ) กลายมาเป็นความเชื่อแบบเอกเทวนิยม (Monotheism) คือเชื่อว่าพระเจ้าผู้เป็นใหญ่ในจักรวาลมีเพียงองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีพระเจ้าองค์ใดยิ่งใหญ่เท่า และเทพองค์นั้นคือพระประชาบดี หรือต่อมาเรียกว่า พระพรหม (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547, น. 13) ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดของชาวฮินดูจึงเป็นการเข้าสู่พรหมัน อันเป็นความจริงสูงสุดของโลก และสรรพสิ่ง ในขณะที่เดียวกันยังมีความเชื่อผสมผสานเรื่องเทพต่าง ๆ จำนวนมากที่มีมาแต่เดิมเช่นกัน ตัวอย่างจาก *คัมภีร์อุปนิษิต* ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของคัมภีร์พระเวทที่ให้ความรู้เรื่องเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ และสัจธรรมระดับสูงที่สุดของศาสนาฮินดู มีอยู่ 10 คัมภีร์ที่ได้รับการยกย่องว่าสำคัญที่สุดจาก 108 คัมภีร์ที่มีการอนุรักษ์ไว้ ได้แก่ *กฐะ อีศะ เกนะ ปรีศนะ มุณชุกะ มัณชุกะ ไตตติรียะ ไอตเรยะ ฉานโทคยะ และพฤห์ทอาร์ณยกะ* (สวามี ประภาวนันทะ และเฟรเดอริค แมนเชสเตอร์, 2553, น. 14-15) ทุกคัมภีร์ดังกล่าวล้วนแล้วแต่เริ่มต้นด้วยบทนำที่อธิษฐานขอพรถึงพระผู้เป็นเจ้า ดังตัวอย่างจากการเริ่มต้นของคัมภีร์กฐะ ที่ขอให้พรหมันช่วยชี้แนะ คัมครอง และประทาน “กำลัง” “ความเข้าใจ” “ความรัก” และ “ความมีสมานฉันท์” ดังนี้

...โอม...

ขอพรหมันคัมครองข้าพระองค์

ขอพระองค์ทรงชี้แนะข้าพระองค์

ขอพระองค์ประทานกำลัง และความเข้าใจที่ถูกต้อง

ขอข้าพระองค์เปี่ยมด้วยความรัก และความมีสมานฉันท์

โอม... ศานติ – ศานติ – ศานติ

(สวามี ประภาวนันทะ และเฟรเดอริค แมนเชสเตอร์, 2553, น. 2)

กล่าวโดยสรุป “การอธิษฐาน” ตามความหมายทั่วไปเป็นสิ่งสำคัญที่ปรากฏร่วมในหลายศาสนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นความเชื่อสากล (universal) เพียงแต่แตกต่างกันด้วยเนื้อหา และรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไปตามแนวคิดความเชื่อของคนกลุ่มนั้น ๆ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์พื้นฐานที่มนุษย์มีในจิตของตนเอง ต่อสิ่งที่ตนเคารพบูชา หรือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ แต่ “การอธิษฐาน” ยังมีความหมายที่ลึกซึ้ง และลักษณะที่หลากหลายมากกว่านั้น อันสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ที่แง่มุมต่าง ๆ และสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อทางคติชนวิทยา ศาสนา และปรัชญาของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีความเชื่อผสมผสานจากคติ “พุทธ พราหมณ์ ผี” ทำให้ “การอธิษฐาน” มีลักษณะผสมผสานตามไปด้วย อย่างในปัจจุบัน มีพุทธศาสนิกชนจำนวนมากนิยมไปขอพรให้ความรักสมปรารถนาต่อพระตรีมูรติที่หน้าลานศูนย์การค้าเซ็นทรัลเวิลด์ โดยเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความรัก แม้ว่าที่จริงแล้วเทวรูปดังกล่าวไม่ใช่พระตรีมูรติ แต่เป็นพระสทาศิวะ (พระศิวะ 5 เศียร) ซึ่งตามความเชื่อดั้งเดิมนั้นถือเป็นเทพผู้จัดโรคร้าย ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องความรักแต่อย่างใด (วรัชชมน ไตรยศักดา, 2563) และการขอพรเรื่องความรักเช่นนี้ก็ขัดต่อหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เน้นย้ำว่าความรักเชิงผู้สาวเป็นกิเลสที่ควรต้องระงับอีกด้วย จึงชวนให้น่าขบคิดต่อไปว่า เหตุใดจึงรับความเชื่อเรื่องเทพศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาอื่นเข้ามา “ผสมผสาน” ดัดแปลง และหลอมรวมอยู่ในวัฒนธรรมไทยจนกลายเป็นภาพที่คุ้นตาได้อย่างกลมกลืน

เมื่อมองย้อนกลับไปในอดีต ความเชื่อของคนไทยที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” นั้นยังปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันเพราะเรายู่ร่วมกับความเชื่อที่ผสมผสาน และใกล้ชิดวิถีชีวิตดังที่กล่าวมาแล้ว “การอธิษฐาน” หรือบูชาสิ่งที่ตนเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อให้ความมุ่งหวังสัมฤทธิ์ผล จึงเป็นสิ่งที่ปฏิบัติต่อเนื่องกันมาจนเกิดเป็นประเพณี (Tradition) และสิ่งสำคัญที่บันทึก และสะท้อนให้เห็นสายธารแห่งวัฒนธรรมในสังคมไทยได้ดีก็คือ “วรรณคดี”

“การอธิษฐาน” เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ปรากฏสืบทอดอยู่ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ในลักษณะคล้ายคลึงกันจนเรียกได้ว่าเป็นขนบ โดยจัดเป็นเหตุการณ์สำคัญในการถ่ายทอดความคิด ความหวัง และวิธีการค้นหาคำตอบของตัวละคร จนถือได้ว่าเป็น “อนุภาค” (motif) ในทางคติชนวิทยา ซึ่งหมายถึง หน่วยย่อยในนิทานที่มีความไม่ธรรมดา หรือมีความน่าสนใจในทางความคิด และจินตนาการ หรืออาจกล่าวได้ว่ามีความโดดเด่นเป็นที่จดจำ และได้รับการสืบทอด และดำรงอยู่ ทั้งนี้ อนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ พฤติกรรมของตัวละคร หรือเหตุการณ์ก็ได้ (Stith Thompson, 1977, น. 415 อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, 2557, น. 40) ในที่นี้ “การอธิษฐาน” จัดเป็นอนุภาคเหตุการณ์ที่มีบทบาทในการสร้างสรรค์วรรณคดี

วรรณคดีคืองานศิลปะประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ส่วนใหญ่มักใช้หมายถึงงานประพันธ์ที่มีคุณค่า ได้รับการยกย่อง และมีมาแต่โบราณ ฉะนั้น เรื่องราวในวรรณคดีย่อมสะท้อน

ให้เห็นถึงสภาพสังคม วัฒนธรรม ความคิดความเชื่อ คติทางศาสนาต่าง ๆ เพราะกวีหรือผู้สร้างสรรค์งานย่อมเป็นส่วนหนึ่งจากการหล่อหลอมของสังคมยุคนั้น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อกวีแต่งเรื่องราวเป็นบทประพันธ์ที่มีความงดงาม และคุณค่าทางวรรณศิลป์ ย่อมประดิษฐ์ถ้อยคำ และองค์ประกอบต่าง ๆ โดยใช้ชุดความคิดที่มีอิทธิพลต่อตนเองในสมัยนั้น ๆ เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ของวรรณคดีที่ตนเองแต่ง เมื่อผู้อ่านในสมัยหลังได้ศึกษาวรรณคดีก็สามารถใช้เป็นข้อมูลเพื่อตีความ และต่อยอดด้วยแนวทางการศึกษาจากศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ ได้ และสาขาหนึ่งที่สามารถใช้ข้อมูลทางวรรณคดีในการศึกษาด้านวัฒนธรรม และคติความเชื่อในสังคมได้เป็นอย่างดีก็คือคติชนวิทยา

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ข้อมูลทางวรรณคดีเหมาะแก่การศึกษาเรื่อง “การอธิษฐาน” ในทางคติชนวิทยาก็คือ เนื้อหาของวรรณคดีนั้นมีความแตกต่างจากบันทึกหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ทั่วไป กล่าวคือ ผู้สร้างวรรณคดีจะเน้นถ่ายทอด “อารมณ์” ความรู้สึกผ่านศิลปะทางภาษาเพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจต่อผู้เสพวรรณคดี ดังนั้น วรรณคดีจึงเอื้อต่อการแสดงความรู้สึก ความปรารถนา ความหวัง หรือความมุ่งมั่นในการกระทำเป้าหมายต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความมุ่งมั่นของกวีเอง และของตัวละครที่สร้างขึ้น ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมทางความคิดที่สืบทอดมาจากอดีต และสอดแทรกด้วยปรัชญาที่นำไปสู่ความเข้าใจมนุษย์ แม้ว่าวรรณคดีไทยบางเรื่องจะได้รับอิทธิพล หรือมีต้นเค้ามาจากวัฒนธรรมต่างประเทศ เช่น อินเดีย จีน อาหรับ ตะวันตก แต่ก็มักจะผ่าน “กระบวนการทำให้เป็นไทย” เช่น การแปล การแต่งชำระ การทำให้สมบูรณ์โดยราชสำนัก (เสาวณิต จุลวงศ์, 2561, น. 266-267) เมื่อนำวรรณคดีเหล่านี้มาพิจารณาด้วยแนวคิดทางคติชนวิทยาก็จะช่วยให้เข้าใจวัฒนธรรมหรือแนวคิดร่วมอันเป็นสากล (universal) ของมนุษย์ได้มากยิ่งขึ้น ดังที่ กุสุมา รัชชมนณี (2559, น. 356-357) กล่าวไว้ว่า

เมื่อถอดรหัสภาษาแล้วจะพบว่าเนื้อในของวรรณคดีเป็นสิ่งที่มีความค้ำยั้ง ทำให้เห็นธาตุแท้ของมนุษย์ซึ่งเป็นสากล คนแต่ละชาติหรือที่ชาติ ๆ ก็มีส่วนที่เหมือนกันเพราะมีธาตุแท้เหมือนกัน แต่มีวิถีคิดมีพฤติกรรมต่างไป เพราะค่านิยม และความเชื่อ **ดังนั้นเมื่อรู้เรื่องวัฒนธรรม เราก็จะสามารถเข้าใจวิถีคิด และพฤติกรรมรวมทั้งค่านิยม และความเชื่อ ทำให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ได้ นั่นก็คือเนื้อในของวรรณคดี**

ตัวอย่างจากวรรณคดียุคแรกของไทยคือ *ไตรภูมิพระร่วง* หรือ *เตภูมิกถา* ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการถ่ายทอดแก่นของคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย และส่งอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน มีการกล่าวถึงเรื่อง “อำนาจของคำอธิษฐาน” ในตำนานการสร้างโลก ดังตอนที่เหล่าอภิสรรพพรหมจากสวรรค์จุติลงมาเป็นมนุษย์ เมื่อได้ลองชิมง้วนดินที่มีรสชาติดี จนเกิดความคิดอกุศลต่าง ๆ จากที่เคยมีรัศมีสว่างจากกายก็หายไปหมดสิ้น เป็นเหตุให้โลกมืดสนิท แต่ด้วยอำนาจแห่ง “บุญ” คำอธิษฐาน

ของพรหมเหล่านั้นจึงได้บังเกิดเป็นดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ที่ให้แสงสว่างในยามกลางวัน และกลางคืน แสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการกระทำ และความเชื่อบุญ-บาปตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ข้อที่น่าขบคิดต่อไปคือ พรหมเหล่านี้อธิษฐานต่อใคร เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ หรือว่าเป็นความแน่วแน่งตั้งใจในอำนาจแห่งบุญของตนเอง จึงทำให้บังเกิดสิ่งเหล่านั้นได้

...ฝูงพรหมทั้งหลายเห็นดังนั้น ต่างคนต่างขิมรสปลื้มนั้น ทุกคนต่างเข้าแล่น้ำทุกวัน เหตุตั้งนั้นคำริ 3 อันเป็นอกุศลเกิดแก่เขาตั้งนั้น อันว่ารัศมีในตัวเขาก็หายไปสิ้น แต่นั้นมีดทั้งเมือง ดินนี้ทุกแห่ง แลมิได้เห็นกันสักแห่งเลย เขาเห็นว่ามิดตั้งนั้นก็กล่าวทุกคน เขาจึงรำพึงตั้งนี้แล้วว่าเราจะกระทำฉันทใด แล้วเราจะเห็นหนตั้งนี้ **เมื่อตั้งนั้นด้วยอำนาจเพื่อบุญฝูงสัตว์อันเกิดนั้น จึงเป็นเดือนเป็นตะวันเป็นคืนดังเก่าอีก อำนาจอธิษฐานนั้นจึงเกิดเป็นตะวันดวงหนึ่งใหญ่สูงได้ 50 โยชน์ โดยปริณณทลได้ 150 โยชน์** ให้คนทั้งหลายเห็นหน เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหลายเห็นกันเรื่อง ตั้งนั้นแลยินดีถูกเนื้อพึงใจหนักหนา จึงว่าตั้งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจบรรเทาอันมิดนั้นกว่าใด ควรเรียกชื่อว่าพระสุริยแล เมื่อนั้นพระอาทิตย์ให้รุ่งเรือง สิ้นกลางวันตั้งนั้น จึงประทักษิณพระสุเมรุราชไป ครั้นว่าลับเขาพระสุเมรุราช ฝ่ายหนึ่งกลับมิดเข้าเล่าแล ฝูงคนทั้งหลายยิ่งกลัวขึ้นเล่าไสต จึงว่าตั้งนี้ เทพบุตรอันเกิดให้รุ่งเรืองคืนหนักหนาแล้ว แต่ว่ายยังมีเมื่อมิดตั้งนี้ **จึงเทพบุตรอาจให้รุ่งเรืองเมื่อกลางคืนนี้ ตั้งเทพบุตรกลับไปนั้นด้วยอำนาจให้ฝูงคนทั้งหลายใฝ่ใคร่แลอธิษฐานตั้งนี้ จึงเกิดเป็นเดือนอันหนึ่งใหญ่แลงามนัก** แต่ว่าน้อยกว่าตะวันโยชน์หนึ่ง เป็นตั้งใจฝูงคนทั้งหลายอธิษฐานนั้นแล ทั้งเดือนแลตะวัน ย่อมมาแต่พรหมโลก เพื่อจักให้เห็นแก่ฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้แลเมื่อเขาเห็นเดือนตั้งนั้น เขายินดีหนักหนายิ่งกว่าเก่า เขาจึงว่าตั้งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจให้เราเห็นหนตั้งใจเราปรารถนาตั้งนี้ ดูจรรู้ใจเราแลเกิดเป็น ควรเราเรียกชื่อว่าจันทร์เทพบุตรแล

(กถาวรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2528, น. 184)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทย โดยสืบค้นจากข้อมูลหลักฐานทางพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาความหมาย และพุทธปรัชญาของ “การอธิษฐาน” ซึ่งเป็นตัวแทนด้านความเชื่อทางศาสนาหรือเรื่อง “ทางธรรม” และศึกษาจากข้อมูลหลักฐานทางวรรณคดี เพื่อเป็นตัวแทนด้านความเชื่อทางอารมณ์ความรู้สึกหรือเรื่อง “ทางโลก” ดังที่ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2529, น. 79) กล่าวว่าไว้ว่า “เรื่องศาสนาเป็นเรื่องของพระของเจ้า เรื่องของฆราวาสก็คือ รูป รส กลิ่น เสียง ตั้งนั้น ทั้งผู้แต่ง และผู้อ่านก็สนใจตรงกันเรื่องนี้ วรรณคดีของไทยจึงเป็นเรื่องของรูปรสกลิ่นเสียง (วรรณคดีแห่งอารมณ์)” เพื่อแสดงให้เห็นถึงความหมาย คุณค่า ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของ “การอธิษฐาน” ในฐานะวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมายาวนานจากอดีตจนถึง

ปัจจุบัน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในคติ แนวความคิดความเชื่อ และความปรารถนาของคนในสังคมไทย สมัยต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ยังเป็นการค้นคว้าเพื่อตอบคำถามในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวไปข้างต้นอีกด้วย

นอกจากนั้น งานวิจัยที่ศึกษาเรื่อง “การอธิษฐาน” ในวัฒนธรรมไทยแบบองค์รวมโดยเฉพะานั้น ยังมีไม่มากนัก พบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเชิงศาสนาโดยตรงบ้าง เช่น ปริญาทิพนธ์เรื่อง “การอธิษฐาน” ในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา ของพิชชกร ปะทะวัง (2559), วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในเนมิราชชาดก” ของพระชุติมันต์ อริโย (เข้มกลาง) (2557), วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดเรื่องอธิษฐานบารมี ในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถราวาท” ของสุภาพร พรหมเถื่อน (2554) แต่ยังไม่มีการกล่าวถึง “การอธิษฐาน” ในฐานะวัฒนธรรมด้วยชุดข้อมูลทางวรรณคดี ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงปรารถนาที่จะทำให้ความเข้าใจเรื่อง “การอธิษฐาน” เป็นสิ่งที่แพร่หลายมากยิ่งขึ้นโดยพิจารณาจากแง่มุมที่หลากหลายทั้งจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และวรรณคดีไทยสมัยต่าง ๆ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อกระแสหลักประการหนึ่งในสังคมไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ซึ่งเป็นตัวบทที่มีอิทธิพลสืบต่อกันมาในสังคมไทย
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในวัฒนธรรมไทย โดยสืบค้นจากแหล่งข้อมูลสำคัญทางพระพุทธศาสนา และวรรณคดีไทย ดังต่อไปนี้

1. เอกสารทางพระพุทธศาสนา

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตีพิมพ์ปี 2539 จำนวน 45 เล่ม (พระวินัยปิฎก 8 เล่ม, พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม, พระอภิธรรมปิฎก 12 เล่ม) รวมถึงงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. เอกสารทางวรรณคดี

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” จากตัวบทวรรณคดีไทย จำนวน 240 เรื่อง แบ่งย่อยเป็นยุคสมัยตามการศึกษาของ วัชร รมยะนันท์ (2535, น. 5-59) ดังนี้

2.1 สมัยสุโขทัย

วรรณคดีสมัยสุโขทัย เริ่มตั้งแต่รัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จนถึงรัชกาลของพระมหาธรรมราชาลิไท ประมาณปี พ.ศ. 1800 ถึง พ.ศ. 1920 มี 3 เรื่อง ได้แก่

- 1) ศิลจารึกหลักที่ 1
- 2) ไตรภูมิพระร่วง
- 3) สุภาสิตพระร่วง

หมายเหตุ: - รายชื่อวรรณคดีที่ถูกตัดออก ได้แก่ นางนพมาศ (พบว่าตัดแปลงแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2457, คำนำ))

2.2 สมัยอยุธยา

วรรณคดีสมัยอยุธยาเริ่มในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) จนถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มี 35 เรื่อง ได้แก่

- 1) ลิลิตโองการแข่งน้ำ
- 2) มหาชาติคำหลวง
- 3) ยวนพ่ายโคลงดั้น
- 4) โคลงทวาทศมาส
- 5) กำสรวลโคลงดั้น
- 6) ลิลิตพระลอ
- 7) กาพย์มหาชาติ (เหลือเพียง 3 กัณฑ์ คือกัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์สักการบรรพ*)
- 8) โคลงทศรถสอนพระราม
- 9) โคลงพาลีสอนน้อง
- 10) โคลงราชสวัสดิ์
- 11) เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา
- 12) เสือโคคำฉันท์
- 13) สมุทรโฆษคำฉันท์
- 14) จินตามณี
- 15) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
- 16) ราชานิลปคำฉันท์* (หรือ นิราศชีดา)
- 17) อนิรุทธคำฉันท์
- 18) คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง
- 19) โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์

- 20) กาพย์ห่อโคลงพระศรีมหาสมุทร
- 21) โคลงนิราศนครสวรรค์
- 22) โคลงอักษรสามหมู่
- 23) โคลงกวีโบราณ จำนวน 25 บท
- 24) โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสวัดป่าโมกข์
- 25) จินตามณี ฉบับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
- 26) นันทโศภนสูตรคำหลวง
- 27) พระมัลลย์คำหลวง
- 28) กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก
- 29) กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง
- 30) กาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร
- 31) เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร
- 32) ปุณโณวาทคำฉันท์
- 33) โคลงนิราศพระบาท
- 34) กลบทสิริวิบูลกิติ
- 35) โคลงนิราศทริภุชชัย

***หมายเหตุ:** - รายชื่อวรรณคดีข้างต้นมีการแก้ไข หรือเพิ่มเติม ตามการค้นคว้าของผู้วิจัย
 - รายชื่อวรรณคดีที่ถูกต้องออก ได้แก่ อิเหนาใหญ่ (ดาหลัง) อิเหนาเล็ก และบทละครนอก 14 เรื่อง (ต้นฉบับสูญหาย), โคลงเบ็ดเตล็ดของศรีปราชญ์ (รวมอยู่ในโคลงกวีโบราณ 25 บท)

2.3 สมัยธนบุรี

วรรณคดีสมัยธนบุรี ในรัชกาลของพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งแต่ พ.ศ. 2310 ถึง พ.ศ. 2325 มี 6 เรื่อง ได้แก่

- 1) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ มี 4 ตอน คือตอนพระมงกุฎ หนุมานเกี่ยวนางวานริน ทำวามาสีวราชว่าความ และทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกลดปลุกหอกกบิลพัท
- 2) โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
- 3) ลิลิตเพชรมงกุฎ
- 4) อิเหนาคำฉันท์
- 5) นิราศเมืองกวางตุ้ง (นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน)
- 6) กฤษณาสนนึ่ง

2.4 สมัยรัตนโกสินทร์

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2468 (วรรณคดีเรื่องสุดท้ายคือเรื่องสามกรุง ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ แต่งจบในปี พ.ศ. 2487) มี 196 เรื่อง ได้แก่

- 1) บทละครเรื่องอุณรุท ฉบับรัชกาลที่ 1
- 2) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1
- 3) บทละครเรื่องดาหลัง ฉบับรัชกาลที่ 1
- 4) บทละครเรื่องอิเหนา ฉบับรัชกาลที่ 1
- 5) กลอนนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง
- 6) โคลงพยุหยาตราเพชรพวง
- 7) ลิลิตพระศรีวิชัยชาดก
- 8) กากีคำกลอน
- 9) สมบัติอมรินทร์คำกลอน
- 10) กลอน และร้อยจารึกเรื่องสร้างภูเขาทองที่วัดราชคฤห์
- 11) ร่ายยาวเวสสันดรชาดก 2 กัณฑ์ กุมาร และมัทรี
- 12) สามก๊ก
- 13) ราชาริราช
- 14) ไตรภูมิโลกวิจินัย
- 15) ไซฮั่น
- 16) กฎหมายตราสามดวง
- 17) นิพนพานวังหน้า
- 18) เพลงยาวนิราศ ไปปราบพม่าที่เมืองนครศรีธรรมราช
- 19) โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลว่ง
- 20) นิราศตลาดเกียบ
- 21) ร่ายยาวเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน ฉบับพระเทพโมลี (กลั่น)
- 22) มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์ ฉบับพระเทพโมลี (กลั่น)
- 23) บทละครเรื่องอิเหนา ฉบับรัชกาลที่ 2
- 24) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ (บางตอน) ฉบับรัชกาลที่ 2
- 25) บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ฉบับรัชกาลที่ 2
- 26) บทละครนอกเรื่องมณีพิชัย (บางตอน) ฉบับรัชกาลที่ 2
- 27) บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐา (บางตอน) ฉบับรัชกาลที่ 2

- 28) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
- 29) โคลงปราบดาภิเษก (ยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
- 30) นิราศเมืองแกลง
- 31) นิราศพระบาท
- 32) นิราศภูเขาทอง
- 33) นิราศสุพรรณ
- 34) นิราศวัดเจ้าฟ้า
- 35) นิราศอิเหนา
- 36) นิราศพระประธม
- 37) นิราศเมืองเพชร
- 38) รำพันพิลาป
- 39) นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี
- 40) นิทานคำกลอนเรื่องโคบุตร
- 41) นิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์
- 42) นิทานคำกลอนเรื่องสิงห์ไตรภพ
- 43) กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา
- 44) เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร
- 45) บทเห่เรื่องกากี เรื่องพระอภัยมณี และเรื่องโคบุตร
- 46) สวัสดิรักษา
- 47) เพลงยาวถวายโอวาท
- 48) บทละครเรื่องอภัยนุราช
- 49) สุภาชิตสอนหญิง
- 50) นิราศนรินทร์
- 51) เพลงยาวนายนรินทร์อิน
- 52) โคลงนิราศตามเสด็จลำน้ำน้อย
- 53) โคลงนิราศกลาง
- 54) โคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- 55) เพลงยาวพระยาตรังฯ
- 56) พระราชปจฉา 8 เรื่อง
- 57) กระแสพระราชดำริเรื่องเมืองเขมร
- 58) เพลงยาวพระราชปรารภ และเพลงยาวปลงสังขาร (จารึกวัดโพธิ์)

- 59) เพลงยาวกลบท 64 บท จารึกวัดโพธิ์ (ผีพระโขนง 10 บท)
- 60) โคลงฤๅษีตัดตน มี 84 บท (จารึกวัดโพธิ์)
- 61) โคลงต้นเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ (จารึกวัดโพธิ์)
- 62) โคลงเบ็ดเตล็ด (จารึกวัดโพธิ์) โคลงอธิบายภาพรามเกียรติ์ โคลงจารึกศาลาราย

โคลงจารึกหน้าพระมหาเจดีย์

- 63) ลิลิตตะเลงพ่าย
- 64) ลิลิตกระบวนพยุหยาตราพระกฐินทางสถลมารค และทางชลมารค
- 65) พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป
- 66) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
- 67) สรรพสิทธิคำฉันท์
- 68) ตำราฉันท์ วรรณพฤติ 50 แบบ และมาตราพฤติ 8 แบบ (จารึกวัดโพธิ์)
- 69) ฉันท์ และกาพย์ขับไม้ กล่อมช้างพัง
- 70) จักรทศิณี
- 71) ฉันท์สังเวทกลองวินิจฉัยเกร์
- 72) เพลงยาวเจ้าพระ
- 73) ร่ายยาวเวสสันดรชาดก 11 กัณฑ์ (เว้นมหาพน และมัทรี)
- 74) ร่ายทำขวัญนาคหลวง
- 75) พระปฐมสมโพธิกถา
- 76) คำฤๅษี
- 77) ตำราสร้างพระพุทธรูป
- 78) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
- 79) โคลงโลกนิติ
- 80) โคลงนิราศไปทัพเมืองเวียงจันทน์
- 81) สดุดีพระเกียรติอัญเชิญขวัญมงคลเชนทรขำนิเพือกพลาย
- 82) โคลงจินตามณี
- 83) โคลงนิราศพระประชม ฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
- 84) โคลงนิราศสุพรรณ ฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
- 85) โคลงนิราศฉะเชิงเทรา
- 86) บทละครเรื่องคาวี
- 87) บทละครเรื่องระเด่นลันได
- 88) เพลงยาวว่าพระยามหาเทพ (ทองปาน)

- 89) บทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์
- 90) เพลงยาวกรมศึกดี
- 91) นิราศวังบางยี่ขัน
- 92) เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4
- 93) บทสักวาต่าง ๆ ของคุณพุ่ม
- 94) บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ
- 95) บทละครเรื่องอุณรุทร้อยเรื่อง
- 96) เพลงยาวเรื่องกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประจวบ
- 97) เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 98) นิราศกลาง
- 99) นิราศเดือน
- 100) พระบรมราชาธิบายต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4
- 101) พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 4
- 102) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง ฉบับรัชกาลที่ 4
- 103) ร่ายยาวเวสสันดรชาดก 3 กัณฑ์คือกัณฑ์วนปเวสน จุลพน และสักกบรรพ
ฉบับรัชกาลที่ 4
- 104) อิศรญาณภาษิต
- 105) นิราศลอนดอน
- 106) จดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ
- 107) นิราศพระปฐม
- 108) นิราศทวาราวดี
- 109) โคลงนิราศกรุงเก่า
- 110) นิราศพระปลิว
- 111) เสภาเรื่องอาบุญหะขัน
- 112) สุธนคำฉันท์
- 113) อุเทนคำฉันท์
- 114) พระราชพิธีสิบสองเดือน
- 115) พระราชหัตถเลขา ฉบับรัชกาลที่ 5
- 116) จดหมายเหตุเสด็จประพาส ฉบับรัชกาลที่ 5
- 117) ไกลบ้าน
- 118) ลิลิตนิทราชาคริต

- 119) บทละครเรื่องเงาะป่า
- 120) บทละครเรื่องวงศ์เทวราช
- 121) ฉันทเรื่องอนุสาวรีย์แห่งความรัก
- 122) กาพย์เห่เรือ
- 123) โคลงสุภาชิตต่าง ๆ
- 124) กลอนไดอารี่ชิมทราบ และตามเสด็จไทรโยค
- 125) กลอนนิยายอาหรับราตรี
- 126) รุไบยัต
- 127) ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์
- 128) ลิลิตพระบรมราชาภิเษกสัปตมหาจักรีวงศ์
- 129) ลิลิตตำนานพระแท่นมณีศิลาบาท
- 130) ฉันทสมโภชบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 6
- 131) ฉันทดุขฎีสังเวย กาพย์ขับไม้กล่อมช้างพระเศวตคชเคชดิลก
- 132) ละครรื่อง และละครพันทาง 48 เรื่อง (ประมาณ 400 เรื่อง) ต้นฉบับสูญหาย
- 133) วชิรญาณสุภาชิต
- 134) นิราศนครวัด
- 135) พงศาวดารไทยรบพม่า
- 136) แบบเรียนเร็ว 3 เล่ม
- 137) แบบเรียนหลวง 6 เล่ม
- 138) ฉันท และกาพย์ขับไม้กล่อมช้างฉบับต่าง ๆ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย)
- 139) พรรณพฤษษา และสัตวภิธาน และตำราอีก 4 เรื่อง คือ อนันตวิภาค

เขมรารากษรมาลา นิตินสารสาธก และปกริณำพจนานตถ์

- 140) กาพย์เห่เรือ ฉบับสมเด็จฯ กรมพระยานครรัตนาวัดติวงศ์
- 141) บทละครตีกดาบรรรพ์
- 142) บทละครนอก ฉบับเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์
- 143) โคลงกลอนของครูเทพ
- 144) บทละครนอก ฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์)
- 145) นิราศตั้งเกี้ยว
- 146) ลิลิตนารายณ์สิบปาง
- 147) ลิลิตพายัพ
- 148) มงคลสูตรคำฉันท์

- 149) พระนลคำหลวง
- 150) มัทนะพาธา
- 151) กาพย์เห่เรือยุคใหม่
- 152) โคลงสุภาชิตต่าง ๆ จำนวน 65 บท
- 153) โชนเรื่องรามเกียรติ์ บทร้อง และบทพากย์ และละครเบิกโรงเรื่องศึกคำบรรพ์
- 154) นิราศพระมเหสถ์
- 155) ละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ
- 156) บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง และบทละครศึกคำบรรพ์
- 157) บทละครเรื่องท้าวแสนปม
- 158) บทละครรำ และร้องเรื่องศกุนตลา
- 159) บทละครเรื่องสากุนตี
- 160) ละครพูดเรื่องโรมิโอ และจูเลียต
- 161) ละครพูดเรื่องเวนิสวานิช
- 162) ละครพูดเรื่องตามใจท่าน
- 163) ละครพูดสลับลำเรื่องวิชาวาหพระสมุท
- 164) ละครเรื่องปริยทรรศิกา
- 165) ละครเรื่องพญาราชวังสัน
- 166) โคลงนิราศประลองยุทธ์
- 167) สักวาหน้าหนาว
- 168) เสภาสำหรับขับนาระบำสามัคคีเสวก
- 169) ละครสังคีตเรื่องวังตี
- 170) ละครเรื่องพระเกียรติรถ
- 171) โคลงสุภลักษณ์วาดรูป
- 172) บ่อเกิดรามเกียรติ์
- 173) พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ รัชกาลที่ 6
- 174) พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร
- 175) บทความต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 6 เช่น เมืองไทยจตุสดมภ์ โคลนติดล้อ ลัทธิ

เอาอย่าง ฯลฯ

- 176) พระนลคำฉันท์
- 177) กนกนคร
- 178) สามกรุง

- 179) จดหมายจางวางหรั้า
- 180) กาศย์เท่เรือ
- 181) นิทานเวตาล
- 182) นางพญาของไทเฮา
- 183) กลอน และนักกลอน
- 184) นิราศวัดรวก
- 185) กฎหกคำฉันท์
- 186) เพชรมงกุฎคำฉันท์
- 187) วินิควานิขคำฉันท์
- 188) เปรีคลิสคำฉันท์
- 189) คำฉันท์ดุขฎฐีสั่งเวย และกาศย์ขับไม้กล่อมข้างเผือกชื่อ พระเศวตวชิรพาหะ
- 190) กลอนเรื่องสามก๊ก ตอนนางเตียวเสี้ยนกำจัดตั้งโต๊ะ
- 191) ประชุมลำนำ
- 192) รัชม้งคลาภิเศกคำฉันท์
- 193) กลบทสุภาษิต กลอนกลบท 60 ชนิด
- 194) อิลราชคำฉันท์
- 195) สามัคคีเภทคำฉันท์
- 196) ลิลิตสุภาพจากชาดก

นียมศัพท์เฉพาะ

1. การอธิษฐาน หมายถึง การตั้งใจแน่วแนในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้เป้าหมายที่ตั้งไว้สัมฤทธิ์ผล โดยแบ่งออกได้เป็น 6 ลักษณะ ได้แก่ การขอพร, การเสี่ยงทาย, การบนบาน-บวงสรวง, การสาปแช่ง-สาบาน, การแสดงอิทธิฤทธิ์, การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย
2. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง ภาวะที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถบันดาลให้เป็นไปหรือให้สำเร็จได้ตั้งปรารถนา
3. วัฒนธรรม หมายถึง วิถีปฏิบัติที่คนกลุ่มหนึ่งยึดถือสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์หรือความเจริญงอกงามของคนกลุ่มนั้น
4. สังคม หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน และมีวัฒนธรรมร่วมกัน
5. พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หากกล่าวถึงนิกายมหายานจะระบุเจาะจงว่า พระพุทธศาสนานิกายมหายาน)
6. วรรณคดี หมายถึง วรรณกรรมที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี มีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน”
2. ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา และวรรณคดีไทย
3. คัดเลือกส่วนที่เกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
4. คัดเลือกส่วนที่เกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยแต่ละยุคตามขอบเขตการศึกษาที่กำหนดไว้
5. จัดประเภท และเรียบเรียงกลุ่มข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการศึกษา
6. วิเคราะห์ข้อมูล
 - 6.1 วิเคราะห์ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา
 - 6.2 วิเคราะห์ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย
 - 6.3 วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่พบทั้งในพระพุทธศาสนา และวรรณคดีไทย อภิปรายเชื่อมโยงถึงความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทย
7. สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจปรัชญา และความเป็นมาของ “การอธิษฐาน” ในฐานะแนวคิดสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย และมีลักษณะอันเป็นสากล (universal)
2. ทำให้เห็นความสำคัญของวิชาคติชนวิทยาในฐานะการศึกษาเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary) ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้จากศาสตร์ต่าง ๆ เพื่ออธิบายความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในเชิงปรัชญาความคิดของมนุษย์

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

- 2.1 ภูมิหลังเรื่อง “การอธิษฐาน”
 - 2.1.1 ความเป็นมาของ “การอธิษฐาน”
 - 2.1.2 แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในสังคมไทย
 - 2.1.3 คำศัพท์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.2 ภูมิหลังเรื่องวรรณคดีไทย
 - 2.2.1 วรรณคดีสมัยสุโขทัย
 - 2.2.2 วรรณคดีสมัยอยุธยา
 - 2.2.3 วรรณคดีสมัยธนบุรี
 - 2.2.4 วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3)
 - 2.2.5 วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4-6)
- 2.3 แนวทางการศึกษาคติชนคดี 3 มิติ

ภูมิหลังเรื่อง “การอธิษฐาน”

“การอธิษฐาน” ส่วนใหญ่มักปรากฏในรูปแบบของความรู้สึกนึกคิดในจิตใจ จึงมีหลักฐานจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรงไม่มากนักในครั้งบรรพกาล แต่จากพิธีกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ รวมถึงงานวรรณกรรมอย่างวรรณคดี เป็นเครื่องมือที่สะท้อนให้เห็นการสอดแทรกอยู่ของการอธิษฐานในเรื่องรอยอารยธรรมแต่ครั้งโบราณได้มากยิ่งขึ้น โดยจะได้อธิบายภูมิหลังจากการค้นคว้ารวบรวมเพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเรื่องแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ไว้ดังนี้

1. ความเป็นมาของ “การอธิษฐาน”

ความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” เกิดขึ้นครั้งแรกในโลกเมื่อไรนั้นเป็นสิ่งที่ยากจะประมาณการแน่ชัดได้ แต่หากพิจารณาเรื่องวิวัฒนาการของความเชื่อ และศาสนาในอารยธรรมโลก พบว่าต้นกำเนิดของศาสนาโลก ตามทฤษฎีของอี.บี. ไทเลอร์ (E. B. Tylor) บิดาแห่งวิชาโบราณคดียุคใหม่ได้เสนอไว้ว่า “จุดเริ่มต้นในความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์มาจากความเชื่อของมนุษย์เองว่าวิญญาณมีอยู่จริง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความเชื่อในเรื่องวิญญาณหรือวิญญาณนิยม (Animism) ของมนุษย์

เป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดศาสนาทั่วโลก” โดยเป็นทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางถึงปัจจุบัน และยังเสนออีกว่า มนุษย์กับศาสนาเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กัน (ธนู แก้วโอภาส, 2542, น. 9) ส่วนเรื่อง “การอธิษฐาน” แม้จะยังเป็นที่ยกเถียงว่าเป็นสิ่งที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่ความเชื่อนี้ก็เป็นความปรารถนาที่รอการเติมเต็มในจิตวิญญาณของมนุษย์ทุกคนตั้งแต่ครั้งบรรพกาล ปราภฏหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นภาพเขียนบนผนังถ้ำที่มารอส ประเทศอินโดนีเซีย และถ้ำโชเวต์ ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งมีอายุมากกว่า 35,000 ปี โดยสันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับการร้องขอทางจิตวิญญาณ (spiritual invocations) และยังพบแหล่งโบราณสถานบนยอดเขาที่โกเบคลี เทเป ประเทศตุรกี เป็นซากของศาสนสถานที่น่าจะใช้สำหรับ “การอธิษฐาน” เมื่อประมาณ 3,000 ปีก่อนคริสตกาล ดังที่ Pete Greig (2019) กล่าวไว้ดังนี้

... prayer has been the argument “that cannot be proven,” the “gaping need” of every human soul since the very dawn of time. Cave paintings dating back more than thirty-five thousand years at Maros in Indonesia and Chauvet in France functioned, **it is thought, as spiritual invocations.** In modern Turkey, the hilltop ruins at Göbekli Tepe are reckoned to be the remains of a temple six thousand years older than Stonehenge, **which may itself have been a place of prayer some three thousand years before Christ.**

เมื่อมนุษย์เข้าใจธรรมชาติมากขึ้น คือเริ่มมองเห็นว่า สัตว์ต่าง ๆ บนโลกหลายชนิด เช่น สิงโต ลิง ภูเขา เขียว หมี่ เป็นสัตว์ที่มีความน่าเกรงขาม น่าเกรงกลัว มนุษย์จึงให้ความเคารพบูชาสัตว์เป็นพระเจ้าของตนจนเป็นลัทธิบูชาสัตว์ (Animal worship) และยังมีความเห็นว่ วัตถุบางอย่างมีอำนาจลึกลับ จึงเกิดลัทธิวัตถุบูชา (Fetishism) แต่เมื่อมีอารยธรรมที่ก้าวหน้าขึ้น มนุษย์เปลี่ยนแปลงพระเจ้าของคนมีรูปร่างผสมระหว่างคนกับสัตว์ เช่น เทพเจ้าฮารุส (Horus) ของอียิปต์ ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากรูปเหยี่ยวเป็นมนุษย์ที่มีศีรษะเป็นเหยี่ยวแทน จนในสมัยต่อมา กลายเป็นนับถือพระเจ้าที่มีรูปร่างอย่างเดียวกับมนุษย์ ดังที่เห็นจำนวนมากในศาสนาฮินดูสมัยที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์ ต่อมาในช่วง 2,500 กว่าปีก่อน การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และการเริ่มต้นของศาสนาพุทธถือเป็นการปฏิวัติความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาจริยธรรมแท้ ๆ ที่ไม่มีพระเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างศาสนาพราหมณ์ และศาสนาเดิมทั่วโลกในขณะนั้น ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดครั้งใหญ่ของมนุษย์ในเอเชียกลาง เอเชียเหนือ เอเชียใต้ เอเชียอาคเนย์ และตะวันออกไกล (จีน ญี่ปุ่น เกาหลี) ส่วนในสมัยต้นพุทธศตวรรษ ศาสนาแบบพหุเทวนิยมที่แพร่หลายอยู่ในหลายดินแดน เช่น ยุโรป แอฟริกา ออสเตรเลีย

โอเชียเนีย อเมริกา และเอเชียบางบริเวณ ก็ได้รับอิทธิพลของศาสนาคริสต์ และอิสลามจึงเปลี่ยนเป็นการนับถือพระเจ้าองค์เดียว ซึ่งถือเป็นการพัฒนาความคิดใหม่แก่มนุษยชนเช่นกัน (ธนู แก้วโอภาส, 2542, น. 17-20)

หากพิจารณาความเป็นมาเรื่อง “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางศาสนา สันนิษฐานได้ว่า “การบูชา” พระผู้เป็นเจ้า สิ่งเคารพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มักมาพร้อมกับ “การอธิษฐาน” เพราะเป็นช่องทางในการสื่อสารกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ทั่วไปในระดับเดียวกัน แต่เป็นภาวะหรือสิ่งที่อยู่ในระดับสูงกว่าทางจิตวิญญาณ และอาจมีอำนาจเหนือธรรมชาติบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ เป็นเหตุให้คนเรามากใช้จิตเพื่ออธิษฐาน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ “การอธิษฐาน” (Prayer) ต่อพระเจ้า (God) ในศาสนาเทวนิยมอย่างคริสต์ศาสนา ถือเป็นหัวใจสำคัญ ดังที่ Pat Collins ผู้แต่งหนังสือเรื่อง Prayer and Practice: A Biblical Approach (อ้างถึงใน Brown, Patricia D., 2003, p. 15-16) กล่าวไว้ว่า “การอธิษฐาน คือ คำตอบซึ่งอยู่เหนือสิ่งอื่นใดสำหรับการเริ่มต้นของพระผู้เป็นเจ้า เราสามารถยกระดับจิตใจ และเสียงไปหาพระเจ้าได้ในการอธิษฐานเนื่องด้วยชีวิต และความรักนั้นเป็นสิ่งที่พระองค์ประทานให้เรามาแต่แรกเริ่ม” (“Prayer is, above all else, a response to God's initiative. We can lift our mind and heart and voice to God in prayer because of the life and love that have first been given to us.”)

Pete Greig นักเขียนเลื่องชื่อชาวอังกฤษได้กล่าวถึงที่มา และความสำคัญของ “การอธิษฐาน” ไว้ในบทความเรื่อง “To be human is to pray” (2019) หรือ “การเป็นมนุษย์คือการได้อธิษฐาน” อันเป็นส่วนหนึ่งจากหนังสือ How to Pray: A Simple Guide for Normal People ดังนี้

Our English word prayer derives from the Latin *precarious*. We pray because life is precarious. We pray because life is marvelous. We pray because we find ourselves at a loss for many things, but not for the simplest words like “please,” “thank you,” “wow,” and “help.” I prayed when I held our babies for the first time. I prayed when work overwhelmed me, and I knew I couldn't cope. I prayed when my wife was wheeled away down the hospital corridor unconscious. I prayed the night I saw the northern lights.

Canadian psychologist David G. Benner describes prayer as “*the soul's native language*”, observing that “our natural posture is attentive openness to the divine.” We see this posture in many great men and women not necessarily known for religious devotion.

ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Prayer หมายถึง การอธิษฐานหรือการสวดเพื่อวิงวอนขอความช่วยเหลือหรือขอบคุณพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ (A solemn request for help or expression of thanks addressed to God or another deity.) (Oxford University Press, 2020) ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำในภาษาละตินว่า *precarius* แปลว่า *precarious* หมายถึง ที่ไม่มั่นคง, ที่ไม่ปลอดภัย ดังนั้น เราจึงอธิษฐานเมื่อยามที่เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต และเมื่อยามที่ชีวิตพบกับความน่าอัศจรรย์ใจ David G. Benner นักจิตวิทยาชาวแคนาดา ยังได้อธิบายว่า “การอธิษฐาน” คือ “ภาษาแม่ของจิตวิญญาณ” (the soul’s native language) โดยสังเกตได้ว่าลักษณะตามธรรมชาติของมนุษย์เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มีความเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เบื้องบน และสามารถพบเห็นลักษณะนี้ได้ทั่วไปทั้งในหญิง และชายมากมาย ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับจุดประสงค์ในทางศาสนาเท่านั้น

แม้ว่าวิถีคิด และวิถีปฏิบัติเรื่อง “การอธิษฐาน” ในแต่ละศาสนาอาจมีแนวทางที่แตกต่างกัน ในรายละเอียด แต่ไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าพฤติกรรมนี้เป็นวัฒนธรรมร่วมอันเป็นสากล (universal) ของมนุษย์ และมีความเป็นมายาวนานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และสืบทอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ส่งอิทธิพลในหลากหลายความเชื่อ และศาสนาในสังคมโลก เพราะมนุษย์ส่วนใหญ่มียังมีจิตวิญญาณที่ยึดโยงอยู่กับสิ่งเบื้องบนหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยความศรัทธา และความปรารถนาในชีวิต “การอธิษฐาน” จึงเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะดูแลเรียบง่าย แต่ทรงพลังในการแสดงออกถึงความคิด ความรู้สึก และความมุ่งมั่นทั้งในระดับชีวิต และจิตวิญญาณ

2. แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในสังคมไทย

“การอธิษฐาน” เป็นคติความเชื่ออย่างหนึ่งที่มีความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยยุคเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย มีความสำคัญในเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับทั้งศาสนา และพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการอธิษฐานเสี่ยงทายใน *ศิลาจารึกวัดศรีชุม (จารึกสุโขทัยหลักที่ 2)* กล่าวถึงสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชฯ ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชในยุคต้นสุโขทัย และทรงกำลังสร้างสมบารมีเพื่อบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล เนื้อความในจารึกด้านที่ 1 กล่าวถึงการอธิษฐานเสี่ยงบารมีของสมเด็จพระมหาเถรฯ ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นปาฏิหาริย์ดังนี้

มั่นชื่อ ไม่กทิงก็ดี มั่นชื่อกิ่งพระศรีมหาโพ...มั่นชื่อดี...ก็ดีมั่นชื่อ...สิรพระศรีมหาโพธินครสิงหลนั้นก็ดี สมเด็จพระมหาเถรเป็นเจ้า เอามาปลูกเหนือดิน จึงอธิษฐานฉิวว่า...พระพุทธจริง จิงว่า ไชร์จุ่ง ให้เป็นอย่าได้เหี่ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานดั่งอันชื่อใบหนึ่งแห้ง...จิงขึ้นเป็นใบเขียวงามหนักหนาแก่กมเป็นต้นใหญ่ต้นหลวงสูงงามหนักหนาเป็น...หลายกิ่ง มีพระ...ฉลักประดิษฐานไว้ในศรีรามเทพนคร เบื้องใต้เมืองสุโขทัย...ลงมหาส...งไว้ในกุदानครกำพงครองเถิงในนครศรีสุชนาลัย...นาพร...าย เมื่อแผ่...อยตาย อธิษฐาน

ใส่เป็นปุรา ในลงกาทวีปในเมื่อ...กในชมพูทวีปหลวงมีหลายแห่งให้มีบังคม...สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธา...ฝูง...เป็นคฤหัสถ์...เมื่อนั้น

(สำนักวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2556, น. 210)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นถึง “การอธิษฐาน” เพื่อทำนายว่าพระองค์จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ โดยเสียงจากการปลุกต้นไม้ ทั้งต้นกระติง และต้นศรียาโพธิ์ ซึ่งมีใบที่แห้งเหี่ยวอยู่ เมื่ออธิษฐานว่า หากพระองค์จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าจริง ให้ต้นไม้เหล่านั้นกลับมาเจริญงอกงามสูงใหญ่ แล้วก็เกิดปาฏิหาริย์ให้เห็นตามคำอธิษฐาน เช่นเดียวกับในจารึกด้านที่ 2 กล่าวถึงตอนที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยจะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย เมื่อตอนจะทรงก่อพระธาตุกลางป่า แต่หาปูนมาสร้างไม่ได้ จึงทรงอธิษฐานเสี่ยงทายว่าหากพระองค์จะได้ทรงบรรลุพระโพธิญาณขอให้ได้พบปูนตามที่ทรงปรารถนาจะก่อพระธาตุด้วย แล้วพระองค์ก็ได้พบปูนจำนวนมาก จนนำมาก่อพระธาตุได้ ดังนี้

เมื่อจักสหายปูนในกลางป่านั้นหาปูนยากหนักหนา หาปูนมิได้ พระศรีราชาจุฬามณีเป็นเจ้าจึงอธิษฐานว่าดังนี้ ... **กูแลยังจักได้ตรัสแก่สรรเพชญ์เดญานเป็นพระพุทธรังจรงว่าไซร้จรงให้พบปูน** ครั้นกูอธิษฐานบัดแมง แห่งนั้น ดายกลายพบโป่งปูน อนึ่งทายาดหนักหนาเอามาสหายพระธาตุ ก่อใหม่เก่าแล้วเอามาต่อพระพุทธรูปหินอันหักอันพังบริวารแล้วปูนก็ยังมีเหลือเลย...

(สำนักวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2556, น. 219-220)

ในวัฒนธรรมไทยยังพบว่า “การอธิษฐาน” ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะโบราณราชประเพณีที่มีลักษณะอธิษฐานเพื่อเสี่ยงทายพยากรณ์ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลทางการเกษตรในช่วงปีนั้น ๆ เช่น *พระราชพิธีอาศุช* หรือ *พระราชพิธีแข่งเรือเสี่ยงทาย* ที่ปรากฏในกฎหมายเตียรบาลสมัยอยุธยา โดยใช้การแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองว่าปีนั้นจะ “ข้าวเหลือ เกลืออิม” หรือไม่ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2554, น. 84-85) *พระราชพิธีพิชมงคจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ* หรือ *พิธีแรกนา* เป็นพิธีพราหมณ์ที่มีมาแต่สมัยอยุธยาเช่นกัน เพื่อทำนายปริมาณน้ำฝน และผลผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารด้วยการเสี่ยงให้พระโคเลือกกินอาหาร 7 ชนิด หากพระโคกินสิ่งใด ก็เชื่อกันว่าสิ่งนั้นจะบริบูรณ์ ชื่อน่าสังเกตของพิธีกรรมเหล่านี้คือ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อแบบพราหมณ์ และเข้ามาผสมผสานอยู่ในความเชื่อของคนไทยอย่างกลมกลืน

สำหรับตัวอย่าง “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมของราชสำนัก ที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ *พิธีเสี่ยงทายโดยแทงคัมภีร์พระธรรมบท* หมายถึง การเสี่ยงทายโดยการนำไม้แหลมแทงไปที่คัมภีร์พระธรรมบท (สุดตันตไตรปิฎก หมวดขุททกนิกาย) อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

ของพระพุทธศาสนา เพื่อทำนายเหตุการณ์ดีร้ายตามเรื่องราวของบุคคลที่เสี่ยงทายได้ ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการใช้พิธีนี้ในการทำนายผลแพ้ชนะในศึกสงคราม ตามการศึกษาของนิยะดา เหล่าสุนทร (2545, น. 243-244) ที่กล่าวไว้ว่า

ในครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะที่พระองค์กำลังทำศึกกับพม่าในปี พ.ศ. 2335 (จ.ศ. 1154) ทรงพระปริวิตกว่าจะมีชัยต่อพม่าไม่ โปรดให้ทำพิธีเสี่ยงทายโดยทางพระธรรมบท พิธีได้กระทำหลายครั้งเข้าใจว่าในระยะเวลาเดียวกัน ... อาศัย คัมภีร์พระธรรมบท ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพระสุตตันตปิฎก หมวดขุททกนิกาย ประธานในพิธีซึ่งก็คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตั้งสังฆาธิษฐานในบางครั้งอาจโปรดให้เป็นบุคคลอื่นก็ได้ เช่น พระยาพระคลัง ทรงจิ้มไปที่ผูกต่าง ๆ ของพระคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งแต่ละผูกก็มีเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล โดยมากจะเป็นพุทธบริษัท ถ้าได้เรื่องดี การทำนายก็จะได้ดี และก็กลับกันในทางตรงกันข้ามด้วย ...

ดังนั้น การศึกษาแนวคิดคติความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ในสังคมไทยจะต้องศึกษาจากแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาด้วย เพื่อให้เข้าใจความเชื่อในบริบทสังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียด และส่วนวิเคราะห์ไว้ในบทที่ 3 ต่อไป

สำหรับภูมิหลังความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ภัทรพร สิริกาญจน (2557, น. 23-26) ได้ศึกษา และสรุปข้อสังเกตโดยพิจารณาจากการเข้ามา และการประดิษฐานของพระพุทธศาสนาไว้ 5 ประการ ดังนี้

1) พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยจากหลายทาง หลายแหล่งที่มา และในระยะเวลาที่แตกต่างกัน เช่น ในช่วงต้นของยุคทวารวดีหรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เข้าสู่อาณาจักรทวารวดีจากชมพูทวีปหรืออินเดีย และเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวารวดีก็ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทจากอินเดียด้วย ปรากฏหลักฐานเป็นจารึกที่ฐานพระพุทธรูป และจารึกอื่น ๆ ที่ใช้ภาษามอญโบราณ และสันสกฤต (เพราะทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มอญปกครอง) บาลี และสันสกฤต ซึ่งพบที่เมืองโบราณชบะจำปา อำเภอนาทอง จังหวัดลพบุรี และที่ศาลพระกาฬ จังหวัดลพบุรี ...

2) ระยะเวลาของการที่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยเป็นการประมาณช่วงเวลาเท่านั้นไม่สามารถระบุเวลาที่แน่ชัดได้ในทุกกรณี เพราะหลักฐานที่ได้จากคัมภีร์ทางศาสนา ตำนาน และคำบอกเล่าอาจคลาดเคลื่อน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และ

โบราณคดี เช่น เรื่องราวของจตุคามรามเทพ ผู้ครองอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์รองรับ ...

3) **ก่อนการรับพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้าสู่ชุมชนไทยนั้น ชาวไทยนับถือศาสนาพื้นเมืองหรือลัทธิความเชื่อดั้งเดิมแบบวิญญาณนิยม (Animism) คือ** ความเชื่อเรื่องวิญญาณ ภูตผี และเทพที่สถิตอยู่ในสิ่งธรรมชาติต่าง ๆ และมีความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษตลอดจนวิญญาณที่ดำรงอยู่หลังความตาย และยังคงคุ้มครองช่วยเหลือลูกหลานจึงมีพิธีกรรม และประเพณีปฏิบัติประจำหมู่บ้าน เช่น การเช่นสรวงบูชา และจารีตชุมชน เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนไทย จึงผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนเกิดเป็นความเชื่อ และแนวปฏิบัติแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากแหล่งที่มา เช่น เมื่อนครศรีธรรมราชรับพระพุทธศาสนามหายานมาจากขอม ก็ผสมผสานความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์เข้ากับความเชื่อเดิม และสร้างความคิดใหม่ขึ้นมาว่าเจ้าผู้ครองนครคือจันทรภาณุหรือ จตุคามรามเทพเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ...

4) **พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศไทย และเจริญรุ่งเรืองเป็นพระพุทธศาสนากระแสหลัก (Mainstream) ของสังคมเป็นพระพุทธศาสนาที่ได้รับการอุปถัมภ์ส่งเสริมให้มั่นคงโดยผู้ปกครองรัฐ** โดยแนวคิด และแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนากระแสหลักจะกลายเป็นจารีตประเพณีของชุมชนด้วย เช่น พระพุทธศาสนาสายลึงกาวงศ์ที่เข้าสู่ไทย และได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูจากกษัตริย์สุโขทัยก็จะกลายเป็นศาสนากระแสหลักของสังคมสุโขทัย ในขณะที่พระพุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นศาสนารอง จารีตของสุโขทัยจึงเดินตามแนวคิด และแนวปฏิบัติของพุทธศาสนาเถรวาทสายลึงกา เช่น การทำบุญ และการบูชารอยพระพุทธบาท

5) **คนไทย และสังคมไทยมีลักษณะเฉพาะบางอย่างคือ การประนีประนอม และการผสมกลมกลืนมากกว่าการขัดแย้ง** เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง และผู้อื่นให้ลงตัวให้มากที่สุด เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เมื่อมีศาสนาหรือความเชื่อแบบใหม่เข้าสู่สังคมจึงไม่เกิดสงครามทางศาสนา แต่กลับความเชื่อแบบใหม่ และแบบเก่าให้กลมกลืนกันได้ เช่นสามารถนับถือพระพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กับนับถือผีสางเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ได้ในขณะเดียวกัน

พอกกล่าวได้ว่าสังคมไทยน่าจะมีความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” มาช้านาน ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแผ่ และมีอิทธิพลในยุคสุโขทัย เช่น “การอธิษฐาน” ด้วยความเชื่อเรื่องผีในแต่ละท้องถิ่นที่มีอยู่ก่อนเดิม อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาได้ส่งอิทธิพลต่อเนื่องมาในสมัยสุโขทัยแล้ว ก็ถือเป็นศาสนาหลักหรือความเชื่อกระแสหลักที่คนส่วนใหญ่นับถือ ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชู

จากผู้ปกครองรัฐ และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมสืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยในพระพุทธศาสนา ใช้คำว่า อธิษฐาน ในความหมายที่มุ่งเน้นเรื่องความตั้งมั่นแน่วแน่ในการกระทำบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ตัวอย่างสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การอธิษฐาน” ในพระพุทธศาสนา เช่น *หลักอธิษฐานธรรม 4* หมายถึง ธรรมที่ควรตั้งไว้, ธรรมเป็นที่มั่น, หลักธรรมที่ใช้ตั้งตัวให้มั่นหรือเป็นที่ตั้งตัวให้มั่น เพื่อจะสามารถยึดเอาหรือบรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นจุดหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุใช้ตั้งมั่นเพื่อจะบรรลุอรหัตผล มี 4 ประการ คือ 1. ปัญญา 2. สัจจะ 3. จาคะ 4. อุปสมะ เรียกรวมว่า อธิษฐาน 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, 2539, น. 217) หรือ จตุราธิษฐาน โดยนิยมเรียกชื่อเต็มของแต่ละข้อว่า

1. ปัญญาธิษฐาน: พึงไม่ประมาท (หมั่นใช้หมั่นพัฒนา) ปัญญา
2. สัจจาธิษฐาน: พึงรักษาสัจจะ (ความจริง) หรือเรียกอีกอย่างว่า สัตยาธิษฐาน
3. จาคาธิษฐาน: พึงเพิ่มพูนจาคะ (ความเสียสละ)
4. อุปสมาธิษฐาน: พึงศึกษาสันติ (ความสงบ)

นอกจากนั้น ยังใช้ในคำที่มีความหมายเฉพาะ เช่น **อธิษฐานพรรษา** ความตั้งใจกำหนดลงไปว่าจะอยู่จำพรรษา ณ ที่ใดที่หนึ่งตลอดไตรมาส (3 เดือน) และ**อธิษฐานอุโบสถ** อุโบสถที่ทำด้วยการอธิษฐาน ได้แก่ อุโบสถที่ภิกษุรูปเดียวทำ กล่าวคือ เมื่อในวัดมีภิกษุรูปเดียว ถึงวันอุโบสถ จะต้องอธิษฐานคือตั้งใจหรือกำหนดใจว่า “อชช เม อุโปสถโถ” แปลว่า “วันนี้อุโบสถของเรา” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปุคคอุโบสถ (อุโบสถของบุคคล หรือทำโดยบุคคล)

ในหลัก *ทศบารมี* หรือบารมี 10 อันหมายถึง ปฏิบัติอันยิ่งยวด, คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น และ“อธิษฐานบารมี” ถือเป็นหนึ่งในบารมีทั้งสิบนี้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2560, น. 325-326) ได้แก่

1. ทาน (การให้ การเสียสละ - giving; charity; generosity; liberality)
2. ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย - morality; good conduct)
3. เนกขัมมะ (การออกบวช, ความปลีกตัวปลีกใจจากกาม - renunciation)
4. ปัญญา (ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง - wisdom; insight; understanding)
5. วิริยะ (ความเพียร, ความแก่งกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะก้าวหน้า เรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ - energy; effort; endeavour)

6. **ขันติ** (ความอดทน, ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจ เหตุผล และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบไม่ลุอำนาจกิเลส - forbearance; tolerance; endurance)

7. **สัจจะ** (ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ - truthfulness)

8. **อธิษฐาน** (ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ - resolution; self-determination)

9. **เมตตา** (ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่น และเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ - loving-kindness; friendliness)

10. **อุเบกขา** (ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียบธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเหยียดยวนยั่วใด ๆ - equanimity; indifference to praise and blame in the performance of duty)

ทศบารมีนี้ เรียงตามที่ได้กล่าวไว้ว่าบำเพ็ญในทศชาติ (จัดแบบไทย) ดังนี้

1. พระเทมีย์ - เนกขัมมะ (3)
2. พระมหาชนก - วิริยะ (5)
3. พระสุวรรณสาม - เมตตา (9)
4. **พระเนมิราช - อธิษฐาน (8)**
5. พระมโหสถ - ปัญญา (4)
6. พระภุริทัตต์ - ศีล (2)
7. พระจันทกุมาร - ขันติ (6)
8. พระนารท - อุเบกขา (10)
9. พระวิรุฑ - สัจจะ (7)
10. พระเวสสันดร - ทาน (1)

ทศชาติกันนี้แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้มาในชาติต่าง ๆ เป็นอันมาก ก่อนที่จะได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในทศชาติได้ยกเนมิราชชาติเป็นตัวอย่างแห่งอธิษฐานบารมี โดยมีเรื่องย่อใน *เนมิราชชาดก* นั้นว่า (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร, 2552: 623-624)

กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าเนมิราช ครองเมืองมิถิลาในแคว้น วิเทหะ เป็นกษัตริย์ที่สนพระราชหฤทัยในการกุศล โปรดการทำบุญกุศล ทรงบริจาคทานรักษาศีลอุโบสถ อยู่เป็นนิตย์ ตามประเพณีกษัตริย์ที่ครองเมืองมิถิลานี้ เมื่อครองราชย์สมบัติจึงมีพระชนมายุเข้าสู่วัยชราแล้ว ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แล้วพระองค์เองก็ออกทรงผนวช

แต่พระเจ้าเนมิราชทรงมีความคิดแปลกไปจากกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ กล่าวคือพระองค์ทรงครุ่นคิดว่า พระองค์เองก็ทรงบำเพ็ญทานอยู่เป็นนิตยทานกับพรหมจรรย์อย่างไหนจะมีผลมาก ร้อนถึงท้าวสักกเทวราชเสด็จมาทรงอธิบายผลของพรหมจรรย์ต่าง ๆ ซึ่งมีมากกว่าทาน และด้วยความประสงค์ของทวยเทพให้เชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเยี่ยมเทวโลก ท้าวสักกเทวราชจึงส่งมาตุลีเทพบุตรมาเชิญ และนำพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปทอดพระเนตรนรกก่อนแล้วจึงนำเสด็จไปเทวโลก หลังจากได้ทอดพระเนตรนรก และสวรรค์แล้ว พระเจ้าเนมิราชก็ทรงเห็นว่า แม้พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานอย่างมากมายแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ควรเสด็จออกผนวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์อีก ดังนั้นพระองค์จึงเสด็จออกผนวชตามพระราชจริยาวัตรของกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ

ในชาดกนี้แสดงว่า พระเจ้าเนมิราชได้ทรงมีอธิษฐานคือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่น ในเหตุที่พึงทำ และในผลที่พึงได้ด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงตั้งเป็นปัญหาขึ้น และทรงแสวงหาผู้ที่สามารถที่จะแก้ปัญหาคือพระองค์ได้ ด้วยความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นจึงได้ทรงพบผู้มาถวายวิสัยขนา ซึ่งได้ถวายวิสัยขนาได้แจ่มแจ้งอย่างเปิดนรกสวรรค์ให้เห็น ทำให้พระเจ้าเนมิราชทรงได้รับความเข้าใจพระราชหฤทัยแจ่มแจ้งว่า เพียงแต่ทานอย่างเดียวที่ทรงบำเพ็ญอยู่หาเป็นการเพียงพอไม่ ควรจะต้องปฏิบัติในพรหมจรรย์ด้วย ชาดกนี้แสดงว่า ผู้ที่ต้องการแสวงหาความจริง ต้องการจะรู้เห็นอะไรเมื่อมีความตั้งใจมุ่งมั่นจริงแล้ว จะรู้จะเห็นได้ เพราะจะทำให้แสวงหาผู้รู้ จะได้พบผู้รู้ที่จะแสดงให้รู้ให้เห็นได้ ทั้งในเรื่องของมนุษย์ทั้งในเรื่องนรกสวรรค์ตลอดจนถึงนิพพาน

สมเด็จพระญาณสังวรฯ (2544, น. 202 อ้างถึงในพระมหาเชาวฤทธิ์ นรินโท (ทรัพย์สวัสดิ์) 2562, น. 246-247) ยังได้ทรงกล่าวสรุปลักษณะของการอธิษฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ 3 ประการ และแสดงให้เห็นว่าการอธิษฐานจะต้องเกี่ยวข้องการทำความดี และนำมาซึ่งผลลัพธ์ในเชิงกุศล ได้แก่

1. การตั้งจิตอธิษฐานต้องมีความตั้งใจแน่วแน่ในการบำเพ็ญคุณงามความดี ไม่ได้ตั้งใจเพื่อเห็นแก่ทรัพย์สินหรือคนรัก ภารกิจที่ตั้งใจจะไม่ล้มเลิกกลางคัน การตั้งจิตอธิษฐานสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงในการทำความดี
2. การอธิษฐาน คือ มีความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญ ถึงแม้จะต้องมีอันตรายต่ออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ตัวอย่างที่แสดง คือในภพที่พระพุทธองค์เป็นมาตังคชภูติ และช้างมาตังค
3. การอธิษฐานต้องยอมเสียสละโดยที่ไม่ยอมเสียความตั้งใจ เพราะมีเป้าหมาย คือ โภธิญาณ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นชัด คือ พระเตมีย์ใบ้ แต่บางท่านก็ได้จัดให้เป็นชาดกในเรื่อง

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระเตมีย์ได้ตั้งจิตอธิษฐานเพื่อต้องการที่จะออกบวช และยอมทำตัวให้คน
ง่อยเปลี้ยเป็นไข และหูหนวกถึง 16 ปี จนกระทั่งจะถูกฝังทั้งเป็นซึ่งเป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี

เรื่องชาดกที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีนี้ บางตำรายกย่องให้ *พระเนมิราชชาดก* เป็น
ตัวอย่างของอธิษฐานบารมี แต่ตามความเห็นของสมเด็จพระญาณสังวรฯ กล่าวถึง *พระเตมีย์ชาดก* ซึ่ง
แม้จะถือเป็นเรื่องตัวอย่างของการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี (การออกบวช) แต่ก็มีปรากฏอธิษฐานระดับ
สูงสุดหรืออธิษฐานปรมัตถบารมีด้วย ในประเด็นนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดในบทถัดไปเช่นกัน

ส่วนเรื่องความหมายในสังคมไทยปัจจุบัน “การอธิษฐาน” ซึ่งเป็นที่เข้าใจของคนส่วนใหญ่ คือ
มุ่งที่การขอหรืออ้อนวอนจากสิ่งที่คุณคนนั้น ๆ ถือว่าศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจบันดาลสิ่งที่คุณปรารถนาให้สำเร็จ
ได้ และการขอที่พบเห็นส่วนใหญ่มักเป็นการขอพรที่เน้นผลไปในเชิงโลกียะมากกว่าโลกุตระ กล่าวคือ
ขอพรให้มีลาภ ยศ สรรเสริญ อาจเป็นเรื่องการงาน การเงิน ความรัก สุขภาพ โชคลาภ คຸ້ມกันให้แคล้ว
คลาดปลอดภัย ความเชื่อใน “การอธิษฐาน” ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังมีอยู่หลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การขอพร
กับพระพุทธรูป พระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง หรือบูชาเครื่องรางของขลัง วัตถุมงคลต่าง ๆ เช่น ตะกรุด
พระเครื่อง ยันต์ สายสิญจน์ ฯลฯ โดยเฉพาะเมื่อยามที่ผู้อธิษฐานได้ทำบุญ ก็มักหวังผลด้วยการอธิษฐาน
ในสิ่งที่ตนต้องการด้วย ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ถือเป็นการทำให้จิตใจต่ำลง เพราะเป็นการให้
ทานที่หวังผลอันเป็นกิเลส

ในเรื่องการทำบุญแล้วอธิษฐานนี้ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอยู่หลายแห่ง เช่น
ในทานุปปตติ มีการบรรยายผลที่เกิดจากการให้ทานไว้ดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ
ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือ
พราหมณ์ เขาให้สิ่งใดก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็นพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล
หรือคหบดีมหาศาล ผู้เฝ้าอิมพรังพร้อมบำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณจึงมี ความปรารถนาอย่างนี้
ว่า โอหนอหลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์ มหาศาลหรือ
คหบดีมหาศาลเขาตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ
เจริญให้ยิ่งขึ้นไป ไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น ข้อนั้นแลเรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีลไม่ใช่
สำหรับผู้ ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลายมโนปณิธานของท่าน ผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้
บริสุทธิ์

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539, น. 346

อ้างถึงใน พระมหาเชาวฤทธิ์ นรินโท (ทรัพย์สวัสดิ์), 2562, น. 251)

เมื่อพิจารณาลักษณะของ “การอธิษฐาน” ในเชิงโลกียะพบว่าผิดแผกออกไปจากในพระไตรปิฎกในแง่ของการ “บนบาน” ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ความปรารถนานั้นสำเร็จอีกด้วย หากคำอธิษฐานเป็นจริงก็จะนำสิ่งที่สัญญาไว้มาถวาย การอธิษฐานด้วยการบนบานจึงเป็นการขับเน้นความมุ่งมาดปรารถนาในผลลัพธ์มากยิ่งขึ้น ด้วยความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะประทานพรนั้นให้สำเร็จได้มากยิ่งขึ้น โดยที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ อาจเป็นเทพในศาสนาต่าง ๆ หรือ ผี วิญญาณ อันเป็นความเชื่ออื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หลวงพ่อร่วงทองคำ: พระพุทธรูปที่นิยมบนด้วยว่าว และตะกร้อ

พระพุทธรูปปางมารวิชัยสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในกรุงสุโขทัย มีอายุกว่า 700 ปี ... นอกจากนี้เป็นพระพุทธรูปที่มีพระพุทธรูปลักษณะงดงามมาก หลวงพ่อยังขึ้นชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้มีคนมากมายพากันมาบนบานศาลกล่าว โดยสิ่งที่นิยมนำมาแก้บนคือ ว่าว และลูกตะกร้อ ว่ากันว่าเป็นสิ่งที่หลวงพ่อร่วงชอบ โดยบางคนตีความว่าว่าวจะทำให้ชีวิตติดลมบน และลูกตะกร้อจะช่วยสานสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น

ศาลเจ้าพ่อเสือ: ศาลเจ้าเก่าแก่ที่องค์ประธานไม่ใช่เสือ

ทุกเช้าศาลเจ้าแห่งนี้จะเนื่องแน่นด้วยคนเช่นไหว้บูชา แม้เรียกว่าศาลเจ้าพ่อเสือ แต่เทพเจ้าที่เป็นองค์พระประธานกลับเป็น ตัวเหล่าเอี้ย เทพเจ้าเก่าแก่ของจีน ...

เหตุผลที่ทำให้เรียกแบบนี้มีด้วยกันสองประการ ข้อแรกคือ ชื่อองค์พระประธานเรียกยากเกินไป คนจำไม่ได้ และข้อสองคือ ตอนที่ย้ายศาลเจ้ามาบริเวณนี้มีรูปบูชาเทพเจ้าเสืออยู่แล้ว องค์หนึ่ง คนไทยจึงเรียกศาลเจ้าพ่อเสือตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากขึ้นชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ด้านเสริมอำนาจบารมี ที่นี้ยังขึ้นชื่อเรื่องเสี่ยงเซียมซี แม่นอีกด้วย

ศาลเจ้าแม่ตะเคียนทอง: เก้งจิ้งของเทพเจ้าแห่งความเมตตา

หากเห็นคนเดินเข้ามาในสวนสราญรมย์พร้อมดอกไม้ และรูปเทียน ให้เดาได้เลยว่าเขามุ่งตรงไปที่เก้งจิ้งทรงหกเหลี่ยม 3 ชั้น เพราะที่นั่นมีศาลเจ้าแม่ตะเคียนทอง สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 6 บนความเชื่อว่าเจ้าแม่ตะเคียนทองเป็น เทพเจ้าแห่งความเมตตา บริเวณหน้าศาลมีพื้นที่ให้กราบไหว้ ขอพรเสริมสิริมงคลแก่ชีวิต ส่วนภายในนั้นมีบางส่วนของต้นตะเคียนผูกด้วยผ้าหลากสีตั้งอยู่

(The Cloud, 2562)

ตัวอย่างข้างต้นสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ในสังคมไทยที่ได้รับมาจากวัฒนธรรมอันหลากหลาย และมีการปรับเปลี่ยนกลืนกลายให้เข้ากับพระพุทธศาสนาที่รับเข้ามา ตั้งแต่ความเชื่อเกี่ยวกับการบนบานต่อหลวงพ่อบุญรอดพระร่วงทองคำด้วยว่า และตะกร้อ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหรือตัวแทนของพระพุทธเจ้าด้วยความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ท่าน “ชอบ” ประกอบกับความเชื่อเกี่ยวกับความหมายที่สัมพันธ์กับสิ่งที่ใช้ถวาย คือว่าทำให้ชีวิตติดลบ และลูกตะกร้อช่วยสานสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นได้ เหล่านี้แม้จะแสดงให้เห็นความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้า แต่ “การอธิษฐาน” ด้วยการบนบานเสมือนพระองค์เป็นเทพศักดิ์สิทธิ์องค์หนึ่งนั้นแสดงให้เห็นว่า มีการกลืนกลายความเชื่อในแบบพระพุทธศาสนา ให้เข้ากับรูปแบบของความเชื่อในทางโลก และความปรารถนาของผู้นับถือไปโดยปริยาย เช่นเดียวกับกรณีที่มีการกราบไหว้บูชาศาลเจ้าพ่อเสือ ซึ่งเป็นเทพในลัทธิความเชื่อแบบจีน กับเจ้าแม่ตะเคียนทอง ซึ่งเป็นเทพดาอารักษ์ และกลายมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในวัฒนธรรมไทยได้อย่างไม่ขัดต่อความเชื่อเดิม อีกทั้งมีความเชื่อแบบเฉพาะว่า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนั้น ๆ มีชื่อเสียงในด้านการประทานพรในแง่ใด อย่างด้านเสริมอำนาจบารมีหรือทำนายชะตาด้วยการเสี่ยงเซียมซีที่ศาลเจ้าพ่อเสือ และด้านเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตที่ศาลเจ้าแม่ตะเคียน แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมไทยเปิดกว้างในการรับอิทธิพลจากความเชื่อที่หลากหลาย และปรับประยุกต์ให้เข้ากับความเชื่อที่มีอยู่ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเพื่อตอบสนองความปรารถนาของตนเองที่สะท้อนผ่าน “การอธิษฐาน” หรือบนบานดังที่ได้กล่าวไป

ลักษณะที่กล่าวไปข้างต้นยังสอดคล้องกับลักษณะ “การอธิษฐาน” ของชาวบ้านที่ ธีรโชติ เกิดแก้ว (2554, น. 4-5) ได้สรุปไว้ 2 ลักษณะใหญ่ ดังนี้

1) การขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ลักษณะของการอธิษฐานในข้อนี้จะเกิดจากปัญหาชีวิต บางประการที่บุคคลแต่ละคนกำลังประสบอยู่ และบุคคลนั้นคิดว่าปัญหาดังกล่าวอยู่เหนือศักยภาพของตนจึงจำเป็นต้องร้องขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ เช่น สามีภรรยาหลายคู่ที่แต่งงานแล้วไม่มีบุตรได้พากันไปบนบานศาลกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อขอบุตร บางคู่ก็สมหวัง แต่บางคู่ก็ไม่สมหวัง คนที่สมหวังก็ยิ่งเชื่อมั่นว่าบุตรที่ได้มาเป็นเพราะอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และทำการแก้บนตามที่สัญญาไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนคนที่ไม่สมหวังบางคนอาจคิดว่า ตนยังไม่มีวาสนาที่จะมีบุตร แต่บางคนอาจมีทัศนคติเชิงลบต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า ไม่ศักดิ์สิทธิ์จริงแล้วเลิกนับถือไปก็มี ...

2) ความหวัง และการรอคอยจากอำนาจบุญ เรื่องนี้วิเคราะห์จากการอธิษฐานขอเรื่องต่าง ๆ จากอำนาจบุญ เห็นได้จากผลงานวิจัยเรื่องการตักบาตรของสมชาย เกิดแก้ว (2537, น. 310) ที่ประชากรกลุ่มตัวอย่างบางส่วนพากันอธิษฐานขอสิ่งต่าง ๆ จากอำนาจบุญที่เกิดจากการตักบาตร เช่น ขอให้มีความสุข ขอให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ขอให้สอบได้ ขอให้แต่งงานทำ

ขอให้ได้โซคลาก เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ แสดงถึงความคาดหวังเรื่องต่าง ๆ จากอำนาจบุญของประชาชนกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นความหวังที่ต้องรอคอย ...

แสดงให้เห็นว่าคนในสังคมยังมีความคิดความเชื่อที่ฝังลึกเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่เสมอ เป็นที่พึ่งทางใจที่สำคัญ แม้ว่าจะนับถือพระรัตนตรัยเป็น “สรณะ” อยู่แล้ว และมีหลักการทางพระพุทธศาสนาที่ขัดแย้งกันอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็ไม่อาจฝืนความเชื่อพื้นฐานในจิตใจได้ จึงเกิดการผสมผสาน และประนีประนอมทางความคิดความเชื่อจนกลมกลืนกันเป็นวัฒนธรรมความเชื่อใหม่ในแบบไทย

3. คำศัพท์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสืบค้นงานวิจัยทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ทั้งบทความวิจัย และวิทยานิพนธ์ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาวิจัย สามารถสรุปโดยจำแนกตามกลุ่มคำศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” ได้ดังนี้

3.1 กลุ่มคำศัพท์ “อธิษฐาน-อธิษฐานบารมี-ขอพร”

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า “การอธิษฐาน” หมายถึง การตั้งใจแน่วแน่ในการกระทำให้ใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้เป้าหมายที่ตั้งไว้สัมฤทธิ์ผล อย่างไรก็ตาม ยังมีลักษณะการใช้ในความหมายย่อยลงไปได้อีกหลายลักษณะ จากการสืบค้นงานวิจัยที่มีอยู่ก่อนแล้ว พบว่า ส่วนใหญ่ศึกษาเรื่องอธิษฐานเพื่อให้ “ผลเชิงบวก” หรือผลเชิงกุศล มีทั้งการอธิษฐานจิตมั่นเพื่อขอให้ได้สิ่งที่ประสงค์ในทางโลกหรือที่มักเรียกกันว่า “ขอพร” อันจะนำมาซึ่งความสุขในทางโลก และยังมีอธิษฐานเพื่อให้สำเร็จตามสิ่งที่มุ่งหวังตามหลักอธิษฐานธรรมหรือการบำเพ็ญ “อธิษฐานบารมี” ของพระสัมมาพุทธเจ้าอันนำมาซึ่งความสุขในทางธรรม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

1) บทความวิจัยเรื่อง “อุดมคติแห่งความสุขในสมัยสุโขทัย: ภาพสะท้อนจากจารึก”

บทความวิจัยเรื่อง “อุดมคติแห่งความสุขในสมัยสุโขทัย: ภาพสะท้อนจากจารึก” ของ อิงอร สุพันธุ์วณิช (2551) ตีพิมพ์ในชุดวรรณกรรมวิจารณ์ รัก ทุกข์ สุข โศก ในงานวรรณกรรมไทย: ภาพสะท้อนสังคม จากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยศึกษาการอธิษฐานที่แสดงความมุ่งหวังของคนในสมัยสุโขทัยผ่านจารึกต่าง ๆ พบว่ามีคำอธิษฐานที่มุ่งหวังผลในเชิงโลกุตรสุข เช่น การได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า การบรรลุธรรมขั้นสูงจนถึงได้ไปนิพพาน มากกว่าในเชิงโลกียสุข เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญต่าง ๆ

2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การอธิษฐาน” ในปัญญาสชาติกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และสาร์ตลธรรมทางพุทธศาสนา

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเรื่อง “การอธิษฐาน” ในปัญญาสชาติกฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และสาร์ตลธรรมทางพุทธศาสนา

ของพิชชธร ปะทะวัง (2559) พบว่ามีการอธิษฐาน 2 รูปแบบคือการอธิษฐานที่มุ่งเหตุประกอบด้วย อธิษฐานบารมี การตั้งใจมั่นทำทาน การตั้งใจมั่นรักษาศีล และการตั้งใจมั่นอยู่ในโอวาทของ พระโพธิสัตว์ กับการอธิษฐานที่มุ่งผล คือการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจ บุญบันดาล การกระทำสังกิริยาให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และการตั้งใจมั่นขอให้เกิดผลอย่างใด อย่างหนึ่งโดยอาศัยอำนาจเทวดาหรือสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์บันดาล ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์ กับการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา

3) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน”

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาเชิง วิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน” ของประพจน์ อัสววิรุฬหการ (2523) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และการได้มาซึ่งความเป็นพระโพธิสัตว์ ทั้ง ที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาท และมหายาน ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท คำว่าโพธิสัตว์ มีปรากฏครั้งแรก ใช้หมายถึงเอาพระพุทธรูปเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อพระพุทธรูปศาสนาแยกเป็นสำนัก ต่าง ๆ ได้เกิดการยก โโพธิของพระพุทธรูปเจ้าขึ้นเหนือโพธิของพระอรหันต์ รวมทั้งได้เกิดการเน้นเรื่องพระกรุณาธิคุณ และ การหลุดพ้นด้วยวิธีทางศรัทธา ทั้งนี้เพราะต้องการเผยแพร่ศาสนาไปสู่ชนหมู่มากเป็นสำคัญ การพัฒนา ความคิดเหล่านั้น ทำให้พระโพธิสัตว์เริ่มกลายเป็นอุดมคติของพระพุทธรูปศาสนาแทนการมุ่งเป็น พระอรหันต์ พระพุทธรูปเจ้า และพระโพธิสัตว์ กลายเป็นผู้มีอภินิหารเหนือโลก และได้รับการเคารพบูชา ในฐานะเทพเจ้าเป็นที่ตั้งของศรัทธา และเป็นผู้ที่เต็มด้วยความกรุณา การได้มาซึ่งความเป็น พระโพธิสัตว์ หรือโพธิสัตว์จรรยา ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงประวัติผู้ตั้งศาสนา ได้กลายมาเป็นแบบสำหรับ บุคคลผู้มุ่งหมายพระสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อเกิดอุดมคติพระโพธิสัตว์ เราสามารถแบ่งแบบนั้นได้ 3 ช่วงด้วยกัน คือ การเตรียมตัวเพื่อจะบำเพ็ญธรรมะเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญธรรมะ อันได้แก่ บารมีหรือปารมิตา และผลจากการบำเพ็ญธรรมะ

4) บทความวิจัยเรื่อง “อธิษฐาน: การอ้อนวอน ความหวัง การรอคอย หรือ บทพิสูจน์ศักยภาพของมนุษย์”

บทความวิจัยเรื่อง “อธิษฐาน: การอ้อนวอน ความหวัง การรอคอย หรือบท พิสูจน์ศักยภาพของมนุษย์” ของธีรโชติ เกิดแก้ว (2554) ตีพิมพ์ในวารสารศิลปศาสตร์ปริทัศน์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การอธิษฐานเป็นการตั้งความปรารถนา อย่างแน่วแน่ที่จะกระทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เป็นประโยชน์ให้สำเร็จด้วยตนเอง มิใช่เป็นการอ้อนวอน การตั้งความหวัง หรือการรอคอยให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบันดาลให้ แต่เป็นบทพิสูจน์ศักยภาพ ของมนุษย์ที่สามารถทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้สำเร็จได้ด้วยตนเอง สำหรับแนวทางที่จะนำไปสู่ ความสำเร็จนั้นมนุษย์จะต้องดำเนินตามหลักอิทธิบาทสี่คือ มีความรัก ความพอใจที่จะทำเรื่องนั้น

มีความเพียรพยายาม เอาใจใส่อย่างต่อเนื่อง และใช้ปัญญากับการกระทำอย่างรอบคอบ มิใช่ทำด้วยอารมณ์ความรู้สึก โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์ และความสุกทั้งส่วนตน บุคคลอื่น และสังคม

5) บทความวิจัยเรื่อง “การอธิษฐานจิตในพระพุทธศาสนากับการดำเนินชีวิตประจำวัน”

บทความวิจัยเรื่อง “การอธิษฐานจิตในพระพุทธศาสนากับการดำเนินชีวิตประจำวัน” ของพระมหาเชาวฤทธิ์ นรินโท (ทรัพย์สวัสดิ์) (2562) ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการธรรมทรรศน์ ผลการศึกษาพบว่า การอธิษฐานเป็นหนึ่งในบารมี 10 ในพระพุทธศาสนาจึงถือว่ามีความสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และการไปสู่จุดหมายสูงสุดในชีวิต เป็นการตั้งความปรารถนา และการตั้งจุดหมายไว้แล้วก็ดำเนินตามจุดหมายที่วางไว้โดยใช้ตนเองเป็นผู้กระทำ มิได้อาศัยบุคคลอื่นเป็นเหตุให้ได้บรรลุจุดหมาย การอธิษฐานตามหลักของพระพุทธศาสนา หมายถึง การตั้งใจเพื่อจะทำการใดสิ่งหนึ่งหรือเพื่อจะเป็นอะไรด้วยจิตใจอันแน่วแน่มั่นคงมุ่งตรงต่อจุดหมาย กล่าวคือ การที่ทุกคนจะประสบความสำเร็จได้ก็จะต้องมีความตั้งใจ มีการกำหนดจุดหมายที่ชัดเจน และดำเนินไปตามนั้นอย่างแน่วแน่จึงจะสำเร็จได้

6) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในเนมิราชชาดก”

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในเนมิราชชาดก” ของพระชุตินันต์ อริโย (เข้มกลาง) (2557) ผลการวิจัยพบว่า อธิษฐานบารมีในพระชาติของพระเนมิราช ได้จากการที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ในการบริจาค และรักษาศีลภาวนา การอธิษฐานบารมีจึงมีความสำคัญต่อการประพฤติพรหมจรรย์เป็นอย่างมาก โดยมีหลักธรรมที่สนับสนุนกับอธิษฐานบารมี ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ 3 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 อิทธิบาท 4 พรหมวิหาร 4 อธิษฐานธรรม 4 ที่พระเจ้าเนมิราชทรงกระทำมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยอาศัยคำอธิษฐานที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า

7) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดเรื่องอธิษฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดเรื่องอธิษฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ของสุภาพร พรหมเถื่อน (2554) ผลการวิจัยพบว่า การบำเพ็ญบารมีถือว่าเป็นหลักการสร้างความดีในทางพระพุทธศาสนา ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญากุญชร ทรงบำเพ็ญอธิษฐานอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นมาตังคบัณฑิต และทรงบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเตมียราชกุมาร การแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมีว่าเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี 3 ระดับ คือ ขั้นบารมี บารมีสามัญ หรือปกติธรรม ขั้นอุปัชฌาย บารมีระดับกลาง และขั้นปรมัตถบารมี บารมีระดับสูง

8) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อริชฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อริชฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ของพระมหาวนัส กตสาโร (ทินนิม) (2553) จากการศึกษาพบว่า อริชฐาน ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความตั้งใจมั่นในการกระทำของตน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่ โดยอริชฐานเป็นแรงขับเคลื่อนในการฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ มีความสำคัญต่อการประสบความสำเร็จทุกด้านทั้งความสำเร็จในปัจจุบันชาติ ทั้งการศึกษา การทำงาน ตลอดจนความสำเร็จอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามที่แต่ละบุคคลตั้งไว้ ส่วนการบำเพ็ญอริชฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์นิบาตชาดก มี 6 เรื่อง ได้แก่ นพปานชาดก กุกกุรชาดก ทุมเมธชาดก มันทาตุชาดก มาตังคชาดก และเนมิราชชาดก แต่ในทุก ๆ ชาดก พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญอริชฐานบารมีควบคู่ไปกับการบำเพ็ญบารมีอื่น เพื่อสนับสนุนบารมีอื่น ๆ ให้มั่นคงด้วย

9) พระราชวิทยานิพนธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”

พระราชวิทยานิพนธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” (2525) ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความหมายคำว่า “บารมี” ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า ยุคแรก ๆ คำว่าบารมีหมายถึง ความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมาความหมายแคบเข้า คือจะหมายถึง ความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่สุดจะหมายถึง ความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน ความหมายของบารมีในยุคหลัง โดยเฉพาะที่เข้าใจกันแพร่หลายว่า หมวดธรรมะหรือวิธีการ 10 ประการที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงพระนิพพานได้ ถือเป็น การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านความหมาย คือเปลี่ยนจาก “เป้าหมาย” ไปเป็น “วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย” และอริชฐานบารมีก็เป็นหนึ่งในบารมีสำคัญของบารมีทั้ง 10 ประการนั้น

10) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทาน และทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง “ทาน และทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา” ของอาทิศย์ ชีรวณิชกุล (2552) ศึกษาแนวคิดความสำคัญของทาน และทานบารมีที่มีต่อการสร้างงานวรรณคดีไทยพุทธศาสนา และบทบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมพุทธศาสนาไทย ผลการศึกษาทำให้เห็นว่า วรรณคดีมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทย และสะท้อนค่านิยมของคนไทยเรื่องการให้ทาน อันสร้างขึ้น และนำเสนอ

ตามกรอบพิธีกรรม เช่น ประเพณีเทศน์มหาชาติ รวมทั้งผ่านสื่อสมัยใหม่ เพื่อถ่ายทอดแนวคิดเรื่อง ทาน และทานบารมีแก่สังคม โดยมีศรัทธาและความเชื่อสำคัญรองรับ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของ ธรรมทาน การสืบทอดอายุพระศาสนา และการเกิดในยุคพระศรีอาริย์ วิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงถือเป็น แนวทางของการวิจัยเรื่องบารมีในวรรณคดี และวัฒนธรรมไทยเช่นเดียวกับเรื่องอริยฐานในวรรณคดี

11) บทความวิจัยเรื่อง “ขอพรในวรรณคดีขอพระเกียรติ”

บทความวิจัยเรื่อง “ขอพรในวรรณคดีขอพระเกียรติ” ของปัทมา ทีฆประเสริฐกุล (2560) ตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2560) ผลการวิจัยพบว่าการขอพรในวรรณคดีไทยมักปรากฏในวรรณคดีขอพระเกียรติ มีวิธีการขอใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การขอพรแบบกล่าวแยกราชละเอียด และการขอพรแบบรวมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และคำขอพร การขอพรมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา กล่าวคือ การขอพรในวรรณคดีขอพระเกียรติสมัยอยุธยาถึงรัชกาลที่ 1 กวีจะให้ความสำคัญในการให้รายละเอียดถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพระมหากษัตริย์ผู้รับพรอย่างมาก ส่วนสมัย รัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 กวีจะให้รายละเอียดพระมหากษัตริย์มากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะกล่าวถึงชื่อ เท่านั้น และสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน กวีจะขยายผู้รับจากพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวมาเป็น พระบรมวงศานุวงศ์ และบ้านเมืองประชาชนมากขึ้น

12) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดา เบิร์นกับพระพุทธศาสนา”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษา เปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดา เบิร์นกับพระพุทธศาสนา” ของไพโรจน์ ปัญจวรรณท์ (2556) ศึกษาการอธิษฐานจิตในหนังสือเดอะ ซีเคร็ตของรอนดา เบิร์น เปรียบเทียบกับมุมมองทาง พระพุทธศาสนา พบว่า การอธิษฐานจิตตามแนวทางของรอนดา เบิร์น เกิดจากการผสมผสานแนวคิด จากหนังสือที่สอนเรื่องความสำเร็จกับความเชื่อในกฎแรงดึงดูด บวกกับศรัทธาตามคริสต์ศาสนา มีเป้าหมายความสำเร็จตามทัศนคติโลกสมัยใหม่แห่งทุนนิยม แต่การอธิษฐานจิตในพระพุทธศาสนา คือ ทำให้ชีวิตมีความสุขในปัจจุบันชาติ และยกระดับตนเองไปสู่ธรรมะหรือบุญที่สูงยิ่งขึ้น ใช้การอธิษฐานมา ช่วยกำหนดทิศทางของชีวิตหรือเป้าหมายของตนเอง โดยใช้พลังจากการทำบุญ พลังจากความจริงหรือ ความดี และพลังแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในเชิงเปรียบเทียบ ทั้งสองทัศนะต่างมุ่งหวังที่ความสำเร็จในชีวิต หรือในชาตินี้เหมือนกัน ต่างแต่ว่าพระพุทธศาสนามีมุมมองการอธิษฐานมุ่งไปถึงเรื่องบุญ และการบรรลุ ถึงมรรคผลนิพพานด้วย

13) วิทยานิพนธ์เรื่อง “Research on Prayer and Healing: Past, Present, and Future Challenges”

วิทยานิพนธ์เรื่อง “Research on Prayer and Healing: Past, Present, and Future Challenges” ของ Linda Wilkins (2015) ของ Baylor University รัฐเท็กซัส

สหรัฐอเมริกา ศึกษาเรื่องการอธิษฐานกับการรักษาโรค: ความท้าทายในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีผู้วิจัยหลายท่านศึกษาในหัวข้อนี้มากขึ้น และได้กล่าวว่า การอธิษฐานเป็นเหมือนกับยาที่วันหนึ่งแพทย์จะใช้ในการรักษาโรค งานวิจัยในอดีตพบว่า การอธิษฐานมีกลไกการทำงานเพื่อการรักษา มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า งานวิจัยเหล่านี้ยังไม่ได้รับรองอย่างถูกต้อง เพราะยังไม่สามารถพิสูจน์ทดลองได้ กลุ่มคนเคร่งศาสนาที่มักจะไม่ลังเลในการสนับสนุนการศึกษาเรื่องอธิษฐานในเชิงวิทยาศาสตร์เช่นกัน เนื่องจากดูเหมือนเป็นการ “ทดลอง” อำนาจของพระเจ้า งานวิจัยเรื่องนี้ศึกษาจากการสัมภาษณ์นักวิชาการที่เสนอความคิดเห็นต่อการศึกษาเรื่องนี้ และสรุปได้ว่า การอธิษฐานกับการรักษาโรค เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาทั้งในเชิงวิทยาศาสตร์ และในเชิงศาสนา มีความเป็นไปได้สูงที่จะนำมาใช้รักษาผู้ป่วยจริง

14) บทความวิจัยเรื่อง “The Effects of Prayer and Prayer Experiences on Measures of General Well-Being”

บทความวิจัยเรื่อง “The Effects of Prayer and Prayer Experiences on Measures of General Well-Being” ของ Margaret M. Poloma และ Brian F. Pendleton (1991) ตีพิมพ์ในวารสาร Journal of Psychology and Theology ฉบับที่ 19 ศึกษาเรื่องผลกระทบของการอธิษฐาน และประสบการณ์การอธิษฐานโดยใช้การวัดจากการมีคุณภาพชีวิตที่ดี พบว่า 90% ของชาวอเมริกันอธิษฐาน จากผลสำรวจในพื้นที่เมือง Akron สหรัฐอเมริกา ในปี 1985 ซึ่งเน้นเรื่องความศรัทธาทางศาสนา กับการรับรู้คุณภาพชีวิตที่ดีในเชิงอัตวิสัยโดยวัดจากความถี่ในการอธิษฐาน ประสบการณ์การอธิษฐาน การอธิษฐานรูปแบบต่าง ๆ และการวัดความศรัทธาทางศาสนาอย่างมีมาตรฐานยิ่งขึ้น พบว่า การวิเคราะห์ปัจจัยทางกิจกรรมอธิษฐาน 15 อย่างบ่งบอกถึงการอธิษฐาน 4 รูปแบบซึ่งเกี่ยวข้องกับการวัดคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างแตกต่างกันไป การอธิษฐานจึงเป็นสิ่งที่สามารถศึกษาได้อย่างหลากหลายมิติ และนำไปสู่การวิเคราะห์เรื่องคุณภาพชีวิตที่ดีได้

3.2 กลุ่มคำศัพท์ “สาปแช่ง-สาบาน”

กลุ่มคำศัพท์อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” ได้แก่ “สาปแช่ง” หมายถึง กล่าวมั่งร้ายให้ผู้อื่นเป็นอันตรายอย่างร้ายแรง เช่น สาปแช่งไม่ให้ศัตรูให้เกิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1215) และ “สาบาน” หมายถึง กล่าวคำปฏิญาณโดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยาน ประเพณีเดิมจะต้องตีม้าพระพุทธรูป น้ำเทพมนตร์ หรือสุราผสมเลือดที่ผู้ร่วมกล่าวคำปฏิญาณกรีดให้หยดลงไปด้วย เช่น สาบานเป็นพี่น้องกัน เพื่อนร่วมสาบาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1215) จะเห็นได้ว่าลักษณะสำคัญของคำศัพท์กลุ่มนี้คือ การตั้งจิตมุ่งมั่นที่อาจปรารถนาให้เกิดผลเชิงลบ ซึ่งอาจเกิดจากอำนาจของคำสาปแช่ง หรือการผิดไปจากคำสาบาน โดยใช้ความจริงหรือความสัตย์เป็นเงื่อนไข หากปฏิบัติตามความซื่อสัตย์ ก็จะรอดพ้นจากคำสาปแช่งหรือผลร้าย แต่หากผู้นั้นปฏิบัติผิดไปจากสิ่งที่

สาบานไว้หรือคำที่สาปแช่งเอาไว้ ย่อมจะต้องได้รับผลกระทบเชิงลบจากการอธิษฐานที่มุ่งหวังผลเชิงลบ หรือเชิงอกุศลตามไปด้วย งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

1) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำสัตย์สาบานของไทย”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เรื่อง “การศึกษา วิเคราะห์วรรณกรรมคำสัตย์สาบานของไทย” ของอาทิตย์ ศรีจันทร์ (2552) จากการวิจัยพบว่าการกระทำสัตย์สาบานเป็นกิจกรรมที่สร้างความเชื่อมั่นแก่มนุษย์ ในกิจกรรมดังกล่าวมีตัวบทเป็นสื่อกลางเรียกว่าวรรณกรรมคำสัตย์สาบาน ซึ่งรวบรวมองค์ประกอบต่าง ๆ ของการกระทำสัตย์สาบานไว้ทั้งหมด ได้แก่ ภาษาที่ใช้ กรณี องค์พยาน เงื่อนไข และลำดับการประกอบพิธี โครงสร้างหลักของวรรณกรรมคำสัตย์สาบานประกอบด้วย การเชิญพยาน การสาปแช่ง และการให้พร รูปแบบการประพันธ์ที่ใช้แต่งวรรณกรรมคำสัตย์สาบานที่ศึกษาทั้ง 6 เรื่องมี 4 ประเภท ได้แก่ โองการแข่งน้ำ เป็นโคลง และร่าย โองการดำน้ำ และโองการลุยเพลิงเป็นกาพย์ ส่วนพระไอยการลักษณะพยาน ศิลาจารึกหลักที่ 45 และศิลาจารึกหลักที่ 64 เป็นร้อยแก้ว ฉันทลักษณ์ และภาษามีลักษณะพิเศษ มีการเลือกสรรคำ และโวหารเพื่อทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นหัวใจสำคัญของการประกอบพิธี วรรณกรรมคำสัตย์สาบานมีความสัมพันธ์กับสังคม สะท้อนให้เห็นแนวคิดของคนไทยเรื่องศาสนา เรื่องจักรวาล เรื่ององค์พยาน เรื่องการลงโทษ และให้พร

3.3 กลุ่มคำศัพท์ “บนบาน-บวงสรวง”

คำศัพท์อีกกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” คือ “บนบาน-บวงสรวง” แม้ว่าจะมีความคล้ายคลึงกับการอ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งเทพเทวดา วิญญาณบรรพบุรุษ เทพดาอารักษ์ต่าง ๆ เพื่อขอพรให้ตนเองสมความปรารถนา แต่การบนบาน และการบวงสรวง แตกต่างออกไปในลักษณะว่า มักจะต้องมีเงื่อนไขในการบูชาขอพร หากว่า พรที่ตนเองบนบานไว้สำเร็จก็ต้องกลับมาแก้บนหรือบวงสรวงเป็นการตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ เช่น ถวายไข่ต้มแก้บน หลวงพ่อโสธร ถวายการแสดงนางรำแก้บนศาลพระพรหมเอราวัณ เป็นต้น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

1) รายงานการวิจัยเรื่อง “การบนบาน บวงสรวง: แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย”

รายงานการวิจัยเรื่อง “การบนบาน บวงสรวง: แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย” ของพระครูสิริรัตนานูวัตร และคณะ (2555) กล่าวว่า การบนบาน บวงสรวง มีต้นกำเนิดมาจากการเช่นสรวง และการสังเวยในยัญพิธีของศาสนาพราหมณ์ แต่ของพราหมณ์มักจะฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่ในทางพุทธแล้ว พระพุทธเจ้าปรับเปลี่ยนแนวคิดใหม่เรียกว่า พลีกรรม เช่น เทวดาพลี คือปฏิบัติตนที่ดีต่อเทวดา อัญเชิญมาร่วมพิธีเพื่อรับรู้ และขอให้ช่วยคุ้มครอง ให้โชคลาภ ให้ปลอดภัยแก่ชีวิต ส่วนผลจากการวิจัยพบว่า ผู้ที่มาบนบานต่อพระพุทธชินราชมักจะบนบานในเรื่อง ขอให้ได้บุตร ขอให้หายป่วย ขอให้

ได้ของที่หายกลับคืน ขอให้ถูกห่วย ขอให้เรียนเก่ง ขอให้ได้เกรดคะแนนดี ขอให้มิโซคลากขอให้มิฐานะดี รำรวย ขอให้ได้ตำแหน่ง ขอให้ได้เลื่อนยศ แต่หลักการการบนบานนั้นก็จะมีการแก้บนตามที่ตกลง ซึ่งเครื่องบนบานจะมีพวงมาลัย ละครร่ำ หัวหมู ผลไม้ ไข่ต้ม ดอกไม้ บายศรี มากกราบไหว้หลวงพ่อก่อน ขอเป็นลูกหลวงพ่อก่อน บวชแก้บน ทำดีแก้บน ให้ทานแก้บน เลี้ยงเพลพระสงฆ์ เลี้ยงอาหารแก่นักเรียน เป็นเจ้าภาพบวชพระแก้บน

2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธในสังคมไทย”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรื่อง “การบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธในสังคมไทย” ของยุพารักษ์ ชนะบวรวัฒน์ (2560) ได้วิเคราะห์ความสอดคล้องและความไม่สอดคล้องของการบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ เทวดา พุทธานุภาพ อธิษฐานธรรม การบูชา อนุสติ และหลักกรรม และการพึ่งตนเอง พบว่า มีทั้งที่ขัดแย้งอย่างชัดเจน และไม่ขัดแย้งอย่างรุนแรง กล่าวคือ การบนแม้อาจไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่พออนุโลมได้เพราะยังมีประโยชน์ และไม่ได้ขัดแย้งอย่างรุนแรงในบางกรณี การบนที่สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาคือการบนตามกรอบปฏิบัติเรื่องอธิษฐานธรรมตามที่ปรากฏในครั้งพุทธกาล อธิษฐานในทางพระพุทธศาสนา คือ ความตั้งใจมั่นในสิ่งที่ต้องการหรือสิ่งที่จะทำ เมื่อตั้งใจอธิษฐานแล้วจะต้องทำอย่างนั้นเรื่อยไปจนกว่าจะประสบความสำเร็จ

3) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความสุขในบริบทพุทธธรรม ความเชื่อ อำนาจในการควบคุมตน และการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้ที่มี และไม่มีพฤติกรรมบนบาน”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความสุขในบริบทพุทธธรรม ความเชื่ออำนาจในการควบคุมตน และการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้ที่มี และไม่มีพฤติกรรมบนบาน” ของนิภาพร เหลืองวงศ์งาม, ประภาพรรณ เชิญกลาง และอภิพร เป็งปิง (2555) สรุปผลการวิจัยในเชิงจิตวิทยาได้ว่า บุคคลที่มีพฤติกรรมบนบานมีระดับความเชื่ออำนาจในการควบคุมตนจากภายนอกสูงกว่าบุคคลที่ไม่มีพฤติกรรมบนบานอย่างมีนัยสำคัญ บุคคลที่ไม่มีพฤติกรรมบนบานมีการเห็นคุณค่าในตนเองสูงกว่าคนที่ไม่มีพฤติกรรมบนบานอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ บุคคลที่ไม่มีพฤติกรรมบนบานมีความสุขในบริบทพุทธธรรมไม่แตกต่างจากบุคคลที่มีพฤติกรรมบนบาน และความเชื่ออำนาจในการควบคุมตน และการเห็นคุณค่าในตนเองส่งผลต่อความสุขในบริบทพุทธธรรม

3.4 กลุ่มคำศัพท์ “เสียงทาย”

“เสียงทาย” มีความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานฉบับพ.ศ. 2554 (2556, น. 1265) ว่า หากำทำนายโชคชะตาของตนจากสลากหรือใบเซียมซีโดยการสั่นดิวหรือโยนไม้เสียงทาย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะใช้ศึกษาในความหมายที่กว้างกว่า เพราะการเสียงทายอาจไม่ใช่เพียงเพื่อทำนายชะตาของตนเอง แต่ยังมีรวมถึงทำนายชะตาของผู้อื่นได้อีกด้วย และยังมีวิธีการที่ใช้เสียงทายอีกหลากหลายรูปแบบ ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับการอธิษฐานจิตเพื่อ

ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยทำนายเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่อาจล่วงรู้ โดยคำศัพท์กลุ่มนี้แตกต่างจาก “การอธิษฐาน” ในกลุ่มคำศัพท์อื่น ๆ เนื่องจากจะต้องมีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับผลหรือเป้าหมายที่ยังไม่แน่นอน อาจจะเป็นผลเชิงบวกหรือเชิงลบก็ได้ ขึ้นอยู่กับการทำนายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

1) บทความวิจัยเรื่อง “เสียงน้ำในวรรณคดีไทย”

บทความวิจัยเรื่อง “เสียงน้ำในวรรณคดีไทย” ของชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2550) ตีพิมพ์ในรวมบทความ น้ำคือชีวิต: วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550 ศึกษาเรื่องการเสียงน้ำจากวรรณคดีไทย 5 เรื่อง ผลการวิจัยพบว่าจุดมุ่งหมายของการเสียงน้ำส่วนใหญ่เพื่อขอคำตอบให้ตนเอง เช่น ขอคำตอบเรื่องผู้ที่จะมาเป็นบุตรบุญธรรมของตน ขอคำตอบเรื่องผู้ที่จะมาเป็นคู่ครองของตน มากกว่าเพื่อขอคำตอบที่เป็นเรื่องของตัวเองที่ไม่มีเกี่ยวข้องกับตนเอง มีข้อสังเกตว่าคำตอบที่ขอนั้นไม่ได้เป็นเพียงคำตอบที่จะเกิดในอนาคตเท่านั้น แต่อาจเป็นคำตอบของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตก็ได้ และคำตอบที่ผู้เสียงน้ำขอนั้นมักไม่ใช่คำตอบที่เป็นถ้อยคำ แต่เป็นคำตอบผ่านสายน้ำไหล และเป็นคำตอบที่มีเงื่อนไข

จากการค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของ “การอธิษฐาน” ทั้งจากลักษณะและความหมายของกลุ่มคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องผ่านงานวิจัยต่าง ๆ สรุปได้ว่า “การอธิษฐาน” มีหลากหลายความหมาย และวัตถุประสงค์ ส่วนใหญ่ที่พบในงานวิจัยที่ผ่านมาเป็นการศึกษาที่เน้นความสำคัญของความหมายทางธรรมจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือความตั้งใจแน่วแน่ในการกระทำความดีสิ่งหนึ่งในเชิงกุศลเพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย ซึ่งพบมากกว่างานวิจัยที่ศึกษา “การอธิษฐาน” ในความหมายทางโลก คือการอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผี

ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า “การอธิษฐาน” ในลักษณะอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็มีความน่าสนใจแก่การศึกษาเช่นเดียวกัน เพราะจากประวัติความเป็นมา “การอธิษฐาน” ในความหมายทางโลกน่าจะเกิดขึ้นก่อนความหมายทางธรรม และอยู่คู่กับสังคมไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแพร่หลายในอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรไทอื่น ๆ เช่น ล้านนา เป็นต้น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน และยังมีความใกล้ชิดในชีวิต และวัฒนธรรมมากกว่า นอกจากนั้น ยังมีลักษณะการใช้คำศัพท์ที่แบ่งย่อยประเภทได้อย่างหลากหลาย ดังที่เห็นจากงานวิจัยในกลุ่มคำศัพท์ “สาปแช่ง-สาบาน” “บนบาน-บวงสรวง” “เสียงทนาย” แต่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงนั้นยังพบไม่มาก และการศึกษาเรื่อง “การอธิษฐาน” แบบองค์รวมจากตัวบทวรรณคดีในมุมมองทางคติชนวิทยายังไม่เคยมีมาก่อน ผู้วิจัยจึงจะศึกษา และกล่าวถึงรายละเอียดของ “การอธิษฐาน” จากทั้งคัมภีร์ทาง

พระพุทธศาสนา และวรรณคดีไทยในบทต่อ ๆ ไป เพื่อให้เข้าใจความเชื่อ และความปรารถนาของมนุษย์มากขึ้นจากทั้งสองมุมมอง

ภูมิหลังเรื่องวรรณคดีไทย

“วรรณคดี” เป็นวัฒนธรรมทางภาษารูปแบบหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของกวี และคนในสังคมได้เป็นอย่างดี แม้ว่าการแต่งวรรณคดีอาจมีการสอดแทรกจินตนาการหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ แต่การวิเคราะห์ในรายละเอียดจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจวัฒนธรรมในยุคสมัยนั้น ๆ ผ่านโลกทัศน์ของผู้เขียนที่เป็นส่วนหนึ่งของการหล่อหลอมจากสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และ “การอธิษฐาน” เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นจากวรรณคดีไทยในทุกยุคสมัยแบ่งได้ดังนี้

1. วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ชาติไทยเป็นชาติที่มีการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ในรูปแบบมุขปาฐะมาแต่ครั้งอดีต เราจึงน่าจะมีวรรณคดีมานานแล้ว แต่ตามประวัติวรรณคดี เอกสารที่เก่าแก่ที่สุดคือตั้งแต่สมัยสุโขทัย ประมาณปี พ.ศ. 1800 สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก่อนหน้านั้นอาจมีวรรณคดีแต่ไม่ได้รับการบันทึกไว้หรือต้นฉบับสูญหายไป (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2519, น. 40) ซึ่งสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้เป็นสมัยที่เน้นความเป็นไทย มีการคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของหลักฐานความรู้เรื่องทางวรรณคดีไทย จนกระทั่งถึงรัชกาลของพระมหาธรรมราชาลิไท ประมาณปี พ.ศ. 1920

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องภูมิหลังของวรรณคดีที่เกี่ยวข้อง จำเป็นต้องอธิบายถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์อันเป็นบริบททางสังคม และวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความเป็นไทย และวรรณคดีขึ้นมาในสมัยนั้น สังคมสุโขทัยเป็นสังคมที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อถือเรื่องการสั่งสมบุญบารมี และมีระบบการปกครองโดยกษัตริย์แบบพ่อปกครองลูก ซึ่งกษัตริย์มีบทบาทอย่างยิ่งในการเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทั้งในแง่การสร้างศาสนสถาน และการตั้งคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อเผยแผ่ความเชื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้ และเกิดศรัทธาเช่นเดียวกัน โดยสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมที่เก่าแก่กว่าอย่างในสมัยทวารวดี ดังที่ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2544, น. 6, 9) กล่าวถึงการทำบุญ และการสั่งสมบุญบารมีในสมัยทวารวดีที่มีอิทธิพลต่อสมัยสุโขทัยไว้ว่า

การทำบุญเป็นลักษณะเด่นของสังคมทวารวดี และเป็นอุดมการณ์ร่วมกันของคนในสังคมทั้งฝ่ายปกครอง และฝ่ายผู้ถูกปกครองโดยมีความคิดพื้นฐานร่วมกันในเรื่องของการสั่งสมบุญญาบารมี ด้วยเหตุนี้การทำบุญจึงแฝงความหมายของความอกงายที่จะเกิดตามมา ถือว่าเป็นการลงทุนอย่างหนึ่ง สิ่งที่น่ามาถวายเป็นเครื่องหมายของพลังอำนาจ ความมั่งคั่ง และแสดงฐานะของผู้ให้

การทำบุญเป็นวิธีการสร้างสมบุญญาบารมี ผู้ที่ทำบุญได้มากกว่าจะมีโอกาสสร้างบารมีได้สูงกว่าผู้อื่น คนชั้นปกครองที่มีความมั่งคั่งกว่าจึงได้เปรียบเพราะสามารถทำบุญที่ยิ่งใหญ่กว่าได้ เช่น สร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ สร้างวัด สถูป และพระพุทธรูป ฯลฯ ด้วยทัศนะเช่นนี้ กษัตริย์ทวารวดีจึงสามารถสั่งสมบุญญาบารมีได้ถึงขั้นสูง มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ที่จะได้อุบัติเป็นพระศรีอาริยมตไตรยในอนาคต เพื่อนำพาชาวโลกให้ข้ามพ้นวัฏสงสารต่อไป เมื่อมีความเชื่อเรื่องกษัตริย์มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ นิทานชาดกซึ่งเน้นสร้างบารมีจึงมีความสำคัญแลแพร่หลายอยู่ในสังคมทวารวดีเป็นอย่างมาก (ความเชื่อนี้มีผลต่อสังคมสุโขทัยในสมัยหลัง เพราะมีการสลักภาพเล่านิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ ที่วัดศรีชุม แสดงว่านิทานชาดกเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวนี้อย่างมีปรากฏในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วย ดังมีหลักฐานว่ามีการหล่อรูปพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในปี พ.ศ. 2001 และมีการแต่งมหาชาติคำหลวงซึ่งมีจำนวน 13 กัณฑ์ในรัชสมัยเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2025 เรื่องมหาชาติคำหลวงนี้เป็นพระชาติหนึ่งในจำนวน 50 พระชาติข้างต้นคือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะอุบัติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ในส่วนของประชาชนสามารถทำบุญ และตั้งจิตอธิษฐานเพื่อขอเกิดในยุคพระศรีอาริยมตไตรยได้ การทำบุญจึงเป็นการเชื่อมโยงชนชั้นปกครองเข้ากับชนชั้นที่ถูกปกครองได้ดี ทั้งยังช่วยสร้างเสริมความมั่นคงให้แก่ผู้ปกครองได้อีกทางหนึ่งด้วย ...

... ความคิดเรื่องกษัตริย์มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ และความคิดเรื่อง กษัตริย์คือพระจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรมก็จะได้รับอิทธิพลสืบทอดมาจากสังคมทวารวดี แม้จะเห็นได้ไม่ชัดเจนนักในช่วงต้นของอาณาจักร แต่ในรัชสมัยพญาลิไทกลับเห็นได้ชัดเจนมากดังมีหลักฐานปรากฏในเรื่องเตภูมิกถา ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ที่สำคัญของพระองค์ นอกจากนี้พญาลิไทยังเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวชระหว่างครองราชย์ ประเพณีนี้จะส่งผลสืบทอดไปถึงกษัตริย์ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

แม้ว่าสมัยสุโขทัยจะมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น แต่ในความเป็นจริงก็ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นเข้ามาผสมผสาน โดยเฉพาะความเชื่อคติพราหมณ์ที่มาจากวัฒนธรรมขอม และวัฒนธรรมอินเดียที่รุ่งเรืองในขณะนั้น รวมไปถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อน อย่างเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ฝังลึกอยู่ในธรรมชาติ ดังนั้น สังคมไทยจึงผสมผสานของความเชื่อระหว่าง “พุทธ พราหมณ์ ผี” มาตั้งแต่ครั้งโบราณ และเป็นความเชื่อพื้นฐานสำคัญที่หล่อหลอมคตินิยม

ในการสร้างงานของกวีแต่ละสมัย อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาถือเป็นแนวคิดหลักที่ได้รับการให้ความสำคัญมากที่สุด

เมื่อพิจารณาจากบันทึกทางประวัติศาสตร์อย่างจารึกต่าง ๆ ที่พบในสมัยสุโขทัย อังอรสุพันธุวณิช (2551, น. 3-28) ได้ศึกษาเรื่องอุดมคติแห่งความสุขในสมัยสุโขทัยผ่านจารึกหลักที่ 41-93 ซึ่งเป็นหลักที่บันทึกในสมัยสุโขทัย และมีความเกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” และได้ผลการศึกษาคำอธิษฐานแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ คำอธิษฐานเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน (ชาตินี้) ได้แก่ ขอให้มียุขงาม เสี่ยงเพราะ ยศศักดิ์ กล้าหาญ และร่ำรวย ขอมีปัญญา ขอมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ขอเป็นผู้ทรงศีล ขอบวช และได้ถึงนิพพาน และคำอธิษฐานเพื่อประโยชน์ในอนาคต (ชาติหน้า) ได้แก่ ขอพบพระศรีอาริยมตไตรย ขอเป็นพระพุทธเจ้า (ในอนาคตกาล) ขอเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต/สวรรค์ทั้ง 6 ชั้น มีพ่อแม่แก้วแก้ว ขอเกิดเป็นผู้ชายในชาติหน้า เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมพบว่า คนในสมัยสุโขทัยปรารถนาในอุดมคติแห่งความสุขที่เป็น “โลกุตระสุข” หรือความสุขในทางธรรมที่นำไปสู่การหลุดพ้นมากกว่าความสุขแบบ “โลกียสุข” หรือความสุขในทางโลก อย่างลาภ ยศ สรรเสริญต่าง ๆ แสดงให้เห็นศรัทธาของคนในยุคสุโขทัยที่มีต่อพระพุทธศาสนาได้อย่างเด่นชัด รวมถึงคติความเชื่อที่มีความผูกพันต่อ “การอธิษฐาน” มาแต่ครั้งโบราณ

วรรณคดีสมัยสุโขทัยที่พบมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นร้อยแก้วมากกว่าการใช้ฉันทลักษณ์ที่แน่นอนแบบร้อยกรอง พบเพียงการใช้ร้อยโบราณใน *สุภาวชิตพระร่วง* แต่ร้อยแก้วอื่น ๆ ก็มีการเล่นคำและเสียงสัมผัสอยู่บ้าง เพื่อถ่ายทอดสารอย่างมีวรรณศิลป์ เช่น ข้อความบางตอนจาก *ศิลาจารึกหลักที่ 1* ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” “ไพร่ฟ้าหน้าปก” เป็นต้น ในแง่เนื้อหา มักมีความเกี่ยวข้องกับการบันทึกประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม สดุดีพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ และแสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนา วรรณคดีเล่มสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และ “การอธิษฐาน” ได้แก่ *ไตรภูมิพระร่วง*

ไตรภูมิพระร่วง หรือ *เตภูมิกถา* เป็นวรรณคดีโลกศาสตร์เล่มแรกในประวัติศาสตร์ไทย แต่งขึ้นเมื่อปีระกา ศักราช 23 หรือ พุทธศักราช 1888 เดือน 4 ขึ้น 15 ค่ำ วันพฤหัสบดี พระราชานิพนธ์โดยพญาสิทธิหรือพระมหาธรรมราชาที่ 1 ขณะที่เป็นพระราชโอรสของพญาเลไลไทย ผู้ครองเมืองศรีสัชชนาลัย และกษัตริย์สุโขทัยองค์ที่ 4 เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นก็เพื่อจะนำคำสอนในพระอภิธรรมของพระพุทธเจ้ามาเทศนาถวายพระราชชนนี และเพื่อเผยแผ่พระธรรมให้เจริญรุ่งเรือง ผู้ที่ได้สดับรับฟังและปฏิบัติตามคำสอนก็จะได้เสวยบุญ และไปเกิดในยุคของพระศรีอาริยมตไตรย พระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ในส่วนของบานแพนงตอนต้นเรื่องของเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง มีการเขียนอย่างชัดเจนโดยผู้ประพันธ์ว่ารวบรวมเนื้อหาจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถด้านหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งของพญาสิทธิ

ไตรภูมิพระร่วง เน้นการบรรยายถึงความเชื่อเรื่องภูมิทั้ง 3 ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการทำความดีความชั่ว ผู้ใดที่ทำความชั่วย่อมได้รับความทุกข์ทรมาน ส่วนผู้ที่ทำความดีย่อมได้รับความสุขสบาย รวมไปถึงอธิบายถึงวัฏจักรของโลก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ภูมิทั้ง 3 ต่างก็ไม่จีรังยั่งยืน ย่อมมีวันที่ถูกทำลายล้างไป และเกิดใหม่ตามกาลเวลา สิ่งเดียวที่จะทำให้หลุดพ้นจากวัฏจักรนี้ได้คือการเข้าสู่นิพพาน อันเป็นสัจธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องไตรภูมินี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทย ทั้งในแง่ศาสนา ความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรม และการเมืองการปกครอง ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมฝาผนังรูปเขาพระสุเมรุตามวัดวาอารามต่าง ๆ หรือการสร้างพระเมรุของพระราชวงศ์ตามคติไตรภูมิ เป็นต้น ส่วนความเชื่อที่เกี่ยวกับการอธิษฐานในไตรภูมินั้น มีการกล่าวถึงเรื่อง “อำนาจของคำอธิษฐาน” ในตำนานการสร้างโลก ดังตอนที่เหล่าอภิสราพรหมจากสวรรค์จุติลงมาเป็นมนุษย์ เมื่อได้ลองชิมจวนดินที่มีรสชาติดี จนเกิดความคิดอกุศลต่าง ๆ จากที่เคยมีรัศมีสว่างจากกายก็หายไปหมดสิ้น เป็นเหตุให้โลกมืดสนิท แต่ด้วยอำนาจแห่ง “บุญ” การอธิษฐานของพรหมเหล่านั้นจึงได้บังเกิดเป็นดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ที่ให้แสงสว่างในยามกลางวัน และกลางคืน แสดงให้เห็นว่า การอธิษฐานมีความสัมพันธ์เนื่องกับการกระทำ และความเชื่อบุญ-บาปตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา

2. วรรณคดีสมัยอยุธยา

สมัยอยุธยามีการปกครองในระบอบศักดินาโดยได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมขอม พระมหากษัตริย์มีบทบาทเป็นสมมติเทพ ต่างจากสมัยสุโขทัยที่เป็นแบบพ่อปกครองลูก แต่ยังคงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นคติความเชื่อหลัก และถือเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักร เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนนับถือร่วมกัน ประกอบกับความเชื่อเรื่องผีสิง และคติพราหมณ์ ซึ่งรวมเอาลัทธิเทวราชากับพิธีกรรมเข้าไว้ด้วยกัน เป็นการยกฐานะกษัตริย์ให้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสายตาของราษฎร นอกจากนี้ หลักกฏแห่งกรรมในพระพุทธศาสนายังเป็นคำสอนที่ทำให้ประชาชนยอมรับความยากจน พยายามทำบุญเพื่อความเป็นอย่างอยู่ในชาติหน้า ทำให้สังคมอยุธยาอยู่กันอย่างมีความสุข (ปรีชา หิรัญประดิษฐ์, 2549, น. 32) กรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นราชธานียาวนานกว่า 417 ปี แต่มีวรรณคดีหลงเหลือในปัจจุบันไม่มากนัก เพราะปัจจัยจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น ถูกรุกรานจากภายนอก เหตุการณ์เสียกรุง 2 ครั้ง และความวุ่นวายจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ของกษัตริย์อยุธยา วรรณคดีสมัยอยุธยาเริ่มมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) จนถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สามารถแบ่งย่อยออกได้เป็น 3 สมัย ได้แก่ สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยอยุธยาตอนกลาง และสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนี้

2.1 สมัยอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นคือวรรณคดีที่แต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) จนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 คือระหว่างพ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2072 มีจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ยวนพ่ายโคลงดั้น ทวาทศมาสโคลงดั้น กำสรวลโคลงดั้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และโคลงนิราศทริภุญชัย วรรณคดีในสมัยนี้ปรากฏฉันทลักษณ์ร้อยกรองมากขึ้น และมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา รวมถึงความเชื่อคติพราหมณ์ที่เข้ามามีบทบาทอย่างมากเช่นกัน ดังที่ ชลดา เรื่อง รักษ์ลิขิต (2544, น. 14-15) กล่าวว่า

พระเจ้าอู่ทองได้สร้างกรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ตรงข้ามฝั่งแม่น้ำกับเมืองเก่า (คือเมืองอโยธยา) ขึ้นเป็นราชธานีในช่วงระยะเวลาที่กำลังทหารของอาณาจักรสุโขทัยที่อยู่ทางเหนือกับอำนาจของอาณาจักรขอมทางด้านตะวันออกอ่อนแอลง (ตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพญาลิไทของอาณาจักรสุโขทัย) การก่อตั้งอาณาจักรอยุธยาครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากเมืองละโว้ และเมืองสุพรรณบุรีที่พระเจ้าอู่ทองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วย ... ทรงขนานนามพระนครโดยทรงนำชื่อแคว้นทวารวดีมาแทรกไว้ด้วย คือ “กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา”

อยุธยาเป็นอาณาจักรพุทธศาสนา คือกษัตริย์ทรงนับถือศาสนาพุทธ หลังจากที่สร้างพระนครเรียบร้อยแล้วทรงโปรดให้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นเพื่อเป็นการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้ทรงอาราธนาพระสังฆราชผู้รู้พระปริยัติธรรมแตกฉานมาอยู่ในพระอารามหลวง ... แสดงว่าพุทธศาสนาในรัชสมัยนี้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่มากทีเดียว

อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าในรัชสมัยนี้มีการประกอบพิธีกรรมตามแบบลัทธิฮินดูในราชสำนักด้วย คติฮินดูนี้จะเป็นผลสืบเนื่องมาจากความยาวนานของอารยธรรมขอมที่ดำรงอยู่ในตอนกลางของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนหน้าที่จะเกิดอาณาจักรอยุธยาขึ้นกษัตริย์มีสถานภาพเป็นสมมุติเทวราช ... อนึ่ง ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้นยังมีการนับถือเทพเจ้าชั้นรองในศาสนาฮินดูที่ชาวไทยรู้จักในนามว่า ศรีพรหมรัศมีกษัตริย์กุมาร ดังมีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีสมัยนี้หลายเรื่องทีเดียว เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ และลิลิตพระลอ อย่างไรก็ตาม ในขณะที่วัฒนธรรมฮินดูมีอยู่ในสังคมไทยสมัยนี้ วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ฝังลึกอยู่ในธรรมชาติ และวัฒนธรรม ... กวีกล่าวถึงเรื่องการบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ การนับถือผีประจำภูเข และการนับถือผีป่า เป็นต้น ...

การสร้าง และการเสพวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นมีทั้งแบบมุขปาฐะ และลายลักษณ์ การสร้างวรรณคดีแบบมุขปาฐะแพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไปซึ่งโดยมากไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ แต่มีปฏิภาณในการแต่งคำประพันธ์ในรูปแบบของกลอนสด ส่วนในราชสำนักมีการนำวรรณคดีมุขปาฐะมาแต่งเป็นลายลักษณ์เพื่อเก็บไว้เป็นต้นแบบ แต่ยังคงเสพในแบบวัฒนธรรมมุขปาฐะ นอกจากนี้ยังมีการสร้าง และเสพวรรณคดีลายลักษณ์ด้วย ในด้านที่มา และเนื้อหามีความหลากหลายมากขึ้นจากสมัยสุโขทัย ทั้งที่เป็นเรื่องแต่ง จินตนาการประกอบกับประสบการณ์ของกวี เรื่องจริงหรือเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ และเรื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในด้านฉันทลักษณ์ ส่วนใหญ่เป็นร้อยกรองที่มีฉันทลักษณ์หลากหลาย โดยเฉพาะร่าย โคลง กาพย์ (รับจากขอม) และฉันท (รับจากอินเดียโดยรับผ่านเขมร) ส่วนกลอนน่าจะปรากฏแต่เพียงวรรณคดีมุขปาฐะเท่านั้น และในด้านจุดประสงค์การสร้างวรรณคดี มีทั้งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ มีการสร้างเพื่อเสพในราชสำนัก และการสร้างวรรณคดีตามความคิดความเชื่อที่ผสมผสานของคนในสังคม โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อกระแสหลัก และผสมผสานด้วยความเชื่อเรื่องผี และพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม การสร้างวรรณคดีส่วนใหญ่ในยุคนี้ยังจำกัดอยู่เพียงในกลุ่มชนชั้นสูง ผู้มีการศึกษาสูง และเป็นบุคคลในราชสำนักเท่านั้น

ตัวอย่างจากวรรณคดีนิราศในสมัยอยุธยาที่มักมีจุดประสงค์ของการเดินทางอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนา และมีความเชื่อเป็นแรงขับเคลื่อน ทำให้เอื้อต่อการแสดงความรู้สึกของกวีในการกล่าวถึงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งอาจมากกว่าความเชื่อในแบบพุทธเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงความเชื่ออิทธิพลแบบพราหมณ์ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีที่มีมาแต่ท้องถิ่นดั้งเดิม ดังที่พบใน *กาสรวาลโคลงต้น* สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้นดังนี้

เตชานุภาพเรื่องอารักษ์	ท่านฮา
รักเทพจำสารโดย	บอกบ้าง
บาศรีจุฬาลักษณ์	ยศยิ่ง พูนแม่
ไปย้อมโหยให้อ้าง	โอสาร
ไก่อโดชนนขิงน้อง	นางเฉลย
เชอญ่ท่านทยานเปนฝน	ฝากแก้ว
เยียมบาลุเสบอย	เชอกราค
ไฟราคดาลแพรวแพรว	พรั่งตา

(ลลิตนา ศิริเจริญ, 2517, น. 22-23)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏเรื่องการตั้งความปรารถนาของกวีต่อเทพดาอารักษ์ ในขณะที่ต้องพรากจากนางอันเป็นที่รัก และใคร่ครวญถึงความอาลัย ด้วยวิธีการขอ “ฝาก” สารความรัก ความคิดถึงให้เทพดาไปบอกนางอันเป็นที่รักให้ได้รับรู้ถึงความเศร้าโศกของตนด้วยการจำสารไปบอก และการเข้าฝันนาง เพราะเป็นสิ่งที่ตนไม่สามารถทำได้ด้วยตนเอง ทำให้เห็นอิทธิพลของความเชื่อที่นำมาใช้ในการพรรณนาความรู้สึก และแสดงให้เห็นถึง “การเดินทาง” ของความคิด และจิตไปหานางที่รักด้วยการอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อนี้จึงสะท้อนให้เห็นมิใช่เพียงวิถีแห่ง “การเดินทาง” ในทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังรวมถึง “การเดินทาง” ในจินตนาการ และจิตวิญญาณของมนุษย์ได้อย่าง น่าสนใจ

2.2 สมัยอยุธยาตอนกลาง

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางคือวรรณคดีที่แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือระหว่างพ.ศ. 2072 – พ.ศ. 2231 มีจำนวน 14 เรื่อง ได้แก่ *กาพย์มหาชาติ เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา เสือโคร่งคำฉันท์ จินตตามณี ราชานิลาคำฉันท์ คำฉันท์ดุขุฎีลึงเวยกล่อมช้าง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ กาพย์ห่อโคลงพระศรีมหาสมุทร โคลงนิราศนครสวรรค์ โคลงอักษรสามหมู่ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ*

เหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยอยุธยาตอนกลางค่อนข้างสงบ แม้จะมีการแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างกษัตริย์แต่เหตุการณ์ไม่ยืดเยื้อเป็นเวลานาน ส่วนการกระทบกระทั่งกับต่างประเทศก็มีไม่เรื่องใหญ่โตนัก กษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญคือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อบ้านเมืองไม่มีศึกสงครามภายนอก ก็ย่อมมีโอกาสนี้ที่จะผลิตศิลปกรรม และวรรณคดีได้มากขึ้น ประกอบกับพระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัย และสนับสนุนทำให้มีวรรณคดีหลายเรื่อง ในสมัยนี้ (ปริยา หิรัญประดิษฐ์, 2549, น. 40) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความสนพระทัยในงานวรรณคดี และทรงมีความสามารถในการแต่งด้วย ทรงมีพระราชจริยวัตรที่ทรงปฏิบัติเป็นปกติสม่ำเสมอ ทั้งทรงสดับดนตรี ทอดพระเนตรระบำ และโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตเข้าเฝ้าเพื่อเล่นบันเทิงทางการแต่งหนังสือ ตอบโต้กันด้วยโคลง ทำให้วรรณคดีรุ่งเรืองในสมัยของพระองค์ (กุลลาภ มัลลิกะมาส, 2519, น. 72)

ภาพรวมของวรรณคดีในยุคนี้ ในแง่ฉันทลักษณ์มีความเป็นแบบแผนชัดเจน และลงตัวมากขึ้นจากสมัยอยุธยาตอนต้น เห็นได้ชัดจากการมีจินตตามณีเป็นตำราแบบเรียนการแต่งฉันทลักษณ์เป็นครั้งแรก และนิยมการแต่งร้อยกรอง ทั้งโคลงสี่สุภาพ ฉันท์ และร่าย อีกทั้งยังมีฉันทลักษณ์แบบผสมเกิดขึ้นใหม่เป็นครั้งแรกอย่างกาพย์ห่อโคลง ในแง่ของเนื้อหา ก็มีความหลากหลายตามไปด้วย และมีพัฒนาการจากสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น วรรณคดีนิราศมีเนื้อหาพรรณนาถึงพระมหากษัตริย์ บ้านเมือง และธรรมชาติ ไม่เพียงแต่กล่าวถึงนางที่รักเพียงอย่างเดียว เป็นต้น สังคม

ในยุคนี้ยังมีค่านิยมเช่นเดิมคือยกย่องพระมหากษัตริย์ ศาสนา และมีชนชั้นสูงเป็นผู้แต่งวรรณคดี เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้า

ตัวอย่างจาก *ราชาพิลาปคำฉันท์* วรรณคดีที่ใช้สำนวนนิราศพรรณนาตอนพระราม พลัดพรากจากนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์ แม้ว่ากวีจะไม่ได้ออกเดินทาง และพรรณนาเรื่องของตนเอง เหมือนนิราศทั่วไป แต่กวีก็ใช้ประสบการณ์ทางสังคมประกอบกับขนบทางวรรณคดีที่เป็นอิทธิพลจาก สมัยก่อนหน้าในการจินตนาการ และพรรณนาความรู้สึกของตัวละคร ดังนั้น การอธิษฐานในวรรณคดี จึงเกิดขึ้นได้ ไม่ว่าจะจากประสบการณ์ตรงของผู้แต่งหรือใช้จินตนาการก็ตาม เช่นตอนที่พระราม อธิษฐานถึงนางสีดาว่า

จงช่วยคุ้มคณาพาลอันมีในดงดอน

อย่าระให้สมร-

จลจิต

จงเทพยทั่วโลกขมพูนมหิทธิ

ช่วยคุ้มภัยพิศ-

มในกาล

จงอรรคเทเวียช่วยพยาบาล

คุ้มภัยในไพรสาณท์

อริรา

อย่าระให้พระนุชข้าแค้นในพนา

แลชี้ช่องมรรคา

เสด็จดล

จงช่วยคลจิตนาฏอย่าให้หลงจรล

นำนุชเสด็จดล

มาอยู่นาน ๆ

(บุญเตือน ศรีวรพจน์, 2544, น. 71-72)

กวีจินตนาการถึงความรู้สึกของตัวละครตอนที่พระรามเดินทางกลับมา และไม่พบ นางสีดา จึงเศร้าโศกเสียใจอย่างมาก และอธิษฐานขอให้เทพศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายช่วยคุ้มครองนางให้ รอดพ้นจากภัยอันตราย และดูแลนางสีดาผู้เป็นที่รักให้ปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ ในป่า อย่าให้ต้อง ตระกำลำบาก และช่วยชี้แนวทางให้นางเสด็จกลับมาอาศรมได้โดยเร็ว

2.3 สมัยอยุธยาตอนปลาย

สมัยอยุธยาตอนปลายนี้มีเหตุการณ์วุ่นวายในรัชกาลต้น ๆ คือในสมัยพระเพทราชา เนื่องจากเดิมพระเพทราชาไม่ใช่เชื้อพระวงศ์ แต่ขึ้นครองราชย์โดยการคบคิดกับขุนหลวงสรศักดิ์ ทำให้ เกิดสงครามกลางเมืองถึง 4 ครั้ง แต่หลังจากนั้นค่อนข้างสงบมาโดยลำดับ เป็นโอกาสให้ พระมหากษัตริย์มีโอกาสได้พัฒนาบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ซึ่งมีความเจริญด้านศิลปกรรม และวรรณคดีมากที่สุด มีกวี และผลงานสำคัญปรากฏหลายเรื่อง (ปริยา หิรัญประดิษฐ์, 2549, น. 40-42)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคือวรรณคดีที่แต่งในสมัยสมเด็จพระเพทราชา จนถึงอาณาจักรอยุธยาล่มสลายในสมัยพระเจ้าเอกทัศ คือระหว่างพ.ศ. 2231 – พ.ศ. 2310 มีจำนวน 12 เรื่อง ได้แก่ *โคลงชะลอพระพุทไธยาสวัสดิปาโมกข์* *นันทโศปน์นทศูตรคำหลวง* *พระมาลัยคำหลวง* *กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก* *กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง* *กาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร* *เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร* *ปุณโณวาทคำฉันท์* *โคลงนิราศพระบาท* *กลบทสิริวิบูลกิติ* *โคลงกวีโบราณ* และ *จินตตามณี ฉบับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ*

ภาพรวมของวรรณคดีสมัยนี้ในแง่เนื้อหา ส่วนใหญ่ยังเป็นแบบเดิม ทั้งเรื่องเกี่ยวกับศาสนา เรื่องเล่าชาดก บทคร่ำครวญ บันทึกเหตุการณ์ คำสอน นิทาน แต่ก็มีเรื่องใหม่ที่แปลกใหม่อย่าง การนำนิทานอิเหนา (นิทานปันทีย) จากชวามาแต่งเป็นบทละครรำ (ต้นฉบับสูญหาย) ในแง่ของฉันทลักษณ์ก็มีความหลากหลายครบทุกประเภทของร้อยกรอง ได้แก่ ร่าย โคลง ฉันท์ กาพย์ (โดยเฉพาะผลงานการแต่งกาพย์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรฯ ที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดีที่สุด) และกลอน ชื่อน่าสังเกตคือ ก่อนหน้านั้นกลอนจะนิยมเฉพาะในหมู่ชาวบ้าน แต่สมัยนี้ได้กลายมาเป็นฉันทลักษณ์ที่สำคัญ และโดดเด่นในราชสำนัก และสืบเนื่องไปจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏทั้งในบทละครใน บทละครนอก กลอนเพลงยาว นิทาน ตำรากลบท นอกจากนั้น ยังปรากฏฉันทลักษณ์ที่ดัดแปลง และสร้างสรรค์ขึ้นจนมีลักษณะเด่นของตนเอง เช่น กาพย์เห่เรือ อันเป็นประดิษฐ์การเฉพาะตัวของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรฯ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ถือเป็นวิวัฒนาการก้าวสำคัญอีกก้าวหนึ่งของสายธารวรรณคดีไทย ส่วนกลุ่มผู้สร้างงานวรรณคดีเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งกวีที่เป็นสตรี และบุรุษ คฤหัสถ์ และบรรพชิต และมีทั้งชนชั้นสูง และชนชั้นกลาง

ตัวอย่างการอธิษฐานที่พบในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายคือเรื่อง *ปุณโณวาทคำฉันท์* ผู้แต่งเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี และตั้งปณิธานว่าขอให้วรรณคดีที่แต่งขึ้นนี้ ปรากฏในแผ่นดิน และปรากฏรูปแบบการขอพรหลายประการ เช่น ขอให้ตนปราศจากทุกข์ และโรคภัยต่าง ๆ ขอให้โชคดีตลอดไป เมื่อสิ้นชีวิตแล้วขอให้ได้ไปสวรรค์ และยังขอให้ได้บรรลุนิพพาน ดังนี้

วรรณกรรมประสิทธิ์	วรรณคดี
วรรณคดีนิพนธ์	พิภพภาพจงปรา-
กฎในธรรณิศ	วรรณคดีเมธา
นฤททุกนิรา	นฤทคนฤไทย
วรรณคดีสวัสดิ์	ศุภสุนทรไร
ดลอาตมจงไฟ-	บุลภาคยนิรันต์
มรณังจงเสวย	สุขสวัสดิ์เมืองสวรรค
ผลเดชจงถวัล-	ลนิวัตนฤพาน ฯ

(กรมศิลปากร, 2556, น. 46)

3. วรรณคดีสมัยธนบุรี

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาล่มสลาย และถูกพม่ายึดครอง วรรณคดีก็อยู่ในยุคเสื่อมโทรมอย่างมาก ต้นฉบับถูกทำลาย และสูญหายไปมาก จนกระทั่งพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเคยรับราชการเป็น พระยาตาก ได้รวบรวมกองทัพไพร่พลสถาปนาราชธานีขึ้นใหม่เป็นกรุงธนบุรีได้สำเร็จ แล้วจึงสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ในปีพ.ศ. 2310 หลังการตั้งราชธานีใหม่นี้ พระองค์ทรงมีภารกิจอันเกี่ยวเนื่องกับศึกสงคราม และเหตุการณ์บ้านเมืองที่ยังไม่สงบ ทำให้งานด้านวรรณคดีอาจไม่รุ่งเรืองมากนัก แต่ก็ถือเป็นยุคเริ่มต้นของการฟื้นฟูวรรณคดีให้กลับมาอีกครั้ง

สมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีระยะเวลาสั้นที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย มีเพียงรัชกาลพระเจ้าตากสินมหาราชรัชกาลเดียวตั้งแต่ พ.ศ. 2310 ถึง พ.ศ. 2325 รวม 15 ปี มีวรรณคดี 6 เรื่อง ได้แก่ *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรี* (มี 4 ตอน) *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี* *ลิลิตเพชรมงกุฎ* *อิเหนาคำฉันทน์* *นิราศเมืองกวางตุ้ง* (*นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน*) และ *กฤษณาสอนน้อง*

วรรณคดีในยุคนี้มีลักษณะที่เน้นการสืบทอดแนวคิด และรูปแบบที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งในด้านเนื้อหา ฉันทลักษณ์ กลวิธีการแต่ง เนื่องจากความรู้สึกสำนึกเชิงวัฒนธรรม เพราะพระเจ้าตากสิน และประชาชนส่วนใหญ่ที่ย้ายมาอยู่ในกรุงธนบุรีนี้ก็มาจากกรุงศรีอยุธยา โดยถือว่าการงานในสมัยอยุธยาเป็นต้นแบบ และแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะแขนงต่าง ๆ รวมถึงต้นแบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย จึงมีการรื้อฟื้นวรรณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่ และแต่งขึ้นใหม่หรือทำให้สมบูรณ์ตามความคิด และลีลาของกวีในสมัยนี้ ในด้านเนื้อหา เป็นเรื่องสดุดีพระมหากษัตริย์ บทนิราศ และคำสอน ในด้านฉันทลักษณ์เป็นร้อยกรองทั้งหมด ได้แก่ กาพย์ กลอน โคลง และฉันทน์

นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน เป็นนิราศเพียงเรื่องเดียวในสมัยนี้ และเป็นนิราศเรื่องแรกที่มีฉากการเดินทางไปต่างประเทศ ก่อนออกเดินทาง กวีไหว้ขอพรจากพระรัตนตรัย และขอให้อำนาจบารมีแห่งศีล สัจจะ และขันติช่วยคุ้มครองให้พ้นจากเภทภัยต่าง ๆ ที่อาจจะต้องพบระหว่างทาง อันสะท้อนให้เห็นความตั้งมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนา และหลักคำสอนที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยในสมัยธนบุรี ดังนี้

แล้วยกกรมัสการขึ้นเพียงผม	พระบรมไตรรัตน์เรื่องศรี
เดชะศีลสัจจาบารมี	ทั้งชั้นตือดอดอมอำนาจทาน
ขอเปนชายเจ็ดชั้นไปกั้นเกษ	สรรพเภททุกข์โภยในชลฉาน
ให้ปลอดเหตุสารพัดกำจัดการ	มัสการแล้วล่องครรไลไป

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 53)

4. วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394 ในระยะเวลา 3 รัชกาลนี้ บ้านเมืองสงบสุขขึ้นตามลำดับ แม้ว่าจะยังต้องต่อสู้รบพุ่งกับพม่าอยู่หลายครั้งในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แต่เหตุการณ์ก็ได้คลี่คลายไปในด้านสงบสุขตามลำดับ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2519, น. 119)

4.1 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

สมัยรัชกาลที่ 1 ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นยุคแห่งการ “ฟื้นฟู” ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ครั้งใหญ่ โดยการสืบสาน และรวบรวมต้นฉบับวรรณคดีที่ตกทอดมาจากกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งระดมหม่กวีราชสำนักในการแต่งคำประพันธ์เรื่องต่าง ๆ ให้กลับมาสมบูรณ์ แม้ว่าในยุคนี้จะมีศึกรบกับพม่าเกิดขึ้นอยู่หลายครั้ง แต่วรรณคดีก็ได้รับการให้ความสำคัญ และมีวรรณคดีเกิดขึ้นหลายประเภท ได้แก่ ฝ่ายศาสนจักร เช่น *ไตรภูมิโลกวินิจฉัย* ฝ่ายอาณาจักร เช่น *กฎหมายตราสามดวง* หมวดบันเทิงคดี เช่น *บทละครรำเรื่องรามเกียรติ์* *อุณรุท* *อิเหนา* และ *ดาหลัง* ร้อยกรองอื่น ๆ เช่น *เพลงยาวนิราศรบพม่า* *สมบัติอมรินทร์คำกลอน* จะเห็นได้ว่า ในยุคนี้เป็นยุคเฟื่องฟูของฉันทลักษณ์กลอน ซึ่งเดิมที่อยู่ในวรรณคดีแบบมุขปาฐะของชาวบ้าน แต่ได้พัฒนาขึ้นมาแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ร้อยแก้วเรื่องแปล ด้วยการแปลพงศาวดารจีน และมอญ ได้แก่ สามก๊ก ไช้จื๊อ และราชาธิราช กวีเอกแห่งรัชกาลนี้ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ตัวอย่างการอธิษฐานในวรรณคดียุคนี้จาก *บทละครในเรื่องรามเกียรติ์* ตอนนางสีดา ขอลุยไฟเมื่อได้กลับมาอยู่กับพระรามอีกครั้ง หลังถูกลักพาตัวไปอยู่กับทศกัณฐ์เป็นเวลานาน เพื่อพิสูจน์ ความบริสุทธิ์ที่ชื่อตรงต่อพระสวามี โดยมีการอ้างอิงคำสัตย์สาบาน และอำนาจของพระอินทร์ พระเพลิง พระธรณี และเทพเทวดาต่าง ๆ ในการแสดงความจริงให้เห็น หากนางไม่ซื่อสัตย์หรือแหม่มีใจให้ชายอื่น ขอให้สิ้นชีวิตด้วยไฟ และตกนรกชั่วนิรันดร์ แต่หากนางบริสุทธิ์ ก็ขอให้รอดพ้นจากอันตราย ดังนี้

น้อมเศียรอภิวาทพระสวามี	เทวีตั้งจิตพิชฐาน
กล่าวคำสัตย์สาบาน	ต่อเทวามัฆวานพร้อมพักตร์
ขอเทพท้าวทุกองค์	จงเป็นทิวพยอนให้ประจักษ์
แม่นข้าระคนรสรัก	ด้วยทศพัศตร์แลชายใด
นอกรอกไปจากพระจักรกฤษณ์	มาตรแม่นแต่จิตพิสมัย
ไม่ซื่อต่อเบื้องบาทพระภูวไนย	ประกอบการสิ่งใดที่ไม่ดี
ขอจงพระเพลิงเจ้าสังหาร	ชนมานข้าม้วยอยู่ที่นี้
ให้ตกนรกอเวจี	แสนกลับพันปีอย่าพ้นทุกซ์
แม่นข้าคงครองสัจธรรม	เทวีจงช่วยให้เป็นสุข
จะเหยียบย่างเข้าไปในเพลิงลุก	ทุกก้าวอย่าร้อนบาทา
แล้วคำรพจบกองอัคคี	ทั้งพระธรณีใส่เกศา
ครั้นเสร็จซึ่งตั้งสัตยา	ก็เสด็จลีลาลุยไฟ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เล่ม 3, 2553, น. 453)

ด้วยความซื่อตรงต่อพระราม จึงบังเกิดเป็นดอกบัวรองบาทให้นางสีดาพ้นจาก ความร้อน เมื่อนั้นเหล่าเทพทั้งหลายก็พากันยินดี และอวยพรเพื่อสรรเสริญในคุณความดีของนางสีดา ตัวอย่างนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ไฟเป็นธาตุในธรรมชาติที่มนุษย์นำมาใช้ในการพิสูจน์ความจริง โดยให้การยอมรับว่าเป็นสิ่งทรงอำนาจอยู่เหนือชีวิต สามารถแสดงความจริงด้วยการซึ้งซึ้งผิดได้ เนื่องจาก “การอธิษฐาน” ในลักษณะนี้มักจะต้องกล่าวอ้างถึงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นพยาน เสมอ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้เองที่เชื่อกันว่ามีอำนาจบันดาลธาตุในธรรมชาติเหล่านั้นให้เป็นไปตามแรง อธิษฐานได้

4.2 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สมัยรัชกาลที่ 2 บ้านเมืองสงบเรียบร้อยลง และด้วยความสนพระทัยในวรรณคดี โดยเฉพาะด้านการละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ทรงเป็นกวีเอกอีกพระองค์ หนึ่ง ทำให้วรรณคดีเจริญรุ่งเรืองมาก นอกจากนั้น ยังมีกวีหลายท่านที่มีความสามารถ และมีชื่อเสียง

เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะดำรงพระยศเป็น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) สมเด็จพระ
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระยาเดชาดิศร พระสุนทรโวหาร (ภู่) นายรินทรธิเบศร์
พระยาตรังคภูมิบาล กวีเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์วรรณคดีชิ้นเอกขึ้นหลายเรื่อง เช่น
นิราศ ต่าง ๆ ของสุนทรภู่ กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานของรัชกาลที่ 2 ยุคนี้จึงเป็นการฟื้นฟูต่อเนื่อง
จากสมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งในด้านฉันทลักษณ์ เนื้อหา สำนวนโวหาร กลวิธีการประพันธ์ ทั้งยังปรับปรุง
วรรณคดีเก่าให้ไพเราะเหมาะสมยิ่งขึ้นถือเป็นยุคแห่งการ “ขัดเกลา” วรรณคดีให้งดงามกว่าเดิม
โดยเฉพาะบทละครใน เช่น อิเหนา และบทละครนอก เช่น สังข์ทอง ไกรทอง เป็นต้น

ตัวอย่างจากเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* มีการอธิษฐานปลุกโพธิ์สามต้นเป็นตัวแทน
ของนางทองประศรี นางพิม และพลายแก้ว เนื่องจากขณะนั้นพลายแก้วต้องจากแม่ และคนรักไป
ออกรบที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อเสี่ยงทายพยากรณ์ชะตาชีวิตของคนทั้งสามที่ต้องพลัดพรากกัน ขุนแผน
อธิษฐานว่า หากมีชัยชนะแก่ข้าศึก ขอให้ต้นโพธิ์นี้จงงาม แต่หากถูกฆ่าตายก็ขอให้ต้นโพธิ์นี้ตายตาม
ไปด้วย

... เจ้าพลายไหว้วอนแก่เทวา	ตัวข้าจะขึ้นไปชิงชัย
แม่นจะมีชัยแก่ไฟรี	ขอให้โพธิ์ต้นนี้จงงามไสว
ถ้าแม่นจะอาสัญบรรลัย	ขอให้โพธิ์ข้านี้ตายตาม
แม่นตัวข้านี้มิป่วยไข้	ขอให้โพธิ์สุกใสเรื่องอร่าม
ถ้าสำเร็จณรงค์สงคราม	ขอให้งามเขียวชอุ่มเป็นพุ่มชฎ

(ขุนช้างขุนแผน, 2559, น. 267)

แต่เมื่อขุนช้างที่กำลังหมายปองนางพิมรู้เรื่องนี้ ได้แอบไปทำลายต้นโพธิ์ตัวแทน
ของพลายแก้วจนเหี่ยวเฉา นางพิมเห็นดังนั้น ก็เข้าใจว่าพลายแก้วสิ้นชีวิตแล้วจึงเสียใจมากจนสลบไป
ดังนั้น การอธิษฐานในลักษณะเสี่ยงทายชะตาชีวิตนี้ชวนให้ผู้อ่านติดตามชีวิตตัวละคร อีกทั้งยังแสดง
ลักษณะนิสัยของตัวละคร และโครงเรื่อง คือผู้อ่านจะเห็นความเจ้าเล่ห์ของขุนช้าง เห็นความผูกพัน
ของนางพิมต่อพลายแก้ว และความผูกพันนี้จะปูพื้นให้เห็นความทุกข์ของนางเมื่อต้องพลัดพรากจาก
สามีในที่สุด และยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อในอำนาจของการอธิษฐานที่ทำให้ต้นไม้ธรรมดากลายเป็น
สิ่งแทนชะตาชีวิตของผู้อธิษฐานได้

4.3 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยรัชกาลที่ 3 กวีหลายท่านยังมีชีวิตสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 2 เช่น สุนทรภู่
สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และกวีใหม่ก็ยังยึดตามขนบเดิม ทำให้เนื้อหา และรูปแบบของ
วรรณคดีไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่ก็มีมีการนำมาดัดแปลงแต่งให้ดียิ่งขึ้น จึงเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งการ

“แต่่งใหม่” ให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม และการเข้าสู่ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของสายธารวรรณคดีไทย เช่น มีวรรณคดีล้อเลียนเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างเรื่อง *ระเด่นลันได* หรือวรรณคดีที่มีเนื้อหาแปลกใหม่ เช่น *อุณรุทธร้อยเรื่อง* อีกทั้งคนในสมัยนี้ได้รับการศึกษา และสามารถอ่านออกเขียนมาากขึ้นกว่ายุคก่อน เห็นได้ชัดเจนจากการที่รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และจารึกสรรพวิชาความรู้ รวมถึงวรรณคดีต่าง ๆ ลงบนแผ่นศิลาเพื่อให้ผู้ที่สนใจศึกษามาอ่านค้นคว้าด้วยตนเองได้ และทำให้ความรู้ที่จำกัดในวงชนชั้นสูงเริ่มแพร่หลายสู่ประชาชนทั่วไปมากขึ้น

ตัวอย่างการอธิษฐานจากรวรรณคดีเรื่อง *พระปฐมสมโพธิกถา* ซึ่งเป็นเรื่องที่บอกเล่าถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้า ปราภฏเรื่องอธิษฐานใน มหาภิกขมณปริวรรต ปริจเฉทที่ 6 ตอน พระองค์เสด็จออกผนวช ได้ขว้างพระเกศา และผ้าโพกขึ้นบนอากาศ และอธิษฐานเสี่ยงพระบารมีว่าหากจะได้ตรัสรู้ ขอให้ยังลอยค้างอยู่ไม่ตกลง และพระเกศากับผ้าโพกก็ลอยอยู่เช่นนั้นตามคำอธิษฐาน ดังความว่า

... ทรงจับพระจุฬามณีขว้างขึ้นไปบนอากาศทรงพระอธิษฐานว่า **ถ้าอาตมจะได้ตรัสแก่พระบรมภิกษุมโพธิญาณโดยแท้แล้ว ขอจงจุฬามณีนี้ตั้งอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลง** ฃิว่า บมนี้ได้ลุลสมประสงค์จงตกลงมายังสุธามาคย์ และพระจุฬามณีกับพระภุษาพันโพกพระเศียร นั้นก็ประดิษฐานลอยอยู่บนอากาศสูงประมาณโยชน์หนึ่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมมาฯ, 2558, น. 70)

การที่พระเกศา และผ้าโพกจะลอยสูงค้างอยู่บนอากาศ ซึ่งต้านแรงโน้มถ่วงของโลก นั้นเป็นปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น การอธิษฐานในลักษณะนี้จึงช่วยสนับสนุนความตั้งมั่นของผู้อธิษฐานต่อเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ และทำได้ยากอย่างเป้าหมายการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งนับว่าเป็นเป้าหมายระดับสูง และยังแสดงให้เห็นถึงบุญญาบารมีที่พระองค์สั่งสมมาเป็นเวลายาวนาน

5. วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 6)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2468 (วรรณคดีเรื่องสุดท้ายคือเรื่องสามกรุง ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ แต่งจบในปีพ.ศ. 2487) เป็นยุคสำคัญที่การสร้าง และเสพงานวรรณคดีต่างไปจากสมัยก่อนหน้า เพราะได้รับอิทธิพลตะวันตก และเริ่มมีการตีพิมพ์หนังสือ ทำให้ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ และความรู้ความคิดของคนในสังคมเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ มีผู้สร้างวรรณคดีที่เป็นสามัญชนมากขึ้น และรูปแบบของวรรณคดีที่เป็นร้อยแก้วได้รับความนิยมมากขึ้น

5.1 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้วรรณคดียังคงรุ่งเรืองเช่นเดิม กวีที่มีชื่อเสียงในรัชกาลที่ 3 ยังคงมีชีวิตอยู่ และสร้างสรรค์วรรณคดีต่อมาอีกหลายคน เช่น สุนทรภู่ คุณพุ่ม คุณสุวรรณ นายมี อีกทั้งรัชกาลที่ 4 ก็ทรงเป็นกวี และมีพระปรีชาสามารถในด้านศาสนา โบราณคดี โหราศาสตร์ และภาษาอังกฤษ มีการติดต่อกับประเทศทางตะวันตกมากขึ้น วรรณคดีจึงขยายวงกว้างออกไป เช่น *นิราศลอนดอน* ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือวรรณคดีเริ่มมีค่าเป็นเงินทอง หมอบรัดเลย์ขอซื้อลิขสิทธิ์นิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย เป็นเงิน 400 บาท เมื่อ พ.ศ. 2405 ความเคลื่อนไหวสำคัญอีกประการหนึ่ง คือการมีสื่อมวลชนเกิดขึ้นในรัชกาลนี้ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2519, น. 143) ยุคนี้มีหนังสือพิมพ์เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดงานเขียนประเภทร้อยแก้วมากขึ้น และเกิดการแพร่หลายของวรรณกรรมอย่างมาก

ตัวอย่างการอธิบายในวรรณคดีเรื่อง *นิราศลอนดอน* ของหม่อมราโชทัย เป็นวรรณคดีนิราศเมื่อครั้งเดินทางไปกับคณะทูตเพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ แม้ว่าผู้แต่งจะเน้นพรรณนาในลักษณะของการเดินทางมากกว่าคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก แต่ก็ปรากฏการอธิบายระลึกถึงผู้เป็นที่พึ่งอย่างพระมหากษัตริย์เพื่อให้พระบารมีช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอันตรายระหว่างการเดินทาง ดังนี้

จะข้ามอ่าวบิศเนทเลร้าย	ยิ่งหมองหม้ายเศร้าจิตคิดกระสลับ
ด้วยแจ้งข่าวอ่าวนี้ทุกวี่วัน	พายุนั้นสามารถทลายดพอ
แต่อังกฤษตัวกล้าเหมือนปลาใหญ่	ยังตกใจขวัญหนีแทบดีผ่อ
เช่นพวกเราไม่พักบอกคองกรอกคอ	คลื่นมันยอกก็จะโยกลงโงงอม
พียกหัตถ์อธิฐานขอพระเดช	จอมนรินทร์ปิ่นนเรศร์พิทักษ์ถนอม
เหมือนข้ายเพชรเจ็ดชั้นช่วยกันล้อม	ปกกระหม่อมป้องกันสรรพภัย

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 165)

5.2 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้วรรณคดียังคงเจริญสืบมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่ง และมีเหตุการณ์สำคัญอย่างอื่นที่สนับสนุนให้วรรณคดีก้าวหน้า คือการตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังเป็นแห่งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2414 เกิดหอสมุดวชิรญาณเมื่อ พ.ศ. 2448 ซึ่งกลายเป็นหอสมุดแห่งชาติในเวลาต่อมา นอกจากนั้นยังมีโบราณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ. 2450 มีวัตถุประสงค์ส่งเสริมการประพันธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์ ส่วนหนังสือพิมพ์ซึ่งเริ่มขึ้นบ้างแล้วในรัชกาลที่ 4 ก็มีความแพร่หลายมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีหนังสือพิมพ์มากกว่า

52 ฉบับ และเริ่มมีความนิยมวรรณคดีตะวันตกเกิดขึ้น มีการแปลออกเป็นภาษาไทย (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2519, น. 144)

ตัวอย่างการอธิบายจากบทละครเรื่อง *เงาะป่า* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่นางลำหับพบว่ามีชมนพลา ชายผู้เป็นที่รักถูกลอบสังหาร นางจึงเสียใจอย่างมาก และตั้งมั่นว่าในชาตินี้จะไม่ยอมมีสามีใหม่เป็นใครทั้งนั้น เพราะรักของนางเป็นรักแท้ อันบริสุทธิ์ ก่อนที่นางจะตัดสินใจฆ่าตัวตายตาม ได้กล่าวกับชมนพลาให้จากไปอย่างสงบ และอธิษฐานขอให้ได้พบกันอีกในภพชาติต่อ ๆ ไปดังนี้

รักของน้องปองแต่ให้แท้เที่ยง ไม่หลีกเลี้ยงเข็ดขามตามวิไสย
จะให้พ้อวายชนม์พันห้วงใย เมื่อเกิดไหนจะได้พบประสพกัน
(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2514, น. 109)

5.3 สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยรัชกาลที่ 6 นับเป็นยุคทองของวรรณคดีไทยอีกยุคหนึ่ง กล่าวได้ว่า วรรณคดีประเภทร้อยกรองเจริญสูงสุด วรรณคดีประเภทร้อยแก้วก้าวหน้ายิ่งขึ้นกว่าแต่เก่าก่อน แต่ก็ เป็นระยะเวลาที่คติทางตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในวงวรรณคดีไทยมากที่สุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีประเภทต่าง ๆ ไว้มากยิ่งกว่าคนไทยในอดีต และปัจจุบัน พระราชทานพระบรมราชานุญาตต่าง ๆ และพระราชทานเสรีภาพในการเขียนหนังสืออย่างกว้างขวาง และทรงตราพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร พ.ศ. 2457 (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2519, น. 145-146)

ตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่อง *มัทนะพาธา* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปราบกฎเรื่องการอธิบายในรูปแบบของการสาปอย่างเด่นชัดในตอน ที่เทพบุตรสุเทษณ์หลงรักเทพธิดามัทนา แต่นางไม่รับรักตอบ สุเทษณ์จึงสาปให้นางลงจากเทวโลก ไปจุติเป็นดอกกุหลาบในโลกมนุษย์ อีกทั้งยังกำหนดเงื่อนไขว่า ให้ดอกกุหลาบนั้นกลายเป็นมนุษย์ ได้ 1 วันในทุกคืนวันเพ็ญ ถ้าหากได้พบความรักจึงจะพ้นคำสาป แต่หากเป็นทุกข์เพราะความรัก และวิงวอนต่อพระองค์ พระองค์จะช่วย ดังนี้

ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ อันประมวณมี ณ ตัวกูผู้แรงหาญ,
 กุสอปมัทนานงคราญ ให้จุติผ่าน ไปจากสุราลัยเลิศ,
 สู่แดนมนุษย์ และเกิด เปนมาลีเลิศ อันเรียกว่ากฤษณะ,
 ให้เปนเช่นนั้นกว่าจะ รู้สึกอูระ ระอุเพราะรักริงเข็ญ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, น. 31-32)

สายธารของวรรณคดีไทยมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามบริบททางสังคม และ วัฒนธรรมเรื่อยมา และ “การอธิษฐาน” เป็นวัฒนธรรมหนึ่งที่ส่องสะท้อนแนวคิดคติความเชื่อ ที่สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิต และสังคมไทยมาแต่ครั้งอดีต โดยปรากฏรูปแบบอันหลากหลาย เช่น อธิษฐานขอพร อธิษฐานเสี่ยงทาย สาปแช่ง-สาบาน เป็นต้น อีกทั้งยังปรากฏในวรรณคดีไทย หลากหลายประเภท เช่น วรรณคดีนิราศ วรรณคดีการแสดง วรรณคดีพระพุทธศาสนา วรรณคดี นิทาน และมีความสอดคล้องกับวรรณคดีประเภทนั้น ๆ อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ ถึงวรรณคดีทั้งหมดโดยจัดแบ่งตามประเภท และรูปแบบของการอธิษฐานจะช่วยให้เข้าใจถึง ความหมาย คุณค่า และบทบาทหน้าที่ของความเชื่อเรื่องการอธิษฐานได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยจะกล่าว ในบทที่ 4 ต่อไป

แนวทางการศึกษาคติชนคดี 3 มิติ

คติชนวิทยาเป็นการศึกษาชุดข้อมูลทางวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาวิเคราะห์ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจมนุษย์ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นในหลากหลายมุมมอง ดังนั้น เพื่อให้เห็นแนวทางการศึกษา ของงานวิจัยนี้อย่างชัดเจน และมีแบบแผนมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้าแนวทางการศึกษาคติชนคดี 3 มิติของ กิ่งแก้ว อรรถจักร ซึ่งได้กล่าวถึงแนวทางนี้ไว้ในเอกสารประกอบการบรรยายในงานนเรศวรวิจัย 2552 ในหัวข้อ “การตื่นตัวสู่มิติแห่งความสลับทางจิต และทางเทพกรรมด้วยวิธีการค้นคว้าด้วย ปัญญาวิเคราะห์ (On An Intellectual Awakening of the Mystic and Mythological Dimension)”

กิ่งแก้ว อรรถจักร (2558, น. 15-16) แบ่งประเภท และอธิบายแนวทางการศึกษาคติชนคดี ไว้เป็น 3 มิติ (3 Dimensions) ดังนี้

1. มิติแห่งปัจเจกบุคคล ศึกษาข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจมนุษย์แต่ละคนตามเนื้อหาของ ข้อมูลทางคติชนที่รวบรวมมา เพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบทางด้านกายภาพ และ จิตใจ เป็นการมองในเชิงจิตวิทยา และจิตวิเคราะห์ในเชิงจิตวิญญาณด้วย ...

2. มิติแห่งสังคม และวัฒนธรรม ศึกษาข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจคติชนคดี และ ประเพณีที่เป็นองค์ประกอบของสังคม ซึ่งมีส่วนหล่อหลอมความเป็นตัวตนบุคคลของ สมาชิกในสังคมนั้น ๆ เมื่อสมาชิกได้รับการหล่อหลอม และปฏิบัติตนไปในแนวทางเดียวกัน สังคมนั้นก็มีความสมานฉันท์

3. มิติแห่งเทพปกรณัม/มิติเหนือโลก มิติแห่งเทพปกรณัม – the Mythological dimension ประกอบด้วยปกรณัมคือเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เทพเจ้า เทวดา และ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งบทบาทของพระองค์ในการสร้างโลก จักรวาล มนุษย์ สัตว์ พืชพรรณ และสรรพสิ่ง บทบาทในการสร้างกฎเกณฑ์ และธรรมเนียมปฏิบัติ ราชวงศ์ และ โทษของการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ การทำความเข้าใจ และการปฏิบัติ ให้สอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติ การปฏิบัติเพื่อแห่งทะเลลุ่มโลกวิสัย ขึ้นสู่สภาวะเหนือโลก ...

การศึกษาตามแนวทางคติชนคดี 3 มิตินี้ถือเป็นการจัดระเบียบเนื้อหาของคติชนคดีเข้า กรอบใหม่เพื่อให้เห็นมุมมองที่หลากหลาย และชัดเจนขึ้น มิติแห่งปัจเจกบุคคล เป็นสิ่งที่ครอบคลุม มุมมองระดับบุคคล มิติแห่งสังคม และวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ครอบคลุมมุมมองระดับโลกวิสัยหรือ ในทางโลก การศึกษาในแง่มุมนี้จะเน้นศึกษาข้อมูลคติชนคดีในฐานะตัวแทนทางวัฒนธรรม และ การสะท้อนสังคม เช่น ความเชื่อมโยงในระดับปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม การศึกษาในเชิงวัฒนธรรม เปรียบเทียบ โดยการพรรณนาหรืออธิบายตามตรรกะการใช้เหตุผล (Logical reasoning) ด้วยวิธีการใช้ปัญญาวิเคราะห์ (intellect) ในมุมมองแบบวัตถวิสัยหรือแบบคนนอกมอง มิติแห่งเทพ ปกรณัมหรือมิติเหนือโลก เป็นสิ่งที่ครอบคลุมไปถึงมุมมองในระดับการ “แห่งทะเลลุ่ม” (transcend) สู่วิสัยเหนือโลก ซึ่งการเข้าสู่มิตินี้ได้ นั้น จะช่วยให้เข้าใจสาระสาระของวัฒนธรรมทั้งหลายว่า สัจธรรม ย่อมเป็นหนึ่งเดียว และผู้ที่เข้าถึงจะสามารถก้าวพ้นความแปลกแยกแตกต่างทางวัฒนธรรม แต่ละเฉพาะถิ่นไปได้ รวมถึงสามารถดำรงอยู่ใน “สมภาพ” อันไร้ซึ่งความขัดแย้ง ตัวอย่างเช่น เทพปกรณัมจำนวนมากต่างเล่าถึงเรื่องราวของเทพเทวาหลากหลายองค์ แต่ในความเป็นจริงแล้ว สาระสาระที่ต้องการจะสื่อมีเพียงหนึ่งเดียว การแสดงออกถึงเรื่องราว และเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ หรือเหนือจริงต่าง ๆ อาจเป็นอุปลักษณ์ (Metaphor) เพื่อให้ผู้ฟังเรื่องเหล่านี้พิจารณา ติความ และ จะช่วยนำพาไปสู่การเข้าใจสภาวะอันเป็นทิพย์ได้ โดยจะต้องใช้มุมมองแบบอัตวิสัยหรือแบบคนในมอง เพื่อทำความเข้าใจสัญลักษณ์ อุปลักษณ์ รหัสนัยต่าง ๆ เพื่อเดินทางเข้าสู่แดนเหนือโลกวิสัยด้วย การไต่ระดับทางจิตวิญญาณ

ผู้วิจัยจะเน้นศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การอธิษฐาน” ตามแนวคิดทั้ง 3 มิติ เพื่อให้เข้าถึงแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ทั้งในระดับโลกีย์วิสัย และเหนือโลกีย์วิสัย อันจะนำไปสู่ความเข้าใจวัฒนธรรม “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทยจากทั้งสองแง่มุม นอกจากนี้ เรื่อง “การอธิษฐาน” ยังถือเป็นคติชนคติที่มีความเกี่ยวข้องกับการใช้จิต และบำเพ็ญเพียรอันเป็นวิธีการสำคัญของหลากหลายความเชื่อ และศาสนาที่จะนำพาจิตวิญญาณของผู้ปฏิบัติให้ “เข้าใกล้” หรือ “สื่อสาร” กับสิ่งที่อยู่เบื้องบน อาจหมายถึง พระผู้เป็นเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือภาวะแห่งการหลุดพ้น อันเป็นนิรันดร์ การศึกษาวิเคราะห์ด้วยมิติเหนือโลกจึงจะช่วยให้เข้าใจวัฒนธรรมความเชื่อดังกล่าวได้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

บทที่ 3

“การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมไทย (คุณ โทชันท์, 2545, น. 128) ไม่ใช่เพียงในแง่ของอิทธิพลที่มีต่อความคิดความเชื่อของคนไทยเท่านั้น แต่มีความผูกพันกับการหล่อหลอมครรลองวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีของคนไทยส่วนใหญ่อย่างแน่นแฟ้นมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย ดัง *ศิลาจารึกหลักที่ 1* ของพ่อขุนรามคำแหงกล่าวไว้ว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา...” (จตุพร ศิริสัมพันธ์, 2547, น. 28-29) คนไทยในสมัยสุโขทัยตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ข้าราชการบริพาร เจ้าขุนมูลนาย และชาวบ้านทั้งชายหญิงต่างศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งสิ้น โดยพระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทสำคัญในการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก เช่น การแต่งหรือเผยแพร่คัมภีร์ทางศาสนา การสร้างวัดและศาสนสถานต่าง ๆ ทำให้เกิดความเชื่อ และประเพณีที่เป็นแบบแผน และแพร่หลายในสังคม วัฒนธรรมที่พบร่วมกันอย่างหนึ่งในยุคนี้คือ “มักโอยทาน” หรือว่าพอใจให้ทานเพื่อสร้างบุญกุศลตามหลักธรรมข้อหนึ่งในศาสนาพุทธที่เน้นให้บุคคลมีความเมตตากรุณาเพื่อสั่งสมบุญบารมีตามแนวทางที่จะหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ในที่สุด

อย่างไรก็ตาม ความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่สังคมไทยรับมานั้น มีการนำไปปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตด้วยการตีความ และปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม เมื่อกาลเวลาผ่านไป ความหมายของหลักธรรมก็อาจแปรเปลี่ยนไปตามความคิดของคนแต่ละยุคสมัยด้วยเช่นกัน สำหรับแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่สืบเนื่องมายาวนาน จำเป็นจะต้องพิจารณาเพื่อให้เห็นความหมายที่มีมาแต่เดิม และปรัชญาอันลึกซึ้งที่สอดคล้องกับพุทธธรรม จนเกิดความเข้าใจอย่างกระจ่างชัดก่อนที่จะไปศึกษาวิเคราะห์ และเปรียบเทียบกับตัวบทวรรณคดีต่อไป ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” จาก *คัมภีร์พระไตรปิฎก* เป็นหลัก เพราะถือเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดทางพระพุทธศาสนาเนื่องจากรวบรวมเอาคำสอนดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนาไว้

พระไตรปิฎก สามารถสรุปความหมายตามรูปศัพท์ได้ดังนี้ ไตร หรือ ตี (แปลว่า สาม) + ปิฎก (ปิฎก แปลว่า ตะกร้า) เมื่อรวมความแล้ว “ไตรปิฎก” แปลว่า สามตะกร้า ความหมายในเชิงอรรถาธิบายหมายถึง “คัมภีร์หรือตำราที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (และพระสาวกองค์สำคัญ) ไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจดั่งภาชนะรองรับสิ่งของต่าง ๆ ให้สวยงาม” (ประมุข สารพันธ์ [ม.ป.ป.] ในสมัยแรกที่มีการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 และ 2 นั้น ยังไม่มีการจัดแบ่งเป็น “ปิฎก” หรือแบ่งหมวดหมู่ แต่

เรียกรวม ๆ ว่า “พระธรรมวินัย” เท่านั้น ต่อมาพระธรรมวินัยได้จัดแบ่งเป็น 3 ส่วน ที่เรียกกันว่า “ปิฎก” กล่าวคือ พระธรรมจะแบ่งออกเป็น 2 ปิฎก ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ส่วนพระวินัยได้จัดเป็นพระวินัยปิฎก (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2543, น. 9-11) พระไตรปิฎกจึงประกอบด้วย 3 ปิฎก ได้แก่ 1) พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัย หรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ การปฏิบัติตน ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ 2) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระสูตร หรือเทศนาที่ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลา และสถานที่ต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดจนเทศนาของพระสาวกองค์สำคัญ 3) พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ที่อธิบายในแง่วิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยบุคคล หรือเหตุการณ์ ส่วนมากเป็นคำสอนด้านจิตวิทยา และอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2543, น. 3) สำหรับพระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ปี 2539 จำนวน 45 เล่ม (พระวินัยปิฎก 8 เล่ม, พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม, พระอภิธรรมปิฎก 12 เล่ม) มาเป็นแหล่งอ้างอิง เนื่องจากเป็นฉบับแปลด้วยสำนวนภาษาไทยปัจจุบัน และง่ายแก่การเข้าใจ รวมถึงศึกษาดำรงทางวิชาการ และงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาเรื่อง “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งผลการศึกษาออกได้เป็น 6 หัวข้อดังต่อไปนี้

1. ความหมายของ “การอธิษฐาน”
 - 1.1 “การอธิษฐาน” ในภาษาสันสกฤต
 - 1.2 “การอธิษฐาน” ในภาษาบาลี
 - 1.3 “การอธิษฐาน” ในภาษาไทย
2. ความสำคัญของ “การอธิษฐาน”
 - 2.1 การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานบารมี (บารมีขั้นต้น) ได้สำเร็จ
 - 2.2 การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี (บารมีขั้นกลาง) ได้สำเร็จ
 - 2.3 การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสูง) ได้สำเร็จ
 - 2.4 การทำให้มีความมุ่งมั่นในการทำเป้าหมายมากยิ่งขึ้น
 - 2.5 การทำให้มีความเชื่อมั่นในตนเองในการเสี่ยงภัย
3. รูปแบบของ “การอธิษฐาน”
 - 3.1 “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระวินัย
 - 3.2 “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระธรรม
4. สาเหตุของ “การอธิษฐาน”
 - 4.1 ความต้องการที่จะเป็นพระพุทธเจ้า
 - 4.2 ความต้องการที่จะบรรลุผลเชิงกุศล และอกุศล
 - 4.3 ความต้องการที่พึงทางจิตใจ

- 4.4 ความต้องการให้เกิดมีจิตใจแน่วแน่ที่จะกระทำบางอย่าง
5. องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”
 - 5.1 ปัญญาอธิษฐาน
 - 5.2 สัจจาอธิษฐาน
 - 5.3 จาคาอธิษฐาน
 - 5.4 อุปสมาธิษฐาน
6. ผลที่ได้รับจาก “การอธิษฐาน”
 - 6.1 ระดับกามสุข
 - 6.2 ระดับฉานสุข
 - 6.3 ระดับนิพพานสุข

ความหมายของ “การอธิษฐาน”

คำว่า “อธิษฐาน” ที่ใช้อยู่ในภาษาไทยนั้น พบว่ามีที่มาจากทั้งในภาษาสันสกฤต (อธิษฐาน) และภาษาบาลี (อธิฐาน) แต่ความหมาย และรูปศัพท์ที่ปรากฏใช้ในภาษาไทยมีความใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตมากกว่า ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ ในขณะเดียวกัน อิทธิพลแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ถ่ายทอดผ่านภาษาบาลีก็มีบทบาทสำคัญต่อวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยอย่างมากเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้ว่า แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในสังคมไทย มีความผสมผสานของความหมาย และความเชื่อที่มาจากทั้งศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา ดังจะได้อภิปรายถึงความเป็นมาดังต่อไปนี้

1. “การอธิษฐาน” ในภาษาสันสกฤต

“การอธิษฐาน” มาจากภาษาสันสกฤตว่า **อธิษฐาน (Adhiṣṭhāna)** (Monier Monier-Williams, Sir, 1993, p. 22) เป็นคำกริยา และคำนาม ซึ่งมีความหมายหลากหลาย ดังนี้

...standing by, being at hand, approach; standing or resting upon; a basis, base; the standing-place of the warrior upon the car, SamavBr.; a position, site, residence, abode, seat; a settlement, town; standing over; government, authority, power; a precedent, rule

จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ **อธิษฐาน** ตามรากศัพท์สันสกฤต หมายถึงการเข้าถึง, การยึดตาม, พื้นฐาน, ตำแหน่งหรือสถานที่, ที่พัก, การตั้งถิ่นฐาน, การเฝ้ามอง, พลังอำนาจ, แบบอย่าง ซึ่งการที่คำนี้ปรากฏอยู่ในภาษาสันสกฤตย่อมแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” มีมาแต่โบราณ และ

มีความสัมพันธ์กับรากฐานทางความเชื่อของศาสนาพราหมณ์อันเกิดขึ้นมาก่อนพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์มีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการบูชาเทพเจ้าหรือเป็นศาสนาแนวเทวนิยม “การอธิษฐาน” ในศาสนาพราหมณ์จึงเน้นการเชื่อมโยงหรือตั้งมั่นยึดถือในอำนาจของเทพเจ้า เสมือนว่าพระผู้เป็นเจ้านั้นคือผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นที่พึ่งทางใจ และสามารถช่วยเหลือมนุษย์ เป้าหมายสูงสุดของศาสนาคือการได้เข้าสู่พรหมันหรือปรมาตมัน หรือภาวะแห่งการกลับสู่ต้นธาตุ หรือพระผู้เป็นเจ้าอย่างเป็นทางการเป็นนิรันดร์

ตัวอย่างคำสอนที่พบใน *คัมภีร์อุปนิษัท* คัมภีร์ภาษาสันสกฤตเก่าแก่ของศาสนาพราหมณ์ มีตอนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของนจิเกต เด็กชายที่ได้รับพร 3 ข้อจากพระยายมราช และพรข้อสุดท้าย ได้ขอให้ล่วงรู้ความลับเกี่ยวกับ “ความตาย” พระยายมราชจึงสอนว่า มนุษย์มีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกแห่งกามอันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน ดังว่า “เรารู้ดีว่าสมบัติทางโลกอยู่ได้เพียงวันพรุ่ง เมื่อเราตั้งอธิษฐานปรารถนาเป็นพระยายมราชนั้น เราได้กระทำการสังเวद्यด้วยไฟหรือ? แต่นั่นแหละ การสังเวद्यก็เป็นสิ่งไม่จริง และเราได้รับผลตอบแทนเล็กน้อย ...” (สวามี ประภาวณันทะ และเฟรดเดอริก แมนเชสเตอร์, 2553, น. 8-9) และพระยายมราชยังกล่าวสอนถึงสิ่งที่เที่ยงแท้ และเป็นอมตะก็คือการเข้าถึงปรมาตมันว่า “... เราไม่อาจรู้จักบรมอาตมันโดยผ่านการศึกษาพระคัมภีร์ หรือโดยความแยบคายในการใคร่ครวญด้วยเหตุผล และปัญญาวิเคราะห์ หรือโดยความคงแก่เรียน ผู้ที่รู้จักพระองค์คือผู้ที่ตั้งความปรารถนาถึงพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงเผยให้เห็น เมื่อนั้นเขาจึงเห็น ...” (เรื่องเดิม: 11) จะเห็นได้ว่า “อธิษฐาน” ในทางสันสกฤตมีความหมายถึงพฤติกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในศาสนาพราหมณ์ หมายถึง การตั้งความปรารถนาเพื่อ “เข้าถึง” เป้าหมายหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะเป้าหมายระดับสูงสุดอย่างการเข้าถึงปรมาตมัน

2. “การอธิษฐาน” ในภาษาบาลี

จากการให้ความหมายในพจนานุกรมภาษาสันสกฤตข้างต้น คำว่า **อธิษฐาน (Adhiṣṭhāna)** ยังปรากฏความหมายเพิ่มเติมในทางพระพุทธศาสนาไว้อีก 2 ความหมาย ดังนี้

... a benediction, Buddh. ... (Monier Monier-Williams, Sir, 1993, p. 22)

...(with Buddhists) steadfast resolution (one of the 6 or 10 **พารมิตา**s, q.v.), MWB. 128; a king's court, Divya7v. ...

(เรื่องเดิม: 1310)

กล่าวคือ ในทางพระพุทธศาสนา “อธิษฐาน” เป็นคำนาม หมายถึง การขอพร (benediction) และความมุ่งมั่นแน่วแน่ (steadfast resolution) ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักบารมี 6 หรือบารมี 10 (ทศบารมี) เมื่อค้นคว้าจากพจนานุกรมภาษาบาลี พบว่ายังมีความหมายอื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น พจนานุกรมฉบับ Robert Caesar Childers (1875, p. 13) พบคำว่า **อธิษฐหติ (Adhiṭṭhahati)**, **อธิษฐาติ (Adhiṭṭhāti)**, **อธิษฐติ (Adhiṭṭhati)** เป็นคำกริยา มีความหมายว่า “To stand on; to stay, to remain firm in; to inhabit; to appoint, to fix; to determine, to resolve, to will, to command; to devote oneself to; to practise, to perform; to undertake; to be set upon, to fix the mind upon, dwell upon” ความหมายเหล่านี้เน้นย้ำถึงความตั้งใจหรือความตั้งมั่นของ “จิตใจ” อย่างแน่วแน่ และมั่นคง เช่น ตั้งใจ (to will), ตกลงใจแน่วแน่ (to resolve), ตั้งมั่นอยู่ใน (to remain firm in), มุ่งหมาย (to fix the mind upon) และมีบางความหมายคล้ายคลึงกับในภาษาสันสกฤต เช่น ยึดตาม (to stand on)

นอกจากนั้น ใน พจนานุกรมภาษาบาลีฉบับ T. W. Rhys Davids และ William Stede (1925, p. 28) ยังพบคำว่า **อธิษฐาน (Adhiṭṭhāna)** เป็นคำนาม และคำวิเศษณ์ มี 3 ความหมาย ดังนี้

1. decision, resolution, self-determination, will ...
2. mentioned in bad sense with **abhinivesa** and **anusaya**, obstinacy, prejudice and bias ... As adj. (-) applying oneself to, bent on ...
3. looking after, management, direction, power ...

ความหมายแรกคือ ความมุ่งมั่นหรือการตัดสินใจลงไป ความหมายที่สองคือ ถูกกล่าวถึงในแง่ลบด้วยอภินิเวส (ความยึดมั่น), อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) และความลำเอียงหรืออคติ ความหมายที่สามคือ การเฝ้าดูแล การจัดการ การควบคุม และพลังอำนาจ ข้อน่าสังเกตคือ ความหมายแรกจะสอดคล้องกับความหมายหลักของคำว่า **อธิษฐหติ** ที่เกี่ยวกับเรื่องความตั้งใจแน่วแน่ ส่วนความหมายที่สามจะมีส่วนที่คล้ายคลึงกับความหมายในภาษาสันสกฤต คือการเฝ้ามองและพลังอำนาจ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ **อธิษฐาน** ไว้ใน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* (2561, น. 532-533) พอสรุปความหมายในทางพระพุทธศาสนาได้ 3 ประการดังนี้ 1) ในทางพระวินัย แปลว่า การตั้งเอาไว้ ตั้งใจกำหนดแน่นอนลงไป เช่น อธิษฐานพรรษา ตั้งเอาไว้เป็นของเพื่อการนั้น ๆ หรือตั้งใจกำหนดลงไปว่าเป็นของใช้ประจำตัวชนิดนั้น ๆ เช่น จีวรอธิษฐาน, 2) **ความตั้งใจมั่น**, ความตั้งใจหนักแน่นเด็ดเดี่ยวว่าจะทำการนั้น ๆ ให้สำเร็จ

เป็นบารมีอย่างหนึ่ง เรียกว่า อธิษฐานบารมี หรืออธิษฐานบารมี (ข้อ 8 ในบารมี 10), 3) **ธรรมเป็นที่มั่น** ในแบบเรียนธรรมของไทย เรียกว่า อธิษฐานธรรม

3. “การอธิษฐาน” ในภาษาไทย

“อธิษฐาน” ถือได้ว่ามีความหมายแตกต่างกันไปตามบริบทการสื่อความหมาย แต่ก็มีลักษณะร่วมกันอย่างน่าสนใจ ในทางสันสกฤต แม้ว่าจะมีความหมายอันหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ก็มี ความเกี่ยวข้องกับ *การเข้าถึง การยึดมั่น และสิ่งอันเป็นพื้นฐาน* แสดงให้เห็นถึงแนวคิดการยึดมั่น ต่อพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ส่วนในทางบาลี แม้ว่า Monier Williams จะนิยามไว้ 2 ความหมาย คือ *การขอพร และความมุ่งมั่นแน่วแน่* แต่จากการนิยามในพจนานุกรมบาลี และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ซึ่งพิจารณาจากรูปศัพท์ และการตีความตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จะเน้นเฉพาะความหมายอย่างหลังเท่านั้นคือ *ความตั้งใจแน่วแน่ในการกระทำบางสิ่งบางอย่างให้บรรลุผลที่ตั้งใจ* อาจใช้ได้ทั้งกับการกำหนดความเป็นเจ้าของ การกระทำสังฆกรรม จนกระทั่งถึง เป้าหมายระดับสูงสุดอย่างการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนความหมายที่เกี่ยวข้องกับ *การตั้งใจขอผล หรือขอพรนั้น* กลายมาเป็นความหมายที่ใช้อยู่ในภาษาไทย ซึ่งถูกอธิบายว่าเป็นความหมายที่ “เพี้ยน” ไปจากเดิม กล่าวคือ อธิษฐานเพื่อมุ่งเน้นไปที่ “ผลของการกระทำ” มากกว่า “เหตุแห่งการกระทำ” ในทางพระพุทธศาสนา โดยขอหรือแสดงความปรารถนาจากสิ่งที่ตนเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ แต่ในความเป็นจริงแล้ว “การอธิษฐาน” ที่มีมาแต่ภาษาสันสกฤต ก็มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับการยึดโยงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น **ความหมายของ “อธิษฐาน” ที่ใช้อยู่ในภาษาไทยจึงมีความผสมผสานทางความหมายไปพร้อมกับความผสมผสานทางแนวคิดความเชื่อไปด้วย**

ในภาษาไทย “อธิษฐาน” เป็นคำกริยา มีความหมายปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2556, น. 1367) ว่า *ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิตขอรับรองต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง* เมื่อใช้เป็นคำนามใช้ว่า “การอธิษฐาน” จากการสืบค้นนี้ทำให้เข้าใจว่า ความหมายในภาษาไทยมีความสัมพันธ์กับทั้งภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี เพราะเมื่อพิจารณาโดยภาพรวมทั้ง 3 บริบท (สันสกฤต-บาลี-ไทย) พบว่า “อธิษฐาน” ล้วนมีความหมายเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงจุดหมาย การยึดมั่นในแนวทาง หรือความมุ่งมั่นแน่วแน่เพื่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยความตั้งใจนี้จะช่วยยึดมั่น และทำให้เข้าถึงจุดหมายที่ตั้งไว้ได้ เพียงแต่รายละเอียดวิธีการอาจเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดความเชื่อทางศาสนาหรือบริบทที่แตกต่างกันไป ข้อน่าสังเกตคือ “อธิษฐาน” มักใช้กับเป้าหมายที่สำคัญหรือทำได้ยากยิ่งอย่างเป้าหมายสูงสุดทางศาสนา เช่น ในทางสันสกฤตคือการตั้งจิตเพื่อเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ส่วนในทางบาลีคือการตั้งมั่นเพื่อสั่งสมบุญบารมีจนกระทั่งบรรลุนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดทาง

พระพุทธศาสนา นอกจากนั้น “การอธิษฐาน” ยังมีความหมายเป็นเหมือนพื้นฐานของการกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้

งานวิจัยนี้จะมุ่งศึกษา “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยโดยแบ่งออกเป็น 2 ความหมาย เพื่อให้เข้าใจแนวคิดนี้ในหลากหลายแง่มุม และเห็นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางความหมาย ตลอดจนปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ชัดเจนขึ้น ได้แก่

1) “การอธิษฐาน” ตามความหมายทางโลก (Secular Worldview) คือการมุ่งปรารถนาที่ผลลัพธ์ โดยอาจต้อง “ร้องขอ” จากสิ่งที่เชื่อว่า “ศักดิ์สิทธิ์” หรือมีอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อลดบันดาลสิ่งที่ปรารถนาให้สำเร็จ ถือเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในมนุษย์ปุถุชนที่ยังกอบด้วยกิเลส 3 ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ เมื่อมนุษย์มีความต้องการที่จะกระทำการสิ่งใดให้สำเร็จ อยากรู้อยากได้บางสิ่งบางอย่าง หรือกำลังตกอยู่ในสภาวะไร้ที่พึ่ง เช่น อยากร่ำรวยทรัพย์สินเงินทอง อยากเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งทางการงาน อยากรักใคร่สมหวัง เป็นต้น สิ่งหนึ่งที่มีผลกระทบ โดยเฉพาะเมื่อได้พยายามแล้ว สิ่งนั้นยังไม่สำเร็จหรืออาจยากที่จะสำเร็จได้ ก็คือ “การอธิษฐาน” ทั้งด้วยการใช้วาจาหรือจิตอธิษฐานอย่างน้อยก็ทำให้รู้สึกอบอุ่นใจ มีที่พึ่งทางใจ ได้ระบายความในใจ และมีความหวังว่าสิ่งที่ปรารถนานั้นจะบังเกิดขึ้นได้ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

2) “การอธิษฐาน” ตามความหมายทางธรรม (Religious Worldview) ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา จะใช้ในความหมายที่แตกต่างไปจากการร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการขอพร เพราะตามหลักธรรมแล้วหมายถึง ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ที่จะทำการให้สำเร็จบรรลุจุดหมาย โดยมุ่งเน้นที่ “ตนเอง” เป็นเหตุปัจจัย มิใช่ร้องขอจากผู้อื่น และเป้าหมายแห่งการกระทำนั้น ควรจะต้องก่อให้เกิดผลเชิงกุศลอย่างเช่นการดับทุกข์หรือบรรลุอรหัตต์ ตรงกันข้ามกับ “การอธิษฐาน” ตามความหมายทางโลกที่มุ่งเน้นที่ผลมากกว่าเหตุ และหากปรารถนาผลที่เป็นกิเลสก็ย่อมถือเป็นเชิงอกุศล เพราะอาจส่งเสริมให้มีความต้องการยิ่งขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่พระมหาเชาวฤทธิ์ นรินโท (ทรัพย์สวัสดิ์) (2562, น. 251-252) ได้อธิบายเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่าง “การอธิษฐาน” และการอ้อนวอนขอพรไว้ดังนี้

... การอธิษฐานในแง่ที่เป็นการตั้งความปรารถนานั้น มิได้ตั้งขึ้นมาอย่างเลื่อนลอยแต่เป็นการอธิษฐานเพื่อจะไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้โดยใช้การกระทำของตนเป็นเหตุปัจจัย กล่าวคืออาศัยบุญกุศลคุณงามความดีของตนเป็นพื้นฐานมิใช่เพื่ออ้อนวอนขอจากสิ่งภายนอก จากที่กล่าวมาการอธิษฐานหรือหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอธิษฐานทำให้สังเกตได้ว่า การอธิษฐานที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนานั้น คือการอธิษฐานเป็นกุศลประกอบด้วยปัญญาเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์หรือเป็นเหตุปัจจัยที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ ตัวอย่างของการอธิษฐานที่ถูกต้อง ก็คือ การบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาตรัสรู้

เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการอธิษฐานของพระอริยบุคคลเพื่อบรรลุพระอรหันต์ เป็นต้น

กล่าวสรุปได้ว่า “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ตามความหมายดั้งเดิม ในพระไตรปิฎก จะหมายถึงเรื่องความมุ่งมั่นตั้งใจเพื่อไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ และปฏิบัติตามทางนั้นเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จด้วยตนเองอันประกอบด้วยปัญญา โดยเป้าหมายนั้นมักเป็นไปในเชิงกุศล หรือเป็นเหตุปัจจัยที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ เห็นได้ชัดว่า ไม่อาศัยอำนาจภายนอก เนื่องจากพุทธศาสนาเน้นกฎอิทัปปัจจัยตาในแง่บุคคลเป็นผู้กำหนดชะตากรรมด้วยตนเอง แต่ในบริบทสังคม และวัฒนธรรมไทย จะมีความหมายที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ หมายถึง ความมุ่งมั่นตั้งใจขอให้เกิดผลบางประการ โดยมักอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรืออ้างถึงบุญกุศลที่บุคคลสร้างสมมาให้ช่วยบันดาลตามความปรารถนา และเป้าหมายอาจเป็นไปได้ทั้งเชิงกุศล และอกุศล ดังนั้น ตามความหมายทั้งสองดังกล่าวข้างต้น จะหมายถึงความตั้งใจให้เกิดผลเช่นเดียวกัน แต่ยังมีความแตกต่างด้วยวิธีการ และรูปแบบของผลหรือเป้าหมาย

ความสำคัญของ “การอธิษฐาน”

ความหมายของ “การอธิษฐาน” ในทางธรรมอันเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวไปข้างต้น ทำให้เห็นว่าการจะทำเป้าหมายใดให้สำเร็จได้นั้น จะต้องมีความมุ่งมั่นตั้งใจเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญ ในหัวข้อนี้ จะยกตัวอย่างเรื่องการบำเพ็ญ “อธิษฐานบารมี” ของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏชัดเจนในพระไตรปิฎก เพราะเป็นหนึ่งในหลักธรรมที่อยู่ในพุทธการกธรรม 10 หรือธรรมที่บำเพ็ญเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าได้ 10 ประการ และอธิษฐานบารมียังเป็นหนึ่งในทศบารมีหรือบารมี 10 ประการที่ทำให้พระพุทธเจ้าบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ หากขาดแล้วซึ่ง “การอธิษฐาน” การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก็ไม่สมบูรณ์พร้อม

“บารมี” แปลได้จาก 2 แนว ได้แก่ จากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นปารมี ให้ความหมายว่า *ความเป็นเลิศ* และจากการประกอบ “ปาร” ศัพท์ กับ “อิ” ธาตุ ให้ความหมายว่า *ธรรมเครื่องถึงฝั่ง* ในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ให้ความหมายว่า “ธรรม 10 ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ” (เทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2525, น. 170) ดังนั้น “อธิษฐานบารมี” จึงหมายถึง ธรรมที่ว่าด้วยความตั้งมั่นแน่วแน่ที่จะช่วยนำให้ผู้ปฏิบัติไป “ถึงฝั่ง” หรือบรรลุพระโพธิญาณ

“ขาดก” แปลว่า เรื่องราวที่เกิดแล้ว โดยทั่วไป หมายถึง เรื่องราวในพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ รวมถึงเรื่องของบุคคลต่าง ๆ ที่มาอุปถัมภ์พระชาติในสมัย

พุทธกาล ชาตกยังถือว่าเป็นนิทานภชาษิตที่พระพุทเจ้าตรัสเล่าเมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอน เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรม และเห็นตัวอย่างตามนิทานเรื่องนั้น ๆ อีกด้วย (สายวรุณ น้อยนิมิต, 2542, น. 16) แต่ละเรื่องนั้นจะแสดงถึงการบำเพ็ญเพียรในด้านต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ เช่น ทานบารมี ปัญญาบารมี เมตตาบารมี โดยบารมีเหล่านี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง และเกื้อกูลต่อกัน และใน 1 ชาตหรือชาตก 1 เรื่อง อาจมีการบำเพ็ญมากกว่า 1 บารมี หนึ่งในบารมีที่มีความโดดเด่นก็คือ อธิษฐานบารมีที่แสดงถึงความมุ่งมั่นของพระโพธิสัตว์ในการกระทำเป้าหมายต่าง ๆ ในชีวิตหรือความมุ่งหวังให้สำเร็จได้ ในที่นี้จะกล่าวถึงชาตกที่ได้รับการจัดว่าโดดเด่นในเรื่องของอธิษฐานบารมี ซึ่งมีอยู่ 7 เรื่อง แบ่งออกได้เป็นบารมี 3 ชั้น 1) ชั้นบารมี การบำเพ็ญอธิษฐานบารมีขั้นต้น ได้แก่ นพปานชาตก กุกุรชาตก ทุมเมธชาตก มนธาตุราชชาตก เนมิราชชาตก 2) ชั้นอุปบารมี การบำเพ็ญอธิษฐานขั้นกลาง ได้แก่ มาตังคชาตก 3) ชั้นปรมัตถบารมี การบำเพ็ญอธิษฐานขั้นสูง ได้แก่ มุคปักขกุมาร เรื่องนี้ไม่ได้อยู่ในนิบาตชาตก แต่อยู่ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก ซึ่งพระพุทเจ้าตรัสเองว่าเป็นการบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีของพระองค์ (พัฒน์ เพ็งผลา, 2530, น. 155-176 อ้างถึงใน สุภาพร พรหมเถื่อน, 2554, น. 78-79)

หัวข้อนี้ จะศึกษาความสำคัญของ “การอธิษฐาน” ที่สะท้อนผ่านชาตกทั้ง 7 เรื่องข้างต้น ทั้งนี้ เนื้อหาของชาตกบางเรื่องปรากฏไม่ครบถ้วนในพระไตรปิฎก มีแต่เพียงบทสนทนาสั้น ๆ ผู้วิจัยจะอ้างอิงเนื้อหาเพิ่มเติมจากอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ปี 2543-45 เพื่อวิเคราะห์ “การอธิษฐาน” ที่สัมพันธ์กับอธิษฐานบารมีได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ขึ้น นอกจากนี้ จะยกตัวอย่างจาก “พุทธรประวัติ” หรือเรื่องราวในพระชาติที่พระพุทเจ้าประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เพื่อมาวิเคราะห์ประกอบให้เห็นว่า เบื้องหลังการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาตกหรืออดีตชาติที่ผ่านมาทั้งหมดของพระพุทเจ้านั้นมีเป้าหมายสูงสุดเดียวกันอย่างมั่นคงก็คือ การบรรลุพระโพธิญาณ และการบำเพ็ญ “อธิษฐานบารมี” ในอดีตอันเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “การอธิษฐาน” ในชาติปัจจุบันสำเร็จได้ ดังนี้

1. การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานบารมี (บารมีขั้นต้น) ได้สำเร็จ

ชาตกที่แสดงว่า “การอธิษฐาน” ทำให้สามารถบำเพ็ญอธิษฐานบารมี (บารมีขั้นต้น) ได้สำเร็จ มีตัวอย่างคือ *ทุมเมธชาตก* ในเอกนิบาตชาตก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยคนมีปัญญาทรม ในอรรถกถา (ขุททกนิกาย ชาตก ล.3 ภ.2, 2543-45, น. 471-474) เนื้อเรื่องย่อมีว่า พระศาสดาตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายว่าพระเวททัตเคยกระทำการริษยาต่อพระองค์ในอดีตชาติ เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นช่างเผือกในกรุงราชคฤห์ พระเวททัตเกิดเป็นพระเจ้ามครองคหนึ่งซึ่งเกิดริษยาในช่างเผือกตัวนี้ที่มีรูปสมบัติงดงาม และเป็นพี่ช้ของชาวบ้านทั่วไป จึงประสงค์จะลวงไปฆ่าให้ตกยอดเขาตาย พระราชารับสั่งให้นายหัตถาจารย์ไปฝึกช่างเผือกนี้ให้ยืนด้วยเท้าข้างเดียวบนยอดเขานายหัตถาจารย์รู้ทันอุบายจึงกระซิบบอกให้ช่างรู้ถึงอันตราย และให้ลอยขึ้นในอากาศไปยังนครพาราณสี

เมื่อพระราชอาแห่งพาราณสีพบเห็นก็ให้การต้อนรับ และแบ่งสมบัติส่วนหนึ่งให้กับทั้งช่างเผือก และ นายหัตถาจารย์ ตัวอย่างความตอนหนึ่งว่า

...พระมหาสัตว์ถึงพร้อมด้วยบุญฤทธิ์ ได้ยืนอยู่ในอากาศ ในขณะที่ตนเอง นายหัตถาจารย์ กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ช่างนี้ถึงพร้อมด้วยบุญฤทธิ์ ไม่คู่ควรแก่คนมีบุญน้อย ปัญญา ทรมเช่นพระองค์ คู่ควรแก่พระราชอาผู้เป็นบัณฑิต ถึงพร้อมด้วยบุญ ขึ้นชื่อว่า คนบุญน้อย เช่นพระองค์ ถึงได้พาหนะเช่นนี้ ก็มีได้รู้คุณของมัน ...

(พระสูตร และอรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.2, 2543-45, น. 472)

“การอธิษฐาน” ใน *ทุมเมธชาดก* ปราภฏเมื่ออธิษฐานมุ่งขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจฤทธิ์ของบุญบารมี นั่นคือ ให้สามารถลอยขึ้นไปในอากาศได้ เพื่อให้รอดพ้นจาก ภัยอันตรายอันอาจถึงแก่ชีวิตของตนเอง และนายหัตถาจารย์ซึ่งนั่งอยู่บนหลังช่างด้วย สังเกตได้ว่า ใน นิทานชาดกนี้ อำนาจของ “การอธิษฐาน” สามารถแสดงให้เห็นผลในลักษณะเหนือธรรมชาติได้

2. การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี (บารมีชั้นกลาง) ได้สำเร็จ

“การอธิษฐาน” ทำให้สามารถบำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี (บารมีชั้นกลาง) ซึ่งอยู่สูงกว่า ระดับสามัญขั้นต้นได้สำเร็จ เช่น *มาตังคชาดก* ว่าด้วยอำนาจภาพของฤๅษีมาตังคะ ในวิสตินิบาตชาดก ชุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 27, 2539, น. 469-473) ตามอรรถกถา (ชุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.7, 2543-45, น. 7-30) มีใจความว่า เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นมาตังคบัณฑิต เกิดในตระกูลจันฑาล ถูกเหล่าธิดาเศรษฐีในเมือง พาราณสีชื่อนางทีภูมมังคลิกา และบริวารมารุมทำร้ายมาตังคบัณฑิตจนสลบไป เมื่อตื่นขึ้น เขาจึงตั้งใจ นอนอยู่ที่หน้าเรือนบิดาของนางอยู่ 7 วันเพื่อจะได้นางทีภูมมังคลิกามาเป็นภรรยา ด้วยแรงอธิษฐาน ของพระโพธิสัตว์ จึงสำเร็จได้ดังนั้น ดังตอนที่มาตังคบัณฑิตตอบคำถามเรื่องเหตุผลที่นอนอยู่เช่นนั้น กับเศรษฐี บิดาของนางทีภูมมังคลิกาว่า

...เหตุอย่างอื่นไม่มี แต่ข้าพเจ้าต้องการนางทีภูมมังคลิกาเป็นภรรยา ล่วงมาได้วันหนึ่ง เศรษฐีนั้นก็มาถามอีก พระโพธิสัตว์ก็ตอบยืนยันอย่างนั้น จนล่วงมาถึงวันที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ที่ 5 และที่ 6 พระโพธิสัตว์ก็ยังคงนอน และตอบยืนยันอย่างนั้น **ธรรมดว่าการอธิษฐาน ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมสำเร็จ** เพราะเหตุนั้น เมื่อครบ 7 วัน คนทั้งหลายมี ทานเศรษฐีเป็นต้น จึงนำนางทีภูมมังคลิกามามอบให้มาตังคบัณฑิต

(พระสูตร และอรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.7, 2543-45, น. 9)

พระโพธิสัตว์ตั้งใจออกบวช และเข้าป่าไปบำเพ็ญเพียรจนได้สมบัติ 8 และอภิญญา 5 เพื่อจะทำให้นางทิฐุมังคลิกาเป็นผู้เลิศด้วยลาภยศ จากนั้นจึงเหาะกลับมาหานาง และออกอุบายโดยเนรมิตภาพตนเป็นพระพรหม และลอยลงมาลูบนาภีของนางทิฐุมังคลิกา จนชาวบ้านเชื่อว่านางตั้งครรภ์กับพระพรหม พวกที่มาถวายเป็นเครื่องสักการะจนนางสามารถสร้างมณฑปอาศัยอยู่ที่กลางเมือง และคลอดบุตรชายชื่อ มณฑพัยกุมาร เมื่อกุมารนี้เติบโตขึ้นก็มีความคิดโน้มเอียงไปในลัทธิอันไม่สมควร มาตั้งคดาบสจึงเหาะมาสั่งสอน แต่มณฑพัยกุมารกลับพุดจาตุถุกบิดาของตน และพยายามก้าวร้าวเบียดเบียน แต่เนื่องด้วยมาตั้งคดาบสคือ “ผู้มีสัจจะเป็นเครื่องก้าวไปเบื้องหน้า” จึงได้เหาะขึ้นบนอากาศ และไปลง ณ ถนนสายหนึ่ง แล้วอธิษฐานว่า *ขอรอยเท้าของเราจงปรากฏ* แล้ววิณชบาตใกล้ประตูด้านทิศปราจีน รวบรวมอาหารที่เจือปนกัน แล้วไปนั่งฉันภัตตาหารนั้น ณ ศาลาแห่งหนึ่ง เทพดาผู้รักษาพระนครทนมโหฬารจึงจับกุมารทรมาน จนกระทั่งนางทิฐุมังคลิกาผู้เป็นมารดา มาขอมาแทน และขอให้ไว้ชีวิตบุตรชายได้ทัน

และครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ต้องการทำลายมานะของพราหมณ์ผู้หนึ่งนามว่า ชาติมันตดาบส ซึ่งอาศัยอยู่ริมน้ำ พระโพธิสัตว์จึงเหาะไปที่แห่งนั้น และอธิษฐานโดยทิ้งไม้สีฟันลงไปใต้น้ำเพื่อให้ลอยไปติดอยู่ที่ขลุ่ยของดาบสนั้นดังตอนที่ว่า

...พระโพธิสัตว์เคียวไม้สีฟันแล้วอธิษฐานว่า ไม้สีฟันนี้จกลอยไปติดอยู่ที่ขลุ่ยของดาบสชาติมันต์ ดังนี้แล้วทิ้งไม้สีฟันนั้นลงไปใต้น้ำ. ไม้สีฟันก็ลอยไปติดอยู่ที่ขลุ่ยของชาติมันตดาบสผู้กำลังอาบน้ำชำระกายอยู่. ชาติมันตดาบสเห็นดังนั้นก็กล่าวบริภาษว่า คนฉิบหาย คนวายร้าย ... เจ้าอยู่อยู่ในสถานที่นี้เลย จงไปอยู่เสียที่ฝั่งใต้ทางโน้น เมื่อพระมหาสัตว์ไปอยู่ฝั่งใต้ที่ ทิ้งไม้สีฟันลงไปใต้น้ำ ไม้สีฟันนั้นก็กลับลอยทวนน้ำขึ้นไปติดอยู่ในขลุ่ยของดาบสนั้นอีก ชาติมันตดาบสโกรธ กล่าวว่าไอ้คนฉิบหาย ไอ้คนถ่อย ถ้าเจ้ายังอยู่ในที่นี้ ศีรษะของเจ้าจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยงภายในเจ็ดวัน.

พระมหาสัตว์ดำริว่า ถ้าเราจักโกรธดาบสนี้ ศีลของเราจักขาดไม่เป็นอันรักษา เราจะทำลายมานะของดาบสด้วยอุบายวิธี **ครั้นถึงวันที่ 7 จึงบันดาลฤทธิ์ ห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้น** (พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.7, 2543-45, น. 27-28)

พระโพธิสัตว์บันดาลให้พระอาทิตย์ในวันที่ 7 ไม่ขึ้นตามปกติ จนคนทั่วไปจับตัวชาติมันตดาบสมาขอพระโพธิสัตว์ พระองค์จึงปล่อยให้พระอาทิตย์ขึ้นอีกครั้ง หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็เดินทางไปทรมานพราหมณ์อีกหมื่นหกพันคนที่เคยอยู่ในสำนักมณฑพัยกุมาร และหนีไปอยู่สำนักของพระเจ้าเมชฌราช เมื่อพระองค์เหาะไปถึงที่นั่น และพราหมณ์ทั้งหลายทราบข่าว ก็ออกอุบายไปกราบทูลพระราชารว่าพระมหาสัตว์เป็นโจร พระราชาจึงส่งราชบุรุษมาลอบ

สังหารจนพระโพธิสัตว์สิ้นชีพิตักษัย เทพยดาทั้งหลายพากันโกรธเคือง จึงบันดาลให้ฝนเถ้าร้อนตกลงใน เมษณรัฐ จนแวนแคว้นทั้งหมดพินาศไป

“การอธิษฐาน” ใน *มาตังคชาดก* นี้มีหลากหลายรูปแบบ ทั้งอธิษฐานที่มุ่งให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อธิษฐานให้ไม้สีฟันลอยน้ำไปติดที่ภูเขาของดาบสชาติมันต์, บันดาลฤทธิ์ไม่ให้พระอาทิตย์ขึ้น, อธิษฐานให้รอยเท้าปรากฏอยู่ และอธิษฐานที่มุ่งเหตุแห่งการกระทำ เช่น ตั้งมั่นนอนอยู่ไม่ไปไหนจนครบ 7 วันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการได้นางทิฐุมังคลิกาเป็นภรรยา แม้ว่าในข้อนี้จะไม่ใช่เป้าหมายในทางธรรม แต่บุญกุศลที่สั่งสมมาทำให้ความปรารถนาของพระโพธิสัตว์สำเร็จได้นอกจากนั้น พระโพธิสัตว์ยังมีความมุ่งมั่นในการทำลายมานะของเหล่าพราหมณ์อย่างเด็ดเดี่ยวจนในท้ายที่สุดต้องสิ้นชีวิต

3. การทำให้บำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสูง) ได้สำเร็จ

“การอธิษฐาน” ทำให้สามารถบำเพ็ญปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสูง) ได้สำเร็จ ได้แก่ *มุคปักษกุมาร* หรือ *เตมียกุมาร* ว่าด้วยพระจริยาของพระมุคปักษกุมาร แตกต่างจากชาดกเรื่องข้างต้น เพราะไม่ได้อยู่ในหมวดนิบาตชาดก แต่ปรากฏอยู่ในจริยาปิฎก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33, 2539, น. 764-766) เป็นเนื้อเรื่องเดียวกับพระเตมียชาดก ที่ปรากฏอยู่ในมหานิบาตชาดก ซึ่งได้รับการจัดว่าเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจริยาปิฎกว่าพระชาตินี้เป็นการบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีของพระองค์ เนื้อเรื่องโดยสังเขปมีดังนี้

พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นมุคปักษกุมาร หรือเตมียกุมาร พระโอรสรัชทายาทของพระเจ้ากาสิ แต่เนื่องด้วยพระองค์สิ้นบรรทมมาเห็นเศวตฉัตรซึ่งเป็นเหตุให้เคยทำบาป และต้องตกนรกในอดีตชาติ จึงต้องการเปลื้องราชสมบัตินี้เสีย จากนั้น จึงมีเทวดามาแนะนำว่าจงอย่าแสดงความเป็นบัณฑิต แต่ให้แสดงความโง่ให้ชนทั้งหลายดูหมิ่น และความตั้งใจจะสำเร็จได้ มุคปักษกุมารจึงอธิษฐาน 3 ประการคือ แกล้งเป็นคนโง่ หูหนวก และง่อยเปลี้ยอยู่นาน 16 ปี เมื่อเสนาบดีตรวจไม่พบความผิดปกติจึงว่าเป็นกาลกิณี และให้นำไปฝังในป่า ขณะที่นายสารธีกำลังขุดหลุมฝัง พระองค์ก็ทรงแสดงว่าตนมิได้พิการ และแสดงธรรมแก่นายสารธิดังต้องการออกบวชด้วย แต่พระโพธิสัตว์ให้นายสารธิเดินทางกลับไปแจ้งพระบิดาก่อน พระบิดาทราบข่าวก็ปิติยินดี และเสด็จมานำมน้ำวให้พระโพธิสัตว์กลับไปครองราชสมบัติ แต่พระองค์ก็ทรงปฏิเสธ และแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการออกบวชบำเพ็ญเพียรจนกระทั่งพระบิดา และผู้ติดตามทั้งหลายต่างออกบวชตามโดยทั่วหน้ากัน ดังข้อความที่แสดงไว้ดังนี้

...พระมหากษัตริย์ทรงคุกคามการอธิษฐานที่เราอธิษฐานไว้ด้วยเหตุต่าง ๆ แต่เราก็ไม่ทำลายการอธิษฐานนั้นเด็ดขาดเพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น ... เราอธิษฐานองค์ 3 ประการนี้อยู่ 16 ปี บุคคลมีอธิษฐานเสมอเราไม่มี นี่เป็นอธิษฐานบารมีของเรา ฉะนั้นแล
(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33, 2539, น. 766)

“การอธิษฐาน” ใน *มุกปักขกุมาร* นี้เป็นอธิษฐานที่มุ่งเหตุแห่งการกระทำอย่างชัดเจน และเป็นกรกระทำที่ทำได้ยากยิ่ง กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ต้องการหลีกเลี่ยงการทำให้บาปจากการครองราชสมบัติเหมือนดังในอดีตชาติที่ต้องตกนรก จึงตั้งอธิษฐานให้ตนเองเป็นคนพิการ 3 ประการ ทั้งเป็นใบ้ หูหนวก และง่อยเปลี้ยอยู่นานถึง 16 ปี เพื่อให้พ้นจากการสืบทอดราชสมบัติ และในท้ายที่สุดก็สามารถออกบวชได้สมดังปรารถนา นับว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก และแสดงถึงความมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อเป้าหมายในทางกุศลระดับสูงสุดคือการบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นเหตุให้ขาดเรื่องนี้ถือเป็นการบำเพ็ญบารมีเรื่องอธิษฐานในระดับปรมาตม์

นอกจากขาดเรื่อง *มุกปักขกุมาร* แล้ว ใน *พุทธประวัติ* ก็แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญอธิษฐานชั้นสูงเช่นกัน เพราะถือเป็นพระชาติที่สำคัญที่สุดที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีถึงพร้อมและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกดังที่ *สุภาพร พรหมเถื่อน* (2554, น. 77) กล่าวถึงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของเจ้าชายสิทธัตถะใน *พุทธประวัติ* ไว้ว่า

...หลังจากที่พระโพธิสัตว์ (เจ้าชายสิทธัตถะ) เสด็จออกจากพระราชวังแล้ว สิ่งที่พระองค์ทรงกระทำคือการอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต ส่วนนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นอธิษฐานบารมีเหมือนกัน เพราะเป็นพระปณิธานอันแน่วแน่ว่าจะถือเพศบรรพชิต เป็นเหตุให้พระองค์ทรงมุ่งบำเพ็ญเพียรเพื่อแสวงหาหนทางดับทุกข์ โดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค อีกตอนหนึ่งที่แสดงถึงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์คือ ตอนที่พระโพธิสัตว์อธิษฐานตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ว่า トラบใดที่พระองค์ยังไม่ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ แม้เลือด และเนื้อจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังหุ้มกระดูกก็ตาม พระองค์จะไม่ทรงลุกจากบัลลังก์ หลังจากนั้นพระองค์ก็นั่งบัลลังก์เดียวจนกระทั่งตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

“การอธิษฐาน” ในพุทธประวัตินี้เป็นอธิษฐานที่มุ่งเหตุอย่างชัดเจน และแสดงถึงความมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวต่อเป้าหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์เช่นกัน ก็คือการได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ซึ่งต้องอาศัยเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างประกอบกัน เพื่อที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้ ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำเพียงชั่วขณะ แต่เป็นการบำเพ็ญเพียรมาอย่างยาวนาน อำนาจบุญบารมีที่สั่งสมมาจากทั้งปัจจุบันชาติ และส่วนสำคัญยิ่งคือ อธิษฐานบารมีจากอดีตชาติทั้งหลายที่กล่าวไปข้างต้นช่วยผลักดันดาลอีกแรงหนึ่ง ประกอบกับการบำเพ็ญบารมีอื่นจนครบทุกบารมีอย่างสมบูรณ์พร้อม เช่น อธิษฐาน ทาน สัจจะ เนกขัมมะ และขันติ จึงจะทำให้เป้าหมายที่มุ่งหวังนั้นถึงพร้อมได้โดยสมบูรณ์

4. การทำให้มีความมุ่งมั่นในการทำเป้าหมายมากยิ่งขึ้น

“การอธิษฐาน” มีบทบาทสำคัญยิ่งในการทำให้ผู้อธิษฐานมีความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำเป้าหมายให้สำเร็จมากยิ่งขึ้น แม้ว่าจะระหว่างทางอาจพบกับอุปสรรคหรือได้เรียนรู้ว่าการจะไปถึงเป้าหมายนั้น อาจต้องใช้เวลา และมีการทดลองถูกผิดด้วยประสบการณ์ของตนเองก่อน

เนมิราชชาดก ว่าด้วยพระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี เป็นชาดกเรื่องสำคัญที่มักใช้เป็นตัวอย่างของอธิษฐานบารมี ปรากฏอยู่ในมหานิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งรายละเอียดได้ยกตัวอย่างไว้ในบทที่ 2 แล้ว จึงจะขอกล่าวถึงโดยสังเขปดังนี้

เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช ผู้ทรงบำเพ็ญทานอยู่เป็นนิตย์ เกิดข้อสงสัยว่าทานกับพรหมจรรย์อย่างใดจะมีผลมากกว่ากัน ท้าวสักกะจึงเสด็จมาทรงอธิบายว่า ผลของพรหมจรรย์นั้นมีมากกว่าทาน และยังได้ให้มาตุลีพาพระเจ้าเนมิราชไปท่องแดนนรก และเทวโลก เพื่อให้เห็นผลเป็นที่ประจักษ์ จากนั้นพระเจ้าเนมิราชจึงตัดสินใจพระทัยออกผนวช ตัวอย่างความตอนหนึ่งที่ท้าวสักกะตรัสตอบพระเจ้าเนมิราช

เมื่อจะตรัสตอบพระเจ้าเนมิราช ท้าวเธอทรงทราบวิบากแห่งพรหมจรรย์อยู่จึงได้ตรัสบอกแก่พระเจ้าเนมิราชผู้ไม่ทรงทราบว่าคุณคนย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำ เข้าถึงความ เป็นเทวดาได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลาง ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูง เพราะพรหมจรรย์เหล่านี้มิใช่จะหาได้ง่าย ๆ ด้วยการประกอบพิธีวิงวอนขอ ร้องอะไร ๆ บุคคลผู้เกิดในหมู่พราหมณ์ได้ต้องออกบวชบำเพ็ญตบะ

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 28, 2539, น. 247)

“การอธิษฐาน” ในเนมิราชชาดกนี้เป็นอธิษฐานที่มุ่งในเหตุแห่งกระทำ กล่าวคือ การตั้งใจค้นหาคำตอบอย่างมุ่งมั่นเพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม ไม่ว่าจะต้องปรึกษาจากผู้รู้หรือต้องไปพิสูจน์ด้วยการเดินทางไปยังนรก และสวรรค์ให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ด้วยตนเอง จนกระทั่งได้พบคำตอบของแนวทางที่ดีได้ก็คือพรหมจรรย์ หรือการออกบวชซึ่งมีอานิสงส์มากกว่าการทำทาน

มันธัตราชาชาดก ว่าด้วยพระเจ้ามันธัตราชา มีกล่าวไว้ในติกนิบาตราชชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก แต่ต้องอาศัยเนื้อความเพิ่มเติมจากอรรถกถา (ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.4, 2543-45, น. 72-79) ใจความว่า ครั้นนั้นพระพุทธเจ้าตรัสสอนพระสงฆ์ที่มีความต้องการจะลาสิกขาไปหาหญิงงามว่า กามตัณหานั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีทางที่จะเติมให้เต็มได้ โดยยกตัวอย่างนิทานเมื่อพระองค์เสวยชาติเป็นพระเจ้ามันธัตราชาผู้ประกอบด้วยรัตนะ 7 และอิทธิฤทธิ์ 4 ครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในเวลาที่พระองค์ทรงคู่พระหัตถ์ชาย ประทับด้วยพระหัตถ์ขวาแฝนรัตนะ 7 ก็ตกลงมาประมาณเช้า ดุจเมฆฝนทิพย์ในอากาศ เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุหนึ่งอสงไขย ได้ครองมหาทวีปทั้ง 4 มีทวีปน้อย 2000 เป็นบริวาร แต่พระองค์ทรงรู้สึกไม่สามารถทำกามตัณหาให้เต็มได้ จึงทรงแสดงอาการระอาพระทัย และเสด็จไปครองราชย์ในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา จากนั้นก็ยังทรงระอาพระทัยอีก จึงได้ขึ้นไปครองเทวราชสมบัติกึ่งหนึ่งในชั้นดาวดึงส์แบ่งกับท้าวสักกะจนกระทั่งท้าวสักกะสิ้นอายุ และเปลี่ยนองค์ใหม่ไปทั้งหมด 36 พระองค์ แต่กามตัณหาก็ยังไม่เต็ม พระองค์จึงทรงคิดจะฆ่าท้าวสักกะเสีย เพื่อครองราชสมบัติทั้งหมดในเทวโลกแต่ผู้เดียว แต่ไม่อาจฆ่าท้าวสักกะได้ จึงเป็นมูลรากของความวิบัติ อายุสังขารของท้าวเธอจึงเสื่อมไป และพลัดจากเทวโลกตกลงในพระราชอุทยานดังเดิม ก่อนเสด็จสวรรคตได้ทรงกล่าวสอนต่ออำมาตย์ทั้งหลายว่า

...ท่านทั้งหลายถึงบอกข่าวสาสน์นี้แก่มหาชนว่า พระเจ้ามันธัตราชาครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมหาทวีปทั้ง 4 มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร ครองราชย์สมบัติในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาตลอดกาลนานแล้วได้ครองราชสมบัติในเทวโลกตามปริมาณพระชนมายุของท้าวสักกะถึง 36 องค์ ยังทำตัณหาคือความอยากให้เต็มไม่ได้เลย ...

(พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.4, 2543-45, น. 76)

“การอธิษฐาน” ในมันธัตราชาชาดกเป็นอธิษฐานที่มุ่งขอให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจบุญบันดาล อย่างในตอนพระเจ้ามันธัตราชาบันดาลให้เกิดฝนรัตนะทั้ง 7 ประการให้ตกลงจากอากาศได้ รวมถึงการใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นอกจากนั้น พระองค์ยังได้เป็นมนุษย์ที่มีพระชนม์ชีพอยู่ยืนยาวนานกว่าเทพในเทวโลกเพื่อแสวงหาคำตอบในสิ่งที่ตนต้องการค้นหาคือ

จุดสิ้นสุดของกามตัณหา แต่สุดท้ายก็พบคำตอบว่า กามตัณหาจะเป็นเหตุแห่งความวิบัติ และไม่ว่าจะยาวนานหรือได้อำนาจยิ่งใหญ่เพียงไร กามตัณหานั้นก็เป็นสิ่งที่ผันประมาธ ไม่มีวันที่จะเต็มให้เต็มได้

5. การทำให้มีความเชื่อมั่นในตนเองในการเสวยภย

“การอธิษฐาน” เป็นหลักสำคัญที่ทำให้เกิด “ความเชื่อมั่น” ในตนเองว่าจะสามารถกระทำเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ได้สำเร็จ เพราะเมื่อมีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวแล้ว ย่อมเกิดความเชื่อ และมุ่งมั่นที่จะทำให้สำเร็จได้มากขึ้น ตัวอย่างจากชาดกเรื่อง *กุกกุรชาดก* ชาดกที่ว่าด้วยเรื่องสุนัขที่ถูกข่ามิกกล่าวไว้ในเอกนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก แต่ต้องอาศัยเนื้อความเพิ่มเติมจากอรรถกถาแปล (ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.1, 2543-45, น. 282-286) มีใจความว่า พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นสุนัขในนครพาราณสี มีสุนัขตัวอื่นห้อมล้อมมากมาย พระราชานามว่าพระเจ้าพรหมทัตกริ้วเหล่าสุนัขที่ไปกัดกินหนัง และชะเนาะของรถเทียมม้า จึงสั่งฆ่าสุนัขทั้งหลายที่อยู่ภายนอกวัง ทั้งที่ความจริงแล้วสุนัขที่กระทำคือสุนัขที่อยู่ในวัง พระโพธิสัตว์จึงต้องเข้าไปพบกับพระราชานี้เพื่อชี้แจง โดยอธิษฐานว่าขอให้ไม่มีใครทำร้ายพระองค์ได้ จากนั้นจึงสนทนาด้วยปัญญา และพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ว่า สุนัขที่กระทำคือสุนัขเลี้ยงในตำหนัก พระราชาจึงทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตร จากนั้นจึงให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างความตอนหนึ่งว่า

...พระโพธิสัตว์นั้นปลอบโยนญาติทั้งหลายให้เบาใจ แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัว เราจักนำความไม่มีภัยมาให้แก่ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงอยู่ที่นี้แหละ จนกว่าเราจะได้เฝ้าพระราชานี้ แล้วรำพึงถึงบารมี กระทำเมตตาภาวนาให้เป็นปุเรจาริกไปในเบื้องหน้า แล้วอธิษฐานว่า ใคร ๆ ยอย่าได้สามารถขวางก้อนดิน หรือไม้ค้อนเบื้องบนเรา ผู้เดียวเท่านั้นเข้าไปภายในพระนคร

(พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.1, 2543-45, น. 283)

“การอธิษฐาน” ใน *กุกกุรชาดก* เป็นอธิษฐานที่มุ่งขอให้ผลเกิดอย่างใดอย่างหนึ่งโดยอาศัยอำนาจบุญบารมี ประกอบกับเป้าหมายในทางกุศลคือเพื่อปกป้องผู้ที่ไม่ได้กระผิดจากอันตราย กล่าวคือพระโพธิสัตว์อธิษฐานให้รอดพ้นจากอันตราย และการถูกทำร้าย เพราะพระองค์จะเสียสละเข้าไปพิสูจน์ความจริงในพระนครแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งความเชื่อมั่นในตนเองนี้เกิดขึ้นจาก “การอธิษฐาน” ถึงอำนาจบารมี และการกระทำเมตตาภาวนาเพื่อให้เป็นปุเรจาริกหรือเครื่องนำทางต่อไปในเบื้องหน้า

รูปแบบของ “การอธิษฐาน”

“การอธิษฐาน” มีหลากหลายรูปแบบในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา แบ่งตามเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกได้ดังนี้

1. รูปแบบ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระวินัย

“การอธิษฐาน” เป็นหลักปฏิบัติอย่างหนึ่งในพระวินัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ หากพระภิกษุสงฆ์ไม่ปฏิบัติตาม จะถือว่าอาบัติ หรือมีความผิดทางวินัย สะท้อนถึงกุศโลบายที่พระพุทธเจ้าปรารถนาจะสอนให้เหล่านักบวชตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสิ่งของที่ตนถือครอง และวัตรปฏิบัติของสงฆ์ที่พึงปฏิบัติอยู่เสมอ

1.1 พระวินัยเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของ

เมื่อพระภิกษุจะรับของถวายมาไว้เป็นของตน ก็ต้องอธิษฐาน หรือตั้งใจกำหนดเอาไว้ว่าจะเป็นอย่างประจําตัวชนิดนั้น ๆ เช่น ไตรจีวร บาตร ส่วนของชนิดเดิมถ้าได้เพิ่มมาอีกหรือเกินจากนั้นไปก็เป็นอติเรก เช่น อติเรกจีวร, อติเรกบาตร นอกจากนั้นยังมีคำว่า วิกัลป์ คือการทำให้เป็นของสองเจ้าของ (เจ้าของร่วม) คือขอให้ภิกษุสามเณรรูปอื่นร่วมเป็นเจ้าของสิ่งที่วิกัลป์นั้น ทำให้ไม่ต้องอาบัติ แม้จะเก็บไว้เกินกำหนด ดังตัวอย่างจาก พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ (4.นิสสัคคิยกัณฑ์) กล่าวถึงกฎการอธิษฐานอติเรกจีวรไว้ว่า

จีวรที่เป็นนิสสัคคีย์ ภิกษุยังไม่ได้สละ ใช้สอย ต้องอาบัติทุกกฏ
 จีวรยังไม่เกินกำหนด 10 วัน ภิกษุสำคัญว่าเกินกำหนดแล้ว ใช้สอย ต้องอาบัติทุกกฏ
 จีวรยังไม่เกินกำหนด 10 วัน ภิกษุไม่แน่ใจ ใช้สอย ต้องอาบัติทุกกฏ
 จีวรยังไม่เกินกำหนด 10 วัน ภิกษุสำคัญว่ายังไม่เกินกำหนด ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

1. ภิกษุผู้อธิษฐานภายใน 10 วัน
2. ภิกษุผู้วิกัลป์ไว้ภายใน 10 วัน ...

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 2, 2539, น. 7)

ในทางปฏิบัติ “การอธิษฐาน” มีความสำคัญต่อความเป็นเจ้าของวัตถุของพระภิกษุ ดังคำบอกเล่าของผู้มีประสบการณ์ (วัชร ฟูงวัชรกร, 2559) ดังนี้

...เมื่อพระภิกษุอธิษฐานแล้ว ต้องดูแลของที่อธิษฐานให้ดี เช่น ไตรจีวรที่อธิษฐานไว้กับตัว ในยามกลางคืนต้องพกติดตัวเสมอ ศิลที่จัดการเรื่องการใช้ และดูแลของที่อธิษฐานหรือไม่ อธิษฐานเรียกว่า นิสัสัคคียปาจิตตีย์ ซึ่งมีความพิเศษ คือ หากทำผิดศีล นอกจากพระที่ละเมียด จะต้องอาบัติปาจิตตีย์แล้ว ของชิ้นนั้นจะต้องมลทินด้วยเรียกว่า นิสัสัคคีย์ (คำว่า “นิสัสัคคีย์” ต่อกับ “ปาจิตตีย์” กลายเป็นชื่อหมวดศีล “นิสัสัคคียปาจิตตีย์”) พระรูปที่ละเมียดหรือแม้แต่ รูปอื่นก็นำมาใช้แทนที่ไม่ได้ ต้องสละของชิ้นนั้นให้พระรูปอื่นก่อน แล้วแต่ประเภทวัตถุ เพื่อจัดการของนิสัสัคคีย์ให้เหมาะสมตามพระวินัย ตัวอย่างศีลในนิสัสัคคียปาจิตตีย์เช่น ห้ามทรงอติเรกจีวร (คือจีวรที่ยังไม่ได้อธิษฐาน) เกิน 10 วัน ห้ามอยู่โดยปราศจากไตรจีวร แม้คืนหนึ่ง ห้ามขจีวรจากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติหรือไม่ได้บวรณา เป็นต้น

พระพุทธองค์กำหนดให้เครื่องนุ่งห่มสำหรับพระภิกษุสงฆ์ประกอบด้วยผ้า 3 ผืนที่ ต้องอธิษฐานถือครองเป็นของตน ได้แก่ จีวร 1 ผืน สบง 1 ผืน และสังฆาฏิ 1 ผืน หรือเรียกรวมว่า ไตรจีวร หากมีมากกว่านี้ ถือเป็นอาบัติ ส่วนอติเรกจีวร คือจีวรที่มีเกินกว่าผ้าที่อธิษฐานเป็นไตรจีวรไว้ และตามพระวินัย ภิกษุสามารถเก็บไว้ได้ไม่เกิน 10 วัน เนื่องจากในสมัยพุทธกาล พระอานนท์เคย ได้รับถวายอติเรกจีวร และประสงค์จะถวายจีวรนั้นให้พระสารีบุตร แต่ขณะนั้น พระสารีบุตรอยู่ที่ เมืองสาเกต อีก 9 หรือ 10 วันจึงจะกลับมา พระพุทธเจ้าจึงมีพุทธบัญญัติให้ทรงอติเรกจีวรไว้ได้ ไม่เกิน 10 วัน แต่หากใน 10 วันนี้ ภิกษุได้ทำการ “อธิษฐาน” หรือ “อธิษฐานวิกัป” ก็ถือว่าไม่อาบัติ จะเห็นได้ว่า การอธิษฐานมีความสำคัญในการกำหนดกฎเกณฑ์ความเป็นเจ้าของในสิ่งของเครื่องใช้ ของสมณเพศในพระพุทธศาสนาอย่างมาก เพราะการอธิษฐานสิ่งของเป็นการกระทำที่ทำให้ภิกษุเป็น เจ้าของ และเป็นผู้รักษาสิ่งของนั้น แต่ควรกระทำจงเพียงสิ่งของที่ถูกต้อง และจำเป็นตามพระวินัย เท่านั้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นหลักการที่จำกัดระเบียบให้พระภิกษุไม่เกิดความยึดติดในการถือครอง วัตถุสิ่งของนอกกายเกินจำเป็น แต่ในขณะเดียวกันก็ถือเป็นการฝึกให้เหล่าบรรพชิตรู้จักดูแลรักษา สิ่งของจำเป็นที่ตนถือครองอยู่ ตลอดจนมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อตนเอง เพราะการอธิษฐานเป็นสิ่งที่ ผู้กระทำย่อมรู้อยู่ในจิตใจ ในแง่ของการอธิษฐานถือครองวัตถุนี้ พระภิกษุจึงจะต้องซื่อสัตย์เป็นหลัก ปฏิบัติตามพระวินัยอันเป็นระเบียบสำคัญของนักบวชในพระพุทธศาสนา หากไม่ประพฤติตามถือเป็นการผิดหรืออาบัติ

ข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ เมื่อมี “การอธิษฐาน” แล้ว ยังมี “การถอนอธิษฐาน” หรือที่เรียกว่า “ปัจจุธรรม์” แปลว่า ถอนคืน, การถอนคืน ตรงกันข้ามกับ อธิษฐาน เมื่อพระสงฆ์ ต้องการจะเลิกใช้ผ้าอธิษฐานหรือจะเปลี่ยนใหม่ก็ต้องทำให้ความเป็นเจ้าของสิ้นสุดลงด้วยการถอนคืน อธิษฐานผ้านั้นมิให้เป็นผ้าครองของตนก่อน เช่น คำอธิษฐานสำหรับสังฆาฏิว่า *อิมํ สงฆาฏิ อธิฏฐามิ* ส่วนคำปัจจุธรรม์ว่า *อิมํ สงฆาฏิ ปัจจุธรรมมิ* เมื่อกล่าวถอนแล้ว ผ้านั้นก็จะหมดสภาพผ้าอธิษฐาน และ

พระสงฆ์ก็ต้องอธิษฐานผ้าผืนอื่นใช้แทนต่อไป ถือเป็นสิ่งที่ช่วยตอกย้ำให้เห็นแนวคำสอนที่ไม่ให้ยึดติดถือครองของนอกกายสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปตลอด เมื่อได้ครอบครอง ก็ต้องมีสละไป รวมถึงการตระหนักเรื่องสังขารของการเปลี่ยนแปลงแห่งวัตถุในโลกที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อเวลาผ่านไป ก็ย่อมสึกกร่อนไปตามสภาพ

1.2 พระวินัยเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติ

นอกจาก “การอธิษฐาน” ทางพระวินัยที่เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของแล้ว ยังปรากฏ “การอธิษฐาน” ในเชิงการกระทำที่เกี่ยวข้องกับวัตรปฏิบัติด้วย เช่น “อธิษฐานอุโบสถ” หรือบุคคลอุโบสถ หมายถึง การอธิษฐานของพระสงฆ์รูปเดียวแทนการสวดปาฏิโมกข์ โดยปกติแล้ว การจะสวดปาฏิโมกข์ได้นั้น ต้องมีภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2560) ให้นิยามเรื่องการอธิษฐานอุโบสถว่า

...การสวดปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เป็นเครื่องชักซ้อมตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัยของภิกษุทั้งหลาย และทั้งเป็นเครื่องแสดงความพร้อมเพรียงของสงฆ์ด้วย อุโบสถมีชื่อเรียกย่อยออกไปหลายอย่าง การทำอุโบสถจะมีการสวดปาฏิโมกข์ได้ต่อเมื่อมีภิกษุครบองค์สงฆ์จตุรวรรคคือ 4 รูปขึ้นไป ถ้าสงฆ์ครบองค์กำหนดเช่นนี้ทำอุโบสถ เรียกว่าสังฆอุโบสถ แต่ถ้ามีภิกษุอยู่เพียง 2 หรือ 3 รูป เป็นเพียงคณะท่านให้บอกความบริสุทธิ์แก่กัน และกันแทนการสวดปาฏิโมกข์ เรียกอุโบสถนี้ว่า คณะอุโบสถ หรือ ปาฏิสุทธิอุโบสถ ถ้ามีภิกษุอยู่ในวัตรรูปเดียว ท่านให้ทำเพียงอธิษฐานคือตั้งใจกำหนดจิตว่าวันนี้เป็นอุโบสถของเรา (อชช เม อุโปสโส) อุโบสถที่ทำอย่างนี้ เรียกว่า บุคคลอุโบสถ หรือ อธิษฐานอุโบสถ

คล้ายคลึงกับ “อธิษฐานปวารณา” หรือบุคคลปวารณา ซึ่งเป็นการอธิษฐานที่กระทำโดยภิกษุรูปเดียวเนื่องจากไม่มีภิกษุรูปอื่นในสังฆกรรม โดยการปวารณามักจะกระทำในวันออกพรรษา หรือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เรียกว่าวันมหาปวารณา ภิกษุทุกรูปจะกล่าวปวารณากันคือเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้เพื่อลดความขุ่นข้องหมองใจ และสร้างความสามัคคีในหมู่พระสงฆ์ สามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ 1) สังฆปวารณา (มีภิกษุ 5 รูปขึ้นไป ปวารณาต่อที่ชุมนุม) 2) คณะปวารณา (มีภิกษุ 2-4 รูป ปวารณากันเอง) 3) บุคคลปวารณา (มีภิกษุรูปเดียว ให้อธิษฐานใจ) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2561, น. 221)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในอวาสแห่งหนึ่ง ในวันปวารณานั้นมีภิกษุอยู่รูปเดียว ภิกษุนั้นพึงกวาดสถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายต้องกลับมา คือโรงฉันหรือมณฑป หรือโคนไม้ ก็ตาม แล้วตั้งน้ำฉันน้ำใช้ปูอาสนะ ตามประทีปแล้วนั่งอยู่ถ้ามีภิกษุเหล่าอื่นมา พึงปวารณากับภิกษุเหล่านั้น ถ้าไม่มีมา พึงอธิษฐานว่า วันนี้เป็นวันปวารณาของเรา ถ้าไม่อธิษฐาน ต้องอาบัติทุกกฏ

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 4, 2539, น. 347)

ช่วงวันเข้าพรรษา อันเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ทุกรูปต้องอธิษฐานจำพรรษาหรืออยู่ประจำ ณ ที่ใดที่หนึ่งตลอดระยะเวลาช่วงฤดูฝน 3 เดือนโดยไม่ไปค้างแรมที่อื่น เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดจากการเหยียบย่ำพืชพันธุ์การเกษตรของชาวบ้าน วัตรปฏิบัติอันสำคัญที่สุดที่ภิกษุต้องปฏิบัติคือ “อธิษฐานพรรษา” โดยการเปล่งคำอธิษฐานว่าจะอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส ในภาษาบาลีว่า *อิมสมิ อวาเส อิม เตมาส วสส อูเปมิ* เพื่อเป็นการแสดงความตั้งใจแน่วแน่ตั้งแต่จุดเริ่มต้นแห่งการเข้าพรรษา และเป็นเหมือนการตั้งปฏิญาณในการกระทำความสำคัญในระยะเวลาที่กำหนดให้สำเร็จลงได้ เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ถูกกำหนดให้เป็นองค์ประกอบสำคัญของวัตรปฏิบัติ โดยเฉพาะวัตรปฏิบัติที่มีความเกี่ยวเนื่องกับ “ช่วงเวลา” หรือเป็นสิ่งที่ต้องกระทำอยู่เป็นประจำ อย่างการสวดปาฏิโมกข์ที่ต้องทำทุกครึ่งเดือน หรือการอธิษฐานพรรษาที่ต้องทำในช่วงฤดูฝนของทุกปี และการปวารณาในวันออกพรรษา แม้ว่า “การอธิษฐาน” ในบางกรณีจะมีบทบาทสำคัญเมื่อไม่มีพระภิกษุรูปอื่นจึงต้องตั้งจิตอธิษฐานด้วยตนเอง แต่นั้นหมายความว่า “การอธิษฐาน” เป็นพื้นฐานของทุกวัตรปฏิบัติเหล่านั้นที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติตั้งมั่นอยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ และยังคงยึดความสำคัญว่าเป็นขั้นตอนหรือวิธีการที่สามารถทำให้สำเร็จได้โดยไม่ผิดอาบัติ แม้ว่าจะไม่มีผู้อื่นเข้าร่วมในวัตรปฏิบัตินั้นก็ตาม

ดังนั้น “การอธิษฐาน” ในหลักพระวินัยจึงไม่เป็นเพียงแต่กฎที่กำหนดขึ้นสำหรับควบคุมหรือบัญญัติความถูกต้องของการประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น หากแต่เป็นองค์ประกอบสำคัญของวัตรปฏิบัติที่ทำให้ผู้ปฏิบัติกำหนดจิตด้วย “ความตั้งมั่น” อยู่กับสิ่งที่ตนเองกระทำอย่างเคร่งครัด เพื่อให้สามารถกระทำสังฆกรรมเหล่านั้นให้สำเร็จลงได้ เพราะการอธิษฐานเป็น “จุดเริ่มต้น” ที่ช่วยกำหนดจิตของผู้อธิษฐานให้จดจ่ออยู่กับสิ่งที่พึงปฏิบัติ ไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง และเป็นกรอบแห่งแนวทางนั้นไปจนกระทั่งกระทำสิ่งนั้นได้สำเร็จ ตัวอย่างเช่น การจำพรรษา 3 เดือน โดยเริ่มต้นจากการอธิษฐานพรรษาในวันเข้าพรรษา, การสวดปาฏิโมกข์เพื่อ “ซักซ้อมตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัย” ของพระภิกษุอยู่เสมอ เป็นต้น

กล่าวโดยภาพรวม “การอธิษฐาน” ไม่เพียงส่งผลในระดับความรู้สึกนึกคิดในจิตใจ แต่ยังเป็นกฎเกณฑ์ที่มีผลต่อวิถีปฏิบัติในทางกายภาพอย่างมีนัยสำคัญอีกด้วย และการปฏิบัติตามวิถี

ปฏิบัตินี้ ทำให้พระภิกษุสงฆ์พ้นจากอาบัติได้ อีกทั้งยังมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เหล่านักบวชดำรงอยู่ในครรลองที่เหมาะสม เพราะความตั้งใจมั่นจาก “การอธิษฐาน” เป็นสิ่งที่มีอำนาจในการกำหนดแนวทางระเบียบวินัยของผู้เป็นนักบวชได้ทั้งในแง่ของวัตถุประสงค์ของ อย่างการอธิษฐานเครื่องอัฐบริขาร หรือสิ่งของต่าง ๆ ที่กล่าวไปข้างต้น ถือเป็นกำหนดความตั้งมั่นในความซื่อสัตย์ และการดูแลรักษาวัตถุนั้น ๆ ที่ตนเองถือครอง ไม่ออกจากกฎระเบียบด้วยการรับสิ่งของที่เกินจำเป็นหรือละทิ้งความเป็นเจ้าของต่อสิ่งเหล่านั้น และในแง่ของการกระทำ โดยเฉพาะความตั้งใจในวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับช่วงเวลา เพราะเมื่อกาลเวลาผ่านไป ผู้ปฏิบัติอาจหลงลืมหรือละเลยสิ่งที่พึงปฏิบัติได้ แต่การอธิษฐานที่มีเป้าหมายชัดเจนจะช่วยตั้งต้น และย้ำเตือนให้ผู้นั้นกลับมาอยู่ในครรลองแห่งพระวินัยได้อยู่เสมอ

2. รูปแบบ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระธรรม

“การอธิษฐาน” ในหลักพระธรรมเป็นคำสอนสำคัญอีกประการหนึ่งที่พระภิกษุสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติ ส่วนใหญ่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เนื่องจากอธิษฐานถือเป็นธรรมพื้นฐานแห่งการทำสมาธิ และการสั่งสมบุญบารมีอันนำไปสู่นิพพานได้ แม้ว่าหนทางแห่งการไปสู่เป้าหมายนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย และอาจต้องใช้ความพยายามที่ยากยิ่ง แต่ความตั้งใจเริ่มแรก และความมุ่งมั่นที่มีอยู่อย่างสม่ำเสมอจะเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะขับเคลื่อนให้ผู้ปฏิบัติไปถึงยังจุดหมายได้ อธิษฐานธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่มีการกล่าวไว้หลายแห่งในพระไตรปิฎก

โดยพื้นฐานแล้ว “การอธิษฐาน” ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมต่อไป เพราะความมุ่งมั่นตั้งใจแน่วแน่ เป็นสิ่งที่ทำให้ปฏิบัติหลักธรรมเหล่านั้นได้อย่างมีจุดหมาย และยังคงอยู่ในหลักนั้นจนกระทั่งปฏิบัติได้สำเร็จ นอกจากนี้ อธิษฐานธรรมยังมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่นอีกหลายประการ ดังจะได้ยกตัวอย่างต่อไปนี้

ในฉวีวัฏฏญาณนิตเทส พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงเรื่องปัญญาใน “การอธิษฐาน” ชื่อว่า *จิตตวิวัฏฏญาณ* หมายถึง ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐาน เช่น อธิษฐานจิตให้ละพยาบาทด้วยอพยาบาท, อธิษฐานจิตให้ละกิเลสทั้งปวงด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค

...ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เป็นอย่างไร คือ พระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในการอธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เมื่อละพยาบาทย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอพยาบาท เพราะฉะนั้น ปัญญาในการอธิษฐานจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอาโลกัณเฑาะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในการอธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค เพราะฉะนั้น ปัญญาในการ

อธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิภูษณญาณชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิภูษณญาณ

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 157)

ในนิโรธสมาบัติญาณนิตเทศ พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงเรื่อง *อธิษฐานวสี* ในหลักวสี 5 คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฉาน 5 ประการ อธิษฐานวสี คือความชำนาญใน “การอธิษฐาน” เพื่อให้ฉานจิตเกิด ดับ สืบต่อ นานมากน้อย ณ สถานที่ และขณะตามที่ปรารถนา

...สมาบัติลาภบุคคลเข้าปฐมฉานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ตามปรารถนา ไม่มีความเหน็ดเหนื่อยในการเข้า เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสมาธิขณวสี สมาบัติลาภบุคคล อธิษฐานปฐมฉานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเหน็ดเหนื่อยในการอธิษฐาน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอธิษฐานวสี

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 144)

ในพลกถา พระสุตตันตปิฎก นอกจากกล่าวถึงหลักพละ 5 แล้วยังมีพละ 68 ประการ และหนึ่งในนั้นมีเรื่อง *อธิษฐานพละ* หมายถึงกำลังแห่งการอธิษฐานจิตที่ทำให้ออกจากอกุศลได้ เช่น ออกจากกามฉันทะด้วยอำนาจเนกขัมมะ ออกจากพยาบาทด้วยอำนาจอพยาบาท

...อธิษฐานพละ เป็นอย่างไร คือ ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาท ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอพยาบาท ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจร เมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอาโลกัสถุญา ฯลฯ ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอรหัตตมรรคนี้เป็นอธิษฐานพละ (16)

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 517-518)

ในสุญญกถา พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยความว่าง กล่าวถึงเรื่องสุญญะหรือความว่าง 25 ประการ หนึ่งในนั้นคือ *อธิษฐานสุญญะ* หมายถึง ความว่างด้วยธรรมที่อธิษฐาน โดยความว่างในที่นี้หมายถึงว่างจากอัตตา และจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา เช่น การอธิษฐานอพยาบาทถือเป็นธรรมว่างจากพยาบาท

...อธิษฐานสุญญะ เป็นอย่างไร คือ เนกขัมมะที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากถิ่นมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะญาณที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ฌมมวัตถานที่บุคคลอธิษฐานเป็นธรรมว่างจากอติ ปฐมณานที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากนิวรรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าอธิษฐานสุญญะ

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 534)

“การอธิษฐาน” ในหลักธรรมส่วนใหญ่จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยในการฝึกจิตให้กำจัดหรือระงับอำนาจฝ่ายอกุศลทั้งหลายเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมได้พึงอยู่ในอำนาจฝ่ายกุศล ตั้งแต่ปัญญาใน “การอธิษฐาน” หรือจิตตวิวิญญูญาณ และอธิษฐานพละที่ทำให้หลีกออกจากอกุศลด้วยกุศล, อธิษฐานาวสีที่เป็นความชำนาญใน “การอธิษฐาน” เพื่อให้ฉานจิตเกิด ดับ สืบต่อ และอธิษฐานสุญญะที่ทำให้ว่างจากอตตะ และจากสิ่งทีเนื่องด้วยอตตะ สะท้อนให้เห็นว่า การอธิษฐานจิตมีส่วนสำคัญในการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมให้เป็นไปอย่างถูกต้อง และเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในฝ่ายกุศลยิ่งขึ้นแล้ว นั้นหมายความว่า เป้าหมายแห่งการไปสู่การบรรลุอรหัตผลก็ย่อมใกล้ขึ้นตามไปด้วย

สาเหตุของ “การอธิษฐาน”

ตามหลักพระพุทธศาสนา ความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายอันเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏย่อมเกิดขึ้นด้วยกรรม เรียกว่า “กฎแห่งกรรม” หากกระทำความดี ย่อมนำมาซึ่งผลดี และหากกระทำความชั่ว ย่อมนำมาซึ่งผลชั่วตามไปด้วย ดังในสังสัปติปริยายสูตร อังคุดตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 24, 2539, น. 353) พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายถึงความกระเสือกกระสนของสัตว์ทั้งหลายว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรม เป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ และเผชิญกับกองทุกข์อันไม่มีที่สิ้นสุดด้วยผลกรรมของตน ทางที่จะทำให้หลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ก็คือการทำกรรมดี เพราะจะนำมาซึ่งบุญกุศล และระดับจิตใจที่เจริญสูงขึ้น เช่น การทำทานทำให้จิตรู้จักความเสียสละ ละเว้นจากความโลภ หรือในระดับที่สูงขึ้นไป คือทางที่ทำให้บรรลุนิพพานได้ในที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น ในระดับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการทำกรรมดีในระดับที่สูงกว่าบุุชชนทั่วไป ก็คือการนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เพราะเป้าหมายของการเป็นพระพุทธเจ้าผู้เผยแผ่ศาสนานั้นสูงส่งกว่า ทำได้ยากยิ่งกว่า และใช้เวลาสั่งสมบุญบารมียาวนานกว่าการบรรลุนิพพานหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ของปัจเจกบุคคล

ในความเป็นจริงแล้ว ช่วงชีวิตของมนุษย์หรือสัตว์ในภพชาติหนึ่งนั้นไม่ได้ยืนยาวมากพอที่จะทำให้การสั่งสมบารมีถึงพร้อมสำหรับภาวะหลุดพ้นในชาติเดียวได้ จึงเชื่อกันว่าบุญ และบาปนี้จะส่งผลไปยังชาติต่อไป “การอธิษฐาน” จึงเป็นหลักสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติกรรมดีทั้งหลายมุ่งมั่นอยู่กับเป้าหมายของตนเองทั้งในชาติปัจจุบัน และชาติอนาคต เช่น บางคนทำบุญ และอธิษฐานขอให้ชาติหน้าเกิดในตระกูลสูงหรือเกิดในยุคพระศรีอาริยมตไตรย (พระพุทธเจ้าในอนาคตกาล) สำหรับพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญเพียรนับชาติไม่ถ้วนด้วยการสั่งสมบารมีรูปแบบต่าง ๆ ก็ยังอธิษฐานว่าในวันข้างหน้าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และนำพาสรรพสัตว์ทั้งปวงให้ข้ามพ้นห้วงทุกข์ได้ โดยจะได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุของ “การอธิษฐาน” ดังนี้

1. ความต้องการที่จะเป็นพระพุทธเจ้า

“การอธิษฐาน” ในฐานะพระโพธิสัตว์ เพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดอย่างการเป็นพระพุทธเจ้านั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยากกว่าเป้าหมายในฐานะปุถุชนทั่วไปมาก เพราะความตั้งใจแน่วแน่ย่อมต้องมีสูงกว่า และใช้เวลายาวนานกว่า ดังนั้น จุดเริ่มต้นอันเป็น “แรงบันดาลใจ” หรือสิ่งกระตุ้นที่ช่วยจุดประกายความตั้งมั่นนี้ให้เกิดขึ้นได้ก็ย่อมต้องทรงพลัง และมีความสำคัญอย่างยิ่ง นอกเหนือไปจากชาดก 7 เรื่องเกี่ยวกับอธิษฐานบารมี และพุทธประวัติที่กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนหน้าแล้ว ยังมีชาดกอีกเรื่องหนึ่งแสดงถึงการตั้งปณิธานสำคัญของพระพุทธเจ้าก็คือ *สุเมธชาดก* อันถือเป็นพระชาติที่พระโคตมพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรกจากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าในอดีตว่าพระองค์คือพระโพธิสัตว์ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอน

สุเมธชาดก ปรากฏอยู่ในพุทธวงศ์ ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33, 2539, น. 567-591) มีใจความว่า เมื่อ 4 อสงไขย 100,000 กัปที่แล้ว ณ เมืองอมระ พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นสุเมธดาบส ผู้มีทรัพย์สมบัติมาก และเป็นผู้คงแก่เรียนจำมนต์ได้ครบถ้วน และจบไตรเพททั้งสิ้นแล้ว แต่ก็เกิดความคิดขึ้นว่า หากไปเกิดในชาติภพหน้า ก็ยังต้องพบเจอกับความทุกข์ซึ่งเกิดจากการเกิด แก่ เจ็บ และตาย จึงต้องการแสวงหา “มรรค” หรือหนทางที่จะช่วยพาไปสู่นิพพาน แดนเกษมอันเป็นนิรันดร์ ดังนั้นสุเมธดาบสจึงบริจาคทานทรัพย์สินให้แก่ผู้คนทั้งหลาย และไปบำเพ็ญภาวนาอยู่ในป่าหิมพานต์จนกระทั่งบรรลุอุภยญาณ และในขณะนั้น พระที่ปึงกรพุทธเจ้าได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงเสด็จออกประกาศศาสนาชนทั้งหลายเมื่อทราบข่าวต่างก็พากันแผ้วถางทางสำหรับเสด็จดำเนิน แต่เมื่อสุเมธดาบสเห็นพระพุทธองค์เสด็จมา และหนทางยังไม่เรียบร้อย จึงสยายผมของตนแล้วลาดผ้าคากรอง และหนังสือตั้งลงบนพื้น เปื่อกทมให้พระพุทธองค์เหยียบข้ามไป ขณะทีนอนคว่ำหน้าอยู่ก็เกิดความคิดว่า

เราจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

จะช่วยเหลือคนเป็นอันมากให้ข้ามพ้น

เราจักตัดกระแสสังสารวัฏ ทำลายภพทั้ง 3 (ไตรภพ)

แล้วขึ้นสู่ธรรมนาวา (เรือคือธรรม หมายถึง มรรคมืองค์ 8)

ช่วยมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33, 2539, น. 574)

พระที่ปึงกรพุทธเจ้าประทับอยู่เหนือศีระสุเมธดาบส ทรงมีดำรัสขึ้นว่า ดาบสผู้นี้มีตบะ แก่กล้า ในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก และทำนายถึงประวัติ อื่น ๆ เช่น จะได้ตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถะ มีพระมารดานามว่า พระนางมายา มีพระบิดานามว่า สุทโธทนะ และจะมีพระนามว่า โคตม เป็นต้น เมื่อเหล่าเทวดา มนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายได้ยินดังนั้นก็ต่างพากันเปล่งเสียงร้องยินดีทั่วทุกแห่งหน จากนั้น พระที่ปึงกรพุทธเจ้ายังตรัสพยากรณ์อีก หลายครั้งว่า “ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน” และให้บำเพ็ญเพียรอย่างมั่นคง และก้าวไปข้างหน้า อย่าถอยกลับ เมื่อดาบสเห็นว่าพระดำรัสของพระพุทธเจ้านี้คือสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนจึงเกิดความเชื่อมั่นว่า “เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน” พระที่ปึงกรพุทธเจ้าจึงตรัสสอนธรรมะเรื่องพุทธการกธรรม 10 หรือ “ธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ” แบ่งเป็นบารมี 10 ประการ ในตอนท้ายเรื่อง เหล่าเทพเทวดา และสัตว์ทั้งหลายจึงต่างพากันอวยพรให้สุเมธดาบสได้บรรลุพระโพธิญาณโดยเร็ว พลัน ตัวอย่างจากบารมีข้อที่ 8 คือ “**อธิฐานบารมี**” พระองค์ตรัสสอนดาบสไว้ว่า

“ท่านจงยึด**อธิฐานบารมี**ข้อที่ 8 นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน

ท่านเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีนั้นแล้ว

จักบรรลุสัมโพธิญาณได้

ภูผาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง

คงตั้งอยู่ในที่เดิมนั่นเอง แม้ฉนใด

ท่านก็ฉนนั่นเหมือนกัน

จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีทุกเมื่อ

บำเพ็ญอธิฐานบารมีแล้ว

จักบรรลุสัมโพธิญาณได้”

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33, 2539, น. 587)

เรื่อง *สุเมธชาดก* นี้ แสดงให้เห็นว่าสาเหตุแห่ง “การอธิษฐาน” ของพระโพธิสัตว์มีเหตุปัจจัย และแรงขับเคลื่อนหลายประการ ตั้งแต่ความตั้งใจในการแสวงหาหนทางแห่งความดับทุกข์ในชีวิต ซึ่งมีใช้เพื่อสำหรับตนเองเท่านั้น แต่ยังมีมาดปรารถนาจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายอีกด้วย สุเมธดาบสจึงตัดสินใจสยายผมรองพระบาทให้พระพุทธเจ้าเพื่อเป็นกุศลครั้งใหญ่สืบไปภายหน้า นอกจากนั้น ยังได้รับแรงขับเคลื่อนสำคัญคือ พุทธพยากรณ์ของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า อันเป็นพระดำรัสที่เที่ยงแท้แน่นอน และกระตุ้นให้พระโพธิสัตว์เกิดความมั่นใจที่จะมุ่งมั่นต่อไป อย่างไรก็ตาม พระองค์มิได้หยุดแต่เพียงเท่านั้น แต่กลับพิสูจน์ด้วยการกำหนดความแน่นอนนี้ลงไปในกรกระทำตามหลักคำสอนของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า อย่างเช่นการบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือกำหนดเป้าหมายนี้ให้มั่นคงดุจดั่งภูผาที่ไม่หวั่นไหวต่อสายลม หลังจากพระชาติของสุเมธดาบสนี้ พระพุทธเจ้าก็ยังบำเพ็ญบุญบารมีเรื่อยมาจนกระทั่งสำเร็จได้ในพระชาติของเจ้าชายสิทธัตถะที่บรรลุเป็นพระโคตมพุทธเจ้า ดังพุทธพยากรณ์

2. ความต้องการที่จะบรรลุผลเชิงกุศล และอกุศล

“การอธิษฐาน” ในระดับบุคคลทั่วไปมีเป้าหมายที่กว้างกว่าระดับพระโพธิสัตว์ อาจหมายถึงเป้าหมายทั่วไปในชีวิตทางโลกก็ได้ เช่น เป้าหมายในการสอบ เป้าหมายในการทำธุรกิจ เป้าหมายในความรัก เป้าหมายเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงสาเหตุของความปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งมักเกิดจากความทุกข์ เช่น ความทุกข์อันเกิดจากความกังวลในการสอบที่กำลังจะมาถึง สิ่งที่จะช่วยบรรเทาความทุกข์นี้ได้ก็คือความตั้งใจในการเตรียมตัวอ่านหนังสือให้พร้อมสำหรับการสอบ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หนทางที่จะทำให้คลายจากความทุกข์ในทางโลกนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ความมุ่งมั่นในปัจจุบันขณะเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ เมื่อพิจารณาด้วยแนวคิดทางพระพุทธศาสนา อำนาจของบุญกุศลที่สั่งสมมาจะเป็นเหตุปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันให้เรามีโอกาสสำเร็จสูงขึ้น และบุญกุศลนี้ก็ต้องเกิดจากการทำความดี ดังนั้น การทำความดีจึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่พุทธศาสนิกชนทุกคนควรปฏิบัติเพื่อทำจิตใจให้สูงขึ้นตามลำดับ และเป็นเหตุให้เข้าใจเป้าหมายได้มากยิ่งขึ้น การทำบุญกุศลด้วยจิตอันบริสุทธิ์จึงจะนำมาซึ่ง “ผลเชิงกุศล” อย่างไรก็ตาม หากทำบุญโดยหวังผลหรืออธิษฐานเพื่อผลที่ไม่ได้เป็นไปในเชิงกุศล ก็ถือว่าเป็นการทำให้จิตใจโน้มเอียงไปในทางที่ต่ำ หรือนำมาซึ่ง “ผลเชิงอกุศล” ได้เช่นกัน เพราะยังทำให้จิตของผู้อธิษฐานนั้นติดข้องอยู่ในโลกแห่งกาม ดังตัวอย่างที่ปรากฏในทานุปปัตติ หรือผลที่เกิดจากการให้ทานดังนี้

1. บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็นพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ผู้เฝ้าบิณฑบาตผู้พร้อม บำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิด

ร่วมกับพวกชัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล’ **เขาดังจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้** ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น (สถานที่ที่ตนปรารถนาไว้ขณะทำบุญ) ซ่อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

2. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า ‘พวกเทพชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช’ **เขาดังจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้** ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น ซ่อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, 2539, น. 346)

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า การตั้งจิต และอธิษฐานจิตนั้นส่งผลต่อบุญกุศลเป็นสำคัญ เพราะเป็นการแสดงเจตนาของการทำความดี รวมถึงการรักษาศีลของผู้ทำบุญ หากว่าผู้ที่มีศีลทำทานสิ่งของต่าง ๆ เช่น ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม รวมถึงที่แก่สมณะหรือพราหมณ์ และปรารถนาขอให้หลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว ได้ไปเกิดร่วมกับพวกชัตติยมหาศาล หรือไปเกิดร่วมกับเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นต้น ก็มีโอกาสดังจิตนั้นจะสำเร็จได้ แต่หากเป็นผู้ไม่มีศีลหรือทุศีลก็ย่อมจะไม่สำเร็จ อาจได้รับผลบุญเช่นกัน แต่ไม่เท่ากับผู้ที่ทำด้วยจิตอันบริสุทธิ์ ดังนั้น ผู้ที่ทำบุญจึงควรต้องรักษาศีล และอธิษฐานให้ผลบุญนั้นเกิดขึ้นในเชิงกุศล จึงจะนำพาให้เกิดผลได้โดยสมบูรณ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การตั้งจิตอธิษฐานเป็นองค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริมให้การทำความดีในแต่ละครั้งเป็นการสร้างบุญบารมีได้โดยสมบูรณ์

3. ความต้องการที่พึงทางจิตใจ

นอกจากเรื่องการทำความดีแล้ว แรงขับเคลื่อนอีกประการหนึ่งที่เป็นสาเหตุของ “การอธิษฐาน” ก็คือ การแสวงหาที่ยึดมั่นหรือการอ้างถึงอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อที่จะพัฒนาระดับจิตใจให้ตั้งมั่นมากยิ่งขึ้น แม้ว่าแนวคิดนี้จะขัดแย้งกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ก็มาจากสาเหตุอันสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะ แม้กระทั่งพระโคตมพุทธเจ้าตอนที่ เป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้เคยอธิษฐานถึงพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนหรือ

อธิษฐานถึงอำนาจแห่งพระรัตนตรัย และอำนาจบุญบารมีเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ และยึดมั่นตั้งใจให้ไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังได้ ตัวอย่างที่ทำให้เห็นแนวคิดนี้ได้ชัดเจนคือแนวคิดเรื่อง “ภักดี” (ภักดี) ในการบูชาพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ผู้เป็นที่พึ่งแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายประหนึ่งเทพเจ้าองค์หนึ่งหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประเสริฐ และสมบูรณ์พร้อมตามอุดมคติ และเชื่อว่ามีอำนาจในการบันดาลสิ่งต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายได้ ดังที่ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ (2557, น. 4-5) กล่าวไว้ว่า

... ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ไม่เพียงแต่จะมีญาณความรู้เข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติแห่งสรรพสิ่ง แต่ยังต้องมีพระกรุณากว้างขวางไม่สิ้นสุด งานจะช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็นบาทแห่งปณิธานอันจะทำให้เป็นพระโพธิสัตว์ผู้เต็มบริบูรณ์ด้วยความคิดที่จะช่วยผู้อื่น เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ได้ พระโพธิสัตว์ผู้บรรลุธรรมชั้นสูงเช่นนี้จึงเป็นที่พึ่งแห่งสรรพสัตว์ผู้ยากเกิดลักษณะของการนับถือบูชาอ่อนน้อมอย่างที่เราเรียกว่า *ภักดี* หรือภักดีตามรูปที่ใช้ในภาษาไทย การที่ต้องมีวัตถุที่ตั้งแห่งความภักดี เป็นที่แสดงออกแห่งศรัทธา เป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นต้นกำเนิดของศิลปะแขนงต่าง ๆ เช่น รูปพระโพธิสัตว์ พระพุทธรูป รูประบบจักรวาล เกิดความคิดที่จะไปบังเกิดในโลกแห่งพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ ที่เรียกกันว่า พุทธเกษตร อันเป็นแดนที่จะช่วยให้หลุดพ้นได้ง่าย เกิดการบำเพ็ญภาวนา สวดมนต์ คาถาศักดิ์สิทธิ์ประจำพระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าต่าง ๆ เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยว หรือเป็นอารมณ์แห่งสมาธิ

เมื่อเกิดแนวคิดเรื่อง *ภักดี* หรือความภักดีแล้ว จึงเกิดความเชื่อ และความปรารถนาเรื่องการไปเกิดในพุทธเกษตร และการสร้างวัตถุที่ตั้งแห่งความภักดี หากพิจารณาในบริบทสังคมปัจจุบัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น การสร้างพระพุทธรูปเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าจนมีคนกราบไหว้กันในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่ง สอดคล้องกับที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร (2555, น. 17-18) ได้กล่าวถึงผลของการสร้างพระพุทธรูปเคารพไว้ดังนี้

ความประสพความสำเร็จในการสร้างพระพุทธรูปก็เพื่อเป็นที่สักการบูชาเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เพราะได้นับถือพระองค์เป็นสรณะอันสูงสุด ถ้าพึงระลึกถึงด้วยใจที่ไม่ถนัดเหมือนอย่างสร้างให้เป็นรูปร่างตัวตนขึ้นมา แต่เมื่อได้สร้างให้เป็นรูปร่างตัวตนขึ้นมาแล้วก็ ให้เกิดผลอีก 2 อย่างตามมา คือ **1. ความศักดิ์สิทธิ์** **2. ความมีวิญญานจิตใจ**

ความศักดิ์สิทธิ์ นั้น คือเป็นที่นับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันให้อยู่ยงคงกระพัน หรือให้แคล้วคลาดจากภยันตราย หรือส่งเสริมให้เจริญด้วยลาภ เป็นต้น ดังเช่นที่นักเขว่นพระเครื่องทั้งหลายนับถือกัน อีกอย่างหนึ่งเป็นที่อำนาจให้สำเร็จตามที่อธิษฐานขอ คล้ายอธิษฐานขอต่อเทพหรือวิญญานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเมื่อสำเร็จก็นำสิ่งของไปบูชาคล้ายไปแก้บนตามแต่จะคิดเอาว่าพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์องค์นั้นท่านโปรดอะไร เช่น

ว่าพระแก้วมรกตท่านโปรดไข่ บางคนยังว่าท่านโปรดปลาร้า เพราะเคยประทับอยู่ที่เวียงจันทน์นาน พระพุทธชินสีห์ (วัดบวรนิเวศฯ) เมื่อก่อนนี้ว่าท่านโปรดละคร หัวหมู เดียวนี้ว่าท่านโปรดไข่ พระร่วง (วัดมหารณพาราม) ท่านโปรดตะกร้อ เป็นต้น ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์จึงเนื่องมาถึงข้อ 2 คือ

ความมีวิญญานจิตใจ คือ เป็นที่นับถือเหมือนอย่างพระพุทธรูปนั้นมิใช่วิญญานมีชีวิตจิตใจซึ่งรับรู้อะไร ๆ ได้ เหมือนอย่างบุคคลหรือเทพ แต่คติทางพระพุทธศาสนาสายเถรวาทนี้แสดงว่าพระพุทธรูป และพระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วไม่มีวิญญานไปเกิดอีก เพราะสิ้นภพสิ้นชาติ ถึงดังนั้น ผู้ที่นับถือทางวิญญานอันศักดิ์สิทธิ์ก็ยังคงกล่าวว่า พระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญมีเทพรักษา ดังที่เรียกว่าเทพสิงสถิตอยู่ และเทพนี้เองเป็นผู้ช่วยคลบนัดลอะไรต่าง ๆ

แนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลทั้งหลายยังมีความคิดความเชื่อที่ฝังลึกเกี่ยวกับเรื่องวิญญาน และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่เสมอ อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึงทางใจที่สำคัญ และช่วยทำให้จิตใจมีความตั้งมั่นยิ่งขึ้น แม้ว่าจะขัดกับหลักทางพระพุทธศาสนาอย่างการที่พระพุทธรูปดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ก็ไม่อาจฝืนความเชื่อพื้นฐานในจิตใจได้โดยอาจคิดว่า พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้นมีเทพองค์อื่นสิงสถิตรักษาอยู่ และความต้องการที่พึ่งพาในการช่วยคลบนัดลความปรารถนาให้สำเร็จได้นั้นเองเป็นอีกสาเหตุสำคัญของ “การอธิษฐาน”

4. ความต้องการให้เกิดมีจิตใจแน่วแน่ที่จะกระทำบางสิ่ง

สาเหตุสำคัญของ “การอธิษฐาน” อีกอย่างหนึ่งคือ ความต้องการให้เกิดมีจิตใจแน่วแน่ที่จะกระทำบางสิ่งดังจะเห็นได้จากพระโศภิตสัตว์ในชาดกที่มีจิตใจแน่วแน่ในการบำเพ็ญบารมีหรือกระทำเป้าหมายบางอย่างให้สำเร็จ เช่น *นพพานชาดก* มีกล่าวไว้ในเอกนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก แต่อาศัยเนื้อความเพิ่มเติมจากอรรถกถาแปล (ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.1, 2543-45, น. 274-277) มีใจความว่า เมื่อเหล่าภิกษุสามเณรเกิดข้อสงสัยว่าเหตุใดท่อนไม้ก้อนหนึ่งจึงเป็นรูปพระพุทธรูป จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสว่า เป็นการอธิษฐานเดิมของเรา แล้วเล่าถึงนิทานเรื่องนี้ว่า ครั้งเสวยชาติเป็นพญาวานร มีบริวารแปดหมื่นตัว เมื่อจะลงตีมน้ำในสระโบกขรณี ซึ่งมีผีเสื้อน้ำแฝงตัวอยู่เพื่อคอยจะกลืนกินสัตว์ต่าง ๆ ที่เข้าไปตีมน้ำในสระนั้น รวมถึงฝูงวานรนั้นด้วย พระโศภิตสัตว์ใช้ปัญญาสังเกตว่า ที่แหล่งน้ำนั้นมีแต่รอยเท้าลง แต่ไม่มีรอยเท้าขึ้น จึงอธิษฐานขอให้ไม้ก้อนนั้นโดยรอบสระนั้นทั้งหมดกลายเป็นรูตลอด เพื่อให้วานร และสัตว์อื่น ๆ สามารถใช้ตูดน้ำได้โดยไม่ถูกผีเสื้อน้ำต้อนนั้นฆ่าเอาชีวิต ดังความตอนหนึ่งว่า

ก็พระโพธิสัตว์ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้วจึงให้นำท่อนไม้้อมาท่อนหนึ่ง ราพึงถึงบารมี ทั้งหลายแล้วกระทำสักกิริยาเอาปากเป่า ไม้้อได้เป็นโพรงตลอดไป ไม่เหลือปล้องอะไร ๆ ไว้ภายใน พระโพธิสัตว์ให้นำท่อนไม้้อแม่ท่อนอื่นมาแล้วได้เป่าให้ไปโดยทำนองนี้ ก็เมื่อเป็นดังกล่าวมาขณะนี้ ไม่อาจให้เสร็จลงได้เพราะฉะนั้น ไม่ควรเชื่ออย่างนั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ได้อธิษฐานว่า ไม้้อแม่ทั้งหมดที่เกิดรอบสระโบกขรณีนี้ จงเป็นรูตลอด ก็เพราะอุปการ แห่งประโยชน์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นสภาพยิ่งใหญ่ การอธิษฐานย่อมสำเร็จ ตั้งแต่ นั้นมา ไม้้อที่เกิดรอบสระโบกขรณีแม่ทุกต้น เกิดเป็นรูเดียวตลอด

(พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ล.3 ภ.1, 2543-45, น. 276-277)

“การอธิษฐาน” ใน *นพปวนชาดก* เป็นอธิษฐานที่กระทำ “สักกิริยา” ซึ่งมีความหมายว่า การกระทำสัตยาธิษฐานโดยยกเอาความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้ทำไว้หรือที่เกี่ยวกับตนเป็นต้น ขึ้นมาอ้าง แล้วปรารถนาผลสำเร็จที่ต้องการ (ทองย้อย แสนสินชัย, 2561) ในเรื่องนี้ พระโพธิสัตว์ราพึง ถึงบุญบารมีทั้งหลายที่เคยสั่งสมมา และกระทำสักกิริยาโดยใช้ปากเป่าไปที่ต้นอ้อจนเกิดเป็นรูตลอดไป ทุกต้นตามคำอธิษฐานนั้น นอกจากนั้น ยังสำเร็จได้เพราะสิ่งที่อธิษฐานนี้เป็นไปในเชิงกุศล คือความตั้งใจ แน่วแน่เพื่อช่วยเหลือชีวิตของเหล่าบริวารวานร และสัตว์ทั้งหลายที่จะมาดื่ม น้ำ ณ สระโบกขรณีแห่งนั้น ต่อไป

องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”

องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน” ปรากฏในหลักอธิษฐานธรรม 4 ถือเป็นหลักธรรมสำคัญ ที่สนับสนุน “การอธิษฐาน” ให้สำเร็จได้ เนื่องจากเป็นคำสอนที่ระบุรายละเอียดถึงสิ่งที่พึงปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จ ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย เล่ม 11, 2539, น. 290) กล่าวถึง อธิษฐานธรรม หรือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ มี 4 ประการ ดังนี้

1. ปัญญาธิษฐาน

ปัญญาธิษฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา เพราะปัญญาเป็นสิ่งประเสริฐที่ทำให้ รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ ปัญญาเป็นสิ่งล้ำค่าที่สามารถใช้คิด วิเคราะห์ และพิจารณาเพื่อรู้ และ พัฒนาความคิด และจิตใจได้อย่างชัดเจน และมีประสิทธิภาพ ในแง่ของการอธิษฐานหรือการตั้งมั่น มุ่งหวังกระทำบางสิ่งบางอย่างให้สำเร็จ ปัญญาคือหัวใจสำคัญที่จะนำความตั้งเจ้านั้นไปสู่ความสำเร็จได้ ดังตัวอย่างคำสอนที่พบในธาดูวิมังคสูตร พระสุตตันตปิฎก

...ถ้าเธอเสวยอทุกข์ขมสุขเวทนา จึงเป็นผู้ปราศจากกิเลส เสวยอทุกข์ขมสุขเวทนานั้น เธอเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด จึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด’ เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด จึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด’ รู้ชัดว่า ‘หลังจากตายไป เวทนาทั้งปวงไม่น่าผลิตเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว’

ภิกษุ เปรียบเหมือนตะเกียงน้ำมันติดอยู่ได้ เพราะอาศัยน้ำมัน และไส้ ตะเกียงน้ำมันนั้น ย่อมหมดเชื้อดับไป เพราะหมดน้ำมัน และไส้ และเพราะไม่เติมน้ำมัน และไส้ใหม่ แม้นั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด จึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด’ เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด จึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด’ รู้ชัดว่า ‘หลังจากตายไป เวทนาทั้งปวงไม่น่าผลิตเพลินจักเย็นในโลกนี้ทีเดียว’ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอริชฌานธรรมคือปัญญาอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะว่าปัญญาอันประเสริฐยอดเยี่ยมนี้ คือความรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นทุกข์ทั้งปวง

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14, 2539, น. 411-412)

พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีอริชฌานธรรมคือปัญญาอันยอดเยี่ยมนั้น ถือเป็นสิ่งประเสริฐที่จะนำไปสู่ความรู้แจ้งในการดับทุกข์ หรือหนทางสู่ความจริงอันประเสริฐสูงสุดคือนิพพานได้ โดยยกตัวอย่างเรื่องเวทนาหรือการเสวยอารมณ์ (ความรู้สึก) ซึ่งเกิดจากผัสสะหรือการสัมผัสผ่านอายตนะทั้งหลาย แบ่งได้เป็น 3 ประการ คือ สุขเวทนา การเสวยอารมณ์ที่เป็นความสุขทางกายหรือใจ, ทุกขเวทนา การเสวยอารมณ์ที่เป็นความทุกข์ทางกายหรือใจ และอทุกข์ขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา การเสวยอารมณ์ที่เป็นการวางเฉย หรือ ไม่สุข และไม่ทุกข์ แม้ว่าอทุกข์ขมสุขเวทนาจะดูเหมือนเป็นสิ่งที่ดีเพราะไม่รู้สึกรทุกข์ แต่แท้จริงแล้ว กลับเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความทุกข์ได้มากเช่นกัน เพราะความรู้สึกเฉยๆ อันมิใช่สุขหรือทุกข์นี้ มักเกิดจากอวิชาหรือความไม่รู้ และนำไปสู่ความคิดที่ฟุ้งซ่านได้ ตัวอย่างเช่น หากเราออกไปข้างนอก และพบคนที่เรารู้จักรักใคร่ ย่อมเกิดความรู้สึกดีใจ เป็นสุขเวทนา แต่หากเจอผู้ที่เกลียดชัง ย่อมรู้สึกไม่สบายใจ หรือไม่พอใจ เป็นทุกขเวทนา ส่วนคนทั่วไปที่เราไม่ได้รู้จัก มักจะรู้สึกเฉยๆ ไม่ยินดียินร้าย เป็นอทุกข์ขมสุขเวทนา แต่ด้วยความไม่รู้แห่งอทุกข์ขมสุขเวทนานี้ อาจนำไปสู่ความคิดปรุงแต่งหรือฟุ้งซ่าน เช่น รูปร่างหน้าตาของคนเหล่านั้นสวยหล่อหรือไม่ หรือการแต่งตัวเป็นอย่างไร จนนำไปสู่ความทุกข์ได้ในที่สุด ฉะนั้น การที่จะกลายเป็นผู้ปราศจากเวทนาได้โดยแท้จริงก็จะต้อง “รู้ชัด” ว่าเวทนาทั้งปวงเป็นสิ่งที่ “ไม่น่าผลิตเพลิน” หรือต้องมีปัญญาในธรรมอันเป็นวิชาหรือความรู้ที่จะสามารถไปสู่เป้าหมายอันเป็นที่สิ้นสุดได้สำเร็จ เปรียบเสมือนพระภิกษุเป็นตะเกียงน้ำมันที่ติดไฟอยู่ได้เพราะน้ำมัน และไส้ เช่นเดียวกับการเสวยเวทนาต่าง ๆ แต่เมื่อหมดน้ำมัน และไส้ และเพราะไม่เติมน้ำมัน และไส้ใหม่

หรือการเสวยเวทนาเหล่านั้น ก็จะไปสู่การสิ้นสุดแห่งความทุกข์ ปัญญาวิชฐานจึงเป็นหลักสำคัญที่จะนำพาให้ความตั้งใจของผู้ปฏิบัติธรรมไปสู่การรู้แจ้ง และประสบผลสำเร็จได้

2. สัจจาธิฐาน

สัจจาธิฐาน หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สัตยาธิฐาน* ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คือ สัจจะ หรือความสัตย์จริง กล่าวคือการตั้งมั่นที่ประกอบด้วยความตั้งใจจริง ไม่หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จนสิ่งที่ตั้งเป้าหมายไว้สำเร็จได้ ดังตัวอย่างคำสอนที่พบในชาตวิภังคสูตร พระสูตรต้นตปิฎก

...ความหลุดพ้นของภิกษุ นั้น เป็นอันตั้งอยู่ ไม่กำเริบในสัจจะ เพราะว่าสิ่งใดมีความละเอียดอ่อนเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของเท็จ สิ่งใดไม่มีความละเอียดอ่อนเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของจริงคือนิพพาน เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เพียรพร้อมแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอริชฐานธรรมคือสัจจะอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะสัจจะนี้เป็นบรมอริยสัจคือนิพพานอันไม่มีความละเอียดอ่อนเป็นธรรมดา

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14, 2539, น. 412)

ความหลุดพ้นของพระภิกษุสงฆ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีความสัตย์จริงเป็นที่ตั้ง โดยเที่ยงแท้แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา หากสิ่งใดละเอียดอ่อนหรือเปลี่ยนไปถือว่าเป็นความเท็จ ไม่ใช่ความจริง และความมุ่งมั่นที่ตั้งอยู่ในความจริงนี้เองจะนำไปสู่ “บรมอริยสัจ” หรือนิพพานอันเป็นความจริงอันประเสริฐสูงสุด ดังตัวอย่างจากการบำเพ็ญเพียรขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อสั่งสมบุญบารมีมาอย่างยาวนานหลายภพชาติ นับ 4 อสงไขย แสนกัป กว่าจะมาประสูติในชาติของเจ้าชายสิทธัตถะ และตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้ ซึ่งการเข้าถึงนิพพานหรือความจริงสูงสุดนี้ แตกต่างจากการบรรลุเป้าหมายของปุถุชนทั่วไป ยกตัวอย่างเปรียบเทียบได้ว่า หากเรามีเป้าหมายในการเรียนที่จะสอบให้ได้คะแนนมากที่สุดเป็นอันดับ 1 และสามารถทำได้สำเร็จ ขณะนั้นถือว่าความปรารถนาได้กลายเป็นความจริง แต่ปีถัดไป อาจสอบไม่ได้ที่ 1 เหมือนเดิมหรือมีคนทำคะแนนได้สูงกว่า หรือถึงแม้ได้คะแนนที่ 1 เหมือนเดิม แต่ในท้ายที่สุดก็ย่อมต้องมีคนเป็นที่ 1 ของปี ถัด ๆ ไปมาแทนที่อยู่เสมอ ความจริงนี้จึงเป็นเพียงระดับสามัญทั่วไป ไม่เที่ยงแท้ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา แตกต่างจากความจริงระดับปรมาตม์ หรือความจริงอันประเสริฐอย่างการบรรลุนิพพานของพระพุทธรเจ้า หรือการบรรลุอรหัตต์ของพระสาวก ซึ่งเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่แปรเปลี่ยน เป็นจริงเช่นนั้นอยู่ตลอดเวลา

3. จาคาธิฐาน

จาคาธิฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ หรือการสละ โดยเป็นการตั้งใจมั่นที่จะกระทำเป้าหมายให้สำเร็จได้โดยรู้จักสละสิ่งที่ไม่จำเป็น สิ่งที่รบกวนหรือขัดขวางให้เราอาจรู้สึกหวั่นไหวในระหว่างเส้นทางของการไปสู่เป้าหมายนั้น อาจเป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น รูปลักษณะ

ทรัพย์สิน เงินทอง และนามธรรม เช่น ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ความยึดมั่นถือมั่นในตนเอง เป็นต้น ดังตัวอย่างคำสอนที่พบในธาดูวิภังคสูตร พระสุตตันตปิฎก

อนึ่ง อุปธิทั้งหลายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั่นแล เป็นอันเธอสมาทาน ให้บริบูรณ์แล้ว เธอละอุปธิเหล่านั้นได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดราก ถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อม แล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอริชฌานธรรมคือจาณะอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะว่ จาณะอันประเสริฐ ยอดเยี่ยมนี้ คือความสลละคืนอุปธิทั้งปวง

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14, 2539, น. 412-413)

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า หากภิกษุสามารถสลละอุปธิได้เหมือนต้นตาลที่ถูก “ถอนรากถอนโคน” ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีก จึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่ประกอบด้วยจาณะอริชฌาน โดยคำว่า อุปธิทั้งหลายในที่นี้ หมายถึง มูลเหตุแห่งทุกข์มี 4 ประการ เรียกว่า อุปธิ 4 ประกอบด้วย อุปธิคือขันธ เพราะขันธทั้งหลายไม่เพียง มีเกิด แก่ เจ็บ และตายเป็นธรรมดา, อุปธิคือกิเลส เพราะกิเลสคือ ความอยากความใคร่นำไปสู่ความทุกข์ไม่สิ้นสุด, อุปธิคืออภิสังขาร เพราะเป็นสภาพปรุงแต่งของบุญ และบาปอันเป็นเหตุให้เกิดวิบาก และการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และอุปธิคือกามคุณ 5 เพราะ กามคือส่วนที่นำใคร่ปรารถนา 5 อย่าง ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และโผฏฐัพพะ (สิ่งที่กายสัมผัส) อุปธิเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งทุกข์หรือเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ทั้งสิ้น หากสลละสิ่งทั้งปวงนี้ ทางแห่งการบรรลุสัจธรรมก็ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะการจะมุ่งกระทำสิ่งที่ตั้งเป้าหมายไว้ให้สำเร็จได้ ต้องอาศัยความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ หากยังไม่สำเร็จก็จะไม่ละทิ้งความพยายาม โดยยอมสลละสิ่งที่เป็นอุปสรรคหรือถ่วงไม่ให้ไปถึงจุดหมายทุกสิ่งอย่าง ไม่ใช่การสลละเพียงบางส่วนหรือบางอย่างเท่านั้น แต่จะต้องสลละได้แบบ “ถอนรากถอนโคน” ดังที่พระพุทธเจ้าตรัส จึงจะเป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือ จาณะโดยแท้จริง

4. อุปสมมติชฌาน

อุปสมมติชฌาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ หรือความสงบ กล่าวคือ การทำให้จิตใจที่มุ่งมั่นนั้นเป็นไปด้วยความสงบ ระวังจากอกุศลกรรมต่าง ๆ เช่น โลภะ โทสะ และโมหะสามารถควบคุม หักห้ามจิตใจให้ไม่ไปวุ่นวายกับความโลภ ความโกรธ และความหลงที่จะทำให้หลุดออกจากความตั้งใจที่เรามีมาแต่เดิมได้ ดังตัวอย่างคำสอนที่พบในธาดูวิภังคสูตร พระสุตตันตปิฎก

...อนึ่ง อภิขณา คือ ความพอใจ ความกำหนดยินดีของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั้นแลมีอยู่ เธอละอภิขณา คือ ความพอใจ ความกำหนดยินดีได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ความอาฆาต คือ ความพยาบาท ความคิดประทุษร้ายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั้นแลมีอยู่ เธอละความอาฆาต คือ ความพยาบาท ความคิดประทุษร้ายนั้นได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

อวิชชา คือ ความหลง งามายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั้นแลมีอยู่ เธอละอภิขณา คือความหลง งามายนั้นได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอริชฐานธรรม คืออุปัสมะอันยอดเยี่ยมนี้ ความสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นความสงบระงับอันประเสริฐยอดเยี่ยม

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14, 2539, น. 413)

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระภิกษุทั้งหลายควรระงับซึ่งอภิขณา หรือความกำหนดยินดี ซึ่งมีต่อความโลภ (โลภะ), ความอาฆาต หรือความโกรธ (โทสะ) และอวิชชา หรือความหลง (โมหะ) ต้องระงับให้สิ้นเหมือนการ “ถอดรากถอนโคณ” ต้นตาลไม่ให้สามารถเกิดขึ้นได้อีก จึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่ประกอบด้วยอุปสมัชฐาน คือความสงบอันปราศจากความโลภ ความโกรธ และความหลง โดยแท้จริง ข้อนี้นับว่าเป็นข้อสำคัญอีกเช่นกันเพราะหัวใจของการอริชฐานคือจิตที่สงบ ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเร้าที่เข้ามาเป็นอุปสรรคขัดขวางหรือล่อลวงให้หลุดออกนอกเส้นทางที่ตั้งใจไว้

อริชฐานธรรมทั้ง 4 ประการ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ต้องปฏิบัติไปพร้อมกันจึงจะทำให้อริชฐานนี้สมบูรณ์ได้ดังที่พระพุทธองค์กล่าวว่า “บุรุษไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสังขจะ พึงเพิ่มพูนจาละ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14, 2539, น. 405) กล่าวคือ ผู้ที่มีปัญญาอันประเสริฐเป็นที่ตั้ง ไม่ประมาท มีความตั้งใจจริงอยู่เสมอ รู้จักสละสิ่งไม่จำเป็น และทำจิตใจให้สงบจากสิ่งเร้าได้ จึงจะเรียกได้ว่าเป็น “มุณีผู้สงบ” คือผู้ที่ก้าวล่วงความกำหนดหมายทั้งปวงไปแล้ว ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ และไม่ทะเยอทะยานอีกต่อไปแล้ว ในทางธรรม หลักธรรมนี้จึงเป็นหนึ่งในบารมีสำคัญในพุทธการกธรรม 10 หรือธรรมที่บำเพ็ญเพื่อทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ 10 ประการ แต่หากพิจารณาในทางโลก หลักการอริชฐานนี้เป็นสิ่งที่สามารถปรับให้เข้ากับการทำเป้าหมายให้สำเร็จได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพึ่งพาผู้อื่น เพราะปัญญา สังขจะ จาคะ และอุปสมะนั้นล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ต้องตั้ง

ให้เกิดขึ้นในจิตใจ และประกอบกันเข้าเพื่อทำสิ่งที่มุ่งหวังให้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงของมนุษย์ปุถุชน การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายเสมอไป และอาจนำหลักอริชฐานมาใช้ในรูปแบบที่ต่างออกไป เช่น การใช้สัตยาธิชฐานในรูปแบบของการกล่าวสัตย์ปฏิญาณเพื่อพิสูจน์ความจงรักภักดีในหน้าที่ เป็นต้น เป็นเหตุให้เรื่องอริชฐานมีอิทธิพล และกลายมาเป็นความเชื่อสำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนิกชนคนไทยจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ผลที่ได้รับจาก “การอริชฐาน”

หากบุคคลได้ปฏิบัติตาม “การอริชฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องแล้ว ย่อมนำไปสู่ผลเชิงกุศลที่ตั้งไว้ได้ หากเป็น “การอริชฐาน” ที่มีเป้าหมายในทางโลก ก็จะนำไปสู่ผลที่เป็นความสุขในทางโลกหรือโลกียสุข เรียกได้ว่า กามสุข หากเป็นเป้าหมายในทางธรรม ย่อมนำไปสู่ผลที่เป็นความสุขในทางธรรม ระดับต้นเรียกว่า ฌานสุข และระดับสูงเรียกว่า โลกุตตรสุข หรือนิพพานสุข ความสุขอันเที่ยงแท้ และเป็นนิรันดร์

1. ระดับกามสุข

กามสุข คือ ความสุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากกามารมณ์ หรือความสุขในทางกาม กามคือความใคร่ ความอยาก ความปรารถนา สิ่งที่น่าปรารถนาน่าใคร่ วัตถุบำรุงบำเรอความสุข เครื่องอำนวยความสะดวกสบาย คน สัตว์ ทรัพย์สินเงินทอง รวมแล้วก็คือ “กามคุณ 5” ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจ (พระมหาวิเชียร สุธีโร, 2562, น. 44) ซึ่งความสุขในระดับนี้เป็นเพียงความสุขชั่วคราวเท่านั้น เพราะเป็นความสุขที่สัมผัสด้วยกายภาพภายนอก เหมือนในหลักโลกธรรม 8 ที่กล่าวถึงสังขธรรมของโลกว่า ความสุข ลาภ ยศ และสรรเสริญ ย่อมมาคู่กับ ความทุกข์ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ และนินทาว่าร้าย เพราะไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้จริงจังยั่งยืน มีความสุขแล้วก็ย่อมมีความทุกข์อยู่เรื่อยไป เพราะความสุขแห่งกามที่ได้รับย่อมจะเสื่อมไป และมีความทุกข์เข้ามาแทนที่ วนเวียนไปไม่รู้สิ้น จนกว่าจะได้พัฒนาจิตใจให้อยู่เหนือขึ้นไปกว่าในระดับโลกียะจึงจะพ้นจากความทุกข์ที่แท้จริงได้

2. ระดับฌานสุข

ฌานสุข คือ ความสุขเนื่องด้วยฌาน ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากฌาน ฌานคือการเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิหรือภาวะจิตที่มีสมาธิถึงขั้นอัปนาสมาธิแล้ว อัปนาสมาธิคือสมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท (attainment concentration) เป็นสมาธิระดับสูง ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ฌานมีหลายชั้น ยิ่งเป็นชั้นสูงขึ้นไปเท่าไร องค์ธรรมต่าง ๆ คือคุณสมบัติของจิตที่เป็นตัวกำหนดความเป็นฌาน ซึ่งเรียกว่า “องค์ฌาน” ก็ยิ่งลดน้อยลงไปเท่านั้น (พระมหาวิเชียร สุธีโร, 2562, น. 44)

ผลจากการบำเพ็ญเพียรจนถึงพร้อมแสดงให้เห็นได้ในรูปแบบหนึ่งคือความสามารถในการแสดงอำนาจเหนือธรรมชาติหรือที่เรียกว่า “ฤทธิ์” ซึ่งแสดงออกถึงความผสมผสานเชื่อมต่อกันของกาย และจิต และอาจเป็นสัญลักษณ์แห่งความอัศจรรย์ในมิติเหนือโลก ซึ่งมีอำนาจในการดลบันดาลสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ให้ปรากฏได้ตั้งปรารถนา “การอธิษฐาน” ในแง่นี้จึงหมายถึงการใช้อำนาจจิตในการบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาให้บังเกิดขึ้นได้ หรือเรียกได้ว่าเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ ซึ่งเกิดขึ้นจากการเจริญ *อิทธิบาท 4* และใช้ปัญญาในความสำเร็จด้วยการกำหนดรูปรูปร่าง (ของตน) และจิต (มีฌานเป็นบาท) เข้าด้วยกัน ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ในอิทธิบาท 4 ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมตั้งกายไว้ในจิตบ้าง ตั้งจิตไว้ในกายบ้าง น้อมจิตไปด้วยอำนาจกายบ้าง น้อมกายไปด้วยอำนาจจิตบ้าง **อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกายบ้าง อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตบ้าง** ครั้นน้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย น้อมกายไปด้วยอำนาจจิตอธิษฐานจิตด้วยอำนาจกาย อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตแล้ว ย่อมให้สุขสัญญา และลหุสัญญาหยั่งลงในกายอยู่ เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ย่อมน้อมนำจิตไปเพื่ออิทธิวิริยญาณ เธอย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 144)

คำว่า แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง อธิบายว่า แสดงฤทธิ์ได้มีประการต่าง ๆ คำว่า แม้คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ อธิบายว่า ท่านผู้มีฤทธิ์โดยปกติเป็นคนเดียว ย่อมนึกให้เป็นหลายคน คือ นึกให้เป็น 100 คน 1,000 คน 100,000 คน แล้ว**อธิษฐานด้วยญาณว่า “จงเป็นหลายคน”** ก็เป็นหลายคนได้ท่านผู้มีฤทธิ์ถึงความเป็นผู้ชำนาญแห่งจิต แม้คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ เปรียบเหมือนท่านพระจุลป็นถรูปเดียวแสดงเป็นหลายรูปก็ได้...

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 566)

การอธิษฐานจิตด้วยอำนาจกาย และการอธิษฐานกายด้วยอำนาจจิต เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดรูปร่างรูปรูปร่าง และจิตให้เข้ากัน จึงสามารถแสดงออกเป็นอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้ เรียกว่า ฤทธิ์ที่อธิษฐาน เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏก็ได้ แสดงให้หายไปก็ได้ ทะลุกำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนต่ำลงในน้ำก็ได้ เดินไปบนน้ำโดยน้ำไม่แยกเหมือนเดินไปบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนั้นก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 31, 2539, น. 565) แสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ที่เกิดจากการบำเพ็ญญาณกำหนดกาย และ

จิตอย่างดีแล้ว สามารถแสดงอานุภาพให้เกิดเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติได้ หากพิจารณาจากโลกแห่งความเป็นจริง อาจมองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ แต่หากพิจารณาเรื่องราวเหล่านี้ในฐานะเทพปกรณัมที่แฝงด้วยอนุภาคของพลังวิเศษหรืออำนาจวิเศษ อันเป็นสัญลักษณ์ที่จะนำไปสู่การตีความและความเข้าใจในสิ่งที่ผู้รจนาคัมภีร์ต้องการนำเสนออีกเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจเรื่อง “การอธิษฐาน” ได้ดียิ่งขึ้น เช่น การแสดงจากคนเดียวแล้วนึกให้เป็นหลายคน คือนึกให้เป็น 100 คน 1,000 คน หรือ 100,000 คนนั้น เป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อให้เห็นว่าจิต และกายที่มีความเชื่อมโยงต่อกัน อีกทั้งยังฝึก และบำเพ็ญเพียรมาอย่างดีแล้ว สามารถอธิษฐานบันดาลให้เกิดสิ่งที่เหนือจริงให้เกิดขึ้นตามที่จิตผู้นั้นปรารถนาได้ เช่นเดียวกันกับ “การอธิษฐาน” ให้บรรลุหรือหัตผล ซึ่งดูเป็นสิ่งที่ยาก และอาจจะเหนือจริงสำหรับคนทั่วไป แต่ก็มีตัวอย่างให้เห็นในพระไตรปิฎกว่า ถ้าการอธิษฐานนั้นถึงพร้อม ก็มีโอกาสที่จะทำสิ่งที่ดูเหนือจริงนั้นกลายเป็นจริงได้เช่นกัน

3. ระดับนิพพานสุข

นิพพานสุข คือ สุขเนื่องด้วยนิพพาน นิพพานคือการดับกิเลส และกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตในพระพุทธศาสนา (พระมหาวิเชียร สุธีโร, 2562, น. 45) ถือเป็นความสุขอันสูงสุดที่เป็น “ปลายทาง” แห่ง “การอธิษฐาน” ทั้งหมดทั้งมวล พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้พ้นแล้วจากตัณหา เรียกรธรรมที่ไม่ระคนกับสังขาร มีสภาพไม่คลาดเคลื่อน ล่วงพ้นความเกิดดับ ไม่ถูกปรุงแต่ง และไม่มีธรรมใดประเสริฐกว่าว่า “นิพพาน” (อภิธัมมัตถสังคหะ, 2552, น. 79)

พระเทพเทวี (ประยูรย์ ปยุตโต) (2532, น. 261 อ้างถึงใน ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, 2561, น. 34) ได้กล่าวว่า “นิพพาน” มาจาก นิ ออุปสรรค (แปลว่า ออกไป หหมดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัดไปหรือเป็นไปบ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟหรือดับร้อนหมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือ เย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะของจิตใจ หมายถึง ความสดชื่นชุ่ม ชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวายใจ หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หหมดสิ้นไป

ดังนั้น นิพพานสุขจึงเป็นความสุขระดับสูงสุดทางศาสนา ซึ่งประเสริฐกว่าความสุขทั้งปวง และเป็นภาวะที่ “มั่นคง” ไม่หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และเป็นภาวะเหนือโลก ในเชิงอุดมคติที่จะทำให้บุคคลสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ พระพุทธเจ้านั้นมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรบารมีทั้งหลายก็เพื่อนิพพานสุข และสั่งสอนหลักปฏิบัติให้พุทธศาสนิกชนดำเนินรอยตามเพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดนี้เช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นที่ “ความตั้งมั่น” ในการกระทำของ “ตนเอง” เพื่อไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ (self-determination) โดยกระทำต่อเนื่อง และไม่หวั่นไหวจนกว่าจะถึงเป้าหมาย แบ่งออกได้เป็นหลายระดับ เช่น ระดับบุคคลที่มีเป้าหมายเพื่อ

ความสุข ระดับนักบวชหรือผู้ทรงศีลที่มีเป้าหมายเพื่อความสุข และระดับพระโพธิสัตว์ที่มีเป้าหมายเพื่อ นิพพานสุข และได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เผยแผ่ศาสนา หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าชี้ให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ช่วยทำให้บุคคลสามารถ “ไต่ระดับ” ที่สูงขึ้นไปได้ ดังจะเห็นได้จากการอ้างถึง “อำนาจ บุญบารมี” ที่พระองค์เคยกระทำมาก่อนในอดีต และผ่านประสบการณ์การเรียนรู้หลักธรรมทั้งหลาย แม้แต่การบำเพ็ญเพียรในพระชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์นั้นก็ยังมี “ไต่ระดับ” ของบารมีตั้งแต่บารมี ขั้นต้น บารมีชั้นกลาง จนกระทั่งถึงบารมีชั้นสูงที่ช่วยนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายระดับสูงสุดได้ในที่สุด

“การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความลึกซึ้งทาง วัฒนธรรมเชิงมนุษย์นิยมหรือแนวคิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์มากกว่าการพึ่งพาอำนาจ ภายนอก ดังที่กล่าวถึงองค์ประกอบตามหลักอริชฐานธรรม 4 ที่ผู้อธิษฐานจำเป็นจะต้องมี และกระทำ ด้วยตนเอง คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และอุปสมะ จึงจะทำให้ “การอธิษฐาน” นั้นสมบูรณ์ได้อย่างไร ก็ตาม ในความเป็นจริง บุคคลจะกระทำเป้าหมายให้สำเร็จได้ด้วยตนเองนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายหรือเห็นผล ทันที ต้องอาศัยหลายปัจจัยทั้งความคิด การกระทำ และเวลา นอกจากนี้ มนุษย์ปุถุชนยังติดข้อง อยู่ในเรื่อง “ทางโลก” ย่อมมีกิเลส และแสวงหาทางเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในทางโลกอยู่ ดังนั้น แนวคิด เรื่อง “การอธิษฐาน” ในทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทยจึงไม่ปรากฏเด่นชัดเท่า “การอธิษฐาน” ในแบบทางโลกที่เน้นการวิงวอนให้อำนาจภายนอกช่วยดลบันดาลให้สำเร็จ ซึ่งเป็นความหมาย และ วิถีปฏิบัติอันเป็นที่เข้าใจแพร่หลายในสังคม ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทถัดไป

บทที่ 4

“การอธิษฐาน” ภาพสะท้อนจากวรรณคดีไทย

จากการศึกษา พบว่า “การอธิษฐาน” เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมทางคติความเชื่อของคนไทยที่โดดเด่น และมีลักษณะหลากหลาย จัดว่าเป็นอนุภาค (motif) ที่มีปรากฏในลักษณะอนุภาค เหตุการณ์ที่สอดแทรกอยู่ในวรรณคดีไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงถึงความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยมาช้านาน ด้วยเหตุที่วรรณคดีเป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่มีส่วนสำคัญในการบันทึก และสะท้อนความคิดความเชื่อของกวี และสังคม โดยมีบริบททางสังคม และวัฒนธรรมเป็นปัจจัยหล่อหลอมความคิดของกวีผู้สร้างงานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในสมัยนั้น ๆ การศึกษาวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีจึงทำให้เห็นภาพสะท้อนของ “การอธิษฐาน” ในแต่ละยุคสมัย ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็มีลักษณะร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ สามารถแบ่งผลการศึกษาออกได้เป็น 6 หัวข้อดังต่อไปนี้

1. คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน”
 - 1.1 คำ “อธิษฐาน”
 - 1.2 คำแผลงรูป และเสียงจาก “อธิษฐาน”
 - 1.3 คำบ่งชี้อื่น ๆ
2. ลักษณะของ “การอธิษฐาน”: จำแนกตามความมุ่งหมาย
 - 2.1 อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกียะ
 - 2.1.1 การขอพร
 - 2.1.2 การเสี่ยงทาย
 - 2.1.3 การบนบาน-บวงสรวง
 - 2.1.4 การสาปแช่ง-สาบาน
 - 2.1.5 การแสดงอิทธิฤทธิ์
 - 2.1.6 การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย
 - 2.2 อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกุตระ
 - 2.2.1 การขอพร
 - 2.2.2 การเสี่ยงทาย
 - 2.2.3 การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย

3. บทบาท และความสำคัญของ “การอธิษฐาน”
 - 3.1 ความสำคัญในมิติปัจเจกบุคคล
 - 3.1.1 การสร้างขวัญกำลังใจ
 - 3.1.2 การแสดงความรัก และความอาลัยอาวรณ์
 - 3.1.3 การแสดงปณิธาน
 - 3.1.4 การกำหนดบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์
 - 3.1.5 การสร้างอัตลักษณ์หรือลักษณะพิเศษให้เป็นที่จดจำ
 - 3.2 ความสำคัญในมิติสังคม และวัฒนธรรม
 - 3.2.1 การสร้างความมั่นคงทางการปกครอง
 - 3.2.2 การประกอบพิธีกรรม
 - 3.2.3 การสร้างความน่าเชื่อถือ และการพิสูจน์ความจริง
 - 3.3 ความสำคัญในมิติเหนือโลก
 - 3.3.1 สิ่งศักดิ์สิทธิ์
 - 3.3.2 อำนาจบุญบารมี
4. มุมมอง และสถานะของผู้อธิษฐาน
 - 4.1 สามัญชน
 - 4.2 พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์
 - 4.3 นักบวช และผู้ทรงศีล
5. พัฒนาการของ “การอธิษฐาน” ในสมัยต่าง ๆ
 - 5.1 สมัยสุโขทัย
 - 5.2 สมัยอยุธยา
 - 5.2.1 สมัยอยุธยาตอนต้น
 - 5.2.2 สมัยอยุธยาตอนกลาง
 - 5.2.3 สมัยอยุธยาตอนปลาย
 - 5.3 สมัยธนบุรี
 - 5.4 สมัยรัตนโกสินทร์
 - 5.4.1 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)
 - 5.4.2 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 7)
6. พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน”
 - 6.1 ผลสืบเนื่องของ “การอธิษฐาน”

6.2 พลังเชิงบวก และเชิงลบ

6.2.1 พลังเชิงบวก

6.2.2 พลังเชิงลบ

6.3 พลังภาพที่นำไปสู่มิติเหนือโลก

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน”

จากการศึกษาพบว่า “การอธิษฐาน” ปรากฏในวรรณคดีไทยหลากหลายประเภท และผู้แต่งใช้คำศัพท์ในการกล่าวถึง “การอธิษฐาน” อย่างหลากหลาย ทั้งที่ใช้ว่า “อธิษฐาน” โดยตรง และใช้คำอื่นเพื่อบ่งบอกถึงเจตจำนงในสิ่งที่ปรารถนาหรือมุ่งมั่นให้เกิดขึ้น แบ่งเป็นหัวข้อย่อยได้ดังนี้

1. คำ “อธิษฐาน”

คำว่า “อธิษฐาน” ที่พบในวรรณคดีไทยสมัยต่าง ๆ มีการสะกดคำตามภาษาสันสกฤตตรงตามที่มาของศัพท์คือ อธิ + ฐาน คือการตั้งมั่นอย่างยิ่ง ส่วนภาษาบาลีเขียนว่า อธิฐาน หมายถึง การตั้งใจมั่น ทั้งความหมายทางโลก และทางธรรมที่พบมีความเกี่ยวเนื่องกับการตั้งใจแน่วแน่ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้เป้าหมายที่ตั้งไว้สัมฤทธิ์ผล

“อธิษฐาน” เป็นคำหลักที่พบมากที่สุด และใช้อย่างแพร่หลาย พบในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นคำที่นิยมใช้อยู่ในปัจจุบัน ตัวอย่างที่พบในวรรณคดีไทยสมัยต่าง ๆ เช่น

ไตรภูมิพระร่วง

... อำนาจ**อธิษฐาน**นั้นจริงเกิดเป็นตะวันดวงหนึ่งใหญ่สูงได้ 50 โยชน์

(ก่องวรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2528, น. 184)

มหาชาติคำหลวง

ธก็ตั้งประดิษฐาน **อธิษฐาน**มั่นมิคลาในพระอาตมาบพิตรนั้น...

(วิชนี รัตนพันธ์, 2560, น. 162)

ราชาธิราช

เวลาค่าเข้าที่พระบรรทม จึงทรงพระ**อธิษฐาน**ขออนิเมตเทพดาอันรักษาพระยาช้างเผือก

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2556, น. 48)

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ฝ่ายประชาชนดี ฟังเทวีวิงวอน เทพบิดรเมตตา จึงตรัสว่าดูก่อน หล่อนเองจงตั้งจิต
อธิษฐานทันใด น้อมใจวอนวิษณุ ผู้เป็นเจ้าของเลี้ยงโลก

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 58)

2. คำแผลงรูป และเสียงจาก “อธิษฐาน”

คำว่า “อธิษฐาน” เมื่อนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ มีการดัดแปลงเสียง และคำให้เข้ากับรูปแบบของฉันทลักษณ์หรือมีการเพี้ยนของเสียง และการสะกดคำตามยุคสมัย ทำให้เกิดคำอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียง แต่ยังคงมีความหมายในทางเดียวกัน เช่น

“อธิษฐาน” กลายเสียงจาก อธิษฐาน โดยให้พยางค์แรกเป็น “อธ” เพื่อคล้องจองกับพยางค์ก่อนหน้า เช่น สัตย์, ทัตถ์, ตรัส ถือเป็นการเล่นเสียงเพื่อเพิ่มสัมผัสใน และความไพเราะในคำประพันธ์ พบในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กลบทสิริวิบุลกิตติชาติดก

นางคำริตั้งสัตย์อธิษฐาน ว่าอหังว่าข้าผู้ชายู เชียงำนานูในผลกุศลทรง สเจอขันทสี่ลา
ผีเลศลสัตยาไม่ขาดผง ภาเว ยังฟังมีดีมั่นคง ตั้งจำนงดวงจิตรที่คิดมา...

(กลบทสิริวิบุลกิตติชาติดก, 2457, น. 10)

นिराคลอนดอน

พียกทัตถ์อธิษฐานขอพระเดช

จอมนรินทร์ปิ่นนเรศร์พิทักษ์ถนอม

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 165)

เพลงยาวคุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติ (รัชกาลที่ 3 และ 4)

มิให้ขาดอุโบสถทศญาณ

ได้ทรงตรัสอธิษฐานนานฉะนี้

(คุณพุ่ม, 2464, น. 16)

“อธิษฐาน” กลายเสียงจาก อธิษฐาน เพื่อเพิ่มสัมผัสในกับพยางค์ก่อนหน้า เช่นเดียวกับ “อธิษฐาน” พบในสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศเมืองแกลง

เดชะสัถย์อริชฐานประจางแจ้ง

ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดไยย

(สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, 2561, น. 107)

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ชุมนุมเทวดาราวฤทธิ์

ตั้งจิตรแจ้งสัถย์อริชฐาน

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 420)

“พิษฐาน” เลื่อนมาจาก อริชฐาน พบในสมัยรัตนโกสินทร์

บทละครในเรื่องอุณรุท

ฉบับรัชกาลที่ 1

ชมแล้ววางองค์บังอร

ให้นอนเหนือทิพภูเขา

จึงตั้งจิตพิษฐานด้วยสัจจา

เดชะบุญญาของเทวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 85)

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ถวายแล้วนอนบนบอภิวันทน

พิษฐานสำคัญด้วยศรัทธา

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 153)

“สัตยาธิษฐาน/สัตยาภิษฐาน” เป็นคำสมาสที่มีสนธิระหว่าง สตย (ส.) + อธิษฐาน (ส.)
= สัตยาธิษฐาน และสตย (ส.) + อธิษฐาน (ป.) = สัตยาภิษฐาน หมายถึง การตั้งความจริงเป็นหลัก
อ้าง พบในสมัยรัตนโกสินทร์

ราชอิริราช พระเจ้ากรุงหงสาวดีทำพิธีแย่งชิงพระศพตะละนางพระยาท้าว ผู้เป็นมารดา
บุญธรรมเพื่อแสดงถึงบุญญาธิการ

ขอคุณพระรัตนไตรจงเปนที่พึ่ง ถ้าบุญข้าพเจ้าจะวัฒนาการสืบไปแล้ว ขอให้ซึ่งพระศพ
สมเด็จพระราชมารดาจงได้มาดั่งใจคิดเถิด ครั้นตั้งพระสัตยาภิษฐานแล้ว จึงตรัสสั่งให้จับ
เชือกชักพร้อมกัน

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2556, น. 623)

โคลงนิราศวัดรวก กวีไหว้สักการะพระพุทธรูป และอธิษฐานแผ่ส่วนกุศลให้คนรัก

ขอกุศลเสียดั่ง

สัตยา อธิษฐานแสร

จุงลุนิชฐา

ถันได้

โออนุชพนิดา

ดวงสวาดี พี่เฮย

เชิญรับบุญเริ่มให้

เฉพาะน้องยาวนาน ๆ

(สุธีรา สัตยพันธ์, 2556, น. 238)

3. คำบ่งชี้อื่น ๆ

กวีหรือตัวละครยังอธิษฐานผ่านการใช้คำศัพท์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือบ่งชี้ถึง “การอธิษฐาน” ที่พบบ่อยปรากฏในรูปคำกริยา ซึ่งช่วยแสดงความสอดคล้องหรือขบขันถึงความมุ่งมั่นแน่วแน่ตาม “การอธิษฐาน” ในรูปแบบต่าง ๆ หรือทำให้ “การอธิษฐาน” เหล่านั้นมีน้ำหนักมากขึ้นตามจุดประสงค์ที่ผู้อธิษฐานมุ่งหมาย อีกทั้งยังสะท้อนแนวคิดของผู้อธิษฐานที่เลือกใช้คำเหล่านี้เข้ามาประกอบใน “การอธิษฐาน”

ตัวอย่างเช่น การกล่าววอนขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยคำว่า “ขอ”, “สรวม”, “จง” ซึ่งปรากฏบ่อยในประณามบท และตอนที่มีการขอพรหรือขอความช่วยเหลือจากอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังแสดงถึงสถานะของผู้อธิษฐานที่วอนขอต่อสิ่งที่เชื่อว่ามีพลังอำนาจเหนือกว่าตนเพื่อให้บันดาลความสำเร็จได้ ส่วนการตั้งความปรารถนามักพบคำบ่งชี้ว่า “ตั้งจิต” “ตั้งสัตย์” ในการกระทำเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุผล ซึ่งเป็นการเน้นย้ำว่าการกระทำของผู้อธิษฐานเป็นสำคัญ และจำเป็นต้องอาศัยพลังทางจิตวิญญาณหรือความเชื่อสัตย์ที่ตั้งมั่นเป็นตัวกำหนด เป็นต้น โดยจะได้อภิปรายรายละเอียดของคำบ่งชี้ที่เกี่ยวข้องในหัวข้อคำศัพท์ที่พบบ่อยใน “การอธิษฐาน” ประเภทต่าง ๆ ต่อไป

ลักษณะของ “การอธิษฐาน” : จำแนกตามความมุ่งหมาย

จากการศึกษาวรรณคดีไทยตามขอบเขตการวิจัย พบว่า “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีไทยมีลักษณะหลากหลายรูปแบบ สามารถจำแนกหัวข้อใหญ่ตามความมุ่งหมายของ “การอธิษฐาน” ได้เป็น 2 ประเภท คือ อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกียะ และอธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกุตระ ดังต่อไปนี้

1. อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกียะ

“การอธิษฐาน” ส่วนใหญ่ที่พบในวรรณคดีไทยคืออธิษฐานเพื่อมุ่งหวังในเป้าหมายหรือผลเชิงโลกียะหรือเรื่องทางโลก เป็นความปรารถนาหรือความตั้งใจที่จะกระทำให้สิ่งหนึ่งให้สัมฤทธิ์ผลซึ่งเป็นเรื่องทั่วไปในระดับที่ยังวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร หรือไตรภูมิ (กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ) ตามกรอบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ยังเป็นความปรารถนาในผลที่ไม่เที่ยงแท้จีรัง เช่น ความสุข ลาภ ยศ สรรเสริญ ซึ่งมีแต่จะเสื่อมไปตามกาลเวลา มีความหมายตรง

ข้ามกับผลเชิงโลกุตระ ซึ่งเป็นความมุ่งหวังในระดับที่ไปสู่การหลุดพ้นในทางศาสนาอันเที่ยงแท้ และมั่นคงถาวร ไม่มีวันเสื่อมคลาย อย่างไรก็ตาม “การอธิษฐาน” เพื่อผลเชิงโลกิยะนี้แสดงให้เห็นแนวคิดของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา วิถีชีวิต ความเชื่อ และความมุ่งหวัง ได้อย่างน่าสนใจ

1.1 การขอพร

วรรณคดีสะท้อนให้เห็นความปรารถนาของมนุษย์ที่อยากมี อยากเป็น หรืออยากทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองกิเลส และจุดมุ่งหมายของตน แต่ความปรารถนานั้นอาจบรรลุผลได้ยากหรือไม่อาจกำหนดเองได้ มนุษย์จึงแสดงออกด้วยการ “ขอ” หรือวิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่ามีอำนาจในการบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามปรารถนาได้ และเรียกอำนาจบันดาลให้สมปรารถนาที่ว่า “พร” การขอพรเชิงโลกิยะเป็นลักษณะที่พบมากที่สุด เพราะสอดคล้องกับเนื้อหาในประเภทงาน (genre) ของวรรณคดี เช่น นิราศ บทละคร และนิทาน หากเปรียบเทียบกับ “การอธิษฐาน” เชิงโลกุตระ ถือเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย และซับซ้อนน้อยกว่า

1) คำศัพท์ที่พบบ่อยในการขอพร

“ขอ” แสดงถึงการตั้งความปรารถนาของผู้อธิษฐานโดยหวังการบันดาลของสิ่งที่มีอำนาจทางไสยศาสตร์ด้านจิตวิญญาณ ส่วนใหญ่มักหมายถึง อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทพยดา หรืออำนาจบุญบารมีของตนที่กระทำมาแต่ปางก่อน พบในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เช่น เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กวีเขียนเพลงยาวรำพันถึงคนรักโดยอธิษฐานขออำนาจบุญให้ช่วยตนได้สมหวังในความรัก และได้ใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกับนางอันเป็นที่รัก

แม้กุศลเราสองเคยร่วมสร้าง

ขอร่วมห้องอย่าได้ห่างเสนาหา

เสียงผลที่ได้เพิ่มบำเพ็ญมา

ขอร่วมชีวาร่วมวางชีวาวย

(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์, 2554, น. 247)

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับกรุงธนบุรี สมุดไทยเล่มที่ 2 ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ กล่าวถึงพรหมองค์หนึ่งที่บำเพ็ญเพียรเพื่อขอพรต่อพระอิศวรให้ตนเองเลิศยิ่งกว่าพรหมองค์อื่น ๆ

จึงกราบทูลขอพระพร

ให้ถาวรยิ่งพรหมทุกทิศา

(สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, 2561, น. 85)

ลิลิตตะเลงพ่าย สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็นเหตุอัศจรรย์คือพระบรมสารีริกธาตุลอยอยู่บนท้องฟ้าวนประทักษิณ 3 รอบ จึงทรงอธิษฐานขอให้ปลอดภัยจากการทำศึก

217 เป็นศรีสวัสดิ์แต่ข้อย	ขอชัย
ขอชนะไพร	ทั่วทั้ง
ขอเป็นธวัชไป	ปักทัพ เฉลิมนา
ขอพระเป็นฉัตรกั้ง	เกลื่อนร้อนผ่อนเกษม ฯ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2549 :65)

“สรรวม” แปลว่า ขอ ใช้ในทำนองเดียวกันกับ “ขอ” แต่ “สรรวม” มักใช้กับการขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เบื้องบนหรือองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะเทวราชา โดยเฉพาะการใช้ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ พบในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เช่น *คำฉันท์ดุชฎีสังเวยกล่อมช้าง* (ฉบับขุนเทพกระวี) แต่งในสมัยอยุธยา มีการใช้ “สรรวม” ในพระราชพิธีกล่อมช้าง โดยในตอนหนึ่งกวีขอให้เทพศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายช่วยประทานพรให้ได้ช้างที่มีคุณลักษณะอันประเสริฐ

สรรวมสิทธิสรรวมบวรศักดิ์	ดีประเสริฐสรรวมพร
สรรวมคชกฤษรบรร	ประเสริฐลักษณะมี
	(ขุมนุมฉันท์ดุชฎีสังเวย เล่ม 1, 2503, น. 120)

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ กวีแต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์เมื่อครั้งเสด็จไปคล้องช้าง โดยขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประทานพรให้พระองค์มีพระเกียรติยศและความมั่งมั่งคด

สรรวมพรพระผู้ก่อ	การคช
เจริญมั่งมั่งคดยศ	เลิศแล้ว
ถวายสรรพคันจรด	สิริภาพ
เสด็จสู่เกยแก้วแก้ว	ลั่นฆ้องไชยศรี ฯ

(พระศรีมโหสถ, 2561, น. 12)

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี กวีขอพรจากพระอินทร์ พระพิรุณ พระอาทิตย์ให้ป้องกันภัยอันตราย และประทานความสวัสดิมงคลตามขนบการแต่งคำประพันธ์ในประณามบท

เสรีจถวยสิโรตมาจินต
อมเรศอิศโรราเชนทร
สรวมพระพิรุณราชนาเคนทร
เชิญช่วยบ่าบัตอันตราย

สรวมสวัสติกมลทินท
โสโมสุริเยนทร

(พระยาราชสุภาวดี และพระภิกษุอินท์, 2516, น. 2)

2) ประเภทของพร

หากพิจารณาเรื่องประเภทของพรที่ขอ สามารถแบ่งตามจุดประสงค์ย่อย ๆ เพื่อให้เห็นว่าสิ่งที่คนในสังคมปรารถนามีสิ่งใดบ้าง ในเชิงโลกียะนั้น ส่วนใหญ่จะเห็นได้ว่ามนุษย์มักขอให้ตนหรือบุคคลอื่นมีความสุข รอดพ้นจากความทุกข์ และโรคร้าย รวมถึงได้รับสิ่งที่ดี และเป็นสิริมงคล สามารถสรุปประเภทของพรที่พบบ่อยครั้งได้ดังนี้

ขอให้มีความสุข เป็นพรที่คนส่วนใหญ่มักจะขอ เพราะความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนล้วนใฝ่หา และเป็นการขออย่างรวม ๆ โดยไม่จำเป็นต้องระบุรายละเอียดว่ามีความสุขจากสิ่งใดหรือในรูปแบบใด เพียงแต่ขอให้มีความสุข ก็ครอบคลุมความปรารถนาโดยรวมได้ดี การขอพรส่วนใหญ่จึงล้วนเกี่ยวข้องกับการได้มาซึ่งความสุข สิ่งที่ดี และสิ่งที่เป็นสิริมงคลในชีวิต

บทละครพูดสลักร่ำเรื่องวิวาทพระสมุทร เหล่าชาวเมืองอัลฟาเบตาขอพรจากพระเจ้า ให้ประทานพรให้กษัตริย์ และคัมครองชาวเมืองให้มีความสุข

ขอพระองค์พระโลเกช	สุรเดชทรงอา
นุภาวะประสาทสา	ระพีตเพิ่มพุลผล
โพรตรักษาพระองค์รา	ชะวิศาละดล
อิกรักษะนฤมล	วรราชบุตรี
ขอให้จงเจริญสุข	นิรทุกข์ยายี
ให้สองทรงสวัสดิ	นิรโรครภัยพาล
อิกคัมครองทั้งผองทวย	นรราชภูร์สุขสานต์
คัมครองรัฐฐะโอลาร	สิริรุ่งรุจี

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2556, น. 9-10)

ขอให้พ้นจากความทุกข์ โรครภัย และอันตรายต่าง ๆ นอกจากการขอพรให้มีความสุขซึ่งเป็นสิ่งที่ดีแล้ว ก็มักขอพรให้พ้นจากความทุกข์ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ดีด้วยเช่นกัน รวมถึงปราศจากโรครภัยไข้เจ็บ ความเศร้าโศก สิ่งชั่วร้าย และอันตรายต่าง ๆ ทั้งปวง เช่น ความเศร้าเสียใจจากการ

ผิดหวัง ภัยจากข้าศึกศัตรู อันตรายระหว่างการเดินทาง เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความหวาดกลัวของมนุษย์ต่อทุกข์ภัยต่าง ๆ และการสร้างขวัญกำลังใจหรือหาที่พึ่งทางใจผ่านการอธิษฐานขอพร

ปุณโณวาทคำฉันท์ กวีขอพรจากเทพทั้งหลาย และพระมหากษัตริย์ให้ช่วยคุ้มครองตนเองให้พ้นจากทุกข์โศกโรคภัยต่าง ๆ ในประณามบท

**ขอจงนฤทุกข์ และนฤโสภ
สรรพรสพรโทษ และจัญไร**

**นฤโรคนฤภโย
จงนิราศภโยพาล**

(สุธีรา สัตยพันธ์, 2556, น. 20)

โคลงจินตามณี (จินตามณี เล่ม 2) ฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท กวีขออำนาจพระรัตนตรัยช่วยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ในประณามบท

**ด้วยเดชะไตรรัตนนบ
จงจัดอุปัทวะบันดาล**

**แลเคารพนมัสการ
ศุขแผ้วภัยอันตราย**

(กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, 2485, น. 75)

ขอให้มึรูปลักษณ์อันงาม ความงามเป็นสิ่งอันพึงปรารถนาของมนุษย์ และเป็นพรอีกประการหนึ่งที่พบบ่อยครั้ง เพราะเมื่อมีความงามย่อมเป็นที่สนใจ และชื่นชมของคนที่เราพบเห็น รูปลักษณ์อันงามในที่นี้มีความหมายครอบคลุมได้หลายอย่าง เช่น ขอให้มิดวงตางาม, รูปร่างงาม, ผิวพรรณงาม, ใบหน้างาม, หน้าท้องแบนราบเมื่อมีครรภ์ ชื่อน่าสังเกตคือความงามมักเกี่ยวข้องกับเพศหญิงมากกว่า อาจเป็นกวีหรือตัวละครหญิงที่ขอพรให้ตนเอง หรือกวีหรือตัวละครชายขอพรให้มีภรรยาที่งามพร้อม แสดงให้เห็นว่า คนในสังคมให้คุณค่ากับความงามของสตรีมาช้านาน

มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร พระอินทร์ประทานพรให้นางมุสดีก่อนจุติลงมายังโลกมนุษย์ นางขอให้ตนมีรูปลักษณ์งาม 6 ประการ (จากพรทั้งสิ้น 10 ประการ) ได้แก่ ขอให้มิดวงเนตรคมงาม, ขอให้มิดีความ, ขอให้พระครรภ์งาม ไม่ปองนูนตั้งสตรีสามัญ, ขอให้พระถันงดงาม ไม่ยวบคล้อย, ขอให้เส้นพระเกศาดำกลับเสมอ และขอให้ผิวพรรณละเอียดบริสุทธิ์

อันว่าสภาพตาเพราพรรณพะพรอง เป็นพระพรคาร์บสองสิ่งแลฯ
 อันว่าสภาพคิ้วนิลาณชั้นเล็งงาม เป็นพรคาร์บสามสิ่งแลฯ
 อันว่าสภาพทรงนามสบรรชดียอดไ้ ข้าขอได้ถ้วนถึ เป็นพรคาร์บที่สี่สิ่งแลฯ
 อันว่าข้าขอมีลูกชาย จงภุสายในแหล่งหล้า เป็นพรคาร์บห้าประการ โสดแลฯ
 อันว่าสภาพท้องปมีทรวดเสมออก เป็นพรคาร์บหกสิ่งแลฯ
 อันว่าสภาพนมบค้อยตก ขอแต่นายกเทพทรงเพ็ชร เป็นพรคาร์บเจ็ดสิ่งแลฯ
 อันว่าสภาพอยมีหงอกเหง้าทำวถึงสกันธ ขอแค่พระผู้ผจญแพทย์ เป็นพรคาร์บ แปด
 ประการ โสดแลฯ

อันว่าสภาพสุขุมฉวี กัลยาณิศรีสมบุรณ์บ่เศร้า เป็นพรคาร์บเก้าสิ่งแลฯ
 อันว่าสภาพข้าขอโปรด ผุ่หนักโทษทั้งหลายอันจะล้มตายฉิบ เป็นพรคาร์บสิบสิ่งแลฯ
 (วิชณี รัตนพันธ์, 2560, น. 51-52)

กนกนกร ภาค 1 บนฟ้า พญากรมลมิตรบำเพ็ญตบะภักดีต่อพระอิศวร พระองค์
 จึงทรงต้องการประทานพรให้ พญากรมลมิตรจึงขอพรให้ได้ชายาที่มีดวงเนตรงามเหมือนสีศอพระศิวะ

ข้าแต่พระศศิเศขร	อาทรอุปลัมภ์ล้ำผอง
พระหทัยไฝ่มงทรงปอง	โดยคลองการุญบุญมัย
ประโยชน์โปรดใหญ่ให้ข้า	ผู้ฝ่าบทศรือดิศัย
ขอนางพางจันทรขวัญใจ	งามใสเนตรสองส่องฟ้า
เหมือนสีพระศอทรงศักดิ์	เหมือนจันทรอันปักเกศา

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2516, น. 3)

ขอให้มิบุตร การมีบุตรอันประเสริฐเป็นความปรารถนาอีกอย่างหนึ่งที่พบได้
 จากการขอพร โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงหรือวงศ์กษัตริย์ที่ต้องการบุตรชายหรือพระโอรสมาสืบสกุล
 ต่อไป แสดงให้เห็นความปรารถนาในการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ และค่านิยมเรื่องบทบาทในการสืบ
 สกุลที่ต้องเกิดจากบุตรชาย อีกทั้งการมีบุตรที่ดี และสมบูรณ์พร้อมเป็นความมุ่งหวังสำคัญอย่างหนึ่ง
 ของบุพการี

กลบทลิริวิบุลกิตติชาติดก นางศิริมดีได้สมาทานศีล และตั้งสัตย์อธิษฐานว่าหาก
 รักษาศีลได้ไม่บกพร่องขอให้ได้มีโอรสตั้งใจปรารถนา

นางดำริตั้งสัจอธิฐาน ว่าขออำนาจข้าผู้ชาญ เชิงชำนาญในผลกุศลทรง
สเจอขันทสี่ลา ฝิเลศีสัตยาไม่ขาดผง ภาเว ยังพึงมีดีมั่นคง ตั้งจำนงดวงจิตระที่คิดมา ลเภย์ยให้ได้ตั้ง
หมายปอง เหมือนดวงจิตระที่ต้องประสงค์หา บุต์ต ซึ่งพระราชาบุตรา อันเลือนล่งลอยฟ้าลงมาดิน
(กลบทสิริวิบุลกิตติชาดก, 2457, น. 10)

ขอให้มั่งมีทรัพย์สินเงินทอง แม้ในอดีตจะยังไม่มีระบบทุนนิยมเหมือนอย่างใน
ปัจจุบัน แต่การให้คุณค่ากับทรัพย์สินเงินทองก็มีมาช้านานเช่นกัน ทรัพย์สินเงินทองหรือสมบัติ
พัสถานทั้งหลายจึงเป็นเครื่องหมายแห่งความมั่นคงมั่งคั่ง และเป็นอำนาจที่สามารถใช้แลกเปลี่ยนกับ
สิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการได้

สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนที่ 4 ชาวบ้านต่างร่วมใจกันอวยพรให้นางพินทุมบดีมั่งมี
ทรัพย์สินสมบัติ หลังจากทีนางแจกทานให้หญิงชายผู้ยากไร้

หญิงชายชนไร่ รับทานทานให้ ได้โดยสัจธรรม
ยินดียินลาก ออกปากนี้มัน พร้องพรำรำพรรณ พรชร้องสำนान
จงคั่งฟ้า ยืนชนม์ชั่วหล้า อยารู้เลวลาญ **ทรัพย์สินสมบัติ**
พึงพัฒนานาน ขอพึงสมภาร เลี้ยงชีพจริง

(สมุทรโฆษคำฉันท์, 2529, น. 185)

ขอให้มิชัษชนะในการศึก การต่อสู้หรือทำศึกในอดีตเกี่ยวข้องกับความมั่นคง
ของอาณาจักร การปกครอง และความอยู่รอดของคนในสังคม ดังนั้น การขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ได้
เป็นฝ่ายชนะเพื่อสร้างความฮึกเหิม และขวัญกำลังใจให้ตนเอง และเหล่ากองทัพจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่าง
ยิ่งที่สะท้อนให้เห็นจากวรรณคดี

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กวีขอพรให้พระเจ้าตากสินมีชัย
ในการทำศึก และข้าศึกพ่ายแพ้ไม่กล้าต่อกร

ขอพรทริภักษ์เรือง
ภูวฤทธิ์จิงฤทธิมา
ปราบมารหมู่ประจา
ให้ประสิทธิชัยให้

จักรา รุชเฮย
แก่ไท้
มิตรราช
ศึกเสี้ยนสยบสยง ฯ

(นายสวนมหาดเล็ก, 2471, น. 19)

ขอให้ช่วยรับสาร-ส่งสาร การใช้จิตขอพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยรับสาร และส่งสารให้กับบุคคลอื่นมีพบบ้าง โดยเฉพาะเมื่อมีการเดินทางหรือจากลาครอบครัว และคนรัก สาเหตุหนึ่งคือการสื่อสารระยะไกล ในอดีตยังไม่มีวิวัฒนาการของเครื่องมือหรือสิ่งอำนวยความสะดวกดังเช่นในปัจจุบัน นอกจากนั้น บทบาทของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “สื่อกลาง” ยังเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการระบายอารมณ์ความรู้สึกของผู้อธิษฐาน โดยไม่จำเป็นต้องรู้ว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะได้รับสารหรือไม่ก็ตาม เพราะอย่างน้อยได้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้ที่รับรู้แล้ว

กำสรวลโคลงดั้น กวีอธิษฐานต่อเทพดาอารักษ์ขอให้ท่านนำข่าวเกี่ยวกับนางอันเป็นที่รักมาบอกบ้าง และขอให้ช่วยเข้าฝันนางเพื่อบอกสาร เพื่อระบายความทุกข์ และความรู้สึกที่เกิดจากการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก

เตชานุภาพเรื่องอารักษ์	ท่านฮา
รักเทพจำสารโดย	บอกบ้าง
บาศรีจุฬาลักษณ์	ยศยิ่ง พูนแม่
ไปย้อมโหมให้อ้าง	โอสารฯ
ไก่อัดขนนึ่งน่อง	นางเฉลอย
เชอญ่ท่านทยานเปนผน	ฝากแก้ว
เยียมาบลูเสบอย	เชองราค
ไพเราะตาลแพรวแพรว	พรั่งตา

(ลิลลนา ศิริเจริญ, 2517, น. 22-23)

กาพย์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร กัณฑ์หาซาลีฝากสารไว้กับเทพภูษา และต้นไม้ให้บอกพระนางมัทรีว่าตนเองมากับพราหมณ์ชุก โดยแจ้งว่าพราหมณ์ไม่ได้ทำให้ตนเดือดร้อนหรือตกอยู่ในอันตราย เพื่อที่จะคลายทุกข์ของพระมารดาให้หมดห่วง

จะเห็นแต่เทพยขุนเขาครีษพฤกษพิมาน ที่จะฝากสารสั่งไว้ เราไม่มีอันใดที่จะบูชา จะประชุมขลุ่ยศิระสาประสานเศียรทั้งสอง อุทิศแทนประทุมทองถวายอภิวาท สองเรอชบพระเศียรประสาทสั่งสาร พระสุรเสียงสท้านสเทือนทั่วทุกเทพหมู่ไม้ ว่า โจน์โต ข้าแต่พระไพโรพฤกษเทเวศร์ อันสิ่งสถานทุกขอบเขตครีถ้ำท่าธาร ห้วยละหานหุบเหวผา โอสไถยทุกเครือหญ้ายอดไม้ **จงมารับอภิวาทไหว้บูชา ช่วยบอกแก่พระมารดาแต่โดยดี** ว่า ลูกซาลีกัณหามากับพราหมณ์ ความกรุณาหาโรคาได้ จะบันเทาพระไทยเธอทุกข์ร้อน ถ้าแจ้งว่าพราหมณ์ตะแก่ขับช้อนโบายตี ไหนพระชนนีจะมีพระชนม์ จะระเหระหนละห้อย

ให้ จะอาศัยบรโกลยด้วยลูกน้อย ถ้าพระแม่เจ้าจะตามรอยบทจรมา เร่งให้พระมารดามาตามหนทางนี้ตรงมิได้คุด แต่อาศรมบทมาถึงนี้

(กาพย์กุ่มารบรพ, 2459, น. 61-62)

ขอให้มียายุยืนยาว สะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ยังยึดติดกับชีวิตทางโลก และต้องการใช้เวลาเพื่อทำสิ่งที่ปรารถนาได้นานยิ่งขึ้น

กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (นายมีมหาดเล็ก) กวีขออนุมโทนาบุญจากการสร้างวัดของรัชกาลที่ 3 ช่วยบันดาลให้พระองค์ทรงมีพระชนมายุยืนนาน

บรมสุขทุกพระอิริยาบถ
ให้พระชนม์ยาวยืนอยู่หมื่นปี

ใครคิดคุดให้พ่ายกระจายหนี
ให้เปรื่องปรีชาฤทธิมหิทธิญาณ

(นายมีมหาดเล็ก, 2530, น. 63-64)

ขอให้ได้พบคนรักหรือสมหวังในความรัก ส่วนใหญ่พบในวรรณคดีนิราศหรือบทคร่ำครวญถึงคนรัก บางเรื่องได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต้นฉบับ เช่น กำสรวลโคลงตัน โคลงทวาทศมาส สะท้อนให้เห็นความผูกพัน และความทุกข์ที่เกิดจากความรัก และ“การอธิษฐาน” เป็นช่องทางหนึ่งในการระบายความทุกข์เหล่านั้นให้ทุเลาเบาบางลง

โคลงนิราศพระประธม กวีเดินทางถึงสะพานตรง อธิษฐานขอให้จิตของนางอันเป็นที่รักเที่ยงตรงต่อตนเอง กวีเล่นคำว่า “ตรง” ที่เป็นชื่อสะพานเชื่อมโยงกับจิตใจของนางที่ขอให้ชื่อตรงต่อตน

ถึงสะพานตรงข้ามคิด
เดชสัตย์สุจริตสมาน
เรียบจากนุชไปนาน
ขอจิตต์สุดเสน่หั้น

อธิษฐาน ใจเฮย
มิตรหมั้น
เนาเนิ่น วันแม่
แน่วเพียงสะพานตรง ๆ

(กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, 2465, น. 5)

ขอให้บ้านเมืองสงบสุขร่มเย็น และเจริญรุ่งเรือง นอกจากการขอพรให้ตนเอง และบุคคลรอบข้างแล้ว การขอพรให้สังคมส่วนรวมก็พบเห็นเช่นกัน โดยเฉพาะการขอให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข อุดมสมบูรณ์ และเจริญรุ่งเรือง เพราะเมื่อสังคมมีความสุขสงบแล้ว ผู้อธิษฐานเองซึ่งดำรงอยู่ในสังคมนั้นย่อมจะมีความสุขด้วย

บทละครในเรื่องอิเหนา ฉบับรัชกาลที่ 2 ตอนท้ายของเรื่อง กษัตริย์วงศ์เทวัญ ทั้ง 4 พระองค์ (อิเหนา กะหริตตะปาตี สุหรานากง และสียะตรา) ขอพรจากองค์ปะตาระกาหลา ให้ปรากฏเกียรติยศเกรียงไกร ศัตรูแผ้วพาน บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ และไพร่ฟ้าราษฎรมีความสุขเกษมสำราญ

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเกษมศานต์
คลานคล้อยถอยองค์ทรงกราบกราน	พระภูบาลรำข้าบขึ้นฉับพลัน ฯ
ขอถวายบังคมบรมนาถ	พระอัยกาธิราชรังสรรค์
ข้าพเจ้าอิเหนากุเรป็น	จะครอบครองเขตชั้นหัสสรพยา
ขออย่าให้มีภัยได้ทุกข์	จงมีสุขแสนโสมนัสสา
ให้ลือเลื่องเฟื่องฟุ้งเดชา	ทั่วประเทศเขตขวาแดนไตร ฯ
เมื่อนั้น	กะหริตตะปาตีศรีใส
บังคมคลวันทาภูวไนย	ลุกไปรำข้าบขึ้นฉับพลัน ฯ
ขอถวายบังคมพระอัยกา	สถิตย์ยังชั้นฟ้ากระยาหังน
หลานนี้ขอถวายอภิวันท์	จะได้ครองเขตชั้นฟ้าธานี
ข้าวยากหมากพลูอย่าให้แพง	ฝนฟ้าอย่าให้แล้งเกษมศรี
ให้เข้าศึกษิกเกรงฤทธิ	สุขเกษมเปรมปรีดีไปด้วยกัน ฯ
เมื่อนั้น	สุหรานากงวงศ์อัสญ
กราบถวายบังคมพระทรงธรรม์	จรจรลลุกขึ้นขบรำไป ฯ
ขอถวายบังคมกระระดาหลา	สถิตย์ยังชั้นฟ้าเป็นใหญ่
หลานนี้จะครองเวียงชัย	พระอัยกาจงได้โปรดปราน
ช่วยบำรุงไพร่ฟ้าประชาชน	ฝูงคนเป็นสุขเกษมศานต์
ทั้งเข้าศึกศัตรูหมู่ภัยพาล	มารอนราญให้แพ้ฤทธิไกร
เมื่อนั้น	สียะตรากราบก้มประนมไหว้
ลูกมารำมะนาโปะไป	ขบถวายเทพโหมได้ข้า ฯ
ขอถวายบังคมพระทรงธรรม์	ซึ่งสถิตในชั้นอัสญุทยา
ข้าฤกษ์คือองค์สียะตา	จะได้ครองดาหารธานี

ขอจงอภัยมาประสาธ
ให้ภษาปรากฏฤทธิ

บำรุงราษฎร์ให้สุขเกษมศรี
ปัจจามิตรอย่ามีมาแผ้วพาน ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2557, น. 999-1000)

ขอให้มีชาติกำเนิด และชีวิตที่ดีในชาติภพต่อไป ในทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏส่งผลต่อความเชื่อของคนในสังคมไทย โดยเชื่อว่า เมื่อสิ้นชีวิตไป จิตวิญญาณจะไปเกิดยังภพภูมิใหม่ตามบุญกรรมที่ทำมา ฉะนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จึงมีการขอพรให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดียิ่งขึ้นหลังสิ้นชีวิตแล้ว เช่น ขอให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต หรือในภพภูมิที่เกิดในโลกมนุษย์ ก็ขอให้มีชาติกำเนิดที่ดีอย่างการเกิดในตระกูลเศรษฐี มีบรรดาศักดิ์สูง หรือมีความสุขสมหวังในชาติภพหน้ามากกว่าชาติภพปัจจุบัน

นิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่ขอให้ชาติหน้าเกิดมายิ่งใหญ่ และเป็นที่รัก

เมื่อชาติหน้ามาเกิดให้เลิศโลก
กระจ้อยร่อยกลอยใจวิไลลักษณ์

ประสิทธิโชคขอบุญไทยทั้งไตรจักร
ให้สาวรักสาวกอดตลอดไป

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 162)

พระมาลัยคำหลวง พระอินทร์เล่าถึงเหตุผลที่เหล่าเทวดาบนสวรรค์ยังต้องทำบุญกุศล เพื่อขอให้ได้เกิดในสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป

เทวราชาบัณฑูร ว่าอมรสสุรสพรพรพ์ มาชวนกันก่อเกื้อ กุศลเพื่อปรารถนา
ในภพหน้าสืบสภนธ์ ให้ได้ชั้นบนยิ่งขึ้น กว่าเก่าพื้นชั้นนี้

(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์, 2554, น. 203)

ในภาพรวม การขอพรมีทั้งการขอให้ตนเอง และขอให้บุคคลอื่น โดยเฉพาะบุคคลที่เคารพรัก เช่น คนรัก ครอบครัว พระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนคนส่วนรวมในสังคม แสดงให้เห็น สัจธรรมพื้นฐานของมนุษย์ร่วมกันว่าเป้าหมายใน “ทางโลก” ส่วนใหญ่คือการปรารถนาให้มีสถานะ หรือสภาพชีวิตที่พึงประสงค์ อันประกอบด้วยปัจจัยแห่งความสุข โดยเฉพาะการได้ครอบครองความรัก โชคลาภ ยศศักดิ์ อำนาจ ชื่อเสียง ชัยชนะ และแวดล้อมด้วยสังคมที่ดี เช่น ครอบครัว บริวาร และสังคมที่ร่มเย็นสงบสุข ซึ่งอาจจะท่อนให้เห็นในบางกรณีว่า ณ ขณะนั้น ผู้อธิษฐานอาจกำลังตกอยู่ในสภาวะอันเป็นทุกข์ หรือยังไม่มีความสุขเท่าไรนัก หรือมีความสุข และสิ่งที่ดีอยู่แล้ว แต่ยังมีไม่มากพอ จึงปรารถนาถึงภาวะที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามสถานการณ์ กล่าวในเชิงเปรียบเทียบได้ว่า **การขอพร**

เชื่อมโยงกับสถานการณ์ของบุคคล เช่น คนจนขอพรให้ได้เป็นคนรวย ส่วนคนรวยอยู่แล้วก็ขอให้มีชีวิตมั่นคง มีอำนาจ และเกียรติยศ จนกระทั่งเมื่อในยามสิ้นชีวิตไป ก็ขอพรให้ได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีขึ้น แม้แต่เทวดาในสวรรค์ก็ยังสร้างบุญ และอธิษฐานให้เกิดในสวรรค์ชั้นที่สูงยิ่งขึ้นไปอีก ในทางกลับกัน การขอพรเชิงโลกียะยังแสดงให้เห็นถึงความหวาดกลัวของมนุษย์ต่อทุกข์โศกโรครภัยต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จนต้องพึ่งพาสีงศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบารมีตามความเชื่อทางศาสนาให้คุ้มครองช่วยเหลือ การขอพรจึงถือเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญอีกอย่างหนึ่งของชีวิตที่ช่วยเยียวยาจิตใจให้ผ่านช่วงเวลาทุกข์ยากไปได้อย่างมีความหวัง

1.2 การเสี่ยงทาย

บางสถานการณ์ที่เราต้องการรับคำทำนาย คำพยากรณ์ หรือคำตอบในข้อสงสัย ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องกับความปรารถนาหรือเหตุการณ์สำคัญในชีวิต ก็จะต้องตั้งจิตมั่นต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยไขคำตอบที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถทราบได้แน่ชัด อาจเรียก “การอธิษฐาน” ในลักษณะนี้ได้ว่า “การเสี่ยงทาย” ซึ่งการเสี่ยงทายเพื่อทำนายเรื่องทั่วไปในทางโลกเรียกว่า การเสี่ยงทายเชิงโลกียะ

1) คำศัพท์ที่พบบ่อยในการเสี่ยงทาย

“เสี่ยง” หมายถึง ลองดูโดยกล้าเผชิญเมื่อขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบารมีเป็นผู้ให้คำตอบว่าอนาคตจะเป็นไปในทางร้ายหรือดี แสดงให้เห็นถึงความพร้อมที่จะรับคำตอบที่ใคร่รู้ แม้ว่าในเบื้องต้น ผู้อธิษฐานย่อมคาดหวังผลในทางดี พบในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ เช่น *บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับรัชกาลที่ 1* ตอน 25 นางอุษาเสี่ยงพระขรรค์ขอให้ผู้มีมาช่วยเหลืออุณรุท ขณะถูกพญานาครัดไว้ โดยอธิษฐานว่าหากมีบุญวาสนาเป็นคู่ครองต่อกันจริง ก็ขอให้อุณรุทรอดชีวิต

นางยกพระแสงขึ้นทูนเกศ	เยาวเรศข้าเสี่ยงวาสนา
เดชะกุศลเราสองรา	แม้ว่าคู่ควรครองกัน
ขอจงให้มีผู้ช่วย	อย่าม้วยชีวาอาลัย
ปลดปล่อยตรอดราชไถยันต์	นางร่ำรำพันแล้วโศกี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 255)

2) ประเภทของการเสี่ยงทาย

การเสี่ยงทายในวรรณคดีไทยมีหลากหลายรูปแบบ สามารถแบ่งแยกตามจุดประสงค์ของการเสี่ยงทายได้ดังนี้

เสียงทายเป็นเพื่อเลือกคู่ครอง ความรักของกวีหรือตัวละครชายหญิงในนิราศนิทาน และบทละครเป็นเนื้อหาสำคัญ การเสียงทายเป็นช่องทางในการช่วยคลี่คลายปมความทุกข์ให้ได้ล่วงรู้คำตอบ อีกทั้งยังเป็นวิธีหนึ่งในการบอกใบ้ให้ผู้อ่านทราบที่ตัวละครใดจะได้ครองคู่กันหรือไม่

โคลงนิราศพระประธม กวีเสียงเทียบกับพระพุทธรูปที่พระปฐมเจดีย์ว่า หากจะได้แต่งงานกับนางที่รัก ขอให้เทียนสว่างไสว หากไม่สมหวัง ขอให้เทียนดับไป เมื่อสิ้นคำอธิษฐานแล้วเทียนยังคงสว่างอยู่ จึงเกิดความยินดีที่เหมือนได้คำตอบว่าจะได้ร่วมวิวาทกับนางอันเป็นที่รักสมใจหวัง

207 ขึ้นบนลานพระแล้ว	ปรีดา
จูดรูปเทียนบูชา	ทุกผู้
แต่เริ่มนึกปรารถนา	จักเสียง เทียนแฮ
หวังจิตต์คิดใคร่รู้	ร่วมได้ฤเสีย ฯ
208 จุดเทียนสองเล่มแล้ว	อธิษฐาน
แม้จักได้วิวาทการ	กับน้อง
จงเรื่องโรจน์เสมอสมาน	ทั้งคู่ เทียนแฮ
หากท่อนได้ร่วมห้อง	ดับสิ้นแสงสุดู ฯ
209 เห็นเทียนเรื่องรุ่งเร้า	รัศมี
จิตต์ยังเกิดยินดี	แก่กล้า
ตั้งได้ร่วมภิรมย์ศรี	สุดสวาท แล้วเอย
ถึงมาทแมนเร็วเข้า	เชื่อได้โดยทาย ฯ

(กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, 2465, น. 53-54)

บทละครในเรื่องอิเหนา ฉบับรัชกาลที่ 2 นางมะเดหรีจัดแจงให้นางบุษบาเสียงเทียบกับองค์พระปฎิมาเพื่อเลือกว่าจะครองคู่กับอิเหนาหรือจรงกา โดยจุดเทียน 3 เล่ม เล่มหนึ่งอยู่ตรงกลางแทนนางบุษบา เล่มหนึ่งอยู่ทางขวาแทนอิเหนา และอีกเล่มหนึ่งอยู่ทางซ้ายแทนจรงกา หากผู้ที่ไม่ใช่คู่ครอง ขอให้เทียนดับไป แต่ด้วยความเจ้าเล่ห์ของอิเหนาซึ่งแอบหลบอยู่หลังองค์พระปฎิมาได้ตรัสตอบคำถามแทนองค์พระปฎิมาว่านางจะได้ครองคู่กับอิเหนาเพราะจรงกาไม่ใช่วงศ์เทวีธู จากนั้นจึงต้อนค่างควมาดับไฟจนหมดแล้วแอบมากอดรัดนาง แม้ว่าในท้ายที่สุดจะไม่ได้รู้คำตอบที่แท้จริงจากคำอธิษฐาน แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องการเสียงทายเป็นมีบทบาทสำคัญต่อการตัดสินใจเลือกคู่ครองของตัวละคร

ครั้นถึงจึงถวายนมัสการ	อธิษฐานตามความปรารถนา
แล้วจึงจุดเทียนมิทันช้า	ก็ลาออกนามตามจำนวน
เล่มหนึ่งเทียนระเด่นบุษบา	ปักลงตรงหน้านวลหง
เล่มหนึ่งเทียนนิเหนาสุริย์วงศ์	ปักลงเบื้องขวาเทวี
เล่มหนึ่งเทียนท้าวจรกา	อยู่เบื้องซ้ายบุษบามารศรี
เทียนทองทั้งสามเล่มนี้	ของจงเป็นที่เสียดาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2557, น. 398)

เสียดายเพื่อทำนายชะตาชีวิต การล่วงรู้ชะตาชีวิตหรือเหตุการณ์ล่วงหน้า เป็นสิ่งที่น่าสงสัยใคร่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องกระทำภารกิจสำคัญในชีวิต ก็จะช่วยเตรียมตัว เตรียมใจไว้ก่อนได้ อาจคล้ายคลึงกับการพยากรณ์ดวงชะตาที่ยังพบเห็นอยู่ในปัจจุบัน แต่การเสียดาย ที่พบในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องสำคัญที่แยกเป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ ไม่ใช่การทำนายดวงชะตา ทั่วไป เช่น ตัวละครเอกกำลังตัดสินใจเผชิญกับเหตุการณ์ที่เสี่ยงชีวิต ตัวละครต้องการทราบชะตาชีวิต ของตัวละครอื่นเมื่อยามที่แยกจากกัน เป็นต้น จึงต้องอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยทำนาย

ลิลิตพระลอ ตอนพระลอ “เสียดน้ำ” ขณะที่จะข้ามแม่น้ำกาหลงเพื่อไปยังเมือง สรอง และพบพระเพื่อนพระแพง ได้เสียดายว่าหากข้ามไป และรอดกลับมาได้ ขอให้ น้ำไหลไปเป็นปกติ แต่หากต้องตายขอให้ น้ำไหลวน หลังจากที พระองค์อธิษฐาน น้ำก็ไหลเวียนวนผิดปกติ ข้าร้ายยัง กลายเป็นสีแดงเลือด ถือเป็นกลางร้ายที่ทำให้พระลอรู้ได้ว่าจะมีเรื่องร้ายเกิดขึ้นเป็นแน่ แต่ด้วยความมุ่งมั่น ประกอบกับความคลั่งไคล้ไหลหลงในพระธิดาทั้งสอง พระองค์จึงตัดสินใจเดินทางต่อ เพื่อไปพบกับนางทั้งสอง และในท้ายที่สุด ก็เป็นดังผลการเสียดายที่พระองค์ต้องสิ้นพระชนม์

มากจะเสียดน้ำ	นองไป ปรีณา
น้ำซื่อกาหลงไหล	เซียวแท้
ฝิวจะคลาไคล	บรอด คินนา
น้ำจุงเวียนวนแม่	รอดไล่จิงไหล ฯ
ครั้นวางพระโอษฐ์น้ำ	เวียนวน อยู่ณา
เห็นแก่ตาแดงกล	เลือดย้อม
हत्यระทดทนทุกขีใหญ่	หลวงนา
ถนัดตั้งไม่ร้อยอ้อม	ท้าวท้าวทับทรวง ฯ

(ชลดา เรื่องรักซ์ลิลิต, 2545, น. 324-325)

สามก๊ก ตอน 80 สุมาเจียวเสียดน้ำเพื่อทำนายชะตาชีวิตตนเอง และกองทัพในการออกทำศึกตามคำแนะนำขององโง สมุหบัญชี ในขณะที่กำลังมีปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างมาก จึงขอเสี่ยงทายว่าหากตนเองจะต้องตาย ขอให้ไม่มีน้ำไหลมา แต่หากจะมีชีวิตรอดต่อไป ขอให้มึ่น้ำไหลเต็มท้องน้ำ และแล้วน้ำก็ไหลมาตามคำอธิษฐาน นอกจากจะเป็นคำทำนายว่าสุมาเจียว และกองทัพจะรอดชีวิตแล้ว ยังถือเป็นการช่วยชีวิตในทางปฏิบัติอีกด้วย เพราะเหล่าทหาร และม้าก็ได้ดื่มกินน้ำเหมือนเป็นการต่อชีวิต

สุมาเจียวเห็นชอบด้วยก็ขึ้นไปถึงห้วงน้ำ กราบลงสามทีแล้วเสี่ยงทายว่า ข้าพเจ้าสุมาเจียว อาสาพระเจ้าแผ่นดินมาปราบปรามข้าศึก ถ้าข้าพเจ้าจะสิ้นชีวิตแล้วขออย่าให้น้ำมีมาเลย ข้าพเจ้าจะได้เชือดคอตายเสีย ทหารทั้งปวงจะยอมเข้าไปหาข้าศึก ถ้าข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่จะได้ทำราชการรักษาแผ่นดินสืบไป ขอให้เทพดาเจ้าบันดาลให้น้ำมาเต็มห้วงนี้เถิด แต่พอสิ้นคำลงก็มีน้ำไหลออกมาเต็มห้วง ทหารแลม้าได้กินบริบูรณ์ไม่รู้สิ้นเลย

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2559, น. 858)

เสือโคคำฉันท มีการเสี่ยงทายกับดอกบัว คือหลวิชัย และควาวิธฐานเสี่ยงดอกบัวทำนายชะตาชีวิตซึ่งเก็บไว้คนละดอกเมื่อยามต้องห่างไกลกัน หากดอกบัวซึ่งแทนชีวิตคนใดคนหนึ่งเหี่ยวเฉาไป ก็เป็นสัญญาณว่าคนนั้นอาจกำลังมีทุกข์หรือตกอยู่ในอันตราย แต่ถ้าชีวิตสุขสบายดีก็ขอให้ดอกบัวยังคงสดสวยอยู่ดังเดิม

พี่จักเอาไว้	บัวดอกหนึ่งไซ้
ถ้าเจ้ามีทุกข์	โดยตั้งใจหวัง
เหี่ยวแห้งหายรัง	ชุกช่องเคืองขัง
	รศเร้าอับอาย
จงดอกบัวปัทม์	ถ้าเจ้าเสวยสวัสดิ์
กลืนเกลี้ยงเสาวคนธ์	สดอยู่อย่าคลาย
ดอกหนึ่งเจ้าหมาย	นฤมลเปรมปราย
	รู้ข่าวพี่ยา

(*เสือโคคำฉันท* และ*อนิรุทธ์คำฉันท*, 2522, น. 25)

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ชิวหาแนะนำให้นางมณฑิลาขึ้นนั่งเสียด้านขวาของบุษบกที่สมหลิววันเคยให้ไว้ เพื่อให้ทราบชะตากรรมของทศกัณฐ์ที่หายไปหลายวัน หากว่าเป็นแม่ย่าสามีตาย บุษบกจะไม่เคลื่อนไป แต่เมื่อนางขึ้นไปนั่ง ก็ลอยขึ้นฟ้าได้ปกติ แสดงว่าทศกัณฐ์ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนั้น นางสีดาก็เคยใช้บุษบกเสียด้านซ้ายของพระรามในลักษณะเดียวกัน บุษบกเสียด้านซ้ายจึงมีบทบาทในการทำนายให้ตัวละครรับรู้ชะตาชีวิตของสามีได้

พระแม่จะมาโศกา	ไซ้จะทราบกิจจาก้าหาไม่
อันบุษบกแก้วแววไว	ของท่านไทสมหลิววัน
ให้ไว้แก่ท้าวจตุรพักตร์	องค์อัครอัยการังสรรค์
เป็นที่เสียด้านสำคัญ	ถ้าหญิงอันผัวมรณา
ขึ้นขึ้นบุษบกไม่คลาดเคลื่อน	ลอยเลื่อนไปโดยพระเวหา
แม้ดียังมีชีวา	บุษบกก็พาลอยไป
แม่ย่าโศกาอาวรณ์	เราร้อนฤทัยหม่นไหม้
จงเสียด้านบุษบกแก้วแววไว	จะได้ประจักษ์ว่าร้ายดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2553, น. 159-160)

เสียด้านเพื่อพิสูจน์ความจริง การพิสูจน์ความจริงในอดีตเพื่อตัดสินคดีหรือไขข้อสงสัยนั้นมีการอ้างถึงอำนาจทางธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยเป็น “ทิพย์พยาน” ในการชี้ถูกชี้ผิด เพราะความจริงบางประการนั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างกระจ่างชัดด้วยกระบวนการทางกฎหมายหรือวิทยาศาสตร์ แต่เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถรับรู้ และมีอำนาจในการช่วยไขข้อสงสัยได้ในบางกรณีจะสามารถช่วยปกป้องผู้บริสุทธิ์ และในขณะเดียวกัน ก็จะลงโทษผู้ที่กระทำผิดอีกด้วย

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ 42 (นางสร้อยฟ้าศรีมालาลุยไฟ) มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี และเชิญเทพฮินดูต่าง ๆ เช่น พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระแม่คงคา พระเพลิง มาเป็นพยาน เนื่องจากนางสร้อยฟ้าใส่ร้ายนางศรีมालาว่าเป็นชู้กับพลายชุมพล ในขณะที่ตนเองเป็นฝ่ายทำเสน่ห์หมั้นไฉนผู้เป็นสามีด้วยความอิจฉานางศรีมालา ดังนั้น นางศรีมालาจึงขอลุยไฟพิสูจน์ความจริง และเป็นฝ่ายชนะเพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

ถ้าใครเท็จให้ไฟไหม้เป็นพิษ

แล้วให้สองนางตั้งอธิษฐาน

ถ้าร่วมรู้ทำชู้กับขุมพล

ถ้าตัวข้าสัตย์ชื้อต่อสามี

ขอเชิญเหวามาคุ้มครอง

จงประจักษ์ศักดิ์สิทธิ์แก่ตาตน

ศรีมาลาชูปานดอกไม้บ้น

ขอให้เพลิงไหม้ลนจนพังพอง

อย่าให้พิษอัคคีนั้นถูกต้อง

ให้เหยียบย่องอย่างน้ำเย็นฉ่ำไป

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 1015)

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ตอนที่พระรามกำลังต่อสู้กับพระลบ และพระมงกุฎ โดยต่างไม่ทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน เมื่อพระรามเห็นว่าทำร้ายกันไม่ได้ จึงตั้งสัตย์อธิษฐานว่าหากกุมารนั้นเป็นเชื้อวงศ์กษัตริย์ของตน ปล่อยให้ครั้นฆ่าได้ และให้แผลงศรไปกลายเป็นอาหาร เมื่อแผลงศรไปก็กลายเป็นอาหารตามคำอธิษฐาน เป็นคำตอบเชิงประจักษ์ที่ช่วยพิสูจน์ให้เชื่อได้ว่าทั้งสองฝ่ายเป็นพ่อลูกกัน

หรือจะเป็นสุริยวงศ์พงศ์ประยูร

จำจะเสี่ยงให้ประจักษ์บัดนี้

แม้กุมารต่างวงศ์ต่างชาติ

สังหารผลาญเสียให้มรณา

ถ้าเป็นน้ำเนื้อเชื้อวงศ์

จงกลายเป็นโภชนาอันโอฬาร

หนอในไวคุณฐ์เรื่องศรี

ภูมิกี่ตั้งสัตยา

พรหมาสตร์จงไปเช่นฆ่า

ด้วยศกดาเดชชัยชาญ

อย่าให้ศรทรงสังหาร

ให้ประจักษ์เหตุการณ์แน่นอน ๆ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4, 2553, น. 422)

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐา ฉบับรัชกาลที่ 2 มีลักษณะการพิสูจน์ความเป็นพ่อลูกคล้ายคลึงกับในรามเกียรติ์ ตอนที่พระไชยเชษฐาสู้รบกับพระนารายณ์ธิเบศร์โดยไม่รู้ว่าเป็นโอรสของตนเอง เมื่อแผลงศรไปก็กลายเป็นดอกไม้ จึงเสี่ยงทายว่าหากเป็นลูกนางสุวิญา ขอให้ศรกลายเป็นอาหาร และก็เป็นไปตามคำเสี่ยงอธิษฐาน จนได้ทราบความจริงว่าเป็นพ่อลูกกัน

เมื่อนั้น	องค์พระไชยเชษฐาธิราช
เห็นศรกุมารชาญฤทธิ	กลับเป็นมาลีประหลาดใจ
วิปริตผิดเพศไม่เคยพบ	พระปรารภพิศวางสงสัย
คิดพลางทางเสียดศิลป์ชัย	เดชฤทธิไกรธนูนี้
แม่นกุมารมิใช่โอรสา	ของนางสุวิญชามารศรี
ขอให้ศรลี้ฤทธิ	สังหารกุมารนี้ให้วายปราณ
แม่นเป็นลูกน้อยนางโฉมฉาย	ให้ศรกลายเป็นทิพย์อาหาร
เสียดแล้วขึ้นศรอรอนราญ	แผลงไปให้ผลาญกุมารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, น. 280)

เสียดทนายเพื่อทดสอบบุญบารมี ความเชื่อในบุญบารมีว่าจะบันดาลผลให้สมปรารถนามาจากหลักธรรมข้อกฎแห่งกรรมตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา การเสียดทนายเช่นนี้จึงสอดคล้องกับลักษณะของตัวละครที่ยิ่งใหญ่ และพิเศษกว่าคนทั่วไปเพราะช่วยแสดงให้เห็นว่าตัวละครนั้นมีความชอบธรรมด้วยอำนาจบุญกุศลที่จะส่งผลให้ได้รับตำแหน่งหรือกระทำการกิจที่สำคัญต่อไปในแง่ของการปกครอง ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ในสถานะพระโพธิสัตว์อีกด้วย

พระอภัยมณี ตอน 24 นางเงือกให้กำเนิดสุดสาคร และเอามาฝากพระเจ้าตาเลี้ยงพระเจ้าตาจึงเสียดทนายบารมีของสุดสาคร หากจะได้เติบโตใหญ่เป็นกษัตริย์ในภายภาคหน้า ขอให้บังเกิดเป็นพล และที่นอนสำหรับเลี้ยงเด็กขึ้น จากนั้นก็เป็นไปตามคำอธิษฐานของพระเจ้าตา

จึงเสียดสัตย์อธิษฐานการกุศล	เดชผลเมตตาได้อาศัย
จะเลี้ยงดูกุมารแม่นนานไป	เขาจะได้สืบกษัตริย์ชาติตยา
จงมีเมาะเบาะผูกเครื่องลูกอ่อน	ทั้งเปลนอนหนอนาดตามวาสนา
พอลาถคำรำพันจ่านรรจา	ก็มีมาเหมือนหนึ่งในน้ำใจนี้

(สุนทรภู่, 2558, น. 397)

บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับรัชกาลที่ 1 ตอน 9 ฤๅษีสุนทรวาสนตั้งสัตย์เสียดบุญของทารกที่เก็บมาจากดอกบัวในป่า ซึ่งตั้งชื่อให้ว่านางอุษา หากนางจะเติบโตไปได้ครองคู่กับกษัตริย์มีเกียรติยศยิ่งใหญ่ และเป็นที่พักของคนที่ทั้งหลาย ขอให้มน้ำนมไหลจากนิ้วเพื่อใช้เลี้ยงทารกนี้

ชมแล้ววางองค์บังอร	ให้นอนเหนือทิพภูษา
จึงตั้งจิตพิชฐานด้วยสัจจา	เดชะบุญญาของเทวี
จะถึงร่วมนิเวศน์เศวตฉัตร	ด้วยองค์จักรพรรดิเรืองศรี
ภิญโญยศยิ่งนารี	เป็นที่พำนักในไตรดาล
ขอให้นิ้วมือช้านั้น	มีพรรณธรรารสาหาร
เป็นอำมฤตรสโอาหาร	หอมหวานเอมโอชโอชา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 85)

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ชนกฤษีเก็บผอบทองที่มีทารกหญิง อยู่ภายในได้ โดยถูกลอยทิ้งน้ำมาเนื่องจากพิเภกทูลทศกัณฐ์ว่าหากเลี้ยงธิดาองค์นี้ไว้จะเป็นกาลกิณี ชนกฤษีจึงอธิษฐานเสี่ยงทายว่าหากทารกนี้มีบุญวาสนาต่อไปภายหน้า ขอให้มน้ำนมไหลจากนิ้ว จากนั้น ก็มีน้ำนมไหลจากนิ้วกฤษีดังคำอธิษฐาน กฤษียังอธิษฐานอีกว่าหากนางมีบุญจะได้ครองคู่กับกษัตริย์ ผู้ยิ่งใหญ่ ขอให้เกิดดอกบัวขึ้นรองรับกุมาริเพราะกฤษีต้องปฏิบัติบำเพ็ญพรตจึงต้องฝากธิดานี้ไว้ในดอกบัว ด้วยความสัตย์ของกฤษี และบุญบารมีของกุมารินั้นก็เกิดเป็นดอกบัวขึ้น เทพพระไทร ก็ช่วยคุ้มครองทารกผู้นี้ไว้จนผ่านไป 16 ปี เมื่อกฤษีกลับมารับนางได้ตั้งชื่อให้ว่านางสีดา

จะเลี้ยงเป็นธิดาบุญธรรม	สีบวงศ์ไศศวรรย์เฉลิมศรี
คิดแล้วจึงองค์พระมุนี	ออกวาที่ตั้งสัจจา
เดชะวาสนาเยาวมาลย์	จะเป็นแก่นสารไปภายหน้า
ให้นิ้วชี้เรามาศักดา	เกิดเป็นธรราบโยธ
บัดเดียนิ้วเป็นน้ำนม	มีความชื่นชมสโมสร
ก็ให้องค์อัครราชบังอร	ตูดกรต่างถิ่นธรรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2553, น. 280)

พระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึง พระราชพิธีเดือน 7 พระราชพิธีเคมชะ คือทิ้งข่าง เพื่อทำนายถึงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อันสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของบ้านเมือง เป็นพิธีโบราณที่ได้รับอิทธิพลจากพราหมณ์ โดยทำนายจากเสียงของลูกข่าง

... อันขางนั้นเป็นที่เสี่ยงทายตามตำรับไตรเพท ถ้าขางตั้งเสี่ยงเสนาะหมุนนอนวันได้ บาทนาฬิกา มีแต่ยังมีได้หย่อนก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตริราช เจ้าจะทรงสุรภาพพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศทั้งปวง สมณะชีพราหมณ์ คฤหบดีเศรษฐี และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ล้วนทั้งพระนครขอบขันทสีมาอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ หนึ่งโสดแม้ว่าขางหมุนมิได้นอน วัน ทั้งสำเนียงก็ไม่เสนาะสนั่นอันตรายด้วยเหตุต่าง ๆ พราหมณาจารย์ก็ทำนายว่า บ้านเมืองจะมีสบายในขวบปีนั้น”

ในตอนนี้เป็นกล่าวด้วยตำราเสี่ยงทายที่อยู่ในเรื่องพิธีกะติเกยาซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า เป็นพิธีให้อุ่นใจเหมือนอย่างแทงพระบทลงดู หรือเป็นพิธีทำอุบายที่จะห้ามการประทุษร้าย ไม่ให้เกิดขึ้นในเมืองโดยเสี่ยงทาย เห็นว่าพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินยังมากอยู่ ถึงผู้ใดจะคิด ปองร้ายก็เห็นว่าดินฟ้าอากาศยังไม่เล่นด้วย จะได้เป็นที่อภัยความมุ่งร้ายไม่ให้เกิดขึ้นได้

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542, น. 360-361)

3) “เครื่องเสี่ยงทาย”

การเสี่ยงทายส่วนใหญ่มักต้องการให้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญ บันดาลแสดงผลให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ ดังนั้น จึงต้องอธิษฐานด้วยบางสิ่งบางอย่างเพื่อให้อำนวยผล ออกมา อาจเรียกว่า “เครื่องเสี่ยงทาย” หมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับ “การอธิษฐานเสี่ยงทาย” ในการหาคำตอบหรือคำทำนาย อาจเป็นได้ทั้งสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต

“เครื่องเสี่ยงทาย” ในธรรมชาติ อาจเป็นได้ทั้งธาตุในธรรมชาติ เช่น เสียงน้ำ, เสียงไฟ หรือเป็นสิ่งมีชีวิต เช่น เสียงดอกบัว เสียงต้นโพธิ์ แสดงให้เห็นถึงความผูกพันของมนุษย์กับ ธรรมชาติ และความเชื่อในพลังอำนาจของธรรมชาติที่สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ตามแรง อธิษฐาน ซึ่งเป็นอิทธิพลความเชื่อพื้นถิ่นที่นับถือบูชาธาตุในธรรมชาติมาอยู่แต่เดิม เช่น รุกขเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา ประกอบกับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ ที่เชื่อว่ามีเทพศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ตามธาตุต่าง ๆ เช่น พระแม่คงคา พระเพลิง ถือเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลต่อความเชื่อมั่นในผลแห่งการเสี่ยงทาย

“เครื่องเสี่ยงทาย” ที่มนุษย์สร้างขึ้น ส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และพิธีกรรม มีความเกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นสิ่งที่มีความวิเศษ เช่น เสียงพวงมาลัย เสียงเทียน เสียงบุษบก เสียงพระขรรค์ เสียงลูกข่าง เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ในการขอให้อำนวยทำนายหรือชี้แนะตามรูปแบบของการเสี่ยงทาย

เมื่อพิจารณาลักษณะร่วมของ “เครื่องเสี่ยงทาย” ทั้งหมดที่พบในวรรณคดีไทย พบว่ามีลักษณะที่แสดงถึงความเป็น “ทวิภาวะ” (Duality) เพื่อที่จะเอื้อต่อการแสดงผลการเสี่ยงทาย โดยการเชื่อมโยงกับการแสดงคำทำนายที่เป็นได้ทั้งร้าย และดี เหมือนการทายหัวหรือก้อย เช่น

การเคลื่อนไหวของกระแสน้ำ ความร้อนของไฟ การมีชีวิตอยู่ของต้นไม้/ดอกไม้ ฤทธิ์เดชของสิ่งของวิเศษ ชื่อน่าสังเกตคือ การเสี่ยงทายด้วยสิ่งที่มีความเป็นไปได้น้อยหรือเกิดขึ้นได้ยากมาก ยิ่งแสดงถึงปณิธานอันมุ่งมั่นของผู้เสี่ยงทายที่ต้องการจะล่วงรู้คำทำนาย หรือแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของบุญบารมี เช่น การเสี่ยงลู่ไฟ แสดงถึงการเสี่ยงชีวิตเพื่อแลกกับการพิสูจน์ความบริสุทธิ์, การเสี่ยงให้น้ำนมไหลจากนิ้วมาเลี้ยงทารก แสดงถึงบุญบารมีที่สั่งสมมาของทารกผู้นั้น เป็นต้น โดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้คำทำนายนั้นบังเกิดผล และน่าเชื่อถือ เพราะผู้เสี่ยงทาย และผู้อื่นที่เกี่ยวข้องในสังคมเชื่อในผลเชิงประจักษ์ว่าเกิดจากอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบันดาลที่ตัวละครอธิษฐานถึง

1.3 การบนบาน-บวงสรวง

การบนบาน และการบวงสรวงมีความแตกต่างกันเล็กน้อย แต่นำมาจัดไว้ในกลุ่มเดียวกันเนื่องจากเกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีวัตถุหรือเงื่อนไขเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน เช่นเดียวกัน เช่น การบวงสรวงเทวดาหรือเช่นไหว้ผีด้วยอาหารคาวหวานต่าง ๆ และดอกไม้ธูปเทียน เพื่อขอให้ช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองหรือให้มีสิริมงคลในโอกาสต่าง ๆ, การบนบานศาลกล่าวกับเทพารักษ์ขอให้เดินทางปลอดภัย หากสิ่งที่อธิษฐานเป็นจริง จะกลับมาสร้างศาล และถวายเครื่องบูชาให้ (หากสิ่งที่ขอไม่เป็นจริง ก็ไม่จำเป็นต้องถวาย) เป็นต้น การบนบาน-บวงสรวงจึงสะท้อนให้เห็นทัศนคติของผู้อธิษฐานที่ต้องการขบเน้นสิ่งที่อธิษฐานให้สมหวังได้มากยิ่งขึ้นกว่าการขอพรทั่วไป โดยมีแนวคิดว่าการมีสิ่งสำหรับ “แลกเปลี่ยน” อาจทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจ และดลบันดาลให้สิ่งที่ปรารถนามีโอกาสเป็นจริงได้มากขึ้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) คำศัพท์ที่พบบ่อยในการบนบาน-บวงสรวง

“บวง” แปลว่า บูชา มักปรากฏร่วมกันคำอื่น เช่น บำบวง, บวงสรวง, บำบวงสรวง, บวงบน พบในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์

เพลงยาวคุณสุวรรณ เรื่องกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประชวร กวีกล่าวถึงการบวงสรวงเทวดาทุกแห่งหนในป่าเขาเพื่อให้กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพหายจากพระอาการประชวร

เที่ยว**บวงสรวง**เทวาสุรารักษ์
ให้เคลื่อนคลายหายพระโรคที่ไศกทรวง

ทุกสำนักฤกษ์ไพร่ไสลหลวง
เฝ้า**บำบวงสรวง**สังเวชเช่นเคยมา

(คุณสุวรรณ, 2559, น. 65)

ลิลิตศรีวิชัยชาดก พระอาทิตย์วงศ์ รับสั่งให้นางวิมะลา พระมเหสี และเหล่านางกำนัล ว่าพระองค์ประสงค์จะมีโอรสสืบราชบัลลังก์ จึงต่างพากันเช่นสรวงบุชาขอบุตร

ฝูงคนนางสดับ รับวโรงการธิดาฯ ซ้องอภิวาทแล้วลา สู่คฤหาแห่งตน **บัตบวงบน** เทเวศ สรรพเครื่องวิเศษบุชา สุกันธาตวงมาลย ตั้งประดิษฐานปรารธนา โอรสสายสวาท จวบตรีมาสล่วงไป สักนางหนึ่งไปได้ ลูกน้อยในครรภ์ ฯ

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515, น. 194-195)

“**พลี**” แปลว่า การบูชา มักปรากฏร่วมกับคำอื่น เช่น บัตพลี, พลีกรรม พบใน สมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ เช่น

โคลงนิราศฉะเชิงเทรา กวีเดินทางถึงบางพลี จึงขอบัตพลีถวายศาลเทพารักษ์ ขอให้ช่วยคุ้มครองนางอันเป็นที่รัก

64 ลีวลีลูล่วงบ้าน	บางพลี
ศาลเทพลิตธิศักดิ์มี	มดท้าว
สรวมไท้เทพอารี	อาราธน์ ราฟ่อ
ตุบัตพลีบวงจำว	จุงคัมภัยสมร ฯ

(กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, 2544, น. 45)

“**บน**” หมายถึง การบูชาขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยถวายเครื่องบูชาหรือให้คำมั่น สัญญาในการกระทำบางสิ่งบางอย่างเมื่อสิ่งที่ต้องการเป็นจริงตามที่ขอไว้ มักใช้ว่า “บนบาน” พบในสมัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ เช่น

ลิลิตพระลอ พระเพื่อนพระแพงกล่าวแก่พระลอว่า กว่าที่จะได้พบกันนั้น ตนเอง ต้องไปบนบานกับเทพเจ้าแห่งภูเขา และต้นไม้เพื่อให้พระองค์เสด็จมา โดยจะถวายเงินทอง และแก้ว จำนวนมาก พร้อมทั้งช้างประดับด้วยงาทอง และควายเผือก

บนบานทุกเทพเจ้า	จอมผา
ทั้งเทพย์พฤชาสิง	หมุ่ไม้
ขอพระช่วยราชา	เชิญสู่ สมณา
ลูกลามแล้วจักไหว้	ปู่เจ้าทุกสถาน ฯ
เงินทองกองโกฏิแก้ว	ทูลถวาย
สารสอดงาทองควาย	เผือกผู้
บุญบลดนรื่องขวย	ขวนรอด มานา
แม่บ่สมท้าวซู้	อย่าแลมีผิว ฯ

(ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2545, น. 472-473)

2) การบวงสรวง

การเซ่นไหว้เป็นสิ่งที่มีมาแต่โบราณด้วยความเชื่อเรื่องการบูชาผีในรูปธรรมชาติ และวิญญาณบรรพบุรุษ นอกจากนั้นยังผสมผสานแนวคิดการบวงสรวงเทพเทวดาตามอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ซึ่งยังมีอยู่บางพิธีในปัจจุบัน เช่น พิธีบวงสรวงตั้งศาลพระภูมิ, พิธีวางศิลาฤกษ์ โดยมักมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล และความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา ขจัดอุปสรรค และทุกข์ภัยต่าง ๆ ตลอดจนเป็นการขออนุญาต “เจ้าที่เจ้าทาง” กระทำกิจกรรมในทีนั้น ตามแนวคิดว่ามีวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจ และเป็นเจ้าของครอบครองพื้นที่แต่ละแห่งอยู่ เมื่อจะกระทำการสิ่งใด จึงต้องขออนุญาต และอัญเชิญมาช่วยบันดาลความสำเร็จให้บังเกิดขึ้น

นอกจากพิธีกรรมในวิถีชาวบ้านทั่วไปแล้ว การบวงสรวงมีบทบาทสำคัญสำหรับพระราชพิธีของราชสำนักเช่นกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ถึงเรื่องพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับการบูชาบวงสรวงของราชสำนักซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ไว้ในพระราชนิพนธ์คํานําของ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* ดังนี้

... ผู้ที่ถือพระพุทธศาสนาแท้ก็ไม่มีเหตุอันใดซึ่งสมควรจะนับถือลัทธิไสยศาสตร์ แต่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาในชั้นหลังซึ่งยังไม่ได้บรรลุมรรคผล ย่อมมีความหวาดหวั่นสะดุ้งสะเทือนด้วยภัยอันตรายต่างๆ และมีความปรารถนาต่อความเจริญรุ่งเรืองแรงกล้า เมื่อได้เคยประพุดินนับถือกลัวเกรงพระเป็นเจ้า และเทพยดา ซึ่งว่ามีฤทธิ์อำนาจอาจจะลงโทษแก่ตน และผู้อื่นได้ในเหตุซึ่งมิใช่เป็นความยุติธรรมแท้ คือบันดาลให้เกิดไข้เจ็บต่างๆ โดยความโกรธความเกลียดว่าไม่เคารพบนอบบูชาตน หรืออยู่ดี ๆ สบใจร้ายขึ้นมา ก็ทำพิษสงให้คนทั้งปวงลำบากด้วยความเจ็บไข้กันดารด้วยเสบียงอาหารเป็นต้น จึงได้คิดทำการบูชา

เช่นสร้างให้เป็นเครื่องป้องกันความผิด อันผู้มีอำนาจมีใจเช่นนั้นจะถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทไม่เคารพขนบ หรือประจบประแจงไว้จะได้สบาย ๆ ใจไม่มีใรร้ายขึ้นมา ความเชื่อถือนั้นหมายในการอย่างนี้มีฝังอยู่ในใจคนทั้งปวงสืบลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน และอาศัยเหตุผลซึ่งเป็นการเผชิญเป็นไปเฉพาะถูกครวเข้ามียู่ เนื่อง ๆ เป็นเครื่องประกอบให้คิดเห็นว่าเป็นเพราะผีसाงเจ้านายกริ้วโกรธเช่นกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ความหวาดหวั่นกลัวเกรงนั้นไม่ขาดสูญไปได้ เมื่อมีความกลัวอันตรายอยู่ดังนี้แล้ว ส่วนความปรารถนาจะอยากดีอยากสบายนั้นแรงกล้า ก็ชักพาให้หันเข้าหาความอ่อนวอนขอร้อง เช่นสร้างบูชาให้ช่วยแรงเข้าอีก ตามความปรารถนาอันแรงกล้า ด้วยเหตุดังนี้แล ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาก็ยังหา**อาจที่จะละทิ้งการบูชาเช่นสร้างไปได้ไม่ การพระราชพิธีตามไสยศาสตร์จึงไม่ได้เลิกลอนเป็นแต่ความนับถือนั่นอ่อนไป ตกอยู่ในทำไว้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก**

แต่การพิธีทั้งปวงนั้นก็ย่อมเลือกพันแต่การสุจริตในไตรทวาร ไม่รับลัทธิซึ่งเป็นการทุจริตของพวกพราหมณ์ฮินดูบางพวกซึ่งมีลัทธิร้ายกาจ เช่นฆ่าสัตว์บูชายัญเป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธศาสนา และการพระราชพิธีอันใดซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ก็ย่อมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าไปในพระราชพิธีนั้นยกเป็นต้นเหตุ การบูชาเช่นสร้าง เทพยดาพระอิศวร พระนารายณ์เป็นต้น เปลี่ยนลงไปเป็นปลายเหตุ **ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแล้วก็ทำดีกว่าไม่ทำ** และการที่ทำนั้นก็มิเป็นการมีโทษอันใด และไม่เปลืองเบียดหยงเงินทองอันใดมากนัก ซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้เพื่อจะแสดงให้เห็นเบื้องต้นว่าพระราชพิธีทั้งปวงนั้นทำสำหรับประโยชน์อันใด และเพื่อว่าผู้มีความสงสัยว่าพระเจ้าแผ่นดิน และราชฎาก็ถือพระพุทธศาสนา เหตุใดจึงทำพิธีตามลัทธิไสยศาสตร์อยู่ความดำริของท่านผู้ที่ปกครองแผ่นดินมาแต่ก่อนคิดเห็นการดังเช่นกล่าวมานี้แล จึงยังได้ทำการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเป็นการสำหรับพระนครสืบมา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542, น. 2-4)

ถึงแม้ว่าคนไทยส่วนใหญ่จะนับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็รับอิทธิพลทางความเชื่อและวัฒนธรรมจากศาสนาอื่นด้วย โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกรบูชาเทพยดา เพราะเกรงกลัวในอำนาจที่อาจบันดาลให้เกิดทุกข์ภัยต่าง ๆ ได้ และเพื่อชีวิต และสังคมที่เจริญรุ่งเรืองตามความปรารถนา อย่างไรก็ตาม เมื่อรับอิทธิพลมาแล้วก็มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเชื่อทางพุทธ เช่น ปรบการบวงสรวงเป็นการถวายแต่เพียงเครื่องบวงสรวงที่ไม่เอาอย่างการฆ่าสัตว์บูชายัญแบบพราหมณ์ เป็นต้น จุดประสงค์ของการบวงสรวงคือเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจ แม้ว่าคนในยุคหลังอาจไม่ได้เชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่าสมัยก่อน แต่ก็ยังจัดพิธีกรรมเหล่านี้สืบเนื่องมา เพราะ

“ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแล้วก็ทำดีกว่าไม่ทำ” สะท้อนให้เห็นว่าในเบื้องต้นแล้ว คนไทยยังขาดความเชื่อมั่นในการกำหนดโชคชะตาของตนเอง

การบวงสรวงที่พบในวรรณคดีไทย ส่วนใหญ่เป็นการบวงสรวงต่อเทพยดา เพื่อขอให้ช่วยคุ้มครอง เช่น บวงสรวงขอให้เดินทางปลอดภัย และขอให้สิ่งที่ยุติธรรมประสบความสำเร็จ เช่น บวงสรวงขอให้มิบุตร สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทต่อการบวงสรวง และปรากฏบ่อยครั้งอย่างน่าสนใจ คือ “เทพพระไทร” และรุกขเทวดาหรือเทพารักษ์ประจำต้นไม้ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์ หรือที่ภายหลังเรียกว่า อุนรุท ซึ่งพระไทรมีบทบาทสำคัญในการช่วยอุ้มสมพระอนิรุทธ หรืออุนรุทกับนางอุษา

อนิรุทธคำฉันท์ พระอนิรุทธบุษยาเทพพระไทรให้ช่วยคุ้มครองกำลังพล

สนธยากรภุมบุษ

บั้งคมบ่าบวงสรวง

พระไทรปริมณ

ชลเทพยสังคีตี

อ้าพระจรรโลงโลก

ยแลโลกยรังรักษ์

เป็นที่พำนัก

ดิแก่เทพคนธรรพ์

จรงรักษรักษา

พลพิริยโฆจร

นฤโศกนฤศัลย์

นฤภัยนฤโทษ

(เสื่อโคคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์, 2522, น. 19)

บทละครในเรื่องอุนรุท ฉบับรัชกาลที่ 1 ตอน 16 อุนรุทบวงสรวงเทพพระไทร ให้ช่วยคุ้มครองกองทัพระหว่างการเดินทางในป่าเพื่อให้พ้นภัย และมีความสุขสำราญ เช่นเดียวกับใน อนิรุทธคำฉันท์สมัยอยุธยา

จึงจตุรูปเทียนบวงสรวง

บ่าบวงเทเวศมเทศ

ซึ่งสิ่งสู่พระไทรสถาวร

ขอมรเทวราชได้โปรดปราน

ช่วยเกียดกันสรรพโทษโทษภัย

รังรักษ์พลไกรทวยหาญ

ทั้งรัตนอัศวาคชาชาญ

สำแสนบริวารโฆจร

บรรดาโดยข้าคลาประเวศ

แรมร้อนทุเรศไพโรสมนต์

อาศัยพระไทรมณฑล

ดิลกแหล่งอารญศิริเรือง

ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย

จิงไรร้ายภัยพิษให้ปลิดเปลื้อง

ทั้งแสนโศกโรคร้อนรำคาญเคือง

ท่านผู้เรืองฤทธิ์นั้นช่วยบรรเทา

ให้ไพบูลย์พูนสุขเกษมสันต์	ตั้งฉัตรแก้วกันเกศเกล้า
บำบัตวิบัติให้บางเบา	จงรับเอาสังเวอันพึงใจ
แล้วประโคมกาหลดนตรี	พิณพาทย์ดีดสีปี่ฉณ
ถวายกรทุกพวกพลไกร	มีอึ่งคะนึ่งไปทั้งนั้น

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 153)

นอกจากนั้นเรื่องอุณรุท ตอน 32 ยังกล่าวถึงอุณรุท และนางอุษาบวงสรวงเทพ พระไทรอเพื่อขอขอบคุณที่ทำการอุ้มสม และทำให้ทั้งคู่ได้พบกัน มีความสุข และปรากฏเกียรติไปทั่วทั้งแผ่นดิน โดยจุดธูปเทียน ถวายอาหาร และบรรเลงดนตรีถวาย ขอให้เทพพระไทรอมีความสุขเกษมสำราญเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นบทบาทสำคัญของเทพพระไทรอในวรรณคดีเรื่องนี้ และยังส่งอิทธิพลต่อคนในสังคมให้มีความเชื่อว่าต้นไทรไม่ใช่เพียงต้นไม้ธรรมดาทั่วไป แต่ยังมีเทพารักษ์สถิตอยู่อีกด้วย

จึงจุดธูปเทียนบูชา	พลีไทเทวราชรังสรรค์
ถวายเครื่องกระยาเนกนันต์	อภิวันท์สรรเสริญด้วยปรีดา
พระองค์ผู้พงศ์สุรารักษ์	ดิหลักแห่งพระไทรอสาขา
ประกอบคุณมหันต์กรุณา	โปรดข้าด้วยศรีสวัสดิ์
ให้ลุลามประสงค้อันยังยิ่ง	ตั้งมอบมิ่งทิพโลกเฉลิมศรี
ได้แผ่ศปรากฎทั้งธาตรี	มีสุขเกษมสันต์นั้นฉันทไ
ให้พระองค์ทรงเทวฤทธิ์รุ่ง	เรื่องพุงเพียงดวงอุทัยไข
ภิญโญยิ่งสิ่งสุขจำเริญไป	ในมไหศุรยราชเทวัญ
วัฒนากว่านี้ทิวสวัสดิ์	เพียงสมบัติไตรตรึงศ์ตั้งส์สวรรค
บำเรอสมยศสุเรศอเนกนันต์	เป็นนิรันดร์ไปชั่วกาลปา
แล้วประโคมเกรินพิณพาทย์	กัมปนาทครั้นครันสนันป่า
ถวายกรสังเวทเวา	ทุกอนงค์กัลยานารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 329-330)

วรรณคดีหลายเรื่อง มีการบวงสรวงเพื่อขอบุตร ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ และเชื่อว่าต้องอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลให้ผู้มีบุญมาปฏิสนธิ โดยการบวงสรวงมักขอให้ได้บุตรที่ดี มีบุญบารมี มีชื่อเสียงเกียรติยศปรากฏไกลเพื่อสืบสกุล

กลบทสิริวิบูลกิตติชาดก นางสนมของท้าวยศกิตต์ต่างบวงสรวงเทพยดา และ
เทพพระไทร เพื่อขอให้มิโอรสเพื่อจะได้เป็นเอกอัครมเหสีตามพระราชประสงค์

หญิงหมื่นหกพันสมร ได้ฟังราชสุนทรน้ำจิตรหวัง อภิวัตตวาน้อมอุตมั่ง **ต่างต่างตั้ง
ดวงจิตรอุทิศใจ กัตวาบ้างกระทำซึ่งบวงสรวง แก่เทพท้าวทั้งปวงอันเปนใหญ่ ปูเชติบูชา
ต้นพระไทร ที่เทพไทสิงสถิตย์มีฤทธิ์แรง กัตวาบ้างกระทำพิสาล แก่เทพไทโคจรารทุกหน
แห่ง กาจิบางหญิงก็จัดแจง ให้ตบแต่งบูชาพระอาทิตย์ จันทาทินบ้างปราถนา เชิญบูชา
พระจันทร์อันศักดิ์สิทธิ์ ปัดเถนตีต่างต่างตั้งอุทิศ บรรจงจิตรปราถนาหาลูกชาย**

(กลบทสิริวิบูลกิตติชาดก, 2457, น. 8-9)

3) การบนบาน

การบนบานเป็นการตั้งเงื่อนไขหรือมีพันธสัญญาบางอย่างกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดย
ผู้อธิษฐานกำหนดขึ้นเอง หรือทำตามประเพณีที่คนอื่นทำมาแล้วประสบผลสำเร็จ เพื่อให้สัมฤทธิ์ผล
ดังนั้น การบนบานจึงมักกระทำเพื่อผลหรือเป้าหมายที่สำคัญต่อชีวิตของผู้อธิษฐาน โดยมีสิ่งที่
แลกเปลี่ยนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะคล้ายคลึงการบวงสรวง เช่น การถวายอาหารคาวหวาน ดอกไม้
วัตถุบูชา การแสดงหรือบรรเลงดนตรีเพื่อขับกล่อม และให้ความสำราญแก่เทพยดาทั้งหลาย แต่
การบนบานแตกต่างที่ว่า หากสิ่งที่ขอไม่สมปรารถนา ก็ไม่จำเป็นต้องถวายสิ่งของเหล่านั้นหรือทำตาม
สัญญาก็ได้ ในทางกลับกัน หากสิ่งที่ขอสมปรารถนา แต่ไม่มา “แก้บน” หรือ “ใช้บน” คือผิดสัญญาที่
ให้ไว้ เชื่อกันว่าจะส่งผลร้ายต่อผู้อธิษฐาน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การบนบานเป็นการสื่อสารที่มี
พันธสัญญากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าการบวงสรวง การบวงสรวงเน้นที่การถวายเครื่องบูชาไปให้
สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอสิ่งที่ปรารถนาโดยไม่มีเงื่อนไขเหมือนเป็นการสื่อสารทางเดียว แต่การบนบาน
เน้นที่การถวายเครื่องบูชาตามเงื่อนไขที่สัญญาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายหลังที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้รับรู้ถึงสิ่งที่
ร้องขอ และประทานให้แล้วเท่านั้น และหากประทานสิ่งที่ปรารถนาให้แล้ว ผู้อธิษฐานไม่แก้บน
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็อาจบันดาลให้เกิดโทษภัยต่าง ๆ ได้

โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภิบาล (สมัยอยุธยาตอนปลาย) กวีบนบานต่อเทพารักษ์ และ
เจ้าที่เจ้าทางขอให้ได้เดินทางกลับไปพบนางอันเป็นที่รักอย่างปลอดภัย หากว่าสมปรารถนา จะกลับมา
ตั้งศาลเพียงตาถวายพร้อมทั้งเครื่องบูชาต่าง ๆ

เทพาพฤกษ์ชาติเรือง	รำบาญ
อารักษ์รัชศึกษาสถาน	ที่นี่
อากาศเทวาวาน	เมตรภาพ เรียมนา
ภูมเทวาซี	ช่วยให้นางเห็น ฯ
ขอจงเสร์จกลับได้	ดวงสาย สวาทนา
เรียมจะพลันจงถวาย	เกือบกั้ง
พวงเงินพวงทองบาย	ศรีมาศ
ใส่ศาลเพียงตาตั้ง	แต่งให้สมบูรณ์

(สุธีรา สัตยพันธ์, 2556, น. 8)

พระอภัยมณี ตอน 18 เรือของพระอภัยมณีแตก และต้องไปพักอยู่บนเกาะ
พร้อมบริวาร พระอภัยมณีจึงขออิฐฐานบนบานกับเทวดาแห่งท้องทะเลให้มีเรือเข้ามาช่วยหาก
สมปรารถนา จะถวายเปิดไก่อ่ และบายศรีเพื่อแก้บน

บ้างก็ว่ามากมายเห็นหลายร้อย	ยังเล่นลอยไรไรไกลนักหนา
บ้างบนเจ้าอ่าวทะเลเทวดา	ขอให้มาถึงเราที่เขานี้
मैंโดยสารได้สมอารมณ์หมาย	จะถวายเปิดไก่อ่กับบายศรี
พระโฉมยงลงมาหน้าศิริ	กับโยธียืนท่าเกศตราจร

(สุนทรภู่, 2558, น. 311)

บทละครในเรื่องอิเหนา ฉบับรัชกาลที่ 2 ท้าวดาหาวงสรวง และบนบานต่อศาล
หลักเมืองขอให้ได้บุตรชายที่มีรูปโฉมงาม และได้ครองเมืองด้วยเดชอันเลื่องลือ ในตอนนี้พบทั้ง
การบวงสรวง และบนบาน โดยท้าวดาหาวงสรวงขอให้มิบุตรชาย และยังบนบานอีกด้วยว่า
หากสำเร็จก็จะถวายสิ่งบูชาต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการแก้บน เช่น เทียนทอง ดอกไม้ ตกแต่งศาล
ใหม่ด้วยทองคำ และทำผ้า幔เพดานใหม่ ประดับด้วยธง และฉัตรอันสวยงาม และถวายเนื้อสัตว์
อีกจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่า การบนบานมักเป็นการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งที่มีจำนวนหรือมูลค่า
มากกว่าการบวงสรวง เพราะจะถวายก็ต่อเมื่อสิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นจริงแล้ว

คิดพลาทางถวายเครื่องบวงสรวง	บำบวงเทวราชเรื่องศรี
ขออารักษ์หลักเมืองเรื่องฤทธิ	ได้ปรานีเชิญช่วยจงสมคิด
ให้ประหม่าสุหรือนั้นมิบุตร	เป็นบุรุษรูปโฉมประโลมจิต
ได้ครอบครองพระนครขจรฤทธิ	ลือสะท้านทั่วทิศทั้งปวง
แม่นสมปรารถนาตั้งว่าชาน	จะแต่งแก้บนบานบวงสรวง
เทียนทองชวาลาบุปผาพวง	พรรณรายรุ่งรุ่งด้วยเนาวรัตน์
จะแผ่ทองเนื้อเก้าหุ้มเสาศาล	เอาตาดคำท่าม่านเพดานตัด
อีกทั้งทิวธงราชวัติ	ชุมสายเศวตฉัตรชัชวาล
ทั้งแพะแกะโคกระทั่งสิ่งละร้อย	จะปล่อยไว้ในเทวสถาน
จะสมโภชเจ็ดทิวาราตรีกาล	มีงานมหรสพครบครัน ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2557, น. 51-52)

1.4 การสาปแช่ง-สาบาน

การสาปแช่ง และการสาบานมีลักษณะร่วม และต่างกัน แต่จัดอยู่ในลักษณะของ “การอธิษฐาน” ในกลุ่มเดียวกัน มีรายละเอียดที่ปรากฏในวรรณคดีดังนี้

1) คำศัพท์ที่พบบ่อยในการสาปแช่ง-สาบาน

“สาป/แช่ง” เป็นคำกริยา ปรากฏทั้งในรูปมีกรรม และไม่มีกรรม อาจใช้เป็น คำไวพจน์ การสาปแช่งมักจะมุ่งเน้นไปที่การกล่าวมุ่งให้เกิดผลในทางร้ายหรือผลเชิงลบ พบในสมัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เช่น

สิ่งทไกรภพ ท้าวพินทุมารถูกพระอินทร์สาปไว้ ไม่ให้ออกไปนอกอาณาเขต
 พอสิ้นแคว้นแดนเขตประเทศถิ่น ที่พระอินทร์อานุภาพเธอสาปสรร
 สิ้นกำลังทั้งนกทั้งกุ่มภันท์ แต่ยักษ์นั้นพลัดตกจากคีรี

(สุนทรภู่, 2558, น. 63)

“สาบาน” หมายถึง เอย่คำสัญญาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผู้เป็นพยานรับรู้ทั้งหลาย ว่าตนตั้งใจจะกระทำหรือไม่กระทำให้ใด ในบางกรณีจะกำหนดด้วยว่า หากผิดจากสิ่งที่สัญญาไว้ ขอให้ประสบผลร้ายแรง พบในงานสมัยอยุธยา, ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เช่น

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ 23 (ขุนแผนติดคุก) เมื่อต้องพระราชอาญา ขุนแผนขออนุญาตพระยายมราชอยู่ในคุกโดยไม่ต้องจองจำ และจะไม่หลบหนีออกจากคุก โดยสาบานว่า หากผิดคำพูดจะต้องตกรอกอเวจี พระยายมราชจึงอนุญาตเพราะเชื่อในอำนาจของคำสัตย์ปฏิญาณ

ขุนแผนประนมก้มกราบกราน
ถ้าว่าหลบลิ้นหนีไป

ตั้งสัตย์ปฏิญาณสาบานให้
ให้ตกรนกรดำได้เวจี

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 546)

2) การสาปแช่ง

การสาปแช่งที่พบบ่อยคือ ในวรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดง มีการสาปผู้ที่กระทำผิด ไม่เชื่อสัตย์หรือคิดทรยศให้แปรสภาพจากปกติเป็นไม่พึงปรารถนาเพื่อเป็นการลงโทษ ตัวอย่างแสดงว่า ผู้สาปมีพลังอำนาจทำให้ผลแห่งคำสาปเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน หรืออ้างถึงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการลงทัณฑ์ผู้ถูกสาป การสาปแช่งอาจแบ่งได้ 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ การสาปที่มีผลทันที หมายถึง การกล่าวเพื่อให้เกิดผลโดยตรงในขณะนั้น เช่น สาปให้ชายกลายเป็นหญิง สาปให้เทวดาลงมาเกิดเป็นอสูรหรือสัตว์ต่าง ๆ โดยมักมีเงื่อนไขว่าจะพ้นคำสาปได้อย่างไร เช่น *บทละครในเรื่องรามเกียรติ์* มีการสาปให้เทวดาผู้กระทำผิดลงมาเป็นยักษ์หรืออสูรกายในโลกมนุษย์จนกว่าจะได้พบ และได้ช่วยเหลือพระรามจึงจะพ้นคำสาป ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือการสาปที่มีผลภายหลัง หมายถึง คำสาปจะมีผลก็ต่อเมื่อผู้ถูกสาปทำผิดไปจากเงื่อนไขหรือข้อกำหนดที่ตั้งไว้ เช่น สาปผู้คิดทรยศฉ้อราษฎร์บังหลวงให้ตกรนกร หากว่าไม่มีผู้กระทำผิด คำสาปนั้นก็ไม่ได้แสดงผล ดังนั้น ส่วนใหญ่ความมุ่งหมายในการสาปจึงเป็นการข่มขู่เพื่อไม่ให้เกิดการกระทำผิดนั่นเอง

การสาปแช่ง ให้ผลตรงข้ามกับการขอพร คือมุ่งให้ผู้ถูกสาปต้องพบกับสิ่งชั่วร้าย ความตาย ความพ่ายแพ้ ทุกข์ภัยต่าง ๆ ตกอยู่ในสถานะหรือสภาวะที่ตกต่ำลง เช่น จากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ จากโลกมนุษย์ให้ตกรนกรโลกันตร์ จากเทวดากลายเป็นอสูร สาปให้มีกำลังน้อยลง จำคนรักไม่ได้ หรือสาปให้อยู่ในบริเวณจำกัดหรือกระทำตามคำสั่ง เช่น สาปให้เฝ้าสวน สาปให้อยู่ในอาณาเขตที่กำหนด เป็นต้น

ตัวอย่างการสาปแบบมีผลทันที เช่น เรื่อง *ลิลิตนารายณ์สิบปาง* ปางที่ 2 กุรมาวตาร (อวตารเป็นเต่า) ฤๅษีทุรวาสโกรธแค้นพระอินทร์ที่ตักตน เพราะพระอินทร์นำพวงมาลัยที่ตนถวายไปวางไว้บนหัวช้าง จนเมื่อช้างได้กลืนดอกไม้เกิดบ้าคลั่ง และทำลายพวงมาลัยนั้น ฤๅษีทุรวาสจึงสาปให้พระอินทร์พบกับความวิบัติ และฤๅษีเดชะเสื่อมถอยลง รวมทั้งขอให้ฝ่ายเทวดาพ่ายแพ้ในการสู้รบกับฝ่ายอสูร

... ครานั้นทุรวาสโกรธ ถือโทษว่าองค์อินทร์ ดูหมิ่นเธอให้ช้าง ขว้างมาลัยขี้ มุนีกายาสั้น พลันเผยพจนะพร้อง **สาปพระศักระก้อง เกษตร์สวรรค์** ฯ

อันว่าท้าวศักรินทร์	ดูหมิ่นกูแน่แล้ว
ขอศักระอย่าแคล้ว	ฉิบหาย
ฤทธิ์ขจายโลกสาม	จงกลับทราชมทุดน้อย
สิทธิสมตั้งถ้อย	สาปสรรพ์
อันหม่อสุรา	เคยแพ้มาก่อนไซ้
จงกลับชำนะได้	ตั้งถวิล แน่เทอญ ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 19)

มัทนะพาธา เทพบุตรสุเทพณ์สถาปนางมัทนาให้ไปเกิดเป็นดอกกุหลาบด้วยความโกรธแค้นที่นางไม่ยอมรัก โดยให้เงื่อนไขว่า นางสามารถกลายเป็นมนุษย์ได้เฉพาะวันเพ็ญ จนกว่านางจะได้พบรักแท้จึงจะไม่กลับเป็นดอกไม้อีก เพราะสุเทพณ์ต้องการลงโทษนางให้ทุกข์ทรมานเพราะความรักจนต้องวิงวอนขอกลับสวรรค์

สุเทพณ์. ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ อันประมวณมี ฌตัวผู้แรงหาญ,
กุสาปมัทนานงคราญ ให้จุติผ่าน ไปจากสุราลัยเล็ด,
 สู่แดนมนุษย์ และเกิด เปนมาลีเล็ด อันเรียกว่ากุพชะกะ,
 ให้เปนเช่นนั้นกว่าจะ รู้สึกอูระ ระอุเพราะรักจริงเชียว.
 ทุกเดือนเมื่อถึงวันเพ็ญ ให้นางนี้เปน มนุษย์อยู่กำหนดมี
 เพียงหนึ่งทิวาราตรี; แต่หากนางมี ความรักบุรุษเมื่อใด,
 เมื่อนั้นแหละให้ทราวม้วย คงรูปอยู่ไซ้ บคินกลับเปนบุปผา.
 หากรักชายแล้วมัทนา บมีสุชา- ภิรมย์เพราะเร็ดร้างรัก,
 และนางเปนทุกข์ยิ่งนัก จนเหลือที่จัก อดทนอยู่อีกต่อไป,
 เมื่อนั้นผิวว่าอโรไทย กล่าววอนเราไซ้ เราจึงจะงดโทษทัณฑ์.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, น. 31-32)

ศกุนตลา ฤๅษีทรวาสสถาปนางศกุนตลาให้คนรักจำนางไม่ได้เพราะโกรธที่นางไม่ได้ขานรับเมื่อตนมาเยือน แต่ความจริงแล้วนางศกุนตลาไม่ได้มีเจตนาจะไม่เคารพ แต่นางกำลังป่วย จึงไม่รู้ตัว ฤๅษีให้เงื่อนไขว่าจะพ้นคำสาปได้ก็ต่อเมื่อคนรักเห็นของแทนความรักที่ให้ไว้คือแหวนที่ทวยษนต์เคยมอบให้นางศกุนตลา เป็นอีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นการใช้คำสาปของฤๅษีในการลงโทษผู้กระทำผิดขนบธรรมเนียม แม้จะดูเป็นเหตุการณ์เล็กน้อย แต่ก็มีความสำคัญในการเป็นปมสำคัญให้ตัวละครเอกหญิง และชายต้องตามหากันเพื่อกลับมาครองคู่กันได้อีกครั้งในที่สุด

อนุสุยา – ท่านแข่งว่า “แม่เวลานี้มีงไฟฝนถึงผู้ใด ผู้ที่ใจมีงมัวพะวงหลงรักอยู่ ณ บัดนี้ จนไม่เอาใจใส่ไต่ต้อโยคีผู้ทรงพรต จนลืมหมดซึ่งนำที่ต้อนรับแขกผู้แปลกมา ขอผู้นั้นจงลืมน้ำถึงแม่เห็นก็อย่าจำได้ เหมือนคนเมาสุราซึ่งพูดอะไรไว้เมื่อยามเมา รุ่งขึ้นเช้าสำงแล้วก็ลืมหมดนั้นเถิด” ...

อนุสุยา – ว่า “ไม่แกลังก็แล้วไป กุพอจะให้อภัยสักที แต่คำพูดของกุตะก็ลั่นไปแล้ว จะคืนมิได้ แต่เอาเถอะถ้าเมื่อใดนางไปพบกับสามี เมื่อเขาเห็นแหวนมณีที่ให้ไว้เมื่อ จากกัน เมื่อนั้นแลให้เขารู้สึกรำกถึงเมื่อร่วมรัก แล้วก็รู้จักจำได้รักใคร่กันมันคง”

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 43)

ตัวอย่างการสาปที่มีผลภายหลัง เช่น ใน *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* มีการเชิญเทพ ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ และผีต่าง ๆ มาช่วยกันแข่งให้ผู้คิดทรยศมีอันเป็นไป เพื่อสร้างความ หวาดกลัว และละอายต่อบาปให้กับผู้ที่คิดจะกระทำผิด

เที่ยงเฮยผู้ใดเภท

จงคต

จงคตพาจจาก

ซึ่งหน้า

ถือขันสรตไปพลู

ดาดเสียด ...

.....

.....

(ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต, 2547, น. 99)

ข้อน่าสังเกตเรื่องการสาปคือ เหล่าดาบสหรือฤๅษี มักมีคุณสมบัติหลายประการ คล้ายกับเทพหรือผู้มีญาณวิเศษ มักพบในงานเขียนที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย เช่น มีวาจาสิทธิ์ สามารถสาปให้เป็นไปตามความปรารถนาได้ ให้ความช่วยเหลือมนุษย์หรือผู้มีบุญ สามารถประทานพรได้ เพราะนักบวชเหล่านี้เป็นผู้ทรงศีล บำเพ็ญตบะมายาวนาน แสดงให้เห็นว่า การบำเพ็ญมั่งมัน เป็นเวลานานนั้นส่งผลให้มีจิตที่นิ่ง และอยู่ในระดับสูง ทำให้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์หรือมีอิทธิฤทธิ์เหนือ ธรรมชาติ ในวรรณคดีไทยพบว่ามีการใช้คำสาปของฤๅษีในการลงโทษ และสั่งสอนตัวละครผู้กระทำผิด ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือจารีตประเพณี

ลักษณะของการสาปยังมีความซับซ้อนได้มากขึ้นกว่าที่กล่าวมา เพราะบางกรณี สามารถถอนหรือแก้คำสาปได้ เพื่อให้ผู้ที่ถูกสาปพ้นจากคำสาป นอกจากนั้น ยังมีการสาปที่มีระยะเวลา หรือเงื่อนไขบางประการ เมื่อครบกำหนดหรือทำตามเงื่อนไขจึงจะพ้นคำสาป แสดงให้เห็นว่า แม้การสาป จะมีอำนาจที่รุนแรง แต่ก็มีข้อกำหนดในการผ่อนปรนหรือลบล้างได้เช่นกัน

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 หนุมานแก่งทศกัณฐ์ขณะต้องมนตร์สะกดให้หลับไหลอยู่ โดยการผูกผมให้ติดกับนางมณโฑ และสาปให้ไม่มีใครแก้ได้ จนกว่านางมณโฑจะตบที่เศียรทศกัณฐ์ 3 ครั้ง แม้ว่าฉากนี้ดูเหมือนเป็นการสร้างความขบขัน แต่แสดงให้เห็นอำนาจของการสาปได้ดี กล่าวคือ ทศกัณฐ์เป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์ และวิชาแกร่งกล้า แต่ก็ไม่สามารถลบคำสาปของหนุมานได้ จนต้องยอมทำตามข้อกำหนดจึงแก้ไขได้

คิดแล้วจึงจับเอาเกศา	มณโฑกัลยาสาวสวรรค์
ผูกติดกับเศียรทศกัณฐ์	ให้มันแล้วข้าสาปไว้
อันผมซึ่งเราผูกนี้	ใครมีเวทมนตร์อย่าแก้ได้
ถึงเอาอาวุธอันเกรียงไกร	ของท้าวหัสณย์ลงมา
เชือดฟันเท่าใดอย่าให้ขาด	ด้วยอำนาจคำสาปของเราว่า
แล้วจึงจารึกสารา	ลงไว้ที่หน้าอสุรี
ว่าถ้าใครจะแก้ผม	ก็มิให้มณโฑมเหสี
ตบหัวมึงลงสามที	ผมนี้จึงหลุดออกไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2553, น. 282)

3) การสาบาน

การสาบาน จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับการสาปแข่งเพราะมีนัยคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ การกล่าวคำสาบานนั้นเป็นการปฏิญาณหรือให้คำมั่นในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในบางกรณีที่ทำให้หนักแน่นมากขึ้นก็จะกำหนดด้วยว่า การผิดคำสาบานเท่ากับสาปแข่งตนเองให้เกิดสิ่งร้ายต่อผู้สาบานเอง ดังนั้น การสาบานที่เกี่ยวข้องกับการตั้งมั่น และการสาปแข่งนี้ ทำให้ “คำพูด” ธรรมดาทั่วไปกลายเป็น “คำสาบาน” ที่ผ่านขั้นตอนการอธิษฐาน และอาจมีการประกอบพิธีกรรมโดยอ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยานรับรู้เพื่อเพิ่มความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ของคำสาบานนั้น และหากผิดคำสาบานก็ยอมให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษ

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการสาบานหลายตอน เช่น ในการเกี่ยวพาราสีเพื่อแสดงความซื่อตรงต่อคนรัก การสาบานเป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ต่อกัน การสาบานเพื่อยืนยันคำพูดให้หนักแน่น เป็นต้น

ตอนที่ 1 (กำเนิดขุนช้างขุนแผน) พลายแก้ว และขุนช้างดื่มเหล้าสาบานว่าจะ เป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ต่อกันจนวันตาย หากใครคิดทรยศจะต้องมีอันเป็นไป และพลัดพรากจากมารดาเป็นเวลา 500 กัลป์

พลายแก้วกินเหล้าเข้าตัวอีก
 ย่นกุเมานักหนาจนตาชั้น
 จึงเอามือพลายแก้วลงจตชั้น
 ถ้าใครทรยศต่อเกลอ
 อันดาบองครักษ์ทั้งสี่หมู่
 ขอให้พลัดมารดาหาร้อยกัลป์

ขุนช้างวางหิ้งจนหัวสั้น
 เทเหล้าใส่ขันชวนเป็นเกลอ
 เราซื้อต่อกันจนตายเหอ
 ให้เทพเธอสังหารผลาญชีวัน
 อย่าให้แคล้วคอกูเป็นแม่นมั่น
 จ้มเอาเหล้าในขันขึ้นคืนวันค่อ

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 108)

ตอนที่ 28 (พलयงามได้นางศรีมาลา) พलयงามสาบานต่อเทพยดาว่าจะดูแลนางศรีมาลาไปตลอด หากวันใดทอดทิ้งนาง ขอให้ตกนรกโลกันต์

จริงจริงกระนั้นถน่องแก้ว
 ที่จะให้ความสัตย์ปฏิญาณ
 ถ้าพื้นที่ขว้างร้างหย่า
 ขอให้มือนเป็นเห็นจริงจัง

มันก็แล้วมิให้น้องต้องว่าขาน
 ขอบันดาลเทพยดาจงมาฟัง
 ไม่เลี้ยงเจ้าศรีมาลาไปวันหลัง
 ลงนรกตกกระทงถึงโลกันต์

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 673)

ตอนที่ 30 (ขุนแผนพलयงามจับพระเจ้าเชียงใหม่) พระเจ้าเชียงใหม่ไม่อาจสู้ศึกกับขุนแผนได้จึงประกาศยอมแพ้ และยอมถวายนางสร้อยทองคืนให้สมเด็จพระพันวษา และยืนยันคำพูดของตนเองด้วยคำสาบานของชาติกษัตริย์ หากผิดคำสาบาน ขอให้ตนตกอยู่ในความทุกข์ชั่วกัลป์และตกนรกโลกันต์

เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังจึงตอบถ้อย
 ทุกสิ่งสิ้นสารพัดเป็นสัจจัง
 ถ้าขึ้นคดหัดเหี้ยนเหมือนเคียรเต่า
 แล้วทนทุกข์ท่วมหัวชั่วกัลปา
 จะเชื่อคำข้าเฝ้าเหล่าลูกเมีย
 จะถือสัตย์ให้ตลอดจนวอดวาย

อันคำข้อยว่าแล้วบ่ถอยหลัง
 ชาติกษัตริย์ตรัสตั้งว่าข้างงา
 ขอให้เราสิ้นชีวิ้งสังขาร์
 โนมหาโลกันต์แต่วันตาย
 ยูให้เสียสุจริตอย่าคิดหมาย
 ขอให้ท่านสองนายจงวางใจ ๓

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 744)

จะเห็นได้ว่า การสาบานเป็นเหมือนการสร้างพันธสัญญาให้ตัวละครรักษาคำสัตย์ที่ให้ไว้ เพราะโทษที่มักกำหนดให้เกิดจากการผิดคำสาบานนั้นมักส่งผลกระทบแรงได้ในระดับชีวิต ทั้งในชาติปัจจุบัน และชาติภพต่อไปตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น การขอให้มอันเป็นไป ขอให้ตนรกโลกันต์ซึ่งเชื่อว่าต้องได้รับทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของ “ความซื่อสัตย์” และ “ความจริง” ซึ่งต้องแลกเปลี่ยนเดิมพันด้วยชีวิตหรือสิ่งที่สำคัญอย่างมาก ต่างจากการบนบานศาลกล่าว ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งที่ปรารถนากับการแก้บนด้วยวัตถุบูชาหรือทำตามสัญญาเท่านั้น และมักส่งผลกระทบน้อยกว่าการสาบาน นอกจากนี้ การสาบานยังสะท้อนให้เห็นว่า คำพูดของมนุษย์ด้วยกันอาจไม่น่าเชื่อถือ หากกล่าวลอย ๆ โดยไม่มีหลักประกันใด ๆ ดังนั้น การสาบานจึงเป็นหลักค้ำประกันความจริง และความซื่อสัตย์ การสาบานจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่กระทำกันมาช้านาน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นต่อกันมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการเตือนใจผู้สาบานเองให้รักษาสัญญา และขูให้เกรงกลัวการลงโทษของการผิดคำสาบานด้วย

1.5 การแสดงอิทธิฤทธิ์

การแสดงอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจวิเศษเหนือธรรมชาติมักพบในวรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดงที่ตัวละครสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติได้ ชื่อน่าสังเกตคือแม้ว่า การแสดงอิทธิฤทธิ์ไม่ได้จำเป็นต้องกล่าวถึงการอธิษฐานทุกครั้ง แต่มีหลายครั้งที่ตัวละครต้องตั้งจิตมั่นเพื่อที่จะแสดงฤทธิ์ออกมา และมักเกิดจากการบำเพ็ญเพียรภาวนาหรือระลึกถึงบุญบารมี อาจเป็นบุญบารมีของตนเองหรือของบุคคลผู้เป็นที่เคารพรักก็ได้ เพื่อเป็นพลังในการแสดงอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ๆ เช่น

ลักษณะวงศ์ ลักษณะวงศ์เดินทางถึงเมืองมยุรา และอธิษฐานถึงคุณฤๅษี ก่อนใช้อิทธิฤทธิ์ด้วยวิชาที่เล่าเรียนมาเสกให้ม้าเหลือตัวเล็กเท่าแมลงวันเพื่อซ่อนเก็บไว้ และเสกพระขรรค์ให้กลายเป็นไม้เท้า จากนั้น แต่งกายปลอมเป็นฤๅษี เพื่อเข้าเมืองไปช่วยมารดาที่ถูกยักษ์วิรุณมาศจับตัวไว้

เข้าหุตร่มพระไตรใบเสบัต

เสกพญาม้าทรงได้สามที

เอาซ่อนสอดขอดชายพระภูษิต

เป็นไม้เท้าดาวบสปรากภูครัน

หน่อกระษัตริย์อธิษฐานถึงฤๅษี

รูปพาซีเล็กเท่าแมลงวัน

แล้วทรงฤทธิ์เสกศรพระแสงขรรค์

แล้วผูกพันโพกเกล้าเป็นโยคี

(สุนทรภู่, 2558, น. 65)

บทละครในเรื่องดาหลัง ฉบับรัชกาลที่ 1 ดาหลังลอบเข้าหานางบุษบาแก้วโละในห้องบรรทม โดยระลึกถึงอำนาจแห่งองค์ปะตาระกาหลา เทวดาผู้ปกป้องคุ้มครองวงศ์เทวัญ เพื่อที่ตนจะใช้อิทธิฤทธิ์ในการล่องหนเข้าไปสู่สมกับนางในวัง แสดงให้เห็นการขออำนาจขององค์ปะตาระกาหลา และการตั้งจิตมั่นของดาหลังให้มีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติได้

เทเวศซึ่งเป็นบรมวงศ์	คือองค์ประตาระกาหลา
ขอพระเดชปกเกล้าตา	หลานจะเข้าไปหาเยวามาลย์
ขอบังเนตรนัยนาคลาไคล	เข้าไปจนถึงวังสถาน
ได้สู่สมชมสร้อยสุมาลย์	ให้สำราญตั้งใจจินดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2499, น. 288-289)

1.6 การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย

“การอธิษฐาน” อีกรูปแบบหนึ่งที่พบคือ การปฏิญาณตั้งมั่นในกระทำให้บางสิ่งบางอย่างเพื่อบรรลุเป้าหมายเชิงโลกียะ มีลักษณะบางประการคล้ายกับการสาบาน แต่ไม่ได้มีการกำหนดโทษเหมือนการผิดคำสาบาน และเน้นที่ภารกิจ และเจตนาธรรม เพื่อบรรลุจุดหมายในทางโลกด้วยความมุ่งมั่น โดยมากมักใช้กับเป้าหมายที่ต้องทำต่อเนื่องหรือใช้เวลานานกว่าจะประสบผลสำเร็จ เป้าหมายเชิงโลกียะที่พบบ่อยมักเป็นการตั้งปณิธานเพื่อรับใช้หรือแสดงความจงรักภักดีต่อบุคคลที่เคารพรัก เช่น ภรรยาตั้งมั่นจะซื่อสัตย์ดูแลสามีไปตลอดชีวิต ข้าราชการบริพารตั้งมั่นจะรับใช้กษัตริย์ไปทุกภพชาติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กลบทสิริวิบุลยกิจ นางศิริมดีขอตั้งปณิธานจะรับใช้พระสวามีไปจนสิ้นชีวิต และจนกว่าจะถึงนิพพาน

อันชาตินี้มีละพระงามโฉม จนสุดโสมสังขารอาสัจญ์ ขอเปนบาทบริจากว่าชีวิตไม่จากกันตราบเท่าเข้านิพพาน

(กลบทสิริวิบุลยกิจติชาตก, 2457, น. 31)

นอกจากนั้น นางศิริมดียังตั้งปณิธานจะตามเสด็จไปรับใช้พระสวามีในป่า

ขอปฏิญาณต่อองค์ทรงธรรมพลัน ว่าข้าบาทนาฏนึ่งป้องกายหมาย จะบากบ้าย
เข้าในไพรวันสัณห์ เทียวเก็บผลไม้สุกทุกพรรณอัน **อภิวันท์ประนินบัติภัสตามาจนชีพลับ**
ดับล่วงดวงจิตรสนิท สงบจิตรแจ้งอรรถสัจจาหา พระองค์จงสุชีทิวารา อยู่วิสสมาอาศรม
 ชมถนนานาน

(กลบทสิริวิบุลยกิจติชาตก, 2457, น. 35-36)

นิราศภูเขาทอง สุนทรภู่อธิษฐานขอเป็นข้ารับใช้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปทุกภพทุกชาติ ขณะนั้นพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว แต่สุนทรภู่ยังมีความผูกพัน จงรักภักดี และต้องการมีพระองค์เป็นที่พึ่งพาของชีวิตสืบไป

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ
 แม้นกำเนิดเกิดชาติใดใด

ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
 ขอให้ได้เป็นข้าฝ่ารัฐ

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 151)

2. อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกุตระ

“ผลเชิงโลกุตระ” หมายถึง เป้าหมายที่อยู่เหนือโลกหรือพ้นโลกียวิสัย มุ่งเน้นถึงความปรารถนาในระดับสูงกว่าโลกียะ หรือในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “นิพพาน” หรือภาวะแห่งการหลุดพ้นจากไตรภุมิ จากการศึกษาพบว่า “การอธิษฐาน” เพื่อผลเชิงโลกุตระปรากฏในวรรณคดีน้อยกว่าแบบให้ผลเชิงโลกียะมาก และส่วนใหญ่พบในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องที่มีเค้าโครงมาจากนิทานชาดก เรื่องเล่าทางศาสนา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปสักการะศาสนสถาน เรื่องบันทึกเหตุการณ์สร้างพระอาราม เป็นต้น กล่าวโดยภาพรวมได้ว่า กวีผู้สร้างสรรค์ผลงานได้ยกเนื้อหาความคิดทางศาสนาด้วยแรงศรัทธา และความปรารถนาในการไปสู่เป้าหมายสูงสุดทางศาสนา หรือการหลุดพ้นจากวิภวสังสาร

2.1 การขอพร

การขอพรเชิงโลกุตระมีลักษณะคล้ายคลึงกับการขอพรเชิงโลกียะ แต่เป้าหมายของสิ่งที่ขอนั้นสูงกว่า และเป็นไปได้อย่างกว้างมาก เพราะการจะไปถึงนิพพานหรือการหลุดพ้นได้ ต้องอาศัยการบำเพ็ญเพียร และการสั่งสมบุญบารมีจนกว่าจะสิ้นกิเลส อย่างไรก็ตาม คนไทยสมัยก่อนที่มีศรัทธาในศาสนาย่อมปรารถนาการหลุดพ้นจากอภิสวักขิเลสอันเป็นมูลแห่งความทุกข์ทั้งปวงในโลก นั่นคือเป้าหมายสูงสุดในอุดมคติ

1) คำศัพท์ที่พบบ่อยในการขอพร

“นิพพาน/นฤพาน” แปลว่า การดับสนิทแห่งกิเลส และกองทุกข์ เป็นภาวะแห่งความหลุดพ้น และเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา กวี และตัวละครมักปรารถนาถึงนิพพานด้วยความคิดว่า ยังต้องอาศัยเวลาอีกยาวนานหรือหลายภพชาติกว่าที่จะสั่งสมบุญจนไปถึงนิพพานได้ พบในสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กวีอยากขอตามไปอยู่กับคนรักทุกภพทุกชาติ
 จนกว่าจะถึงนิพพาน

ถ้าดับชีวิตไปสวรรค์ชั้นใดไหน
ทุกมหันต์มทรณพเอนกนาน

ขอตามไปร่วมทิพย์พิมานสมาน
จนสู่สถานที่สถิตย์นิพพานเมือง
(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, 2554, น. 245)

บุญโณวาทคำฉันท์ ปณิธานของผู้แต่งคือหวังให้ผลบุญกุศลนำไปสู่การเข้าถึง
นิพพาน

มรณังจงเสวย
ผลเดชจงดวัล-

สุขสวัสดิเมืองสวรรค์
ลนิวัดนฤพาน ฯ
(สุธีรา สัตยพันธ์, 2556, น. 46)

“โมกข์/คิวิโมกข์” แปลว่า นิพพาน พบในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์
นิราศพระประธม สุนทรภู่ปรารภในนิพพานเพราะได้กล่าวว่าเป็นจุด “สิ้นสุด”
แห่งความทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิด

กว่าจะถึงซึ่งมหาคิวิโมกข์
เสวยสวัสดิ์ชัชวาลนานอนันต์

เปนสิ้นโศกสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
เหลือจะนับกับกัลป์พุทธันดร
(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 374)

“วิมุตติ” แปลว่า ความหลุดพ้น หมายถึง นิพพาน พบในสมัยอยุธยา ธนบุรี
และรัตนโกสินทร์

นิราศวัดเจ้าฟ้า หนูพัดขอพรพระพุทธรูปฎิมาให้ได้ไปนิพพาน อย่างไรก็ตาม
เชื่อกันว่าเรื่องนี้สุนทรภู่แต่ง โดยเขียนในนามหนูพัด

แม้รักใคร่ให้คนนั้นกรุณา
ขอรู้ทำคำแปลแก้วิมุตติ

ชนมายืนเท่าเขาพระเมรุ
เหมือนพระพุทธรูปชามหาเถร
(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 172-173)

“อสังขตธรรม” แปลว่า สิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึง นิพพาน พบในสมัย
อยุธยา และรัตนโกสินทร์

อนิรุทธคำฉันท์ กวีขอบุญกุศลช่วยดลบันดาลให้ได้บรรลุนิพพาน

ของจอุปถัมภก

การซึ่งอันปราถนา

อสังขัตยธรรมา

จงตรัสแจ่มโนใน

(เสื่อโคคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์, 2522, น. 55)

พระสุธนคำฉันท์ กวีขอให้เข้าถึงอสังขัตยธรรมหรือนิพพาน

ขอข้าผู้เพียรรำพึง

ไปยังทันถึง

อสังขัตยธรรมา

จงเปนปัจฉัยอนา

คตปราชปรีชา

ธรรรมปิฎกสพสกล

(พระยาอิศรานูภาพ (อัน), 2470, น. 229)

2) ประเภทของการขอพร

ขอให้บรรลุนิพพาน การขอให้บรรลุนิพพานเป็นการขอพรที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องบุญกรรม และการสั่งสมบารมีซึ่งใช้เวลายาวนาน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของพระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) และเหล่าอัครสาวกที่บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ล้วนแล้วแต่ต้องสั่งสมบุญบารมีมาหลายภพชาติ จนกว่าจะถึงพร้อมที่จะไปสู่การหลุดพ้น ดังนั้น มนุษย์ทั่วไปจึงมองว่านิพพานเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ในเชิงอุดมคติที่อาจจะต้องอาศัยเวลายาวนาน และอาจสำเร็จได้ในชาติภพต่อ ๆ ไป ส่วนในชาติปัจจุบัน ทำได้เพียงขอพรหรือทำบุญเพื่อแสดงความหวังถึงนิพพานในภายภาคหน้า ซึ่งอาจเป็นการไปสู่นิพพานของตนเองหรือบุคคลอื่นที่เชื่อว่ามีบุญบารมีถึงพร้อม เช่น พระมหากษัตริย์ที่กวีเชื่อว่ามีบุญบารมีดังพระโพธิสัตว์ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของศาสนา และพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี

โคลงชะลอพระพุทธไสยาสวัตป่าโมกข์ กวีขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในองค์กษัตริย์ทรงเข้าถึงแก่นพระธรรมหรือสัจธรรม อันหมายถึงการตรัสรู้ และบรรลุนิพพานนั่นเอง

ขอพรพระสมาธิน้ำ	ในสาร
สมาบัติชัทธิญาณการ	แก่นแก้ว
ขอจงองค์บตีบาล	ภูวโลกย์
ให้ได้อำมฤตยเนื้อ	เนื่องน้ำไถยธรรม
ขอพระพุทธรูปเรื่อง	รำพึง
ตริกไตรในเทวดิงษ์	ถ่องถ้วน
ขอจงทรงศักดิ์คำนี้	ในน่าน
เสลยสลตัจธรรมล้วน	เลศเนื้อในผล

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2513, น. 16)

ขอให้ได้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล เป้าหมายที่สูงกว่าการบรรลุนิพพานคือ การได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระพุทธรเจ้าที่เผยแผ่ศาสนาเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้ข้ามพ้นห้วงทุกข์ไปด้วย แตกต่างจากพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระพุทธรเจ้าที่ตรัสรู้แต่ไม่ได้เผยแผ่ศาสนา โดยกวีมักใช้คำว่า การบรรลุ “สัมมาสัมโพธิญาณ” หรือญาณแห่งการตรัสรู้ อาจขอพรให้ตนเอง หรือขอให้บุคคลอื่นที่เชื่อว่ามีบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับการขอพรให้บรรลุนิพพาน แต่การขอให้พระพุทธรเจ้านี้เป็นเป้าหมายที่อยู่ในระดับสูงยิ่งกว่า เพราะต้องใช้เวลาบำเพ็ญเพียรสั่งสมบุญบารมีนานกว่า

กลบทสิริวิบูลกิติ ผู้แต่งมีปณิธานที่จะละกิเลส และบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล

ข้าประสงค์ จงสำเร็จ เสร็จเปนพระ ละกิเลส, เฉทประหามัน ผถาญราคิน สิ้นโทสั้ง ทังโมหันธ์, ปันกองบาศ ปราบโลกะ ละทัญญู วิจิกิจฉ์, จิตรประเจิต เป็ดห้องแก้ว ผัวนิพพาน ญาณสัพพัญญู, ปัญญาธิกะ ชนะแก่มาร การปราถนา **ข้าจงประสลิทธ์, คิตจงประสาท มาตจงสำเร็จ เสร็จแกโพธิญาณ ในชาติอวสาน ดังจิตระคิตมี**

(กลบทสิริวิบูลกิตติชาตค, 2457, น. 4-5)

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กวีขอพรให้พระเจ้าตากสินได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แสดงให้เห็นแนวความคิดการเชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับคุณสมบัตินี้แห่งพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล

71 ขอพรพระพุทธเรื่อง	สัพัญญู
จงแผ่พระเดชขุ	ปิ่นเกล้า
ตราบเสด็จโพธิญาณตรู	ตราโลก
ตัดเศจปัญจขันธเข้า	ลู่ห้องนฤพาน ฯ
72 ขอพรธรรมเจ้าช่วย	ผุขุมธรรม
แปดหมื่นสี่ธรรมขันธ	ช่องซี่
พระไตรปิฎกปล้น	สิงสู่ พระนา
ให้พระปัญญาณี	ตรัสรู้ถ่องถวิล ฯ

(นายสวนมหาดเล็ก, 2471, น. 18-19)

ขอให้ได้เข้าเฝ้าพระศรีอาริยมตไตรย การขอพรเชิงโลกุตระอีกข้อหนึ่งทีแสดง ความมุ่งหวังในอนาคตคือการได้พบพระศรีอาริยมตไตรยซึ่งเชื่อว่าจะมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์ถัดไปในอนาคตกาล แสดงให้เห็นความปรารถนาทีได้สดับฟังธรรมคำสอนจากพระพุทธเจ้า โดยตรง และมีความหวังทีจะได้บรรลุนิพพานได้ง่ายขึ้น ดังนั้น ยุคของพระศรีอาริย์จึงเป็นอีกหนึ่ง ดินแดนในอุดมคติทีเป็นความหวังต่อการมีชีวิตทีดีกว่า

พระมาลัยคำหลวง กวีอริษฐานขอให้ได้เกิดเป็นบุรุษในอนาคตกาล และได้ เข้าเฝ้าพระศรีอาริยมตไตรย เพื่ออุปสมบทได้เป็นพระอรหันต์ และเข้าถึงพระนิพพาน

เดชะกุศลมูลนี้ไซ้รั้งพบพระเมตไตรยวรนารถ อย่าแคล้วคลาศบาทบพ จงเกิด ในบงกชบริสุทธ์จึงเป็นบุรุษโดยอิทธิ ได้เอหิสิทธิบรรพชา เฉพาะพักตราวิมลพรรณ แห่งบรมธรรมพระเมตไตรย ได้ธรรมพิสมัยเสรีจอรรถ จทรงอรหัตสำเร็จแล้วจงเสด็จ นฤพาน เมื่ออวสานนั้นไซ้รู้ ประณินี้จึงได้ ดุจน้ำใจปอง ฯ

(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, 2554, น. 232)

2.2 การเสี่ยงทาย

การเสี่ยงทายส่วนใหญทีพบในวรรณคดีเป็นการเสี่ยงทายเพื่อผลเชิงโลกียะดังทีได้ กล่าวแล้วในหัวข้อก่อน อย่างไรก็ตาม การเสี่ยงทายเชิงโลกุตระก็มีบ้าง เช่น ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา กล่าวถึงพุทธประวัติตอนที่พระโพธิสัตว์เสี่ยงทายว่าจะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณหรือไม่ ลักษณะที พบในการเสี่ยงทายนี้มักจะเป็นรูปแบบทีเกิดขึ้นได้ยากกว่าการเสี่ยงทายเชิงโลกียะ เช่น หากได้ตรัสรู้ ขอให้พระเศกกับผ้าโพกทีโยนขึ้นฟ้าไม่ตกลงมา หรือขอให้ถาดลอยทวนกระแส น้ำซึ่งถึถึว่าเกิดขึ้นได้ยาก

ยิ่ง ดังนั้น การเสี่ยงทายในลักษณะนี้จะช่วยชี้บ่งชี้ให้เห็นถึงบุญบารมี และความมุ่งมั่นของผู้ที่จะบรรลุถึงเป้าหมายเชิงโลกุตรจะได้เป็นอย่างดี รายละเอียดดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระปฐมสมโพธิกถา มหาภิกขุขมนปริวรรต ปริเฉทที่ 6 ตอนพระองค์เสด็จออกผนวช ได้ขว้างพระเกศา และผ้าโพกขึ้นบนอากาศ และอธิษฐานเสี่ยงทายว่าหากได้ตรัสรู้ ขอให้ยังลอยค้างอยู่ไม่ตกลง และพระเกศากับผ้าโพกก็ลอยอยู่เช่นนั้นตามคำอธิษฐาน

... ทรงจับพระจุฬาโมลีขว้างขึ้นไปบนอากาศทรงพระอธิษฐานว่า ถ้าอาตมาจะได้ตรัสแก่พระบรมมาภิสมโพธิญาณโดยแท้แล้ว ขอจงจุฬาโมลีนี้ตั้งอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลง ผิดว่ามีได้ลุสมประสงค์จงตกลงมายังสุธาภาคย์ และพระจุฬาโมลีกับพระภูษาพันโพกพระเศียรนั้นก็ประดิษฐานลอยอยู่บนอากาศสูงประมาณโยชน์หนึ่งจึงสมเด็จ อามรินทราธิราชก็นำมาซึ่งผอบแก้วอันมีสีฐานสูงใหญ่ได้โยชน์หนึ่งตั้งบนพระเศียรรองรับซึ่งเวฐนพัตราแลพระจุฬาโมลี อันมีพรรณงามเป็นแสงดุจปีกแมลงทับทองอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์อันแล้วด้วยแก้วอินทนิลสูงประมาณ 4 โยชน์ในดาวดึงส์เทวโลก ...

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2558, น. 70)

นอกจากนั้น พุทธบูชาปริวรรต ปริเฉทที่ 8 พระองค์ยังได้เสี่ยงทายโดยลอยถาดข้าวมธุปายาสในแม่น้ำเนรัญชรา และอธิษฐานว่า หากได้ตรัสรู้ ขอให้ถาดลอยทวนกระแสแม่น้ำขึ้นไป แต่ถ้าหากไม่สำเร็จ ก็ขอให้ลอยไปตามน้ำ ซึ่งถือว่าเกิดได้ยากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับความเสี่ยงน้ำในลิลิตพระลอที่แม่น้ำกาหลง เพราะพระลอเสี่ยงว่าหากข้ามแม่น้ำไปเมืองสรองแล้วรอดชีวิตกลับมา ขอให้ น้ำไหลไปเป็นปกติ แต่หากต้องตายขอให้ น้ำไหลวน ดังนั้น การเสี่ยงทายของพระลอจึงเป็นการกำหนดผลที่เกิดขึ้นได้ง่ายกว่าหรือเข้าข้างตนเองมากกว่านั่นเอง

ถ้าอาตมาจะได้ตรัสเปนพระบรมโลกนารถ ขอให้ถาดนี้จงเลื่อนลอยทวนกระแสแม่น้ำขึ้นไป แม้วามีได้สำเร็จประสงค์ก็จงลอยล่องลงไปตามกระแสชลไหล แล้วก็ทรงลอยถาดลงในอุทกะธารา ขณะนั้นอันว่าถาดทองเหมือนดังมีเจตนาจะแสดงซึ่งนิमितแก่พระโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสแก่พระสัมพัญญุตญาณ ก็บันดาลดุจสุวรรณวิหคหงษ์ลงเล่นสินธุวาริ เลื่อนลอยทวนกระแสชลนทีขึ้นไปไกลประมาณ 80 ศอก ถึงที่วนแห่งหนึ่งก็จมลงตรงเบื้องบนภพพิมานแห่งพระยาภาวนาคราช ...

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2558, น. 87)

2.3 การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย

การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมายแตกต่างจากการวิงวอนขอพรเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการกำหนดความมุ่งมั่นแน่วแน่ลงไปที “การกระทำ” เพื่อไปให้ถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ แต่เมื่อเป้าหมายที่ปรารถนาเป็นเป้าหมายเชิงโลกุตรระอันทำได้ยากยิ่ง ก็ยิ่งต้องใช้เวลา และอาศัยความมุ่งมั่นยิ่งขึ้นไปกว่า เป้าหมายเชิงโลกียะดังที่กล่าวไปแล้ว เช่น พระเวสสันดรกระทำบุตธานเพื่อยังผลในภายหน้าที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในข้อนี้แตกต่างจากการขอพรเพื่อบรรลุโลกุตรธรรมเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องเคยกระทำบางสิ่งบางอย่างเพื่อให้เกิดผลเชิงกุศลหรือการบำเพ็ญเพียรเป็นเวลายาวนานเพื่อสั่งสมบารมี จึงจะเป็นปัจจัยในการนำพาไปสู่เป้าหมายเชิงโลกุตรระอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้

กาพย์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร ชุชกขอให้พระเวสสันดรยินดีด้วยศรัทธาในบุตธานบารมีเพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

**จงทรงพระโสมนัสเปรมปรีดีปราโมทย์ ที่หมายจะโปรดประชาชนให้พ้นสงสารไภย
ภาคณา เพราะพระน้อย ๆ หนอนราราจทั้งสองศรี จงยกยอดพระบารมีมิ่ง มกุฎทานเกิด
ทูลกระหม่อม ให้พร้อมด้วยพระราชศรัทธา พระราชทานสองเสน่หาให้แก่ข้าทชี
ในกาลครั้งนี้เกิด**

(กาพย์กุมารบรรพ, 2459, น. 19)

แนวคิดหลักในการบำเพ็ญบุตธานคือการสละความรักส่วนบุคคลเสีย ดังที่พระเวสสันดรตรัสแก่ชูชกว่ารักในพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักในพระโอรสธิดา

**อันพระชालีกัณหา จะเปนลูกชู้ข้าซึ่งขังมิชอบใจ จึงยกให้แก่ท่านหาได้ ดังดวงชีวิต
รจิตรใจไฉนนา แต่เรารักพระสัพพัญญูญาณยิ่งกว่าพระยอตรีภยสงสาร ถึงแสนส่วนหมื่น
ประมาณมิเทียบเท่าเปนเที่ยงแท้ อิทิ ทานัน อันทานนี้จึงเปนกระแสบานิสงส์สั่งให้เสร็จ
ซึ่งสรรเพ็ชดาญาณ ในอนาคตกาลอย่าเกินกำหนด**

(กาพย์กุมารบรรพ, 2459, น. 38-39)

พระสุธนคำฉันท์ ตอนทำเรื่อง ท้าวทুমวงศ์โปรดให้พระสุธนเข้าเฝ้า และทดสอบโดยให้พระสุธนแผลงศรผ่านเครื่องกีดขวางต่าง ๆ ให้เข้าเป้าซึ่งอยู่ในสุด พระสุธนสามารถทำได้สำเร็จด้วยอำนาจแห่งการอธิษฐานถึงการเป็นพระโพธิสัตว์ที่ตั้งมั่นจะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในอนาคตกาล

ด้วยเดชอธิฐานพระตน	จักเปนทศพล
บพิตรพิงตาลแสดง	
จักปล่อยฝูงสัตว์จากแปลง	สงสารด้วยแรง
การณนั้นเปนมูล	
จึงหน่อวรพุทธางกูร	บันดาลมาถู
ภินหารให้อัจจรรย	

(พระยาอิศรานภาพ (อัน), 2470, น. 194)

สรุปได้ว่า “การอธิษฐาน” มุ่งไปสู่ผลในหลากหลายระดับ ทั้งระดับโลกียะ อันเป็นเป้าหมายในชีวิตปุถุชน และระดับโลกุตระ อันเป็นเป้าหมายระดับสูงสุดทางศาสนา “การอธิษฐาน” กระทำด้วยความตระหนักในความเชื่อถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบันดาล โดยมีวิธีการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการวิงวอนขอพร การเสี่ยงทายหรือทำนายหาคำตอบ การทำสัญญา การแลกเปลี่ยน เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการ การขอให้ลงโทษคนกระทำผิดหรือผิดคำสาบาน และการตั้งมั่นเพื่อไปสู่การบรรลุเป้าหมาย แม้ว่าการไปถึงเป้าหมายที่ปรารถนาจะมีลักษณะแตกต่างกันตามความคิด และความเชื่อของแต่ละบุคคล แต่สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนา และความมุ่งมั่นของบุคคล ในการไปสู่เป้าหมายของชีวิตตนเอง รวมถึงเป้าหมายของบุคคลอื่นที่ตนเองมีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเป้าหมายที่มีส่วนสำคัญต่อชีวิตหรืออยู่ในระดับสูงขึ้นไป บุคคลย่อมคิดค้นหาวิธีในการที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการด้วย “การอธิษฐาน” ในลักษณะที่ซับซ้อนขึ้น และทำได้ยากขึ้นตามลำดับ

ลักษณะของ “การอธิษฐาน” ที่กล่าวไปข้างต้นนั้น สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องอนุภาค (motif) โดยเฉพาะที่พบในวรรณคดีประเภทนิทานและวรรณคดีการแสดง ซึ่งช่วยให้เห็นกระบวนการสร้าง “การอธิษฐาน” ให้มีลักษณะโดดเด่น เป็นที่จดจำ และ “ไม่ธรรมดา” ตัวอย่างเช่น บทละครในเรื่องอิเหนา ท้าวดาหาจัดพิธีบนบานและบวงสรวงขอลูกชายจากเทพารักษ์หลักเมือง จากนั้นไม่นานประไพหม่อมสุหราก็ตั้งครรภ์สี่ยะตรา ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้านของ Stith Thomson T513 conception from wish เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ตรงหรือใกล้เคียงกับดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน อยู่ 3 หมวด ได้แก่ หมวด D ความวิเศษ (Magic) เช่น บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานผูกผมทศกัณฐ์เข้ากับผมนางมณโฑ และสาปว่าให้หลุดต่อเมื่อนางมณโฑตบศีรษะทศกัณฐ์สามครั้ง เป็นต้น, หมวด H การทดสอบ (Tests) เช่น การเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความจริงในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการดำน้ำพิสูจน์คดีของขุนช้างและพลายงาม และ หมวด Q รางวัลและการลงโทษ (Rewards and Punishments) เช่น การลงโทษด้วยการสาปในอิศราษคำฉันท์ พระอิศวรสาปท้าวอิศราษจากชายให้กลายเป็นหญิงเพราะล่วงล้ำอาณาเขตต้องห้าม เป็นต้น

บทบาท และความสำคัญของ “การอธิษฐาน”

“การอธิษฐาน” เป็นองค์ประกอบหนึ่งในวรรณคดีหลากหลายประเภทที่พบได้ว่ามีบทบาทและความสำคัญตามแนวทางการศึกษาคติชนคติทั้ง 3 มิติ ได้แก่ มิติปัจเจกบุคคล มิติสังคม และวัฒนธรรม และมิติเหนือโลก โดยรวมแล้ว “การอธิษฐาน” มีความสำคัญที่มีบทบาทในการฉายแสงความปรารถนาอันแรงกล้าอย่างใดอย่างหนึ่ง อีกทั้งเป็นวิธีการจัดการความหวาดกลัว และช่วยเสริมกำลังในชีวิต และจิตใจ ซึ่งวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

1. ความสำคัญในมิติปัจเจกบุคคล

“การอธิษฐาน” มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่ผลักดันให้แต่ละบุคคลกระทำกิจของตนให้สำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ โดยเฉพาะในแง่ของ “ความรู้สึก” ที่มีส่วนสำคัญในการเริ่มต้น และระหว่างการเดินทางไปยังจุดหมายปลายทางได้สำเร็จอย่างมีความหวัง มั่นคง และปลอดภัย สามารถแบ่งได้ดังนี้

1.1 การสร้างขวัญกำลังใจ

“การอธิษฐาน” ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือบุญบารมีคุ้มครองหรือดลบันดาลให้ผ่านพ้นอุปสรรคปัญหา ถือเป็นภาระหน้าที่ที่พึงทางใจที่สำคัญของกวี และตัวละคร โดยเฉพาะเมื่อต้องปฏิบัติภารกิจที่สำคัญ หรือเผชิญเหตุการณ์ที่อาจเสี่ยงอันตราย เช่น การออกเดินทาง การออกรบ เป็นต้น การระลึกถึงสิ่งที่เคารพบูชาหรืออำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อให้ตนปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จลุล่วง และรอดพ้นภัยอันตรายจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง และกล่าวได้ว่า “การอธิษฐาน” ช่วยสร้างขวัญกำลังใจ หรือแรงฮึกเหิมในการไปให้ถึงเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือวรรณคดีนิราศเพราะมักเกี่ยวข้องกับ การเดินทาง ซึ่งทำให้เกิดการพลัดพราก และเสี่ยงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการเดินทาง ทั้งการสัญจรทางบก และทางน้ำ จุดประสงค์ของการเดินทางพบว่ามักเกี่ยวข้องกับศรัทธาทางศาสนา หรือการปฏิบัติภารกิจของราชสำนัก ตัวอย่างวรรณคดีนิราศที่มีจุดมุ่งหมายไปสักการะรอยพระพุทธรูปหรือศาสนสถานอันเป็นที่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชน เช่น *โคลงนิราศพระบาท* *โคลงนิราศทริภุชชัย* *กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก* หรือวรรณคดีที่เกี่ยวกับการปฏิบัติภารกิจของราชสำนัก เช่น *โคลงนิราศนครสวรรค์* *นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน* ซึ่งช่วยขับเน้นให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ อยากรู้ก็ดี วรรณคดีประเภทนิทาน และวรรณคดีการแสดงหลายเรื่องประกอบด้วยการออกเดินทางผจญภัยต่อสู้กับภัยอันตรายต่าง ๆ ก็พบ “การอธิษฐาน” เพื่อสร้างขวัญกำลังใจในลักษณะเดียวกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ในสมัยธนบุรี ระหว่างที่กวีกำลังเดินทางด้วยเรือสำเภาไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีนที่กรุงปักกิ่งตามพระบรมราชโองการของพระเจ้าตากสิน กวีอธิษฐานขออำนาจบุญบารมีของพระเจ้าตากสินที่เชื่อว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ช่วยบันดาลให้ตนเดินทางปลอดภัย ให้ลมพัดเรือสำเภาตรงไปยังจุดหมาย ปลอดภัยจากสัตว์ร้าย และอันตรายทั้งปวง ตลอดจนสามารถเดินทางกลับได้อย่างปลอดภัย

สุดคิดจึงอุทิศถึงพระบาท	แล้วยกกรอภิวาทเหนือเกศี
ขอเดชตะบะบุญพระบารมี	จะแทนที่วรพุทธโพธิญาณ
กับอนึ่งซึ่งพระองค์ได้ทรงศีล	อันผ่องภิญโญยอดพระกรรมฐาน
มาช่วยป้องลมขัดอย่าพัดตราน	ขอบันดาลลมส่งให้ตรงไป
อนึ่งเขาในชลามัจฉาชาติ	ทั้งปีศาจพวกพรากอย่างรายใกล้
ให้ปลอดภัยสารพัดกำจัดภัย	จำเรณูชัยขมชื่นจนคืนมา
ครั้นสิ้นคำบรรยายพระพายพัด	พอกำดัดส่งท้ายก็ย้ายหา
ได้เห็นเหตุในพระเดชเดชา	ก็เล่นไปได้ทวาทสวัน

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 53-54)

เพลงยาวนิราศไปปราบพม่าที่นครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 1 ระหว่างการเดินทาง กวีอธิษฐานขอให้เดินทางได้อย่างปลอดภัย รอดพ้นอันตรายที่อาจเกิดจากแรงลม และสัตว์ร้ายต่าง ๆ ขอให้เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพในลักษณะเดียวกับ นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน

เดชะสัตย์ขอให้เสร็จมโนนึก	จะเล่นลึกลมร้ายจงหลีกเลี้ยง
ทั้งคลื่นใหญ่ปลาร้ายอย่าใกล้เคียง	ให้ปล้นชื่นคืนเวียงโดยสัจจา

(อรสรา สายบัว, 2545, น. 22)

พระอภัยมณี ตอน 11 เรือท้าวสิลราช และนางสุวรรณมาลีถูกคลื่นซัดจนหลงเส้นทาง นายตันหนิงจึงทำพิธีเช่นสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งเทพเทวดา และภูตพรายกลางทะเลเพื่อขอให้ช่วยบอกทาง การจัดพิธีบูชาบวงสรวงเทพเทวดาขณะเดินทางบนเรือกลางทะเลนี้คงเป็นวิธีเดียวในยามคับขัน แสดงให้เห็นเด่นชัดถึงศรัทธาอันแรงกล้าต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการช่วยแก้ปัญหาอันร้ายแรง

ฝ่ายต้นหนคนประจำลำที่นั่ง	จึงแต่งตั้งโต๊ะใหญ่ใส่บายศรี
ทั้งเปิดไถ่กึ่งปลาบรรดามี	เหล้าอาหนิล้วนเข้มเต็มประดา
แล้วเชือดแพะแกะขว้างลงกลางน้ำ	พลีกรรมภูตพรายทั้งซ้ายขวา
พลาสมมุดิจุดรูปเทียนบูชา	รินสุราเช่นสรวงแล้วบวงบน
บังคมคัลวันทาเทพารักษ์	ซึ่งสำนักเกาะแก่งทุกแห่งหน
เทพเจ้าเขาขวางในกลางวน	อยู่สายชลขึ้นล่องท้องชล
ข้าแต่งตั้งสังเวศเคนค่านับ	เชิญมารับเครื่องมัจฉะมังสา
จะขอทางกลางทะเลกับเทวา	แล้วตีม้าล่อลั่นสนั่นดัง

(สุนทรภู่, 2558, น. 227)

“การอธิษฐาน” ระหว่างการเดินทางสะท้อนให้เห็นความรู้สึกหวาดกลัวต่อภัยธรรมชาติ และการเสี่ยงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากอุบัติเหตุหรืออุบัติเหตุต่าง ๆ อันเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ดังนั้น เมื่อได้อธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่เคารพเป็นสิ่งที่ช่วยให้จิตใจมีที่พึ่งพา และมีความหวังว่าจะเดินทางกลับได้โดยราบรื่นปลอดภัย นอกจากการเดินทางแล้ว การรบทัพจับศึกซึ่งถือเป็นการเสี่ยงภัยที่อาจเป็นอันตรายถึงชีวิต และยังเป็นการปกป้องอิสรภาพหรือเกียรติยศของตนเองอันสำคัญยิ่ง จึงมีการตั้งจิตถึงสิ่งที่เชื่อว่ามีอำนาจคุ้มครองดูแลดวงชะตาให้รอดพ้นจากศาสตราวุธของศัตรู และมีชัยชนะในการต่อสู้

บทละครนอกเรื่องควาวิ คาวีตั้งจิตอธิษฐานกับพระขรรค์ก่อนออกรบกับไวยทัตผู้เป็นหลานของนางคันธมาลี โดยระลึกถึงพระอาจารย์ผู้สอนวิชา คล้ายกับเป็นการไหว้ครู เพื่อเสริมพลังอำนาจให้กับพระขรรค์ที่ใช้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับศัตรูให้มีชัยชนะ

พระจึงตั้งจิตพิชฐาน	คิดถึงพระอาจารย์ณากล้า
ข้าจะแกว่งพระขรรค์อันศักดิ์	ขอให้เปนนโยธาออกต่อยุทธ์
เสียงพลาทางแกว่งพระขรรค์ไชย	เป็นผู้คนพลไพร่อดุลุด
ล้วนถือเครื่องศาสตราอาวุธ	เข้ารบรับสัประยุทธ์กับไพร่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, น. 491)

ลิลิตตะเลงพ่าย สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุลอยอยู่บนท้องฟ้าวนประทักษิณ 3 รอบ จึงทรงสักการะ และอธิษฐานขอให้พ้นภัยในการทำศึกกับฝ่ายพม่า และขอให้มิมีชัยชนะ เหตุการณ์นี้ช่วยสร้างความฮึกเหิมให้กับผู้อธิษฐานในการออกสู้รบเสี่ยงอันตรายเมื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปรากฏให้เห็นอย่างน่าอัศจรรย์

216 พระมีปีติตื่น	เต็มมาน
ประนตฺรณขสโมธาร	เทอดเกล้า
พระธรงอธิษฐาน	ขอเดช พระเอย
คัมแต่ข้าพระเจ้า	จักสู้ศึกเข็ญ ฯ
217 เปนศรีสวัสดิแต่ช้อย	ขอชัย
ขอชนะไฟรี	ทั่วทั้งง
ขอเปนธวัชไป	ปีกทับ เฉลอมนา
ขอพระเป็นฉัตรกั้ง	เกลื่อนร้อนผ่อนเขม ฯ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2549, น. 65)

1.2 การแสดงความรัก และความอาลัยอาวรณ์

ความรักหรือความเสน่หาเป็นความรู้สึกพื้นฐานอันเป็นที่ต้องการของมนุษย์ และเป็นเหตุแห่งความรู้สึกผูกพันกับบุคคลอื่นเป็นที่รัก “การอธิษฐาน” มีบทบาทในการตั้งความปรารถนาให้สมหวังในความรัก และสื่อถึงความอาลัยอาวรณ์เมื่อต้องพลัดพรากกัน สื่ออารมณ์อันแรงกล้า และระบายความอัดอั้นตันใจด้วยความทุกข์ที่เกิดจากความรัก มักพบในบทคร่ำครวญของกวีหรือตัวละครที่รำพึงถึงความทุกข์โศก และขอให้ตนเองได้สมหวังในความรัก ซึ่งอาจจะเป็นความสมหวังในชาติภพนี้รวมไปถึงความผูกพันจนถึงชาติภพหน้า

เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กวีพรรณนาถึงความรักที่ไม่สมหวังในชาตินี้ โดยสื่อเป็นนัยว่า หญิงที่ตนรักมีคู่ครองเป็นชายอื่นแล้ว ตนเองจึงอธิษฐานขออำนาจบุญกุศลที่เคยร่วมทำกัน มาช่วยส่งผลให้สมหวังในความรักในชาติภพต่อไป ไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิใดก็จะตามไปครองคู่กัน จนกว่าจะเข้าถึงนิพพาน สะท้อนให้เห็นถึงความทุกข์โศก และผิดหวังในชาติปัจจุบัน และความเชื่อกับความหวังในการมีชีวิตที่ดีกว่าในชาติต่อไป โดยเชื่อว่ามีบุญกุศลเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำพา และช่วยเปลี่ยนแปลงทุกอย่างให้ดีขึ้นได้

ถึงอยู่ใกล้ก็เหมือนไกลเพราะใช่คู่	มิได้ชุ่มฉ่ำประโลมขวัญ
เหนลลับบุญแล้วในเบื้องประจจุบัน	ขอหมายมั่นบุญเบื้องบูรพา
แม้บุญกุศลเราสองเคยร่วมสร้าง	ขอร่วมห้องอย่าได้ห่างแสนหา
เสี่ยงผลที่ได้เพิ่มบำเพ็ญมา	ขอร่วมชีวาร่วมวางชีวาวย
เกิดไหนขอให้ได้นอนมกัทร	ความรักอย่าได้ร้างอารมณ์สลาย
รักนุชอย่าได้สุดเสนห์คลาย	ขอสมหมายที่ข้ามมาตสมาทาน

(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์, 2554, น. 246-247)

พระอภัยมณี ตอน 14 หลังจากที่นางผีเสื้อสมุทรสิ้นชีวิต พระอภัยมณีก็คร่ำครวญถึงนางผีเสื้อ แม้ว่านางจะเป็นยักษ์แต่พระอภัยมณีก็ยังรัก และผูกพันกับนาง จึงขอให้ใครครองคู่กันในชาติหน้าโดยเกิดเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน และแสดงถึง “การอธิษฐาน” ด้วยความรัก และความอาลัยอาวรณ์โดยเชื่อว่ามีอนุภาพข้ามภพข้ามชาติ

ตั้งแต่นี้มีแต่จะแลลับ	จนสิ้นดับกาลาปาวสาน
จนม้วยดินสิ้นฟ้าแลบดาด	มิได้พานพบสมรเหมือนก่อนมา
พี่แบ่งบุญบรรพชิตอุทิศให้	เจ้าจงไปสู่สวรรค์ให้หรรษา
อันชาตินี้มีกรรมจำนิรา	เมื่อชาติหน้าขอให้พบประสบกัน
เป็นมนุษย์ครุฑาเทวาริราช	อย่ารู้ขาดเสนหาจนอาลัย
ให้สมวงศ์พงศ์ประยูรตระกูลกัน	อย่าต่างพันธุ์ผิดเพื่อนเหมือนเช่นนี้

(สุนทรภู่, 2558, น. 260)

1.3 การแสดงปณิธาน

การแต่งวรรณคดีเรื่องหนึ่งนับเป็นงานศิลปะที่ต้องใช้ความตั้งใจของผู้แต่งอันก่อปรด้วยความคิด และทักษะเฉพาะในการสร้างสรรค์ขึ้นให้เกิดความไพเราะ และมีคุณค่าทางวรรณศิลป์สามารถสื่อเจตจำนงผ่านการใช้ภาษาให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้ ดังนั้น วรรณคดีหลายเรื่องกวีจึงบอกถึงความคาดหวังถึงผลสัมฤทธิ์ของตนเองในรูปแบบ “การอธิษฐาน” ไว้ในบทขึ้นต้นหรือที่เรียกว่า “ประณามบท” หรือในบางเรื่องอาจกล่าวไว้ในตอนท้ายของเรื่อง เช่น ตั้งปณิธานขอให้กุศลจากการแต่งวรรณคดีนี้มนำไปสู่นิพพาน ขอให้วรรณคดีที่แต่งอยู่ในบรรณพิภพตลอดไป ขอให้บุญที่ได้จากการแต่งวรรณคดีเป็นปัจจัยที่นำมาซึ่งความสุขในทางโลก และทางธรรม

นอกจากนั้น ยังหมายรวมถึง การแสดงปณิธานแห่งชีวิตของตัวละครในเรื่องด้วย เช่น การตั้งปณิธานของตัวละครหญิงว่าจะรับใช้สามีไปชั่วชีวิต การตั้งปณิธานว่าจะบั้นขำรับใช้ของเจ้านาย การตั้งปณิธานจะครองคู่กับคนรักทุกชาติภพ เป็นต้น “การอธิษฐาน” จึงเป็นอนุภาคที่มีบทบาทในการเป็นพื้นที่สำหรับแสดงปณิธานหรือจุดมุ่งหมายอันสำคัญของกวีผู้แต่ง และการถ่ายทอดความคิดนั้นผ่านตัวละครได้เป็นอย่างดี

สมุทรวโรหิตคำฉันท์ ปณิธานของกวีคือขอให้วรรณคดีเรื่องนี้อยู่คู่โลกตลอดกาล

จกคังคังโลกอันตร

ธารธเรศอัมพร

รวิศคีแสงไชย

สฤษฎีสรรค์ฉันทพฤติอันไพ-

เราะเลิศสี่บไฟท

พอล้วนประมวญบริบูรณ ๖

(สมุทรวโรหิตคำฉันท์, 2529, น. 209)

หนังสือเรื่องนิตินิสารสาธก ของพระยาศรีสุนทรโวหาร ปณิธานในการแต่งคือ ขอให้เทศกัณฑ์สิทธิ์ช่วยอวยพร คัมภีร์องให้พ้นจากภยันตราย ขอได้พบทางสว่าง มีปัญญา สามารถแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ได้ไพเราะ

ขอนบไทยทวยเทพทุกสฐาน

เนาพิมานเมืองแมนแดนเขาขุน

จงส่องทิพย์ไฉนยนาด้วยการุญ

อวยอะคุณุ์พรพิพัฒน์กำจัดไทย

จะริเริ่มเรื่องอักษรเพนกลอนกาพย์

ขอได้ทราบราวทางสว่างไสว

ปรีชาเขาวนเคล้าคล่องว่องไว

ขอจงให้พริ้งเพราะเสนาะกลอน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2457, น. 4)

1.4 การกำหนดบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์

“การอธิษฐาน” มีความสำคัญในการกำหนดบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์ของบุคคล และตัวละครในวรรณคดี ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องกับ “การอธิษฐาน” ในลักษณะการสาปแช่ง-สาบาน เนื่องจากเป็นการสร้างพันธสัญญาให้เกิดขึ้นระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือระหว่างบุคคลกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวอย่างเช่น เทพสาปให้ผู้กระทำผิดต้องทำหน้าที่หรือภารกิจบางประการให้สำเร็จจนล่วงลูจจึงจะกลับมาคืนสถานะเดิมหรือพ้นโทษทัณฑ์ได้, การสาบานเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ที่ชัดเจน เช่น สาบานว่าจะเป็นผู้ชีวิต เป็นเพื่อนที่ไม่ทรยศหักหลัง เป็นพี่น้องร่วมสาบาน หรือเป็นข้ารับใช้ที่ซื่อสัตย์ เป็นต้น

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบุบรัชกาลที่ 1 มีเทวดา และนางฟ้าในสวรรค์หลายองค์ถูกลงโทษโดยการสาปลงมาเป็นยักษ์ รากษส อสุรกาย หรือหญิงสาวในป่า ให้เป็นส่วนหนึ่งของอุปสรรคระหว่างการเดินทางของพระราม แต่เคล็ดคลายภายหลังว่าตัวละครเหล่านี้ถูกสาปให้ทำหน้าที่ช่วยเหลือฝ่ายพระราม เมื่อช่วยเหลือแล้วก็จะพ้นคำสาป และกลับไปสวรรค์ดั้งเดิม เช่น ยักษ์กุมพลยักษ์ปักหลั่น นางเสารวี นางบุษมาลี นางวานริน หรือในกรณีอื่น เช่น นกสัมพาที พี่ชายของนกสดาญ เมื่อครั้งยังเยาว์วัยสดาญได้บินขึ้นไปจักรภพทรงของพระอาทิตย์ จนทำให้พระอาทิตย์พิโรธ และ

เปล่งแสงมาให้ชนหลุดร่วงไป แต่สัมพาที่ออกรับแทนจนไม่มีชนขึ้น และต้องชังอยู่ในถ้ำเหมตริรัน จนกว่าจะได้พบกับวานรทหารพระรามโห่ขึ้นสามที จึงจะพ้นคำสาป และชนก็จะกลับมางามดังเดิม เมื่อพ้นสาป สัมพาที่จึงพาหนุมาน องคต ชมพูพานขึ้นหลังเพื่อชี้ทางไปกรุงลงกา นอกจากนั้น ยังมีตอนที่ท้าวทศธรรับคำสัตย์นางไภยเกษีเอาไว้ที่จะให้ขอพรได้หนึ่งข้อ ต่อมานางขอให้พระพรตผู้เป็นโอรสของตนได้ขึ้นครองราชย์ก่อนพระราม จนเป็นเหตุให้พระรามต้องไปเดินป่า 14 ปี พระรามก็ยึดตามคำสัตย์ของบิดาจนต้องออกเดินทาง และเป็นปมเรื่องสำคัญที่ทำให้เกิดการผจญภัยทั้งหมดในเรื่องรามเกียรติ์

ยักษ์กุมพลผู้เคยเป็นเทพรับใช้พระอิศวรถูกสาปมาอยู่ในป่าให้มีกายครึ่งท่อนตราบ จนได้พบพระนารายณ์อวตารจึงจะพ้นคำสาป กุมพลช่วยบอกทางพระรามว่าทศกัณฐ์พานางสีดาไปกรุงลงกา จากนั้นพระรามจึงช่วยแผลงศรพราหมาศตรีให้สุรสีนชีวิตเพื่อพ้นคำสาป และกลับไปเป็นเทวดาดังเดิม

ทูลว่าข้าชื่อกุมพล	คนโปรดพระอิศวรเรื่องศรี
ลอบหยอกนางนิลมาลี	ซึ่งบำเรอเจ้าตรีโลกา
นางร้องอ้อฉลาก่าวโทษ	ทราบโสดพระบรมนาถา
กริ้วโกรธจับจักรขว้างมา	ต้องกายาขาดกึ่งตน
แล้วจึงสาปข้าให้ลำบาก	ทนยากอยู่ในป่าพนาสณห์
ต่อพบสมเด็จพระฤๅษพล	จึงให้พ้นคำสาปพระศุลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2, 2553, น. 8)

สามก๊ก ตอน 1 เล่าปี กวนอู เตียวหุย ทำพิธีร่วมสาบานเป็นพี่น้องกันในสวนดอกท้อ โดยจุดธูปเทียนบูชาพร้อมถวายเครื่องสังเวยต่อเทพเทวดา และขอให้เทพเป็น “ทิพย์พยาน” ว่าทั้งสามคนจะซื่อสัตย์ต่อกันเหมือนพี่น้องแท้ ๆ ซื่อสัตย์ต่อกันจนวันตาย หากใครคิดทรยศ ขอให้เทวดาเอาชีวิตเสีย เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างตัวละคร และการดำเนินเรื่องในแง่ที่กำหนดความสัมพันธ์ของตัวละครทั้งสามไว้ด้วยคำมั่นสัญญา

... ครั้นรุ่งขึ้นเตียวหุยจึงจัดม้าขาวกระบือดำแลธูปเทียนสิ่งของทั้งปวง แล้วชวนกันออกมายังสวนดอกท้อ จึงจุดธูปเทียนไหว้พระแลบูชาเทวดาแล้วจึงตั้งสัตย์สาบานต่อกันว่า ข้าพเจ้าเล่าปีกวนอูเตียวหุยทั้งสามคนนี้อยู่ต่างเมือง **วันนี้ได้มาพบกัน จะตั้งสัตย์สวบนเป็นพี่น้องร่วมท้องกันเปนน้ำใจเดียวซื่อสัตย์ต่อกันสืบไปจนวันตาย จะได้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุข** ถ้ามีภัยอันตรายสิ่งใดแลรบศึกเสียที่ ข้าพเจ้ามิได้ทั้ง

กัน จะแก้กันกว่าจะตายทั้งสาม แลความสัตย์นี้ข้าพเจ้าได้สาบาลต่อหน้าเทวดาทั้งปวง จงเพนทิพย์พยาน ถ้าสืบไปภายหน้าข้าพเจ้าทั้งสามมิได้ชื่อตรงต่อกัน ขอให้เทวดาสังหารผลาญชีวิตให้ประจักษ์แก่ตาโลก จึงเรียกเล่าปีเพนพีเอื้อย กวนอุเพนน้องกลางเตียวหุยเพนน้องสุด ...

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2559, น. 5)

การสาบานเป็นพี่น้องของบุคคลทั้งสามมีความสำคัญต่อการนำเสนอแนวคิดของเรื่องที่มีแก่นเรื่องความซื่อสัตย์ เช่น ตอนที่กวนอุถูกจับไปอยู่กับฝ่ายโจโฉผู้เป็นศัตรู แม้ว่าโจโฉจะหวานล่อมให้กวนอุแปรพักตร์มาเข้าร่วมกันตนด้วยการเอาอกเอาใจ และมอบของมีค่าให้มากมาย แต่กวนอุก็ยังซื่อสัตย์ในความเป็นพี่น้องกับเล่าปี และยึดมั่นในความตั้งใจที่จะซื่อสัตย์ต่อแผ่นดินจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต ในภายหลังกวนอุจึงได้รับการยกย่องเป็น “เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์” เป็นที่เคารพสรรเสริญมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ยกตัวอย่างตอนที่กวนอุไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายซุนกวน กวนอุก็ยังยืนยันที่จะยึดมั่นในคำสัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์ต่อเล่าปีผู้เป็นพี่น้องจนกระทั่งถูกประหารในที่สุด แสดงให้เห็นว่า การสาบานเป็นสิ่งที่ซบแน่นความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบต่อคำพูดของผู้อธิษฐานอันเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การยกย่องเป็นอย่างยิ่ง

กวนอุได้ฟังซุนกวนว่าดั่งนั้นก็โกรธนัก จึงด่าว่าอายเด็กน้อย ตัวกูหายอมเพนบำว มึงไม่ อนี่ก็ได้ถือน้ำพิพัฒน์สัจจาไว้ต่อเล่าปี จะช่วยเอาราชสมบัติให้เล่าปีอันเพนเชื้อพระวงศ์ ซึ่งจะอยู่ด้วยมึงอันเพนศัตรูราชสมบัตินั้นไม่อยู่แล้ว ครั่งนี้กูแพ้ความคิด มึง มึงจับตัวกูได้ อย่าพักพูดเกลี้ยกล่อมเลยให้ป่วยการปาก กูเพนชาติทหารจะกินเข้าแดงเพนสองเจ้านั้นหามิได้จะสู้ตาย

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2559, น. 633)

1.5 การสร้างอัตลักษณ์หรือลักษณะพิเศษให้เป็นที่จดจำ

“การอธิษฐาน” ยังมีบทบาทในการเป็นอนุภาคที่ช่วยสร้างตัวละครให้มีอัตลักษณ์หรือมีลักษณะพิเศษอันน่าสนใจ เป็นที่จดจำของผู้เสวยวรรณคดี เช่น การขอพรให้มีอิทธิฤทธิ์ ของวิเศษหรือลักษณะพิเศษบางประการ และการเสี่ยงทายเพื่อทดสอบบุญบารมี ทำนายชะตาชีวิต หรือเลือกคู่ครอง เป็นต้น ซึ่งจะช่วยซบแน่นให้เห็นลักษณะเด่น และภูมิหลังของตัวละครได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ลิลิตนารายณ์สิบปาง ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (พระนารายณ์อวตารมาเป็นนรสิงห์) ตำนานเล่าว่ามีสุรชื่อหิรัณยกศิปุ (น้องของหิรัณยกษะ) ได้บำเพ็ญตบะ และขอพรพระพรหมให้

ไม่ตายด้วยมนุษย์ เทวดา หรือสัตว์เดรัจฉาน ไม่ตายด้วยอาวุธใด ๆ ในสากลโลก ไม่ตายในเวลา กลางวันหรือกลางคืน ไม่ตายในเรือนหรือนอกเรือน จากนั้น อสุรตนนี้ก็ได้สร้างความเดือดร้อนไปทั่ว พระนารายณ์จึงอวตารมาปราบในร่างนรสิงห์หรือมนุษย์ครึ่งสิงห์ นรสิงห์สังหารหิรณยกปิไปได้ เพราะนรสิงห์ไม่ใช่มนุษย์หรือสัตว์ โดยใช้กรงเล็บซึ่งไม่ใช่อาวุธ และฆ่าบริเวณกึ่งกลางบานประตู ซึ่งไม่ใช่นอกเรือนหรือในเรือน เมื่อเวลาโพล้เพล้ซึ่งไม่ใช่กลางวันหรือกลางคืน เหล่านี้กำหนดให้เห็น ลักษณะพิเศษเป็นที่น่าจดจำของตัวละครนรสิงห์ และเป็นมูลเหตุแห่งการแสดงปัญญาของ พระนารายณ์อีกด้วย

...แล้วอสุรีทูลวอน ขอพรธาดาให้ ว่าอย่าให้เทพมนุษย์ สุดจนเดรัจฉาน สังหารตน ตายได้ อีกอย่าให้ม้วยมุด ด้วยอาวุธใด ๆ อย่าให้ตายกลางวัน อันกลางคืนไม่ตาย ภายในเรือนให้รอด ปลอดภัยภายนอกเรือน...

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 37)

การเสียดายเป็น “การอธิษฐาน” รูปแบบหนึ่งที่สร้างลักษณะพิเศษให้ตัวละครให้ น่าสนใจยิ่งขึ้น เช่น เสียดายเพื่อทดสอบบุญบารมี ซึ่งมักสอดแทรกไว้เพื่อเล่าภูมิหลังของตัวละครเอก หรือบุคคลสำคัญอันแสดงให้เห็นถึงบุญญาธิการหรือบุญบารมีที่ตัวละครสร้างสมมาแต่ชาติภพก่อน

บทละครในเรื่อง อุณรุท ฉบับรัชกาลที่ 1 ตอน 28 ขณะที่อุณรุทกำลังรบกับท้าว กรุงพาด ก็รู้สึกเหน็ดเหนื่อย และเป็นห่วงนางอุษาเพราะพยายามฆ่าฟันท้าวกรุงพาดเท่าไรก็ไม่ตาย มีแต่เพิ่มจำนวนขึ้นจนเป็นพันตน อุณรุทจึงต้องตั้งจิตอธิษฐานเสียดายให้พระขรรค์ช่วยแสดงเดชเพื่อ ต่อสู้กับท้าวกรุงพาดให้จงได้ โดยอ้างถึงบุญบารมีที่สืบเชื้อสายมาจากพระนารายณ์หรือพระบรม จักรกฤษณ์ผู้เป็นพระอัยกา ซึ่งอวตารมาเพื่อปราบอสูร หลังจากสิ้นคำอธิษฐานเสียดายของอุณรุท ก็เกิดเป็นเหล่าวิทายาธออกมาเนืองแน่นเต็มท้องฟ้าเพื่อต่อสู้กับเหล่าอสูร แสดงให้เห็นความชอบธรรม และลักษณะพิเศษของบุญญาธิการอันเป็นเลิศของตัวละครเอกที่ถูกกำหนดมาเพื่อให้กำจัดสิ่งชั่วร้าย

คิดแล้วจึงตั้งวจีสัตย์

เดชะบุญญาบารมี

จะปราบหมู่อิจฉาสาธารณ์

ด้วยเดชศักดิ์ดาราวุธ

บำรุงโลกให้เย็นเป็นสุข

ขอพระขรรค์แก้วสุรกานต์

ดั่งมีวิชาสามารถ

เสียงพระขรรค์เพชรรัตน์เรืองศรี

ข้าที่เป็นวงศ์พระทรงครุฑ

พวกพาลอสุรินให้สิ้นสุด

แทนพระจักรกฤษอวตาร

ในทวารยุคทุกสถาน

จงบันดาลเป็นหมู่วิฆาทร

องอาจแก้เหล่าหาญชาญสมร

อยู่รณรงค์ราษฎรอน	ต่อกรกับพวกกุมภัณฑ์
เสียดเสียดกวดแกว่งพระแสงแก้ว	วาวแวววาบพรายฉายฉัน
งามที่ตั้งท้าวเทวัญ	ทรงธรรมขว้างไปด้วยศักดา
เดชความสัตย์อธิษฐาน	พระแสงสุรกายนต์คมกล้า
เกิดขึ้นเป็นพวกวิหยา	โกฏิหนึ่งแน่นฟ้านภลัย
ล้วนแต่กรกุมพระขรรค์เพชร	เหาะระเห็จฉาโถมโถมไล่
รอรบสัประยุทธ์ด้วยพวกภัย	ชิงชัยสังหารราษฎรอน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2545, น. 283-284)

2. ความสำคัญในมิติสังคม และวัฒนธรรม

“การอธิษฐาน” ถือเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่ออย่างหนึ่งที่หล่อหลอม และสืบทอดมาแต่บรรพชน และผูกพันกับวิถีชีวิตของคนในสังคมจนกระทั่งปัจจุบัน ความเชื่อนี้จึงมีบทบาทสำคัญในมิติสังคม และวัฒนธรรม ทั้งในแง่ของการปกครอง กฎหมาย และพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การสร้างความมั่นคงทางการปกครอง

ความมั่นคงทางการปกครองมักเกี่ยวข้องกับระบบศักดินา และสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง ดังที่การปกครองแบบเจ้าขุนมูลนายในสมัยสุโขทัยจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีระบอบราชาธิปไตย และปรับเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กษัตริย์จึงทรงมีฐานะสูงสุดทางการปกครอง และเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย การสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องสำคัญหลายเรื่องจึงเกี่ยวเนื่องกับราชสำนัก รวมถึงสะท้อนความเชื่อมโยงกับแนวคิดทางศาสนาอย่างการยกย่องกษัตริย์เป็นเทวราชาหรืออยู่ในฐานะเหมือนเทพที่อวตารลงมายังโลกมนุษย์ผสมผสานกับความเชื่อว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการสูงส่ง เช่น เชื่อว่าเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาตามคติพราหมณ์ ในคติธรรมราชาเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ผู้สั่งสมบุญบารมีเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตตามคติพระพุทธศาสนา วรรณคดีจึงเป็นช่องทางหนึ่งในการแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นการช่วยสร้างความชอบธรรม และความมั่นคงให้กับพระราชอำนาจไปด้วยในขณะเดียวกัน เห็นได้ชัดจากวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติ หรือการสรรเสริญบารมีพระมหากษัตริย์ในประณามบทของวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ

“การอธิษฐาน” ในวรรณคดีเหล่านี้จึงเป็นวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความคิดของคนในสังคมได้อย่างทรงพลัง เพราะเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่เชื่อมโยงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เบื้องบน และมีอำนาจบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น แนวคิดเรื่องขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเทวดาต่าง ๆ ให้กษัตริย์ในรัชสมัยนั้น ๆ ทรงพระเกษมสำราญ แคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งปวง มีชัยชนะต่อข้าศึกศัตรู มีพระเกียรติยศปรากฏไกล และเข้าถึงนิพพาน นอกจากนี้แนวคิดเรื่องการทำพิธีสาปแช่งผู้ที่คิดคดทรยศ

ต่อองค์พระมหากษัตริย์ และยกย่องอวยพรผู้จงรักภักดี และมีความซื่อสัตย์ ย่อมทำให้ผู้สร้าง และผู้เสวยวรรณคดีมีความจงรักภักดีเป็นที่ตั้ง รู้ลึกถึงการยกย่องสรรเสริญพระมหากษัตริย์ให้สูงยิ่ง ตลอดจนเกรงกลัวต่อการแข็งขันต่อพระราชอำนาจหรือคิดทรยศ เพราะเกรงกลัวคำสาปแช่งที่รุนแรง

โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระองค์ขอตั้งสัตย์ถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตราบจนสิ้นชีวิต และขอสาปแช่งให้เทพลงโทษผู้ที่ไม่ซื่อสัตย์ให้มีอันเป็นไป และกล่าวถึงกบฏกาคาบฟอง ขอให้เทพไทช่วยลงโทษ

14. ขอชื่อต่อเจ้าชีพ

ต่างกระทำสัตย์ถวาย

ทวยเทพทั้งหลาย

ใครบ่ชื่อล่อสิ้น

คุงวาย

เสรีจสิ้น

โสดสดับ เทอญพ้อ

เร่งม้วยเมื่อมรณ

(พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516, น. 9)

โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสวัดป่าโมกข์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ โดยแต่งบันทึกเหตุการณ์ชะลอพระพุทธรูปไสยาสที่วัดป่าโมกข์ เนื้อเรื่องมีการสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าทำยสระผู้เป็นพระเชษฐา โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอย่างการขอพรกับพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ให้มาช่วยประทานพรให้องค์พระมหากษัตริย์มีพระเกษมสำราญ รอดพ้นจากอันตราย ตลอดจนได้เข้าถึงพระธรรม

48 ขอพรพระพุทธรูปห้าม

ห้ามชลาไลยไหล

ของงองค์ภูวไนย

ห้ามหายนลายล้าง

49 ขอพรพุทธรูปยตร์เยื้อง

กรรณานรากร

ของงตำรงนร

ผดุงบำรุงภาพชั้น

50 ขอพรพุทธรูปภาคย์เพียร

ทรมานจุลจักรพรรดิ

สมุทไทย

ขาดค่าง

ทุกทวีป

นอกเนื้อในชั้นร์

เจียรจร

ไผ่ผื่น

นิจภาพ

เกียรร้ายสลายแสง

จักรวรรดี

แก่นแก้ว

ขอจงเพิ่มพูนสวัสดิ์	บตีราช
ฤทธิรันทมถนอมแก้ว	ผ่านพื้นสกลไกร
51 ขอพรพระสมาธิน้ำ	ในสาร
สมบัติชติญาณการ	แก่นเกื้อ
ขอจงองค์ดีบาล	ภูวโลกย์
ให้ได้อำมฤตยเนื้อ	เนื่องน้ำวไญยธรรม
52 ขอพระพุทธรูปเรื่อง	รำพึง
ตริกไตรในเทวดิงษ์	ถ่องถ้วน
ขอจงทรงศักดิ์ค้ำนึ่ง	ในน่าน
เสลยสลตัสจธรรมล้วน	เลศเนื้อในผล
53 ขอพรพระพุทห้าม	แก่นจันทน์
ห้ามสิ่งสรรพอาธรรม์	ผ่องแผ้ว
ขอจงพระองค์ถลัน	เกลองโลกย์
ห้ามหายขจายประทุษฐแล้ว	เฟื่องฟุ้งผดุงดี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2513, น. 16)

2.2 การประกอบพิธีกรรม

“การอธิษฐาน” เป็นพื้นฐานของการประกอบพิธีกรรมมากมายที่พบในวรรณคดีไทย ตั้งแต่พิธีกรรมระดับพื้นฐานทั่วไป เช่น การขอพรกับเทพารักษ์ให้เดินทางปลอดภัย การบนบานเพื่อขอบุตร การบวงสรวงเทวดาเพื่อขอให้ได้พบคนรัก ไปจนกระทั่งถึงระดับพระราชพิธีของราชสำนัก เช่น พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีกล่อมช้าง พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญหรือพิธีแรกนา และพิธีพราหมณ์อีกมากมายที่ปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือน เพราะพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกี่ยวเนื่องกับการสื่อสารถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ปรารถนา และเชื่อว่า “การอธิษฐาน” เป็นช่องทางที่เชื่อมโยงให้ “จิต” ของผู้อธิษฐานสื่อถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ ดังนั้น “การอธิษฐาน” จึงเป็นสิ่งสำคัญในพิธีกรรมทั้งหลายที่ปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานทุกยุคทุกสมัย อีกทั้งยังพบความเชื่อนี้ในวัฒนธรรมอื่นอีกด้วย

พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลหรือถือน้ำพิพัฒน์สัตจาในพระราชพิธีเดือนห้า เป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมายาวนาน ดังเห็นได้จาก *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงพระราชวินิจฉัยว่า ต้นเหตุของการถือน้ำนั้นสืบเนื่องมาจากอินเดียตามวิถีของกษัตริย์ที่เป็นชาติทหารหรือนักรบซึ่งต้องใช้อาวุธในการต่อสู้ น้ำล้างอาวุธนี้จึงมีความศักดิ์สิทธิ์เหมือนเป็นน้ำสาบาน คล้ายคลึงกับนักรบของประเทศอื่น ๆ เช่น อัศวินของอังกฤษ และซามูไรของญี่ปุ่น

...เมื่อจะคิดหาต้นเหตุการถือน้ำให้ได้ความว่า เหตุใดเมื่อให้คนอ่านคำสาบานทำสัตย์แล้วจึงต้องให้ดื่มน้ำชำระพระแสงด้วยอีกเล่า ก็เห็นว่าลัทธิที่ใช้น้ำล้างอาวูธเป็นน้ำสาบานนี้ ต้นแรกที่จะเกิดขึ้นด้วยการทหาร เป็นวิธีของขัตติย หรือกษัตริย์ที่นับว่าเป็นชาติทหารในจำพวกที่หนึ่งของชาติ ซึ่งแบ่งกันอยู่ในประเทศอินเดีย คล้ายกันกับไนต์ของอังกฤษ หรือสมุโธของญี่ปุ่น ชาติขัตติยเป็นชาติที่ไม่ได้หากินด้วยการค้าขายไถหว่านปลูกเพาะ หรือรับไทยทานจากผู้ใดผู้หนึ่งให้ ย่อมหาเลี้ยงชีวิตด้วยคมอาวูธ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542, น. 176)

พระราชพิธีเดือนหก ยังกล่าวถึงพระราชพิธีพีชมงคล และจรดพระนังคัล หรือพิธีแรกนา เป็นพิธีพราหมณ์ที่มีมาแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เพื่อให้ทำนายปริมาณน้ำฝน และผลผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารในปีนั้น ๆ ด้วยการเสี่ยงให้พระโคเลือกกินอาหาร 7 ชนิด หากพระโคเลือกกินสิ่งใด ก็เชื่อกันว่าสิ่งนั้นจะบริบูรณ์ พิธีนี้มีความเป็นมาสืบเนื่องยาวนานตั้งแต่อารยธรรมจีนโบราณเมื่อ 4,000 ปีก่อน เพื่อให้เหล่าเกษตรกรมีขวัญกำลังใจในการทำนา เพราะอาจกลัวผลกระทบจากภัยธรรมชาติ และเชื่อว่าช่วยให้พืชผลทางการเกษตรในบ้านเมืองอุดมสมบูรณ์

การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน สี่พันปีล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินกึ่งทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหะเสีเลี้ยงตัวใหม่ ส่วนจดหมายเรื่องราวอันใดในประเทศสยามนี้ ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอเป็นนิตย์ไม่มีเวลาเว้นว่าง ด้วยการซึ่งผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเองเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎร ชักนำให้มีใจหมั่นในการที่จะทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาศัยเลี้ยงชีวิตทั่วหน้า เป็นต้นเหตุของความตั้งมั่น และความเจริญไพบูลย์แห่งพระนครทั้งปวง แต่การซึ่งมีพิธีเจือปนต่าง ๆ ไม่เป็นแต่ลงมือไถนาเป็นตัวอย่าง เหมือนอย่างชาวนาทั้งปวงลงมือไถนาของตัวตามปกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่นต่ออันตราย คือน้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ดั่งเพลิง และสัตว์ต่างๆ จะบังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ และมีความปรารถนาที่จะให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหาทางที่จะแก้ไข และทางที่จะอุดหนุน และที่จะเสี่ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้เป็นที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่จะแก้ไขเหี่ยวยาน้ำฝนน้ำท่าซึ่งเป็นของเป็นไปโดยฤดูปรกติเป็นเอง โดยอุบายลงแรงลงทุนอย่างไรไม่ได้ จึงต้อง

อาศัยคำอธิษฐานเอาความสัตย์เป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการสวัสดิ
มงคล ตามซึ่งมาในพระพุทธศาสนาบ้าง บุกาเช่นสรวงตามที่มาจากไสยศาสตร์บ้าง
ให้เป็นการช่วยแรง และเป็นที่ยึดใจตามความปรารถนาของมนุษย์ซึ่งคิดไม่มีที่สุด

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542, น. 315-316)

“การอธิษฐาน” มีส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรมเพราะถือเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้
ให้มนุษย์สัมผัสหรือเชื่อมโยงสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างเป็น
รูปธรรมมากขึ้น ซึ่งอาจแสดงออกในหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การคิดภาวนาตั้งมั่นในจิตใจ การเอ่ยวาจา
และการแสดงออกในเชิงกายภาพ การแสดงท่าทางหรือกระทำสักการียาบางอย่างประกอบการอธิษฐาน
เช่น การจุดธูปเทียนบูชา การกราบไหว้ การหลั่งน้ำทักษิโณทก การกรีดเลือดสาบาน เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่า
ช่วยเสริมให้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ และสัมฤทธิ์ผลมากยิ่งขึ้น

นิราศเมืองแกลง การกรวดน้ำตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาคือพิธีที่กระทำเพื่อ
อุทิศบุญกุศล พบในวรรณคดีหลายเรื่องของสุนทรภู่ แต่จะมีบางตอนที่มึลักษณะต่างออกไป เมื่อสุนทรภู่
ถูกใช้ไปราชการ แต่เนื่องจากเดินทางยากลำบาก จึงได้ระบายว่าต้องการ “กรวดน้ำคว่ำขัน” ซึ่งเป็น
สำนวนหมายถึง ตัดขาดจากสิ่งทีประสพ หรือไม่ต้องมายุ่งเกี่ยวกันอีก

ไ้อยามยากจากเมืองแล้วลืมนั่ง
จะกรวดน้ำคว่ำขันจนวันตาย

มากร้ายุงเวทนาประดาหาย
แม่นเจ้านายท่านมิใช่แล้วไม่มา

(สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 95)

นอกจากนั้น ใน นิราศเมืองแกลง นี้ ยังมีอีกตอนหนึ่งเมื่อสุนทรภู่ถูกนายแสง
คนนำทางทิ้งไว้กลางป่า จึง “กรวดน้ำ” ด้วยความคับแค้น และประกาศว่าชาตินี้ไม่ขอพบเจออีก เหล่านี้
แสดงให้เห็นว่า การกรวดน้ำ โดยเฉพาะกรวดน้ำแบบคว่ำขันนั้นเป็น “การอธิษฐาน” ที่แสดงการตัดขาด
จากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

จึงกรวดน้ำร่ำว่าต่ออาวาส
มาลวงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น
เดชสัตย์อธิษฐานประจานแจ้ง
เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ

อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเห็น
จะชี้เช่นชั่วช้าให้สาใจ
ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดชัย
ด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน

(สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 107)

ในลักษณะคล้ายคลึงกัน ยังมีพิธี “หลังน้ำทักซิโตนก” เมื่อได้ทำบุญทำทาน ในลักษณะคล้ายกับการกรวดน้ำ แต่อาจใช้เพื่อให้สิ่งใดเป็นสิทธิ์ขาด และประกาศความสัตย์ มักกระทำโดยผู้เป็นกษัตริย์

ปุณโณวาทคำฉันท์ พระมหานาค (วัดท่าทราย) เล่าถึงพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะพระพุทธรูป ขณะที่พระองค์กำลังทรงนมัสการลา ได้ทรงทำพิธี จารึกพระสุพรรณบัฏ หลังน้ำทักซิโตนก แล้วตั้งมั่นอธิษฐานว่าเมื่อเสด็จสวรรคตแล้วให้ได้เข้าสู่ นิพพาน

เสด็จกรุงกระษัตริย์นัสมการ	ก็กำหนดทีวาวัน
จารึกลิขิตสุพรรณพระ-	ณบัตรศุภไสสานต์
หลังน้ำลีโนทธารา	ดลเมพนิตาล
ตั้งสัตยากรธิฐาน	มตโมกขศิवा ๆ

(สุธีรา สัตยพันธ์, 2556, น. 45)

ร่ายยาวเวสสันดรชาดก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร พระเวสสันดร หลังน้ำลงบนมือชูชก และประกาศยกกัณฑ์หาชาติให้ ซึ่งหมายถึงการให้อย่างเป็นทางการแก่ชูชก และพระองค์ตั้งมั่นขอให้บุตรทานนี้เป็นบุญบารมีในการนำพาไปสู่การบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณในเบื้องหน้า

... จงมารับพระราชทานสองกุมารแต่โดยดี เธอก็หล่อหลังอุทกวารีลงในมือพราหมณ์ ตั้งพระทัยไว้ให้งามดังดวงแก้ว แล้วก็ออกอุทานวาจาอันแจ่มใส ว่า พราหมณ์เอ๋ย ลูกทั้งสองของเรานี้ไซ้เรารักดังดวงใจนัยน์เนตร เหตุว่าเรารักโพธิญาณยิ่งกว่าสองกุมารได้ร้อยเท่า พันทวี อิทํ ทานํ **เดชะผล ทานในครั้งนี จงสำเร็จแต่พระสร้อยสรพชฌุพุทธรัตนอนาวรณญาณ ในอนาคตกาลโน้นเถิด**

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515, น. 334)

ราชาวีรราช เจ้าฟ้ารั้วทำพิธีหลังน้ำ และตั้งจิตอธิษฐานเมื่อครั้งถูกพระเจ้าตราพระยา คิตทรยศหักหลัง จึงขอให้เทพเทวดาช่วยบันดาลให้มีชัย และขอให้ฝ่ายที่คิดร้ายพ่ายแพ้ไป

ขณะนั้นเปนฤคิมหันต์ไปไม้แห้ง พระเจ้าตราพระยากิ่งสั่งให้จุดไฟเผาป่าขึ้น หวังจะ
ให้กองทัพพระเจ้าฟ้ารั่วระส่ำระสายเปนนันตรายด้วยอำนาจเพลิง ครั้นไฟไหม้มาใกล้
กองทัพพระเจ้าฟ้ารั่ว ๆ จึงสั่งให้ถอยทัพเข้ามาอาศัยอยู่ริมหนองน้ำแห่งหนึ่ง จึงทรง
สุวรรณภิงคารคือพระเต้าน้ำทอง เสด็จขึ้นทรงคชสารอันเป็นราชพาหนะ แล้วจึง
ตั้งสัตยาธิษฐานหลังน้ำทักษิโณทกออกพระโอษฐ์ตรัสว่า เราตั้งอยู่ในสัตยานุสตัย
ชื่อตรงต่อพระเจ้าตรา พระยา ๆ ละสัตยานุสตัยสุจริตธรรมเสียคิดประทุษร้ายแก่เรา
เดชะสัตยานุสตัยของเรานี้ ขอเทพยดาทั้งปวงจงช่วยอภิบาลรักษาข้าพเจ้าด้วยถ้า
พระเจ้าตราพระยาแลพวกพลทั้งปวงจะทำอันตรายแก่ข้าพเจ้า ขอให้ปราศหายไป
เหมือนละลอกอันกลิ้งเข้ามากระทบฝั่งนั้นเถิด

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2556, น. 44-45)

“การอธิษฐาน” มีบทบาทสำคัญเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมในชีวิตมนุษย์อย่าง
หลากหลายระดับ และหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญของชีวิต และ
บ้านเมือง เช่น การทำเกษตรกรรม การทำทานครั้งใหญ่ การประกาศตัดขาด การสาปแช่งคนทรยศ
บ้านเมือง เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้มีความผูกพันเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมความเชื่อในระดับจิตวิญญาณ
เพราะเมื่อมี “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความคิด และ
การกระทำเหล่านั้นมีพลังมากขึ้น ทั้งกับผู้ประกอบพิธีเอง และผู้ที่เข้าร่วมหรือรับรู้ในพิธีกรรม
นั้น ๆ

2.3 การสร้างความน่าเชื่อถือ และการพิสูจน์ความจริง

“การอธิษฐาน” สนับสนุนความเชื่อความศรัทธาในการประกอบพิธีกรรม และ
สร้างความมั่นคงให้กับรัฐหรือผู้มีอำนาจ และยังบทบาทในการเป็นทางออกให้กับการตัดสินใจ
การพิสูจน์ความซื่อสัตย์ และความจริงได้อีกด้วย ในทางปฏิบัติ ไม่ว่าจะอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อ้างถึง
จะมีจริงหรือไม่ก็ตาม แต่ยอมทำให้ผู้ที่เข้าร่วมพิธีกรรมรู้สึกถึงความน่าเชื่อถือ และความศักดิ์สิทธิ์
ผู้ที่กระทำผิดหรือคิดทรยศยอมจะเกรงกลัวในอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็น และคำสาปแช่งต่าง ๆ
ในทางกลับกัน ผู้ที่ไม่ได้กระทำผิดหรือมีความซื่อสัตย์ยอมเชื่อมั่นในอำนาจนั้นเช่นกันว่าจะช่วย
คุ้มครองให้ตนพ้นภัย และเผยให้เห็นว่าตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์

กฎหมายตราสามดวง ในตัวบทกฎหมายตราสามดวงซึ่งตราขึ้นใช้ในสมัยรัชกาล
ที่ 1 มีมาตราที่เกี่ยวกับการพิสูจน์ความจริงใน “ลักษณะพิสูทดำน้ำ-ลุยเพลิง” ซึ่งระบุว่ามีการเสี่ยงทาย
พิสูจน์ความผิดอยู่ 7 รูปแบบ ได้แก่ การล้วงตะกั่ว การสาบาล การลุยเพลิง การดำน้ำ การว่ายน้ำขึ้นน้ำ
หรือข้ามปากแข่งกัน และการเสี่ยงเทียน (*กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, 2550,
น. 99) โดยเฉพาะมีการไต่สวนคดีแล้วยังไม่อาจตัดสินความได้ จะให้ใช้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้ตัดสิน

เพื่อให้เกิดความเกรงกลัว มีคำประกาศในการประกอบพิธีกรรมตั้งแต่การเชิญเทพเทวดาอารักษ์ และ
 ภูตผีมารวมเป็น “ทิพย์พยาน” ในลักษณะคล้ายคลึงกับ *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* เพื่อช่วยลงโทษฝ่ายที่
 กระทำผิดหรือพูดเท็จ และอวยพรคุ้มครองให้แก่ฝ่ายที่บริสุทธิ์หรือพูดความจริง นอกจากนี้ยัง
 สาปแช่ง “กระลาการ” หรือตุลาการผู้ตัดสินคดีหากรับสินบนหรือไม่ยอมตัดสินด้วยความเป็นกลาง

หากกระลาการหรือผู้ตัดสิน	ความรับสินบน	ก็ขอสาปแช่งให้ได้รับความทุกข์
จงตกต่ำไถ่ชะรกรร	ยืนได้พุกทันดร	นิรันตรเสวยทุกขา
อย่าเห่นแสงระวีจันทรธา	มัวมีตมณฑะกา	หมกหม้ออยู่ในชะรกา
เพลิงลุกทนต์ทุกขเนืองนาน	อย่าทั้นพระศรีอารย	มาโปรดซึ่งเทวสพสรรพ
เพราะด้วยมฤชาอาธรรม์	เอาความจริงผัน	ให้แพ้แก่ผู้มฤชา
ครั้นพ้นจากขุมนรกา	กลับกลายรูปา	มาเกิดในชาติทुरुชน
อัปรภากมีกายพิกล	เปนคนมีตมณ	ทการแลอับปัญหา
เอาชาติเกิดตระกูลหินนา	กายารูปา	เปื้อยพังพิกลพิงหมาย
จงแพ้แก่คนทั้งหลาย	เพราะท่านทำมลาย	เอาจริงเปนเทจ้อปรี...
... ผู้ใดกล่าวเทจ้อมารสา	จงประจักษ์แก่ตา	สท่านพันเอินห้วนไหว
หนึ่งพองสยองเกล้าตกใจ	คะคร้ามกลัวไภย	แลแสงพระเพลิงรัศมี
พระเพลิงเริงฤทธิแสงศรี	เข้าในอักษิ	ขอให้สำแดงพพอง
พระเพลิงเรองฤทธิอันกอง	ให้ไหม้พพอง	ให้เห่นประจักษ์แก่ตา
ของจงท่านท้าวเทวา	เทเวศมหา	จงเร่งมาซ้ำสังหาร
ขอพระพิรุณเจ้าบันดาล	เทวีนางคราญ	ผู้เป็นพระอัครชายา
ดำดินอยู่บนเวหา	เห่นท้าวทิศดา	พระไพโรเจ้าปาชัยกษ
เทวาท่านผู้สิทธิศักดิ์	เทวาอารักษ์	คือองค์พระเสื่อเมือง
เทวาภูมพฤชบันเทือง	รู้จักชื่อเปื้อง	บางคาบมิรู้จักนาม
ขอเชิญมาช่วยตัดความ	จริงเท็จให้ตาม	ประเพทแท้เที่ยงธรรม

(กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 105-107)

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 หลังจากที่พระรามสังหารทศกัณฐ์
 สำเร็จแล้ว เมื่อจะรับนางสีดากลับมา พระรามก็เกิดความไม่สนใจเพราะนางอยู่กับทศกัณฐ์มานาน
 กลัวจะเป็นที่นินทาของผู้คนได้ นางสีดาจึงอาสาขอลุยไฟเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ชื่อตรงต่อพระราม
 เพียงผู้เดียว แสดงให้เห็นว่านางมีความเชื่อ และความมั่นใจในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่งที่จะช่วยให้ความ
 ยุติธรรมกับนาง เพราะหากว่านางคิดนอกใจพระราม และถูกเพลิงเผา ก็จะต้องทุกข์ทรมาน และ

อาจสิ้นชีวิตได้ อย่างไรก็ตาม ด้วยอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ นางจึงไม่ได้รับอันตรายใด ๆ อีกทั้งยังมี ดอกบัวผุดขึ้นรองบาทของนางให้พ้นความร้อนอีกด้วย

เมื่อนั้น	นางสีดาเยาววยอดเสนาหา
เห็นเพลิงเรืองโรจน์โชติฟ้า	แสงกล้าดั่งหนึ่งไฟกาล
น้อมเศียรอภิวาทพระสามี	เทวีตั้งจิตพิชฐาน
กล่าวคำสัตยาสาบาน	ต่อเทวามัฆวานพร้อมพักตร์
ขอเทพท้าวทุกองค์	จงเป็นทิพย์พยานให้ประจักษ์
แม่น้ำชำระคนรสรัก	ด้วยทศพัคตร์แลชាយไค
นอกรอกไปจากพระจักรกฤษณ์	มาตรแม่นแต่จิตพิสมัย
ไม่เชื่อต่อเบื้องบาทพระภูวไนย	ประกอบภารกิจใดที่ไม่ดี
ขอจงพระเพลิงเจ้าสังหาร	ชนมานข้าม้วยอยู่ที่นี้
ให้दनกรกอเวจี	แสนกลับพันปีอย่าพ้นทุกซ์
แม่น้ำชำระครองจักรธรรม์	เทวีจงช่วยให้เป็นสุข
จะเหยียบย่างเข้าไปในเพลิงลุก	ทุกก้าวอย่าร้อนบาทา
แล้วคำรพจบกองอัคคี	ทั้งพระธรณีใสเกล้า
ครั้นเสร็จซึ่งตั้งสัตยา	ก็เสด็จลีลาลุไฟ ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2553, น. 453)

3. ความสำคัญในมิติเหนือโลก

ผลการวิจัยพบว่า “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มักอ้างถึงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจบุญบันดาลเสมอ เพราะเชื่อว่าสามารถบันดาลให้สิ่งที่อธิษฐานหรือปรารถนานั้นเป็นจริงได้ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจจับต้องหรือสัมผัสได้ด้วยกายหยาบ แม้ว่าในกรณีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเทพเทวดา รวมไปถึงพระพุทธเจ้าซึ่งได้รับการยกย่องจนกลายเป็นเหมือนเทพเจ้า จะมีการสร้างเป็นเทวรูป พระพุทธรูป หรือรูปเคารพต่าง ๆ ขึ้นจากจินตนาการ แต่ก็ไม่มีอาจมีใครที่จะสัมผัสถึงรูปลักษณ์ที่แท้จริง หรือกายหยาบของสิ่งเหล่านี้ได้ ดังนั้น มนุษย์จึงใช้ “จิต” ในการสื่อสารกับ “สิ่งเบื้องบน” ตามความเชื่อทางศาสนาของแต่ละบุคคลผ่านการประกอบ “พิธีกรรม” และทำความเข้าใจผ่านเรื่องราวที่เล่าสืบทอดต่อกันมา อาจจะเป็นได้ทั้ง “ตำนาน” “เทพปกรณัม” หรือ “วรรณคดี” ที่เกิดขึ้นจากวัฒนธรรมพื้นถิ่น และวัฒนธรรมอื่นที่เข้ามาผสมผสาน ความสำคัญสูงสุดของ “การอธิษฐาน” จึงเป็นการที่ช่วยให้มนุษย์ได้ใกล้ชิดกับอำนาจของ “สิ่งเบื้องบน” มากขึ้น และเกิดการไต่ระดับทางจิตวิญญาณอันจะนำไปสู่

“การแหงทะลุ” (transcendence) ไปยังเบื้องบน กล่าวคือ การเข้าถึงมิติเหนือโลกหรือภาวะที่อยู่พ้นโลกียวิสัยได้ ดังที่ กิ่งแก้ว อรรถาการ (2552, น. 3) ได้กล่าวว่า

สำหรับชีวิตที่อยู่ในโลกนี้ พิธีกรรมกับเทพปกรณัมจึงทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือ” ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจ และการปฏิบัติที่คล่องตัวขึ้น และเป็นตัวเชื่อมโยงกายภาพ รวมทั้งสำนักงานการรับรู้ให้เข้ากับ “จิต” ซึ่งเป็นองค์ภาวะที่เนื่องด้วยกายแต่ก็มีใจภายใน และในสภาวะที่จิตเป็นใหญ่-จิตเป็นเอ็กทิภาพ จิตย่อมสามารถเชื่อมโยงหรือสัมผัสได้กับเบื้องบน และนี่คือประเด็นสูงสุดของความหมายของพิธีกรรม

ในประเด็นนี้จะวิเคราะห์เกี่ยวกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบุญบารมีที่กวีหรือตัวละครในวรรณคดีอิชฐานถึง ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ และจากหลากหลายความเชื่อ ถือเป็น “เครื่องมือ” สำคัญที่ช่วยให้เข้าใจเรื่องการมีอยู่ และการเข้าถึง “สิ่งเบื้องบน” ในมิติเหนือโลกได้ดียิ่งขึ้น

3.1 สิ่งศักดิ์สิทธิ์

สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาмаแต่โบราณ เพราะถึงแม้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งพ้นวิสัยที่มนุษย์ธรรมดาจะล่วงรู้ได้ แต่สันนิษฐานได้ว่ามนุษย์เริ่มอิชฐานถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพราะมีความทุกข์ใจ หวาดกลัวต่อภัยธรรมชาติ และต้องการที่พึ่งพาทางจิตใจมายาวนานแต่ครั้งบรรพกาล จนเกิดเป็นแนวคิดทางศาสนา การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ และการเล่าเรื่องราวสืบต่อกันมาในวัฒนธรรมไทย แม้ว่าจะมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม ซึ่งไม่เชื่อในอำนาจของพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาก่อน ตั้งแต่ความเชื่อพื้นถิ่นดั้งเดิมก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา ปราบกฏความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ ภูตผี และเทพที่สิ่งสถิตในธรรมชาติ เช่น ผีฟ้า ผีน้ำ เจ้าป่าเจ้าเขา เทพารักษ์ อีกทั้งภายหลังยังได้รับคติเรื่องเทพเจ้าฮินดูเข้ามาผสมผสาน ทำให้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของไทยมีความผสมผสานดังที่เรียกกันว่า “พุทธ พราหมณ์ ผี” ซึ่งหลายอย่างมีการปรับเปลี่ยน และกลืนกลายเข้าหากัน ดังนั้น ในที่นี้จะจำแนกประเภทตามลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พบในการวิจัยดังนี้

1) เทพเจ้าหรือเทวดา

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเทพเจ้าหรือเทวดานี้มีอยู่ในหลายศาสนา คือเชื่อว่าเป็นผู้ที่มีกายทิพย์ อาจมีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วนใหญ่สถิตอยู่บนสวรรค์ และในโลกมนุษย์ เทพเจ้าบนสวรรค์ เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์ พระพิฆเนศ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทของเทพเจ้าซึ่งมีทั้งที่เป็นผู้สร้างโลก ผู้บำรุงรักษา และผู้ทำลาย รวมไปถึงบทบาทในการประทานพร คุ้มครองให้ปลอดภัย กำจัดคนชั่วหรือสาปแช่งลงโทษคนกระทำความผิด นอกจากนั้น ยังมีเทพเจ้าที่ประจำอยู่ในธาตุทางธรรมชาติต่าง ๆ เช่น พระแม่คงคาในธาตุน้ำ พระเพลิงในธาตุไฟ พระแม่

ธรมณ์ในธาตุดิน พระพายในธาตุน้ำ ส่วนเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับต้นไม้ และป่าเขา เช่น เจ้าป่าเจ้าเขา รุกขเทวดาหรือเทพารักษ์ เทพพระไท่

ตัวอย่างเรื่องพระแม่ธรณี มักมีบทบาทในการเป็นสักขีพยานหรือให้การช่วยเหลือ สำหรับการแสดงความซื่อสัตย์หรือการพิพากษาความจริงบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อผู้อธิษฐานอยู่ในจุดที่ไม่สามารถพิสูจน์ด้วยหลักฐานหรือไม่มีใครจะทำให้ความจริงนั้นกระจ่างชัดเป็นที่ประจักษ์ได้ ขาดที่พึ่งพา หรือคำพูดของผู้อธิษฐานนั้นอาจยังมีน้ำหนักไม่เพียงพอให้คนทั่วไปเชื่อถืออย่างไร้ข้อกังขา จึงมีการตั้งจิตอธิษฐานถึงพระแม่ธรณี หรือเทพแห่งธาตุดิน ธาตุซึ่งหลอมรวมเป็นแผ่นดินอันแข็งแกร่ง ให้มนุษย์ทุกแห่งหนได้เหยียบย่ำ และพึ่งพา ดังนั้น จึงเชื่อว่ามีพระแม่ธรณีเป็นผู้รับรู้หรือเป็น “ทิพย์พยาน” ในการให้ความยุติธรรม และทำให้ความจริงกระจ่างชัด

“การอธิษฐาน” กับเทพองค์ใดองค์หนึ่งด้วยแนวคิดที่มีความเฉพาะเจาะจง เช่นนี้ สันนิษฐานได้ว่ารับอิทธิพลจากตำนานหรือเทพปกรณัมที่มีมาก่อนหน้า ในกรณีของพระแม่ธรณีนี้มีบทบาทสำคัญในการเป็นพยานแก่ทานบารมีของพระพุทธเจ้า และช่วยขับไล่เหล่ามารร้ายทั้งปวง ดังตัวอย่างสำคัญในพุทธประวัติ มารวิชัยปริตต์ปริจเฉทที่ 9 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมฯ, 2558, น. 103) กล่าวถึงพระแม่ธรณีในเหตุการณ์สำคัญก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้โดยพระองค์ถูกเหล่ามารทั้งหลายขัดขวาง พระองค์จึงทรงชี้พระดัชนีลงพื้นปฐพี และอ้างถึงบุญบารมีที่เคยทำมาเพื่อให้พระแม่ธรณีเป็นพยาน เนื่องจากในอดีตพระแม่ธรณีเคยเป็นพยานมาตลอด เช่น เมื่อครั้งพระองค์เสวยชาติเป็นพระเวสสันดร และกระทำทานบารมีด้วยพระนางมัทรีก็เกิดพสุธาภิรมย์ 7 ครั้ง ดังนั้น พระแม่ธรณีจึงปรากฏกายขึ้นปับมวยผมเป็นน้ำทักษิณาทกที่ทรงล้างไว้ในการทำเพ็ญทานออกหลังไหลพัดพาเหล่ามารจากไปสิ้น ตัวอย่างที่พบในวรรณคดีหลายเรื่องจึงมีความสอดคล้องกับแนวคิดนี้ด้วย

โคลงเบ็ดเตล็ดของศรีปราชญ์ ศรีปราชญ์ถูกต้องโทษประหารชีวิตแต่เชื่อว่าเป็น การตัดสินใจที่ไม่ยุติธรรม ศรีปราชญ์จึงสาปแช่งผู้ที่ลงโทษให้ได้รับความตายไม่ต่างกัน โดยขอให้พระแม่ธรณีเป็นพยาน และช่วยให้ความยุติธรรมแก่ตน

ธรมณ์พินิจ	ทิพยญาณ หนึ่งรา
เราก้ลูกอาจารย์	หนึ่งบ้าง
เราผิดท่านประหาร	เราชอบ
เราผิดท่านมล้าง	ดาบนี้คืนสนอง

(โคลงกวีโบราณ, 2467, น. 9)

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 หลังจากที่พระรามล่วงรู้ว่าเป็นแผนการ ส่งพระมงกุฎ และพระลบไปอ้อนวอนให้นางสีดากลับคืนสู่อยุธยาไม่สำเร็จ ก็ออกอุบายแก้งสวรรค์

เพื่อให้นางสีดากลับมาหา โดยให้หนุมานเนรมิตพระเมรุมาศสำหรับปลงพระศพไว้ เมื่อนางสีดามาเห็นก็เสียใจจนสลบไป พระรามอุ้มนางไว้บนตัก นางฟื้นขึ้นจึงรู้ว่าตนถูกหลอก พระอนุชาทั้งสามของพระราม และหนุมานมากันไว้ไม่ให้นางหนี “นางจึงอธิษฐานขอพระแม่ธรณี ให้เปิดช่องหนีลงไปยังบาดาล” โดยอ้างอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ของนางที่ธำรงไว้อยู่เสมอ เมื่อสิ้นคำอธิษฐาน ธรณีจึงเปิดออก และนางก็หนีลงไปยังเมืองบาดาลได้ แสดงให้เห็นว่าพระแม่ธรณีให้ความอนุเคราะห์ต่อผู้ที่มีความซื่อสัตย์อย่างมั่นคง

จึ่งยอพระกรขึ้นเหนือเศศ	เยาวเรศออกโอษฐ์อุทธรณ์
เดชะสัจมั่นในสันดาน	ขอพระสุธาธารอันเที่ยงธรรม
ให้ช่องเข้าไปยังเมืองนาค	พ้นจากพระนารายณ์รังสรรค์
พอสิ้นคำกัลยาวิลาวัณย์	แผ่นดินนั้นให้ช่องทันที ๆ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เล่ม 4, 2553, น. 482)

บทละครในเรื่องดาหลัง ฉบับรัชกาลที่ 1 นางประไหมสุหรีกับนางสุณิสาขอเข้าพิธีแบบหลาตามประเพณี เมื่อระตูมังกกกับระเด่นมังกกันวายชนม์ เพื่อแสดงความซื่อสัตย์ต่อสวามี โดยขอให้พระแม่ธรณี และพระแม่คงคาเป็นพยาน และขอให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ตามคำอธิษฐาน ขอให้ได้พบ และรับใช้สามีต่อไปในชาติอนาคต เมื่อนางทั้งสองเข้ากองอัคคีแล้ววิญญูณก็ไปเกิดใหม่เป็นนางฟ้าสมดังคำอธิษฐาน

ประนมหัตถ์ตั้งสัจอธิษฐาน	สาบานในความพิสมัย
ข้าชื่อตรงต่อองค์ภูวนาย	จนถึงชีวลัยมรณา
เดชะผลบุญของข้านั้น	ขอจงเทวัญทุกทิศา
ทั้งพระธรณีแลคงคา	เชิญมาเป็นสักขีพยาน
ให้เข้าไปสู่วิมานเมืองบน	เสวยทิพย์ไพชยนต์เกษมศานต์
หนึ่งองค์พระสามัญบาล	ให้ได้ประสพบพานกันสืบไป
จะขอสนองรองบาทเป็นบริจา	ให้สมดังจินดาข้าจงได้
ครั้นอธิษฐานแล้วสองอรไท	ทราวม้วยก็จุดอัคคี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2499, น. 816)

เพลงยาวคุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติ (รัชกาลที่ 3 และ 4) คุณพุ่มขออุทิศบุญกุศลที่ทำแต่พระมหากษัตริย์ ให้พระองค์ทรงพระเกษมสำราญ บริบูรณ์ด้วยสมบัติ การอ้างถึงพระแม่ธรณี

เพื่อให้เป็นพยานในการทำกุศลครั้งนี้ อนุমানได้ว่า หมายถึงพิธีกรรมการกรวดน้ำ เพราะหลังจากกรวดน้ำเสร็จสิ้นแล้ว ก็มักจะเทน้ำนั้นลงดินให้พระแม่ธรณีเป็นผู้รับรู้ และส่งบุญกุศลให้กับผู้รับที่อธิษฐานถึง

ถวายหวังถึงความตามอุทิศ	ประจงจิตรแจจจัดอธิฐาน
พระธรณีที่อ้างอย่างพยาน	ให้นำการบุญกัมมังคมทูล
จึงจะเห็นเป็นผู้รู้พระเดช	ของพระมิ่งโมฬะศมเทศร์สุร
ให้ศุขทรงดวงเติมช่วยเพิ่มภูล	ทรงสมบุญณเกินสมบัติสุทศน์ไท

(คุณพุ่ม, 2464, น. 27)

นิราศพระปถวิ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) แต่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ขอให้พระแม่ธรณีอันศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองระหว่างการเดินทางในป่า แสดงให้เห็นว่าไม่ว่าจะอยู่แห่งใด คนก็เชื่อว่าพระแม่ธรณีรับรู้ และไปช่วยเหลือคุ้มครองได้ทุกที่

ทั้งเทพยเจ้าเขาตงแลป่งป่า	ขอแผ่อาณิสงส์สงถวาย
พระธรณีทิพย์นี้อย่างนึ่งตาย	ช่วยป้องกันอันตรายให้แข็งแรง

(หลวงจักรปาณี, 2468, น. 32)

ตัวอย่างเพิ่มเติมเกี่ยวกับเทพอื่น ๆ ที่สนับสนุนให้เห็นว่าเทพเจ้าแต่ละองค์มักมีบทบาทที่แตกต่างตามเรื่องเล่าที่มีมาก่อนหน้า เช่น พระอินทร์ มักมีบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือ และประทานพร อย่างในเรื่องพระเวสสันดร กัณฑ์ทศพร พระอินทร์เป็นผู้ประทานพรให้นางผุสดี 10 ประการก่อนจุติลงมายังโลกมนุษย์ และกัณฑ์สักกบรรพ พระอินทร์ประทานพรให้พระเวสสันดร อีก 8 ประการ, พระนารายณ์ ผู้ที่อวตารลงมาปราบเหล่าร้าย และช่วยเหลือมวลมนุษย์จึงนำไปสู่การเชื่อมโยงแนวคิดว่าพระมหากษัตริย์คือนารายณ์อวตารลงมาปราบทรชน อย่างบทบาทของพระรามในเรื่องรามเกียรติ์, พระอิศวร ผู้ที่มีฤทธิ์เดชมาก มักประทานพร หรือสาป และลงโทษผู้กระทำความผิด พบบ่อยในเรื่องรามเกียรติ์เช่นกัน, เทพพระไทร มีบทบาทในการช่วยอุ้มสม และคุ้มครองผู้ที่เดินทางในป่า อย่างที่พบในเรื่องอุณรุฑตามที่อธิบายไว้ในประเด็นก่อนหน้า นอกจากนี้วรรณคดีบางเรื่องมีการอธิษฐานถึงเทพบางองค์โดยเฉพาะ เช่น เรื่องอิเหนา และดาหลัง มักอธิษฐานถึงองค์ปะตาระกาหลาผู้มีบทบาทในการช่วยเหลือตัวละครในตระกูลวงศ์อัสญแดหวาหรือวงศ์เทวีญ

2) พระพุทธเจ้า นักบวช และผู้ทรงศีล

ในวรรณคดีไทย นอกจากจะมีการบูชาเทพพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว ก็ยังบูชาพระรัตนตรัยในลักษณะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดลบันดาลประทานพรได้อีกด้วย โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า รวมไปถึงเหล่าดาบส ฤๅษี หรือนักพรตที่บำเพ็ญเพียร และอาจมีวาจาสิทธิ์หรืออิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นที่เคารพ และอธิษฐานถึงเช่นกัน เพราะคนทั่วไปมักถือว่าผู้ทรงศีลหรือบำเพ็ญเพียรมากจะเป็นผู้ทรงภูมิ และได้รับยกย่องให้อยู่ในระดับที่สูงกว่าจนเป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถอธิษฐานถึงเพื่อขอให้ความปรารถนาสัมฤทธิ์ผลได้

สำหรับการสักการะขอพรจากพระพุทธเจ้าหรือพระรัตนตรัย สังเกตได้จากวรรณคดีนิราศหลายเรื่องที่มีการเดินทางด้วยจุดประสงค์เพื่อไปสักการะศาสนสถานต่าง ๆ เช่น รอยพระพุทธบาทที่สระบุรี พระธาตุหริภุญชัยที่ลำพูน พระปฐมเจดีย์ที่นครปฐม แสดงให้เห็นศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา และมักขอพรต่อพระพุทธเจ้าในลักษณะเหมือนขอจากเทพเจ้า แม้ว่าจะผิดไปจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่กระทำสืบต่อกันมาเพราะการยกย่องพระพุทธเจ้าว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลประทานพรได้ แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว การปฏิบัติตามพุทธวจนะจะเป็นสิ่งที่เกิดประโยชน์ และตรงตามแนวคำสอนของพระองค์มากกว่า แต่ “การอธิษฐาน” ถึงพระพุทธเจ้าในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็แสดงให้เห็นความผสมผสานทางความเชื่อ และอาจเป็นการสะท้อนถึงแนวคิดที่ต้องการหาตำแหน่งเทพเจ้าผู้ประทานพร และช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ทดแทนพระพุทธศาสนาที่ไม่มีเทพเจ้าเหมือนศาสนาเทวนิยมก็เป็นได้

โคลงนิราศหริภุญชัย (ฉบับหอสมุดฯ) บทที่ 151 กวีอธิษฐานต่อพระพุทธรูปที่วัดพระยืน อันมีนัยถึงการขอพรจากพระพุทธเจ้า ขอให้ช่วยคลายทุกข์โดยการ “แก้กรรม” และทำบุญเพื่อขอให้ได้พบกับนางอันเป็นที่รัก สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องเวรกรรมตามคติทางพระพุทธศาสนา และปรารถนาจะให้พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของศาสนาช่วยแก้ไขหรือระงับเวรกรรมนั้น

ถึงพุทธรูปอื่น	ยียนยัง
ก้อมก้อเป็นขลงทั้ง	สี่ด้าน
ทำบุญเพื่อบุญบัง	พบแม่ นะแม่
กุโนชพระเจ้าจ้าน	ค้อยแก้กรรมสนอง

(ประเสริฐ ฤ นคร, 2546, น. 232)

นอกจากนั้น ในบทที่ 103 กวีขอพรให้ช่วยเปลื้องความทุกข์ร้อนที่ต้องจากนางที่รัก และขอให้ได้กลับไปหานางโดยเร็ว โดยอธิษฐานถึงฤๅษีผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่ง ดังพรรณนาว่าฤๅษีตนนี้ไว้ผมเกล้าเป็นมวย ทรงไว้ซึ่งการปฏิบัติแปดประการ มีอิทธิฤทธิ์คือสามารถวิ่งขึ้นบนอากาศสู่เมฆ โดยใช้ยานอันเกิดด้วยเวทมนตร์ได้

ฤๅษีสรีพาศสตร์ไท่

ชฎาธาร ท่านแฮ

ทั้งแปดสามัชฌาญ

เสพสร้าง

อัมพรวิงวทะยาน

ยังเมฆ ไปแฮ

ปดที่ออนอันร้าง

รีบที่อสมสมร

(ประเสริฐ ณ นคร, 2546, น. 184)

นิราศเมืองแกลง สุนทรภู่เดินทางไปทีเมืองแกลง และได้ทราบจากชาวบ้านระหว่างทางว่ายังต้องเดินทางเข้าไปในป่าอีกเป็นระยะทางไกลมาก จึงรู้สึก “หวาดจิตร” และระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า รวมถึงผู้มีพระคุณอย่างบิดามารดาบังเกิดเกล้า เพื่อขอให้ช่วยเดินทางไปหาบิดาได้อย่างปลอดภัย แสดงให้เห็นว่ามี “การอธิษฐาน” ถึงพระพุทธเจ้าในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ให้ความช่วยเหลือในยามคับขัน

ยิ่งหวาดจิตรคิดคุณพระชินสีห์

กับชนนีบิดุเรศบังเกิดหัว

ข้าตั้งใจไปหาบิดาตัว

ให้พ้นชั่วที่ชื่อว่าไภยันต์

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 103)

3) ผี

ตามความเชื่อของไทย ผีคือวิญญาณซึ่งมีอำนาจทั้งในทางดี และทางร้าย การบูชาและเช่นสรวงผีในการทำพิธีกรรมสำคัญ มีมาแต่ครั้งอดีต เช่น การแข่งน้ำในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีตัดสิ้นความด้วยการดำน้ำเสี่ยงทาย เป็นต้น เรามักอธิษฐานเพื่อให้อำนาจของผีช่วยในการสอดส่องชี้ตัวคนร้าย และลงโทษผู้กระทำผิดเหล่านั้นให้สมกับโทษทัณฑ์

ลิลิตโองการแข่งน้ำ มีการเชิญภูตผีทั้งหลายมาบันดาลให้ผู้คิดทรยศต่ออักษัตริย์เมื่อตีมน้ำพิพัฒน์สัตยาขอให้น้ำบาดคอหรือรู้สึกร้อนจนตาย แสดงให้เห็นว่าอำนาจของผีเป็นสิ่งที่น่าเกรงกลัวไม่ต่างจากอำนาจของเทพเจ้าที่สามารถลงโทษผู้กระทำผิดได้เช่นเดียวกัน

คนจำผีพรายผี
 ชรหมื่นดำกำรุคลื่น
 เปนเปลวบชื่อน้ำ
 ตัดคอตัดคอเร็ว
 บช้อมล้างอเอา
 บชื่อน้ำหยาดทอง

ชรหมื่นดำ ช่วยดู
 เปนเปลว
 ตัดคอ
 ให้ขาด
 ใส่เกล้า
 เปนรุ่ง

(ชลดา เรื่องรักษลิขิต, 2547, น. 101-102)

กฎหมายตราสามดวง ในบทบัญญัติเรื่อง “ลักษณะผีสูทดำน้ำ-ลุยเพลิง” ตามคำสั่งจาริษฐานที่อาลักษณ์จะต้องอ่านในพิธีดำน้ำเสี่ยงทายกล่าวว่าต้องให้โจทก์ และจำเลยทำพิธีบวงสรวงกับเทพเทวดา และเหล่าผีสง แต่หากมีใครขอเพื่อให้อภัยเปลี่ยนคำเสี่ยงทายจากผิดเป็นถูกนั้น ขอให้ไม่เป็นผล

ผู้เฒ่าจ่มฤชาวาที ไปถวายบัดพลี แก่เทพพฤกษ์ผีสง
 ขอจ้างโดยสาตราเวททาง มนตรตนเมื่อปาง จะแพ้แลให้มิไชย

(กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 105)

พระอภัยมณี ตอน 55 กองทัพเรือของวลายูดาถูกลมพายุพัด และคนบนเรือต่างอยู่ในอาการตกใจ ออกสิ้นขวัญแขวน ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ระลึกถึงพระคุณพ่อแม่ให้คุ้มครอง จากนั้นก็ให้นายตันหน และเหล่าทหารทำพิธีทูลสารสั้ม และเช่นเหล่ากับเนื้อสัตว์ให้กับผีกลางทะเล จนลมพายุสงบลงได้ แสดงให้เห็นว่า ผีเป็นที่พึ่งอย่างหนึ่งที่คน “เช่นสรวง” เพื่อให้คุ้มครองให้ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ คล้ายคลึงกับการ “บวงสรวง” เทพเจ้าที่มักใช้เนื้อสัตว์หรือเครื่องบูชาในการแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่อธิษฐาน

ฝ่ายตันหนคนทำนายทหาร
 เชือดคอแพะแกะขว้างกลางนที

บ้างทูลสารสั้มเผาเช่นเหล่าผี
 พอลมดีริบรุดไม่หยุดยั้ง ฯ

(สุนทรภู่, 2558, น. 1015)

3.2 อำนาจบุญบารมี

อำนาจบุญบารมีมาจากแนวคิดหลักทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าบุคคลกำหนดชีวิตของตนได้ด้วยการกระทำ ไม่ใช่การขอพึ่งอำนาจภายนอก การทำความดีต้องเริ่มที่มโนกรรมคือจิตอันเป็น “กุศล” สามารถลดละกิเลส ตัณหา อุปาทาน (สมุทัย) และศึกษาให้เข้าถึงสัจธรรมด้วยแนวทางอันชอบ (มรรค) ไปสู่ความหลุดพ้นจากอวิชชา (นิโรธ) บุคคลต้องสั่งสมบุญกุศลนี้ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้กำเนิดในภพภูมิใหม่ที่สูงยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะได้เข้าถึงภาวะแห่งนิพพานตามอุดมคติของศาสนา ส่วนใหญ่พบ “การอธิษฐาน” ถึงอำนาจบุญบารมีเมื่อภริยาหรือตัวละครในวรรณคดีขอพรเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ จึงมักมีการอ้างถึงบุญบารมีของตนเองที่ได้สั่งสมมา เพราะเชื่อว่ากุศลที่ตนเคยทำมานั้นจะช่วยบันดาลให้สิ่งที่ปรารถนาเป็นจริงได้ แสดงให้เห็นความเชื่อในอานุภาพของอำนาจบุญบารมีในการช่วยให้ไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งมั่นไว้ได้ แม้กระทั่งพระพุทธเจ้าเองก็อธิษฐานถึงบุญบารมีที่ได้กระทำสั่งสมมาในชาติต่าง ๆ คือ บารมี 10 ประการจนบริบูรณ์พร้อมแล้วจึงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แต่สำหรับปุถุชนทั่วไปมักอธิษฐานเชิงโลกียะมากกว่า เพราะยังผูกพันกับแรงปรารถนาอย่างปุถุชน ต่างจากการแสวงหาความสุขแบบโลกุตระซึ่งจะต้องต่อสู้กับอวิชชา เช่น ความไม่ล่งรู้ในไตรลักษณ์ อย่างไรก็ตาม “การอธิษฐาน” ถึงอำนาจบุญบารมีนี่ก็เป็นสิ่งที่ย้ำเตือนให้บุคคลตระหนักถึงคุณค่าแห่งการทำความดีซึ่งควรกระทำด้วยจิตอันเป็นกุศล ไม่ใช่ทำเพื่อหวังผลสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และ “จิต” ที่สูงส่งขั้นนี้จะนำไปสู่บุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน ศีล ภาวนา

นิราศนครวัด นิราศร้อยแก้วของกรมพระยาตำรางฯ ซึ่งมีตอนหนึ่งเล่าตำนานของประวัติชื่อเมือง พนมเปญ หรือ “พนมเพ็ญ” ซึ่งเกี่ยวกับหญิงชราคนหนึ่งเรียกชื่อว่า ยายเพ็ญ เป็นศาสนิกชนที่มีศรัทธาแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา และปรารถนาจะสร้างวัด แต่ติดขัดเรื่องทุนทรัพย์ จึงตั้งสัตยาธิษฐานด้วยอำนาจแห่งบุญบารมีที่เคยทำมา จนเกิดเหตุอัศจรรย์คือมีไม้ซุงลอยน้ำมาโดยที่ภายในบรรจุพระพุทธรูป และเทวรูป ทำให้ได้กำลังสร้างภูเขาหรือ “พนม” ขึ้น และตั้งชื่อนี้ตามชื่อของยายท่านนี้จนกลายเป็นที่มาของคำว่า “พนมเพ็ญ” หรือ “พนมเปญ”

พระธาตุพนมเพ็ญนั้น เขาบอกเรื่องตำนานว่า เดิมทีเดิยวมียายแก่คนหนึ่งชื่อ เพ็ญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้น มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนาแก่กล้า ปรารถนาจะสร้างวัด แต่ขัดข้องด้วยยากจน จึงตั้งสัตย์อธิษฐาน โดยอำนาจกุศลผลบุญของยายเพ็ญ บันดาลให้มีไม้ซุงลอยลำน้ำโขงลงมาติดอยู่ที่ตรงนั้น มีทั้งพระพุทธรูปแลเทวรูปอยู่ในโพรงไม้ซุง ยายเพ็ญจึงได้ไม้ได้พระ แล้วได้กำลังสร้าง “พนม” คือภูเขาขึ้นในที่นั้น ภูเขานั้นจึงได้ชื่อว่าพนมเพ็ญ ถ้าจะเรียกเป็นภาษาไทยก็เห็นจะเรียกว่า “เขายายเพ็ง”

(สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราจราชานุภาพ, 2545, น. 33-34)

นิราศพระบาท สุนทรภู่เข้าสักการะรอยพระพุทธรูป และอธิษฐานขอพรโดยอ้างถึงกษัตริย์ที่ตนเคยได้กระทำมา สิ่งที่ขอในตอนนี้เป็นพรสำคัญในเชิงโลกียะหลายประการ เช่น ขอให้อย่าพบเจอความยากจน หลงใหลแพศยา ทรชน คนที่เข้ามาทำร้าย ขออย่าให้เจ็บป่วย ขอให้ความรักสมหวัง ขอให้รู้ปล้ำกษัตริย์ดงาม ขอให้ครอบครัวมีความสุขอยู่เสมอ ขอให้ศัตรูพ่ายแพ้ ขอให้ไม่มีเกียรติยศปรากฏไกล แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เชื่อมั่นในอำนาจบุญกุศลที่ได้ทำมาในอดีตว่าจะช่วยเป็นเหตุปัจจัยทำให้ชีวิตในปัจจุบันดีขึ้นได้

พี่เข้าเคียงเบื้องขวาฝ่าพระบาท	อภิวาทหัตถ์ประนังขึ้นทั้งสอง
กราบกราบแล้วก็ตรีกรำลึกลอง	เดชะกองกุศลที่ตนทำ
มาคำรพบพพุทธรูปแล้ว	ขอคุณแก้วสามประการช่วยอุปถัมภ์
ฉันทเกิดมาชาตินี้ก็มีกรรม	แสนระยำยุบยับด้วยอัปจน
ได้เคื่องแค้นแสนยากลำบากบอบ	ไม่สมประกอบทรัพย์สิ้นก็ขัดสน
แม่นกลับชาติเกิดใหม่เป็นกายคน	ชื่อว่าจนแล้วจงจากกำจัดไกล
สตรีหึ่งหนึ่งแพศยาหญิง	ทั้งสองสิ่งอย่าได้ชิดพิสมัย
สัญชาติชายทรชนที่คนใด	ให้หลีกไกลร้อยโยชน์อย่าร่วมทาง
ถ้ารักใครขอให้ได้คนนั้นด้วย	บุญจงช่วยปฏิบัติอย่าขัดขวาง
อย่ารู้มีโรคาในสารพางค์	ทั้งรูปร่างขอให้ราวกับองค์อินทร์
หนึ่งบิตรมารดาคณาญาติ	ให้ผุดผาดผาสุกเป็นนิจสิน
ความระยำคำโตอย่าได้ยิน	ให้สุดสิ้นสูญหายละลายเอง
ทั้งหวายตรวนลั่นเครื่องที่ลำบาก	ให้ปราศจากทั้งคนเขาข่มเหง
ใครปองร้ายขอให้กายมันเป็นเอง	ให้ครั้นเครงเกียรติยศปรากฏครันฯ

(สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 135-136)

มุมมอง และสถานะของผู้อธิษฐาน

จากการศึกษาพบว่า “การอธิษฐาน” เกิดขึ้นได้จากผู้อธิษฐานหลายระดับในสังคม ตั้งแต่ไพร่สามัญชนทั่วไป จนถึงขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ พระมหากษัตริย์ นักบวช และผู้ทรงศีล ซึ่งสถานะของผู้อธิษฐานเหล่านี้จะส่งผลต่อมุมมองในการตั้งมั่นไปสู่เป้าหมายหรือความปรารถนาที่แตกต่างกัน

“ผู้อธิษฐาน” จำแนกได้เป็น 2 มุมมองคือ มุมมองของกวี และมุมมองของตัวละคร ในที่นี้จะมุ่งเน้นที่มุมมองของกวีหรือยึดที่สถานะของกวีผู้สร้างงานเป็นหลัก เพราะจะเป็นตัวกำหนดแนวคิดของกวีเอง และตัวละครในเรื่องที่กวีผู้นั้นสร้างสรรค์ขึ้นหรือเล่าถึง ยกเว้นเรื่องแปล บันทึกทางประวัติศาสตร์

หรือการเล่าถึง “การอธิษฐาน” ของบุคคลอื่นที่มีอยู่ก่อนแล้วจะถือว่าเป็น “การอธิษฐาน” ตามมุมมองและสถานะของบุคคลในเรื่องนั้น ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

1. สามัญชน

สามัญชนในที่นี้ หมายถึง บุคคลทั่วไปตั้งแต่ชาวบ้านไปถึงเหล่าขุนนางหรือข้าราชการทั้งหมด ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์จะกล่าวไว้ในหัวข้อถัดไป จากการศึกษาพบว่ากวีหรือตัวละครที่สามัญชนเล่าถึงมักอธิษฐานในเรื่องที่ตนปรารถนาเป็นหลัก และมีลักษณะสอดคล้องกับสถานะของผู้อธิษฐาน และปัจจัยแวดล้อมทางสังคมขณะนั้นอย่างมีนัยสำคัญ

ตัวอย่างจากชีวิต และผลงานของสุนทรภู่ กวีสามัญชนที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตทั้งในยุครุ่งเรือง และตกต่ำ ประกอบกับอุปนิสัยที่ชอบแต่งกลอนเพื่อบันทึกเรื่องราว และระบายความรู้สึก ซึ่งปรากฏแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในงานของสุนทรภู่อย่างเด่นชัด และน่าสนใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิราศพระประธม เป็นนิราศเรื่องรองสุดท้ายของสุนทรภู่ แต่งในสมัยกลับเข้ามารับราชการในรัชกาลที่ 4 อายุประมาณ 56 ปี สุนทรภู่เดินทางไปสักการะพระปฐมเจดีย์ และอธิษฐานเป็นบทยาวต่อเนื่องแสดงความปรารถนาหลายประการในช่วงชีวิตวัยผู้ใหญ่ ซึ่งไม่ใช่อธิษฐานเพื่อตนเองเท่านั้น แต่ยังคงกล่าวถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในอดีตในเชิงโลกียะ เช่น ขอให้เป็นที่รัก ขอให้ผลงานที่แต่งอยู่คู่แผ่นดินไปตลอด ขอให้อย่าพบกับหญิงที่โกหกหลอกลวง และไม่ซื่อสัตย์ ขอให้สมหวังในความรักกับหญิงที่ดี แม้จะไม่ได้มีรูปงามก็ได้ สำหรับหญิงคนรักที่ล่วงลับไปแล้วก็อธิษฐานอุทิศบุญกุศลให้ สำหรับหญิงคนรักที่ยังไม่ล่วงลับ และไม่มีใครใหม่ ก็ขอให้ให้มีเกียรติยศ มีมิตรที่ดี และหายเคืองแค้นเรื่องที่ผ่านมา สำหรับหญิงที่เคยลอบรักด้วย ก็ขออุทิศบุญกุศลให้เจอบุญครองที่ดี และครองรักกันไปตลอด สำหรับคนรักปัจจุบันก็ขอให้ได้อยู่ร่วมกันไปชั่วชีวิต และเป็น “คู่สร้างทางกุศล” จนกว่าจะเข้าถึงนิพพานซึ่งเป็นความมุ่งหมายเชิงโลกุตระ อย่างไรก็ตาม ในตอนท้ายสุนทรภู่ระบุว่า หากแม้ยังไม่ได้เข้านิพพาน ก็ขอให้อย่าต้องห่างไกลจากคนรักเลย แม้ “การอธิษฐาน” ตอนนี้จะเป็นการพร่ำพรรณนาความอาลัยอาวรณ์ถึงหญิงคนรักตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แต่เป็นการกล่าวถึงหญิงเหล่านั้นด้วย “ความเป็นผู้ใหญ่” กล่าวคือ การตัดสินใจ และให้คุณค่ากับผู้หญิงที่อุปนิสัย ความซื่อสัตย์ มากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก การปล่อยวางกับผู้หญิงที่เคยผ่านเข้ามาในชีวิต โดยเฉพาะหญิงที่ล่วงลับหรือเลิกรากันไปแล้ว อาจจะยังรู้สึกแค้นเคืองกับบางคนที่เคยหลอกลวงหรืออาจเคยทำให้เจ็บช้ำ อันเป็นบทเรียนชีวิตสำคัญของสุนทรภู่ที่พิสูจน์ว่าได้ผ่านพ้นช่วงวัยศึกะนองมาแล้ว และเข้าสู่วัยที่มองหาความมั่นคงในชีวิต พร้อมทั้งความหวังลึก ๆ ที่จะเข้าสู่นิพพาน

สาธุสะพระประธมบรมธาตุ
ข้าทำบุญคุณพระช่วยอนุกุล
 หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ
 สุนทรอาลักษณ์เจ้าจักรพาฬ
 อนึ่งมนุษย์อุตริตีต่างต่าง
ให้พื้นเพื่อนเหมือนเราสาปในกาพย์กลอน
อนึ่งหญิงทิ้งสัตย์เราตัดขาด
 ข้างนอกนวลส่วนข้างในใจสุดา
 ถึงรูปชั่วตัวดำระย้ายาก
 ถึงปากแหงแก้งคอดไม่ทอดทิ้ง
 จนแก่กวงเงินเดินไม่รอด
 อันหญิงลึงหญิงค่างหญิงอย่างนั้น
ขอเดชะพระมหาอานิสงส์
เสน่ห้ไหนให้คนนั้นกรรณา
 หนึ่งน้องหญิงมิ่งมิตรพิศวาส
ขอคุณพระอานิสงส์ช่วยส่งไป
 ที่ยังอยู่คู่เคยไม่เคยอื่น
มั่งมีมิตรพิศวาสอย่าขาดแคลน
 นารีใดที่ได้รักแต่ลักลอบ
 พระเ็นขัดพลัดพรากเพราะยากจน
ให้ได้คู่สู่สมภริมย์รัก
สืบสกุลพลุสวัสต์ในปัดพี
 แต่นารีซิปต์ได้หลดหลอก
 ทั้งสิ้นน้องสองสิ้นเพราะหมิ่นชาย
ที่จิงจิตรพิศวาสอย่าคลาศเคลื่อน
 อย่าหมองหมางห่างเหเสน่ห้ไหน
เปนคู่สร้างทางกุศลจนสำเร็จ
ยังมีถึงซึ่งนิพพานสำราญกาย

จงทรงสาสนาอยู่ไม่รู้สูญ
ให้เพิ่มพูนสมประโยชน์โพธิญาณ
ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
 พระทรงสารศรีเสวตเกษกฤษุช
 แล้วเอาอย่างเทียบทำคำอักษร
 ต่อโอนอ่อนออกชื่อจิงภุษา
 ถึงเนื้อน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
 เหมือนปลาไร้ร้ายกาจจาดจิง
 รู้รักปากรักหน้าประสาหญิง
จะรักยิ่งยอดรักให้หนักครัน
 จะสู้กอดแก้วตาจนอาสัญ
 ไม่ผูกพันพิศวาสให้คลาศคลา
 ซึ่งเราทรงศักราชพระสาสนา
 เหมือนในอารมณ์รักประจักษ์ใจ
 ซึ่งสิ้นชาติชนมภพสมมัย
 ถึงห้องไตรตรึงศ์สถานพิมานแมน
จงปรากฏศยีนกว่าหมื่นแสน
ให้หายแค้นเคืองทั่วทุกตัวตน
 เสน่ห้มอบหมายรักเปนพักผล
แบ่งกุศลส่งสุดาทุนารี
ที่สมศักดิ์สมหน้าเปนราศี
ร่วมชีวิตกันสองคนไปจนตาย
 ให้ออกดอกเหมือนวีวันที่มีนหมาย
 เปนแม่มายแต่งตั้งวังเวงใจ
 ให้ได้เหมือนหมายมิตรพิสมัย
 ได้รักใคร่ครองกันจนวันตาย
สรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
จะกลับกลายเป็นไฉนอย่าไกลกัน

(สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, 2561, น. 372-374)

นิราศทวาราวดี หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) แต่งนิราศเรื่องนี้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงที่ได้เข้ารับราชการ และต้องการเดินทางไปรับบำเหน็จที่เมืองอยุธยาอยู่ด้วย ตามประวัตินั้น หลวงจักรปาณีเป็นเด็กกำพร้า ป่าได้เคยพาไปฝากพระวินัยธรรมวัดเชิงท่าเพื่อให้ได้เล่าเรียนหนังสือระหว่างที่เดินทาง กวีอิษฐานอุทิศบุญกุศลแด่พระวินัยธรรมผู้ที่เป็นพระอาจารย์ซึ่งได้ล่องลับไปแล้ว ขอให้ท่านได้ไปสวรรค์ และได้พบกันอีกในชาติต่อไปจนกระทั่งถึงนิพพาน อีกทั้งยังขอให้ชาติหน้าไม่ผิดหวังหรือต้องลำบากเหมือนในชาตินี้ เพราะรู้สึกว่าเขาดีตนนั้นไม่มีทรัพย์ ชาติที่พึ่งพา ไม่มีคนรัก และไร้ญาติขาดมิตร ชาติหน้าจึงขอให้ทุกอย่างที่ชาตินี้ไม่มี นิราศเรื่องนี้ไม่เน้นเรื่องการแสดงความอาลัยอาวรณ์ถึงหญิงคนรัก แต่กวีระบายความรู้สึกถึงผู้ที่ล่องลับ และความผิดหวังในชีวิตอันเป็นเหตุการณ์ที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจเพราะเกิดจากประสบการณ์ส่วนตัวของสามัญชนทั่วไปที่มีปัญหาชีวิตเช่นเดียวกับคนทั่วไปในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เมื่อได้อิษฐานเสร็จสิ้น กวีก็กล่าวความรู้สึก “บานกมล” หรือรู้สึกเบิกบานใจขึ้น สันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะได้ระบายความอัดอั้นตันใจผ่าน “การอิษฐาน” ไปแล้วนั่นเอง

สิ่งใดใดฉันได้สร้างกุศล

แม้เกิดไหนให้พบประสบกัน

กราบกราบแล้วก็ลาน้ำตาไหล

พลางยอเยอหัดถ่มมัสการ

ข้าดับแค้นแสนประดาชในชาตินี้

ทั้งสิ้นทุนสูญขาดญาติโย

ยังมีหน้าเข้ามาทำพราหมิตร

จะหารักสักคนก็จวนใจ

ไปชาติหน้าอย่าเปนมเหมือนเช่นนี้

อย่ารู้ขาดญาติมิตรที่ชิดเชย

ขอกุศลผลช่วยอำนวยซัก

หนึ่งชายโหดโหดซ้ำหญิงกาลิ

จะรักใครขอให้ได้ตั้งใจรัก

สำเร็จกิจอิษฐานบานกมล

ขอแผ่ผลส่งให้ท่านไปสวรรค์

กว่าจะหันพักตรถึงซึ่งนิพพาน

เดินเข้าในลานโขดโอบสถวิหาร

อิษฐานในใจถึงใหญ่โต

ไม่มีที่พึ่งพาอนาโ

เทียวเซโซบัตลีนี้กระไร

มิรู้จะคิดปลงลงที่ตรงไหน

ที่ฝากใช้ฝากผีไม่มีเลย

ให้มั่งมีวาสนานิจาเอา

ที่ใครเคยวาสนาบาร์มิ

ให้สมรักกว่าจะตายอย่าหน่ายหนี

อีกทั้งชี้หิงษาอย่ามาระคน

อย่าให้พังกุ่นวายเทียวววยชวน

จรดลชมวัดทัศน

(หลวงจักรปาณี, 2512, น. 22)

นิราศพระปถวี หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) นิราศอีกเรื่องที่ตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเดินทางไปนมัสการพระฉาย ณ เขาพระปถวี ขณะนั้นก็มีอายุมากขึ้น ระหว่างทางได้ผ่านวัดพนัญเชิง และแวะสักการะขอพรพระพุทธรูปในลักษณะคล้ายคลึงกับในนิราศทวาราวดี เช่น ขอให้ได้เข้าสู่พระนิพพาน ขอให้อย่าพบความยากแค้นเหมือนในชาตินี้ ขอให้ความรักสมหวัง ขอให้อย่าพบหญิงชั่ว แต่ได้ขอบางอย่างเพิ่มเติม เช่น ขอให้ไม่มีโรคร้าย และอายุยืน ขอให้ไม่ต้องพบคนพาล แต่ได้คบกับเหล่าบัณฑิต ขอให้แก้ปัญหา และรูปลักษณ์ที่สง่างาม เมื่ออธิษฐานเสร็จสิ้น กวีก็ลงท้ายว่าลงจากโบสถ์อย่าง “ลึงโลดใจ” แสดงถึงความสบายใจที่ได้อธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ขอนิสัยให้ถึงซึ่งวิมุตติ	เดชะพุทธรูปบูชาสาหะ
ขอฉันได้พบพระไตรรัตน์นะ	กว่าจะละเกลสเสร็จเด็จกระเด็น
ซึ่งยากแค้นแสนประดาเหมือนชาตินี้	ขออย่ามีมาพบประสบเห็น
ให้ชนมียืนขึ้นชูทั้งอยู่เย็น	อย่ารู้เป็นโรคไทยเหมือนใจจง
ขออย่าคบพาลสันดานเขลา	คบแต่เผ่าพงศปราชญ์ตั้งราชหงส์
ให้ปราดเปรื่องเรื่องวิชาปัญญาจง	ทั้งรูปทรงสวยเสน่ห์เหมือนเทวดา
ที่สำอางนางไหนฉันหมายมั่น	ใ้นางนั้นนิกสวาทเหมือนปราถนา
ทั้งสาวแสบแม่หม้ายพอลายตา	ให้ตามมาสอสอเผ่างองอน
อันแพศยากาลิณีขี้ทิ้ง	อย่าฟังผูกพันร่วมบรรจจรรณ
เสร็จเคารพนบพระชินวร	ก็ลาจรจากโบสถ์ลึงโลดใจ

(หลวงจักรปาณี, 2468, น. 13)

2. พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์

เหตุผลที่ศึกษาพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์แยกออกจากไพร่สามัญชน เพราะปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่แตกต่างส่งผลต่อ “การอธิษฐาน” อย่างเด่นชัด กล่าวคือ ผู้ที่เกิดในตระกูลกษัตริย์ย่อมมีราชสมบัติ และบริวารทั้งหลายอันนำมาซึ่งความสุขในทรัพย์สิน และความสะดวกสบายซึ่งไม่จำเป็นต้องวิงวอนขอจาก “การอธิษฐาน” อย่างสามัญชน แต่ก็ปรารถนาในเรื่องอื่นที่แตกต่างออกไป เช่น เกียรติยศ การได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตกาล รวมไปถึงบทบาท และภาระหน้าที่ที่หนักกว่าสามัญชนทั่วไปอย่างการดูแลปกครองอาณาจักร เช่น เป็นผู้นำในการรบทัพจับศึกเพื่อรักษาอธิปไตยของบ้านเมือง การดูแลไพร่ฟ้าประชาชน การตัดสินคดีความ เป็นต้น

ราชาริราช เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แพล และเรียบเรียงจากพงศาวดารมอญ แม้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะเป็นข้าราชการ แต่ในเนื้อเรื่องที่กำลังกล่าวถึง “การอธิษฐาน” ของกษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ถือเป็น “การอธิษฐาน” ของกษัตริย์พระองค์นั้น ๆ เพราะเป็นเรื่องที่แปลมา เช่น ในสมัย

ของพระเจ้าอยู่หรือพระเจ้าข้างเผือกมีการก่อกบฏ พระยาน้อยผู้เป็นรัชทายาทจึงหลบหนี และต้องการเสี่ยงทายว่าจะได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองพะโคสืบต่อจากพระราชบิดาหรือไม่ ดังที่มังกันจีทูลแนะนำพระยาน้อยให้ขอคำตอบด้วยการเสี่ยงทายจากเทพดา เพราะมนุษย์มีเพียง “โลกียปัญญา” แต่เทพดามี “ปัญญาทิพย์” หรือปัญญาอันเป็นทิพย์ ซึ่งหมายถึงความรู้แจ้งในระดับที่สูงกว่ามนุษย์ทั่วไป พระยาน้อยจึงตั้งพิธีบวงสรวงเทวดา และเสี่ยงทายว่าหากตนจะได้ขึ้นครองราชย์ และคำชูพระพุทธรักษา ขอให้เทพเทวดาช่วยแจ้งเหตุให้ประจักษ์ จากนั้นพระยาน้อยก็พบหญิงงามร้องเพลงกล่อมลูกที่มีเนื้อหาแปลความได้ว่า พระยาน้อยจะได้ขึ้นครองราชย์ จากนั้นพระองค์จึงได้รวบรวมกำลังพล และได้รับชัยชนะจนได้เป็นกษัตริย์นามว่า พระเจ้าราชาธิราช ดังคำทำนายจากการเสี่ยงทาย

อยู่มาพระยาน้อยจึงปรึกษามังกันจีแลพอมอญว่า เราอยู่ในเมืองพะโคนี้ อุปมาตั้งอยู่ในกลางใจไฟ อันสมิงมารหูกกับพระเจ้าป้าก็คิดการใหญ่หลวงนัก จะทำร้ายแก่เรา ครั้นจะอยู่ในเมืองพะโคนี้ จะคิดอ่านทำการไม่ถนัด เราจะหนีไปอาศัยอยู่ณเมืองเกาะตะมะตี หรือจะไปเมืองเสียงหรือจะไปเมืองตะเกิง มังกันจีจึงทูลพระยาน้อยว่า ปัญญาคนเราทุกวันนี้เป็นโลกียปัญญา จะเหมือนหนึ่งปัญญาทิพย์หรือจำจะขอศุภนิมิตชิมกลางถาดเทพดาตูก่อนรู้ชัดแล้วจึงจะจัดแจงกระทำซึ่งการใหญ่นั้นได้ พระยาน้อยก็เห็นด้วย จึงให้หามังสวดยะโงงพอมะชนะ ทอมะอินทะเม้อฉะวังมา สั่งให้แต่งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงเทพดาทั้งแปดประตูเมือง แล้วให้ลงยันต์สุนัตทุกประตู แต่งกระบวนเนาชั้นธนูชาเทพดาร์้อยแปดพระองค์ ครั้นเวลาค่ำคนทั้งสี่จัดแจงเครื่องพลีกรรมเสร็จแล้ว จึงมาทูลแก่พระยาน้อย ๑ กับมังกันจี มังสวดยะโงงก็พากันไปยังพระมูเตากระทำสักการบูชา แล้ว พระยาน้อยจึงทรงตั้งอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจะได้เป็นกษัตริย์ราช จะได้ครองราชย์สมบัติในเมืองพะโคแลจะได้ยกยอพระบวรพุทธรักษาให้ถาวรสืบไปมั่นคงแล้ว ถ้าจะไปคิดการเมืองใดก่อน จึงจะมีชัยชนะจะได้เมืองพะโค ขอให้เทพดาเจ้าจงบอกเหตุแก่ข้าพเจ้าให้ประจักษ์ในครั้งนี้เถิด ครั้นอธิษฐานเสร็จแล้วก็พากันมาชิมกลางทั้งแปดทิศ ที่ประตูมุเกริชเทพดาดลใจให้หญิงงามคนหนึ่ง ทำเพลงกล่อมลูกเพลงภาษารามัญว่า อุยตะลุยตั้งปอนทานทาทกยาตะปอนคลุยมิอาลอนประกึ่งเงาะสมิง แปลแปลคำไทยว่า ต้นมะยมใหญ่ได้อ้อมหนึ่งที่บรรจพระบรมธาตุพระพุทธรเจ้าไว้ทั้งสี่พระองค์ แม้นใครไปก็จะได้เป็นพระยา มังสวดยะโงงจึงถามมังกันจีว่า นิมิตต์นี้จะร้ายดีเป็นประการใด มังกันจีจึงว่า แก่มังสวดยะโงงว่า ซึ่งหญิงกล่อมลูกว่า ต้นมะยมใหญ่ อ้อมหนึ่งนั้น คือได้แก่พระยาน้อย ว่าต้นมะยมผลิดอกออกผลมารากใบก็ตกลั่น คือ พระยาน้อยเจ้าของเราจะได้เป็นกษัตริย์ มีเดชเดชาภาพแลร้พลมาก แลที่พระบรมธาตุพระพุทธรเจ้าประดิษฐานอยู่นั้นคือเมืองตะเกิง ให้พระยาน้อยไปคิดการณเมืองตะเกิงเถิดจะได้ชัยชนะ

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2556, น. 113-114)

นิพพานข้างหน้า เล่าว่าสมเด็จพระราชวังบวรฯ ทรงอธิษฐานเสี่ยงทายโดยอ้างถึงพระปณิธานที่จะบรรลुสัมมาสัมโพธิญาณในอนาคตกาล ว่าหากพระองค์จะหายจากอาการประชวรที่กำลังเป็นอยู่ และมีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่อดูแลปกครองบ้านเมือง ขอให้เสวยพระสุธารสได้ ครั้นเมื่อเสวยพระสุธารสก็ทรงอาเจียน จึงทรงเห็นว่าจะไม่รอด แล้วรับสั่งว่าจะไม่เสวยพระโอสถอีกต่อไป เพราะจะเป็นเครื่องห่วงเหนี่ยวให้ได้รับทุกขเวทนาต่อไปอีก แสดงให้เห็นว่าพระองค์เชื่อถือในคำเสี่ยงทายที่ทรงตั้งมั่นกำหนดขึ้นเพื่อทำนายชะตาชีวิต

เห็นพระไทยจะเปนห่วงห่วงถนอม	จะไกลกล่อมขวัญให้ระหวยหน
จึงเรียกรสอมฤตวิเชียรชล	เสี่ยงกุศลซึ่งสร้างพระโพธิญาณ
มั่นขนมจะอยู่ช่วยบำรุงทวีป	ขอให้รับรับน้ำรศอาหาร
ถ้าชีวิตนี้จะปลิดไม่เนานาน	อย่าให้พานสอคล้องนิยมิน
เทวศว่าต่อพระพักตร์พระชินศรี	แล้วเทวีทรงพระวิตถวิล
พิชฐานเสร็จเสวยวาริริน	แต่ชั้นกลืนกลืนกลับวิบัติเป็น
พระอาเจียนเวียนประทะอุระหมอง	จึงตรัสร้องว่าโอมัมพันเชิญ
เคยเปนมรเมเกล้าโลกย์ได้อยู่เย็น	เห็นสุเมรุเอนแล้วจะตรมตรอม

(พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, 2543, น. 15)

3. นักบวช และผู้ทรงศีล

นักบวช และผู้ทรงศีล นับว่าประเสริฐกว่าบุคคลทั่วไปที่เป็นฆราวาส เพราะคนกลุ่มนี้จะต้องยึดถือปฏิบัติแนวทางที่เคร่งครัดกว่าคนทั่วไปเพื่อไปสู่เป้าหมายทางธรรมหรือคติทางศาสนาที่ตนยึดถือ ดังนั้น มุมมองก็จะแตกต่างไปจากสามัญชนทั่วไปโดยมักจะมองที่สังขารของโลกหรือเล่าถึงหลักธรรมผ่านวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น ผลงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นต้น

นิราศเดือน หมื่นพรหมสมพัตสร (มี) ศิษย์ของสุนทรภู่แต่งเรื่องนี้ขณะบวชเป็นพระอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ ความตอนหนึ่งกล่าวถึงการทำบุญ และพิธีกรวดน้ำ แสดงให้เห็นความมุ่งหวังหรือ “การอธิษฐาน” ที่แตกต่างกันของคน 2 ช่วงวัย ได้แก่ วัยผู้ใหญ่ต่างขอพรตั้งมั่นให้ได้เข้าถึงโพธิญาณหรือการรู้แจ้งในหนทางแห่งความดับทุกข์ซึ่งเป็นผลเชิงโลกุตระ แต่วัยรุ่นหนุ่มสาวเช่นเดียวกับผู้แต่งขอให้มิคู่ครองหน้าตาดี และมีเงินทอง ดังนั้น ประสพการณ์ชีวิต และช่วงอายุจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อแนวคิด และความมุ่งหวังของชีวิตด้วย แม้ว่าในเรื่องนี้ผู้แต่งจะอยู่ในสถานะพระภิกษุ แต่การแต่งวรรณคดีที่มีเนื้อหาทางโลกเป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้เป็นปกติในขณะนั้น แต่หากสังเกตจาก

เนื้อหาคะพบว่า ไม่ใช่เพียงการพร่ำพรรณนาความรัก และอาลัยอาวรณ์ถึงหญิงคนรักเท่านั้น แต่สอดแทรกข้อคิด และแสดงโทษของความรัก ตลอดจนความไม่เที่ยงแท้แห่งความสุขทางโลกอีกด้วย

พระกลางองค์งกตกประหม่า	ให้ยะถาเสียงสั้นอยู่ห้วนไหว
สัปรุขกรวดน้ำรำในใจ	ที่ผู้ใหญ่หมายประโยชน์โพธิญาณ
ที่หนุ่มหนุ่มสาวสาวราวกับฉันทัน	นีกรำพรรณในจิตรอริชฐาน
ให้มีเมียรูปงามทรามสคราน	ที่เรือนบ้านคับคั่งเขามั่งมี

(หมื่นพรหมสมพัตสร (มี), 2553, น. 14)

ลักษณะที่น่าสนใจของเหล่าดาบสหรือฤๅษี คือมีคุณสมบัติหลายประการคล้ายกับเทพหรือผู้มีญาณวิเศษ มักพบในงานเขียนที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย เช่น มีวาจาสิทธิ์สามารถสาปให้เป็นไปตามความปรารถนาได้ ให้ความช่วยเหลือมนุษย์หรือผู้มีบุญ สามารถประทานพรได้ เพราะนักบวชเหล่านี้เป็นผู้ทรงศีล บำเพ็ญตบะมายาวนาน แสดงให้เห็นว่า การบำเพ็ญมั่งมันเป็นเวลานานนั้นส่งผลให้มีจิตที่นิ่ง และอยู่ในระดับสูง ทำให้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์หรือมีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ ในวรรณคดีไทยพบว่ามีการใช้คำสาปของฤๅษีในการลงโทษ และสั่งสอนตัวละครผู้กระทำความผิด ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือจารีตประเพณี

กนกนคร พญากมลมิตรผู้เป็นใหญ่ในนครธรณีได้รับพรจากพระอิศวร คือมีภรรยาผู้เลอโฉม และมีดวงตางามนามว่านางอนุศยิณี วันหนึ่งพญากมลมิตรอยากพิสูจน์ความงามของนางว่าเป็นเลิศกว่าใครในสามภพ จึงทำตามคำท้าของนครธรณีผู้หนึ่ง โดยให้นางไปช่วยวนฤๅษีปาปะนาศน์ แต่ฤๅษีไม่ห้วนไหว กลับโกรธ และสาปให้ทั้งคู่ลงไปเกิดเป็นมนุษย์ และได้รับความทุกข์ทรมานจนกว่าจะพ้นคำสาป การที่ฤๅษีสามารถสาปเทวดา และนางฟ้าได้นั้น เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจการบำเพ็ญเพียร แม้ว่าพญากมลมิตรจะบำเพ็ญตบะมายาวนานด้วยความเคารพต่อพระอิศวร แต่ฤๅษีปาปะนาศน์เป็นผู้ทรงถนอมมากกว่าหมื่นปี จึงมีอิทธิฤทธิ์สูงส่งกว่า

นางยั่วโยคะละเมียด	จงเกิดเปนมานูซี
กมลมิตรผู้พญาสามี	เห็นดีรู้ดีด้วยช่วยกัน
จงมีกำเนิดมานุษ	ผ่องผุดเพ็ญลักษณ์รังสรรค์
สองมุ่งใจสมัครรักกัน	ให้พลันเรศร้างทางไป
รันทมกรรมกรรมทำนอง	ล้างตนในห้วงทุกข์ใหญ่
จนสิ้นบาปกรรมทำไว้	จึงให้สิ้นสาปหลาบาจำ ฯ

(พระราชาวงค์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2516, น. 19-20)

ศกุนตลา ฤๅษีทรวาสสาปนางศกุนตลาให้คนรักจำนางไม่ได้เพราะโกรธที่นางไม่ได้มารับเมื่อตนมาเยือน แต่ความจริงแล้วนางศกุนตลาไม่ได้มีเจตนาจะไม่เคารพ แต่นางกำลังป่วยจึงไม่รู้ตัว ฤๅษีให้เงื่อนไขว่าจะพ้นคำสาปได้ก็ต่อเมื่อคนรักเห็นของแทนความรักที่ให้ไว้คือแหวนที่ทุษยันต์เคยมอบให้นางศกุนตลา เป็นอีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นการใช้คำสาปของฤๅษีในการลงโทษผู้กระทำความผิด ขนบธรรมเนียม แม้จะดูเป็นเหตุการณ์เล็กน้อย แต่ก็มีความสำคัญในการเป็นปมสำคัญให้ตัวละครเอกหญิง และชายต้องตามหากันเพื่อกลับมาครองคู่กันได้อีกครั้งในที่สุด

อนุสุยา – ท่านแข่งว่า “แม่เวลานี้มีงไฟฝันถึงผู้ใด ผู้ที่ใจมีงมัวพะวงหลงรักอยู่ ณ บัดนี้ จงไม่เอาใจใส่ใตต่อโยคีผู้ทรงพรต จงลืมหมดซึ่งหน้าที่ต้อนรับแขกผู้แปลกมา **ขอผู้นั้น จงลืมหน้าถึงแม่เห็นก็อย่าจำได้ เหมือนคนเมาสุราซึ่งพูดอะไรไว้เมื่อยามเมา รุ่งขึ้น เข้าล้างแล้วก็ลืมหมดจนนั้นเกิด” ...**

อนุสุยา – ว่า “ไม่แกลังก็แล้วไป ภูพจะให้อภัยสักที แต่คำพูดของภูตะก็ล้นไปแล้ว จะคืนมิได้ แต่เอาเถอะถ้าเมื่อใดนางไปพบกับสามี เมื่อเขาเห็นแหวนมณีที่ให้ไว้เมื่อจากกัน เมื่อนั้นแลให้เขารู้สึกรำกถึงเมื่อร่วมรัก แล้วก็รู้จักจำได้รักใคร่กันมันคง”

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 43)

อย่างไรก็ตาม บทบาทของนักบวชในแง่บวกก็มีเช่นกัน เช่น การให้ความช่วยเหลือเลี้ยงดู และคุ้มภัยตัวละคร อย่างในเรื่องศกุนตลานี้ พระกัณณะดาบสเป็นผู้ชุบเลี้ยงนางศกุนตลา และในตอนท้ายเรื่องก็อธิษฐานขอฝากเทพเทวาให้ช่วยคุ้มภัยนางศกุนตลาเมื่อเดินทางไปอภิเษกกับ ท้าวทุษยันต์ และขอให้นางได้มีโอรสผู้เรืองเดช

เมื่อนั้น พระกัณณาจารย์ดาบส เห็นศกุนตลามาประณต จึงมีมธุรสวาที

ดูก่อนเจ้าศกุนตลา ผู้ยอดเสนหามารศรี ขอเจ้าจงได้อยู่ดี ทั้งมีความสุขทุกคืนวัน **ขอให้ปิ่น โปรพพนารถ บำรุงเลี้ยงสุดสวดีเกษมสันต์ จงมีโอรสเดxonันต์ เปนจอมจักรพรรดิ ฤๅไชย** ดูก่อนเทวาทุกราชี่ พระพนัสบดีเปนใหญ่ **ข้าขอฝากองค์อรไทย** อย่าให้มีภัยแผ้วพาล **จงคุ้มครองนางหว่างวิถิ** จนถึงธานีไพศาล **ขององค์ลักษมีนงคราญ** ช่วยภิบาลเอื้อเพื่อ **ทุกเวลา ๆ**

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 44)

พัฒนาการของ “การอธิษฐาน” ในสมัยต่าง ๆ

ผลการวิจัยพบว่า “การอธิษฐาน” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีแต่ละยุคสมัย เป็นเหมือนตัวแทนที่ช่วยส่องสะท้อนถึงความมุ่งหวัง และความต้องการของคนในสังคมยุคนั้น ๆ ซึ่งแสดงผ่านรูปแบบหรือลักษณะความเชื่อ และวัฒนธรรมตามแต่ละยุคสมัย ปัจจัยทางสังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปมีส่วนสำคัญในการส่งอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนในสังคม และกรอบความคิดในการสร้างงานของกวี ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กวีมักสร้างสรรค์ผลงานโดยสืบทอดมาในหมู่ราชสำนักหรือกลุ่มชนชั้นสูงที่มีอำนาจ และการศึกษา นิยมการเสพวรรณคดีผ่านการฟังสืบทอดมาจากประเพณีมุขปาฐะ ส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณคดีประเภทร้อยกรอง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา การพิมพ์ และการศึกษาเริ่มขยายวงกว้างไปสู่ชนชั้นกลาง และชาวบ้านทั่วไปมากขึ้นตามลำดับ การสร้างเสพวรรณคดีจึงแพร่หลาย และเป็นยุคที่เสพวรรณคดีผ่านการอ่านมากขึ้น จึงมีวรรณคดีหลากหลายประเภททั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง และมีผู้แต่งมากขึ้นตามไปด้วย

การศึกษาวิจัยพบว่า “การอธิษฐาน” ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยทุกยุคทุกสมัย ปรากฏลักษณะร่วม และแตกต่างหลายประการ รวมถึงแสดงให้เห็นเรื่องการสืบเนื่องของความเชื่อ และวัฒนธรรมข้ามยุคสมัย เช่น ความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอยู่จริง และวิธีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากคนรุ่นก่อน ครอบครัว หรือบรรพบุรุษ พอจำแนกได้เป็น 4 สมัยดังนี้

1. สมัยสุโขทัย

พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 2 เรื่องจากทั้งหมด 3 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 66.7 ได้แก่ *ศิลาจารึกหลักที่ 1* และ *ไตรภูมิพระร่วง* โดยเฉพาะ *ไตรภูมิพระร่วง* ถือเป็นตัวแทนของวรรณคดีสมัยสุโขทัย แม้ว่าเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาแต่มี “การอธิษฐาน” ทั้งเพื่อผลเชิงโลกียะ และโลกุตระ ส่วนใหญ่เน้นถึงความมุ่งหวังเชิงโลกุตระ เป็นเรื่องที่แสดงถึงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้อย่างเด่นชัด เพราะแนวคิดหลักทางพระพุทธศาสนาต้องการแสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายในไตรภูมิล้วนไม่จริงยั่งยืน ยกเว้นนิพพานเท่านั้น ผู้แต่งพรรณนาถึงภพภูมิต่าง ๆ ในไตรภูมิเพื่อแสดงให้เห็นหลักความเชื่อเรื่องบุญบาป เวรกรรม การเวียนว่ายตายเกิด และวัฏจักรของโลก ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน การไปสู่นิพพานจึงเป็นเป้าหมายเชิงอุดมคติสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

ไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานที่แสดงความเข้าใจในแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างดียิ่ง อันเป็นความมุ่งหมายของพระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ในฐานะ “ธรรมราชา” ผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมุ่งปรารถนาในพระนิพพาน เพราะนอกจากจะอธิบายวิธีการปฏิบัติโดยละเอียดแล้ว ยังบอกถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าสู่นิพพาน ได้แก่ “การสร้างสมบารมี” และ “ความตั้งมั่นปรารถนาในนิพพานอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน” ซึ่งต้องกระทำต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาไม่ขาดสาย และใช้เวลาเนิ่นนานมากถึงสองอสงไขย และแสนมหากัลป์ จึงจะบรรลุเป็นปัจเจก

พุทธเจ้าได้ หากต้องการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ และช่วยนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นจาก ห่วงทุกข์ด้วย ก็จะใช้เวลาอันยิ่งขึ้นไปอีก แต่สิ่งสำคัญที่ต้องกระทำอยู่เสมอเช่นเดียวกันคือ “ความตั้ง มั่นปรารถนาในการนำสรรพสัตว์ไปสู่นิพพานอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน” สะท้อนให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” หรือการตั้งมั่นแน่วแน่คือขั้นตอนสำคัญในการกระทำเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา และทำให้ได้พบกับภาวะแห่งความดับทุกข์ทั้งปวง

บุคคลที่จะภาวนาให้ได้พระนิพพานนั้น เมื่อว่าโดยสังเขปแล้ว ผู้มีปัญญาย่อมนปรารถนา และระลึกถึงพระนิพพานอันประเสริฐว่า จะมีใครหนอที่สามารถจะนำมวลสรรพสัตว์ให้ ดำเนินไปถึงพระนิพพานได้ ก็จะทราบได้ว่า **ผู้ที่สร้างสมอบรมบารมีมา และเคยปรารถนา ให้ถึงพระนิพพานอยู่ทุกทิวาราตรีโดยมิได้ขาดสาย** ต้องใช้เวลาอันยาวนานถึง 2 อสงไขย และแสนมหากัลป์เช่นนี้ก็หาสามารถจะนำสรรพสัตว์ไปสู่พระนิพพานได้ไม่ แต่สามารถนำตน ให้บรรลุถึงพระนิพพานได้ คือบำเพ็ญบารมีเพียงเท่านี้ก็หาสามารถจะบรรลุนิพพานเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ แต่ไม่สามารถจะนำสัตว์ให้บรรลุถึงพระนิพพานได้

ส่วนบุคคลใดได้สร้างสมอบรมบารมีได้ถึง 4 อสงไขย 8 อสงไขย 16 อสงไขย และ แสนมหากัลป์ และได้อธิษฐานไว้ว่า “จะนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่พระนิพพาน” ทุกวันคืนมิได้ ขาดสาย ผู้นั้นจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถนำสัตว์ทั้งปวงให้ถึงซึ่ง พระนิพพานได้

(ไตรภูมิภคณา ฉบับถอดความ, 2528, น. 241)

2. สมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาที่มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นราชธานียาวนานกว่า 417 ปี ยุคนี้ได้รับอิทธิพล ความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาจากสมัยสุโขทัย ระบอบการปกครองเป็นแบบศักดินา มีการ ยกย่องกษัตริย์เป็นเทพอวตาร ซึ่งได้รับอิทธิพลจากคติพราหมณ์เข้ามาผสมผสาน พบว่ามีวรรณคดี ในช่วงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) จนถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งพบหลักฐาน วรรณคดีลายลักษณ์ไม่มากนัก เพราะเหตุผลทางประวัติศาสตร์ทำให้วรรณคดีบางส่วนถูกทำลาย หรือ สูญหาย อย่างไรก็ตาม วรรณคดีที่พบถือว่ามีความสำคัญมากถือเป็นแบบฉบับสำหรับวรรณคดีในยุค ต่อมา พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 27 เรื่องจากทั้งหมด 35 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 76.47 แบ่งได้ดังต่อไปนี้

2.1 สมัยอยุธยาตอนต้น

พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 9 เรื่องจากทั้งหมด 9 เรื่อง คิดเป็น ร้อยละ 100 วรรณคดีในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นงานประเภทนิราศ นิทาน และวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ที่สอดแทรกอารมณ์ความรู้สึก และความเชื่อทางศาสนาไว้ในวรรณคดีอย่างเข้มข้นมากที่สุด จึงพบเรื่อง “การอธิษฐาน” มากที่สุดตามไปด้วย ข้อแตกต่างจากในสมัยสุโขทัยคือ ส่วนใหญ่อธิษฐานเพื่อผลเชิงโลกียะมากกว่า แต่ก็ยังมีผลเชิงโลกุตระอยู่บ้าง ตัวอย่างวรรณคดีสำคัญ เช่น *วรรณคดีนิราศกำสรวลโคลงตัน* และ *ทวาทศมาส* เป็นวรรณคดีนิราศแบบฉบับที่มีการพรำพรรณนาถึงหญิงคนรักที่พลัดพรากโดยการใช้อารมณ์ที่เข้มข้น และแสดงผ่าน “การอธิษฐาน” ขอพรกับเทพยดา และเทพารักษ์ เพื่อให้ได้กลับไปพบนางอันเป็นที่รัก ผাগสารไปถึงนาง และฝากคุ้มครองดูแลนาง นอกจากนี้ ยังขอให้ตนเดินทางปลอดภัย ขอพรให้กษัตริย์ และบ้านเมือง อีกทั้งขอให้ได้เข้าสู่นิพพานพร้อมกับนางที่รัก *โคลงนิราศศรีบุญชัย* เป็นวรรณคดีนิราศเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่พบเรื่องการขอพรการบวงสรวง และบนบานศาลกล่าวมากกว่าเรื่องอื่น ๆ *วรรณคดีนิทาน ลิลิตพระลอ* มีฉากสำคัญที่พระลออธิษฐานในรูปแบบเสียงทนายเพื่อทำนายชะตาชีวิตที่แม่น้ำกาหลง และอีกตอนหนึ่งคือพระเพื่อนพระแพงเล่าให้พระลอฟังว่านางได้ไปทำพิธีบนบานกับเทพเจ้าแห่งภูเขา และต้นไม้ เพื่อให้พระลอได้เสด็จมาพบกัน *อนิรุทธิ์คำฉันท์* มีการบวงสรวงเทพพระไทรเพื่อให้คุ้มครองระหว่างเดินทางในป่า และเป็นเทพารักษ์ที่ช่วยอุ้มสมทำให้ตัวละครได้พบกัน *วรรณคดีพระพุทธศาสนา มหาชาติคำหลวง* มีการขอพรของนางผุสดี และพระเวสสันดร รวมถึงความตั้งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ *วรรณคดีการแสดง สมุทโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น)* มีการไหว้สักการะพระโพธิ์เทพารักษ์ขอพรเทพในคติพราหมณ์ และพระพุทธรูปเจ้าในประณามบท ซึ่งแต่งไว้ตอนต้นเรื่อง

มหาชาติคำหลวง กัณฑ์สักการบรรพ หลังจากที่พระอินทร์ทรงจำแลงกายลงมาเป็นพราหมณ์เพื่อทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญทานบริจาคให้แก่พราหมณ์เมื่อได้รับแล้วพระอินทร์ก็ถวายพระนางมัทรีคืนให้พระเวสสันดร และเผยว่าตนคือพระอินทร์ที่ลงมาเพื่อประทานพรแก่พระองค์ พรที่พระเวสสันดรขอ 8 ประการ ส่วนใหญ่เป็นการขอพรเชิงโลกียะ เช่น ขอให้พระบิดาหายโกรธ ขอให้มิไอรสผู้ยิ่งใหญ่ ขอให้มิฝนแก้ว 7 ประการ เมื่อสวรรคตแล้ว ขอให้ได้อุบัติในสวรรค์ ส่วนคำขอเชิงโลกุตระคือ เมื่อได้มาเกิดในโลกมนุษย์ ขอให้ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ สะท้อนให้เห็นว่าแม้เวสสันดรชาติจะเป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่ก็สอดแทรกเรื่องราวทางโลกเข้ามาเช่นเดียวกันเพื่อให้เห็นว่าพระเวสสันดรยังอยู่ในสถานะพระโพธิสัตว์ที่กำลังสั่งสมบารมี อย่างไรก็ตาม ความมุ่งหวังสูงสุดก็ยังคงเป็นพระนิพพานอย่างไม่หวั่นไหว

บพิตรไท้เทพนทร์ฝนผ้า เก้าสุรโลกยเมาลี อันเป็นอธิบดีศรีอิศร แห่งภูตนิกรอมรแมน เมืองฟ้า อันว่าเจ้าข้าผู้เป็นจอมนาถ ฝั้ไ้ธประสาทประสิทธิพรพิพิชมคล **ประการดลแปดสิ่ง** แก่เราผู้ดาบสอันพลัดพระนครมานี้

สมเด็จพระอัคเรศบิทร ฤให้อ่อนเคลื่อนคลายโกรธ **ปรีติปราโมทย์** ออกมารับข้าบาทแล พึง อารธนาประสาทให้เรื่องราวชัยไอศวรรยเล่าเทอญ แก่ตู่ข้าเข้ามา ดลยังไ้พรจนสกฐานา จากเผือป่านั้นแล อันว่าเสวภาพเราอ่อนวอน ขอบวรพรนั้นเป็นที่พึง เทียรธนั้บหนึ่งแล

อันว่าข้าขอโปรด นักโทษเทียรทุจริตนั้น ผู้บังอาจอหังการ ในสถานเทียรโจรกรรม ผู้กระทำประทาน ล่วงโองการท่านไ้แล การพิฆาตมนุษยชาติ โดยที่สุตติรัจฉานา ขอข้อย อย่าแฆมใจเลย อันว่าเสวภาพป็นอมรพบพร้อง เป็นพรค้ารบสองสิ่งแล

เข็ญใจตนหนุ่มไซ้ร้อีกชรา ขออย่ามีแก่ตู่ข้าเล่าเลย ฝูงมัธยมาจกยากไ้ จงอาศัยแก่ ตู่ข้าเล่าเทอญ อาศัยซึ่งอาตมาชุชีพ สุขอยู่สุขสำราญ ดั่งนี้ อันว่าเสวภาพขอแก่ไท้เทียงแท้ เราจะทำตาม เป็นพรค้ารบสามสิ่งแล

อันว่าเสวภาพเมียชายอื่น อย่าได้ทรยศหีนมิจฉกามเมถุนแก่ท่านแล สันโดษแต่เจ้าม้ทรี อรรคมหิสีข้อยไซ้ร้ นั้นเทอญ ข้าขออย่าลู่สาอย่างหญิงอื่น ขอเราชมชื่นแต่เจ้าม้ทรีนั้นเทอญ อันว่าทรงนามเพศยันตรยอดไท้ ข้าขอไ้ถ้วนถึ้เป็นพรค้ารบสี่สิ่งแล

ข้าแต่ท้าวเทพินทรราช ซาลีชาติเอารสาแห่งผู้ข้าวิโยคไป ขอเพื่อนไ้สโมสรเล่าเทอญ อันว่ากุมารตน **ซาลี** เกิดก่อทวิชีวาตมา จงที่ขายสุสืบสงสารโสดแล ไ้ไ้ไ้ผ่านพื้นภูวดล มานกระมลเมนเทศธรรมะ มีชัยชนะท้าวผู้ท้าว สุดแดนชมพูที่ปแล อันว่าข้าขอแก่ไท้ **จงภุสายในแหล่งหล้า** เป็นพรค้ารบห้าประการโสดแล

ในเมื่อสว่างสายซาราชราตรี ศรีสงกระจ่างฟ้าเห็นกันแล ทิวากรเสดีจจรจรล เบื้องบรรพต ยุคนธรร เทริดแล **พลาทกระหัดแก้วเจ็ดประการเทียรบันดาลตกข้าชู** แม้นมันทิพย์แล อันว่าเสวภาพพรค้ารบหก ไ้ทยอยยกแก่ข้า โสดแล

สิ่งทรัพย์ซึ่งเราจำแนกแก่ยาก อย่ารู้บกเสียแล **ตนดูทานทำเสร็จแล้ว** อย่าสอดแคว้ว **ร้อนเดือดในภายหลังแล** กระมลในฤทัยตุ้สมนัสชูแฆมชมทาน อดีตแล บัดนี้ข้าขอพร ประสิทธิ์เสร็จ เป็นพรค้ารบเจ็ดสิ่งแล

ตนเรครันปลงเปลื้องปลิด **จะจตุจิตจากโลกามนุษย์แล** จงครรโลเมื่อเมืองฟ้าดลวิเศษ **ท้าวผู้แล** เมื่อมุติคลาเคลื่อนฟ้า เฉพาะลงมาเกิดเมืองคน **เมื่อสัมฤทธิ์สรเพชญ์สัพพัญญู** พูเพื่อธรรมาแก่ฝูงสัตว์ โสดแล อันว่าเสวภาพเราขอแต่พระผู้ผจญแพศย์ เป็นพรค้ารบ แปดประการ โสดแลฯ

2.2 สมัยอยุธยาตอนกลาง

พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 10 เรื่องจากทั้งหมด 14 เรื่อง คิดเป็น ร้อยละ 71 กลุ่มวรรณคดีประเภทที่พบ “การอธิษฐาน” มากที่สุดคือ *วรรณคดีพระพุทธศาสนา วรรณคดียอพระเกียรติ วรรณคดีนิทาน และวรรณคดีนิราศ* เนื่องจาก “การอธิษฐาน” มักเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของตัวละครหรือกวีที่ต้องการแสดงอารมณ์ความรู้สึก เช่น การยกย่องสรรเสริญเจ้านายที่เคารพ ความทุกข์ที่พลัดพรากจากคนรัก ความหวาดกลัวเหตุเภทภัยต่าง ๆ ส่วนกลุ่มวรรณคดีประเภทที่พบ “การอธิษฐาน” น้อย เช่น *วรรณคดีคำสอน วรรณคดีบันทึกประวัติศาสตร์ และ วรรณคดีแบบเรียน* เพราะไม่เอื้อต่อการแสดงความรู้สึกเท่าไรนัก

ตัวอย่าง “การอธิษฐาน” ที่น่าสนใจ ส่วนใหญ่มุ่งผลเชิงโลกียะ เช่น *เสื่อโคคำฉันท์* มีการใช้ดอกบัวเสี่ยงทายชีวิตแทนชะตาชีวิตของหลวิชัย และคาวี *คำฉันท์ดุชฎิสังเวยกล่อมช้าง* มีการบวงสรวงบูชาเทพดาในการประกอบพิธีกล่อมช้าง *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์* มีการขอพรให้พระมหากษัตริย์แบบต่อเนื่องกันเป็นบทยาวอย่างเป็นระบบ วรรณคดีนิราศมีการขอพรให้เดินทางปลอดภัย เช่น *ราชาพิลาปคำฉันท์ โคลงนิราศนครสวรรค์* ส่วนผลเชิงโลกุตรพบน้อย เช่น ขอให้กษัตริย์บรรลุธรรมใน *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ และกาพย์มหาชาติ* คล้ายคลึงกับ *มหาชาติคำหลวง* ที่สืบเนื่องมาจากอยุธยาตอนต้น

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องการยกย่องสรรเสริญพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ในฐานะเทพอวตาร และคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจากศาสนาพราหมณ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ และสามารถดลบันดาลประทานพรได้ อีกทั้งยังมีการยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบารมีดังพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าหรือผู้ตรัสรู้ธรรมในอนาคตกาล อันเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา เห็นได้ว่าความเชื่อของศาสนาพุทธ และพราหมณ์ผสมผสานกลมกลืนกัน และมีบทบาทสำคัญในการสร้างสิทธิธรรมให้กับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างต่อไปนี่คือการขอพรจากเทพตามคติพราหมณ์ ได้แก่ พระเพลิง ท้าวจตุโลกบาล พระพรหม และพระแม่คงคา โดยขอให้สมเด็จพระนารายณ์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีพระเกียรติยศเลื่องลือในดินแดนต่าง ๆ และมีพระราชเกษมสำราญ นอกจากนี้ ยังขอให้พระองค์มีพระปรีชาญาณ “ส่องให้เห็นธรรม” และครองแผ่นดินด้วยความ “เที่ยงแท้ทางธรรม” แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาที่จะให้พระมหากษัตริย์เข้าถึงพระธรรมอันสูงสุดหรือการตรัสรู้นั่นเอง

ขอพรเพลิงรุ่งเร้า	รูดรักรัษ
ชีชำนันเหนืออัคร์	แฝดผู้
ขอจงเจริญศักดิ์	ภูวนาถ
พระปรีชาญาณสู้	ส่องให้เห็นธรรม
ขอพรจตุโลกเลี้ยง	บริบาล
รักษนิกรนรสถาน	สี่ตัว
ขอจงปิ่นทรงธาร	ภพโลก
เป็นพำนักไทท้าว	ทั่วพื้นภูวตล ๗
ขอพรยมเมศรเหลือ้ง	ภฤลเวง
ทรงพำหนักกาสรเสนา	โง้งง้อม
ขอจงทุกกรุงเกรง	ฤทธิราช
ครองพิภพทั่วห้อม	เที่ยงแท้ทางธรรม
ขอพรเพ็ญโพธิ์ให้	วนิดา
ภักดิ์คองคา	กล่าวกล้อย
ขอจงนฤเบนทรา	ธิปราช
สุขสมบูรณ์ทั่วร้อย	กราบเกล้าภวันท์ ๗

(พระศรีมโหสถ, 2561, น. 20)

2.3 สมัยอยุธยาตอนปลาย

พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 8 เรื่องจากทั้งหมด 12 เรื่อง คิดเป็น ร้อยละ 67 วรรณคดีส่วนใหญ่ที่พบ “การอธิษฐาน” ในยุคนี้ยังเป็น *วรรณคดีพระพุทธศาสนา* เช่น *พระมาลัยคำหลวง* *กลบทสิริวิบูลกิติ* หรือมีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวเนื่องกับศาสนา เช่น *โคลงชะลอพระพุทธไสยาสวัตป่าโมกข์* *ปุณโณวาทคำฉันท์* *โคลงนिरาคพระบาท* ส่วนวรรณคดีทางโลก เช่น *เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร*

อย่างไรก็ตาม “การอธิษฐาน” ที่พบส่วนใหญ่ยังกล่าวถึงผลเชิงโลกียะมากกว่า เช่น การขอพรให้พระมหากษัตริย์เป็นบพยาวต่อเนื่องอย่างเป็นระบบใน *โคลงชะลอพระพุทธไสยาสวัตป่าโมกข์* คล้ายคลึงกับที่พบใน *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์* ที่สืบมาจากอยุธยาตอนกลาง แต่เปลี่ยนจากการขอพรจากเทพเจ้าเป็นพระพุทธรูปในปางต่าง ๆ พระรัตนตรัย และเหล่าอริยสาวกแทน มีการขอพรเชิงโลกุตระบ้าง *พระมาลัยคำหลวง* และ *ปุณโณวาทคำฉันท์* มีการขอพรเรื่องทั่วไปเชิงโลกียะเหมือนสมัยก่อนหน้า เช่น ขอให้พ้นทุกข์โศกโรครภัย ขอให้มิใช่คลาภ หากสิ้นชีวิตแล้วขอให้ได้ไปสวรรค์ และมีการขอพรเชิงโลกุตระบ้างเช่นเดียวกัน เช่น ขอให้ได้พบพระศรีอารีย์ ขอให้บรรลุนิพพาน *กลบทสิริวิบูลกิติ* มี

ลักษณะเด่นที่การแสดงปณิธานหรือความตั้งมั่นในการกระทำเพื่อผลเชิงทางโลกียะ เช่นในตอนนางศิริมดี ตั้งปณิธานจะตามเสด็จไปรับใช้ท้าวศกิติ์ผู้เป็นพระสวามีในป่า คล้ายคลึงกับการตั้งปณิธานของพระนาง มัทรีใน *มหาชาติคำหลวง* ที่ตามเสด็จไปรับใช้พระเวสสันดรในป่า ส่วนกลุ่ม *วรรณคดีนิราศ* และ *เพลงยาว* สะท้อนให้เห็นความสับสนของ “การอธิษฐาน” เพื่อระบายความทุกข์ และแสดงความหวังที่จะได้ครองคู่ กับนางอันเป็นที่รักในภพชาติต่อไปหรือจนกว่าจะเข้าสู่นิพพาน ซึ่งได้รับอิทธิพลการขอพรในลักษณะเช่นนี้ จากวรรณคดีนิราศสมัยก่อนหน้า พบทั้งในเรื่อง *โคลงนิราศพระบาท* และ *เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร*

โคลงชะลอพระพุทโธไสยาสวัตป่าโมกษ์ ปรากฏ “การอธิษฐาน” มากที่สุดในยุคนี้ เป็นการบันทึกเหตุการณ์แสดงความเป็นมาเกี่ยวกับองค์พระพุทโธไสยาสน์ซึ่งประดิษฐานอยู่บริเวณริมแม่น้ำ เจ้าพระยา และริมตลิ่งซึ่งกำลังถูกกระแสน้ำกัดเซาะ จึงต้องเคลื่อนย้ายองค์พระไปยังที่ปลอดภัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ โดยมีการสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นคือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระผู้เป็นพระเชษฐาพร้อมทั้งแสดงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาไปด้วยในคราวเดียวกัน เช่น มีการขอพรจากพระรัตนตรัยเพื่อบันดาลให้พระมหากษัตริย์ทรงรอดพ้นจากทุกข์ภัย มีพระชนมายุยืนนานมีพระราชเกษมสำราญ ขจัดสิ่งอันเป็นบาป และขอให้พระองค์ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ลักษณะของการขอพระเกียรตินี้ได้รับอิทธิพลสืบเนื่องจากการรณคดีสมัยก่อนหน้าดังตัวอย่างในเรื่อง *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์* ที่แสดงไว้ข้างต้น แต่ในเรื่องนี้มีการบูชาพระรัตนตรัยในฐานะเทพเจ้าหรือผู้ดลบันดาลประทานพรได้แทนองค์เทพเจ้าในคติพราหมณ์ แสดงให้เห็นลักษณะการผสมผสานทางความเชื่อที่ยังคงมีอยู่ และถูกใช้เพื่อตอบสนองความปรารถนาผ่าน “การอธิษฐาน”

จงพระแรมโรคร้าง	ในสกันธ์
จงพระจำเริญขนม์	กว่าร้อย
จงพระเสวยศุขผล	เพียรเพิ่ม
จงพระไทยโคลคล้อย	คลาศพ้องพงษ์พันธุ์
เดชะพระพุทโธให้	สถาผล
เดชะพระธรรมผจญ	บาปบี
เดชะพระสงฆ์ดล	แดนมารค
เดชะตระบะบุญมลิ	หลีกร้ายขจายหนี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2513, น. 18)

“การอธิษฐาน” ที่สะท้อนผ่านวรรณคดีไทยในสมัยอยุธยาได้รับแนวคิดเรื่อง การสร้างวรรณคดีอันเกี่ยวเนื่องกับแรงศรัทธาทางศาสนาเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่ในยุคนี้มีการพัฒนารูปแบบ และแนวคิดให้หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดหลักเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่เน้นเพื่อผลเชิงโลกียะมากกว่า ผ่านรูปแบบการ “การอธิษฐาน” ที่มีทั้งการขอพร การเสียดาย การบนบาน-บวงสรวง การสาปแช่ง การแสดงความตั้งมั่น และการแสดงอิทธิฤทธิ์ โดยเฉพาะวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถือเป็นแบบฉบับ และส่งอิทธิพลสืบเนื่องต่อมาในสมัยหลังซึ่งปรับเปลี่ยนไปในรายละเอียดตามบริบททางสังคม

กลุ่มวรรณคดีประเภทที่พบ “การอธิษฐาน” มากที่สุดคือ *วรรณคดีนิราศ วรรณคดีนิทาน วรรณคดีพระพุทธศาสนา วรรณคดียอพระเกียรติ และวรรณคดีพิธีกรรม* เพราะเอื้อต่อการระบายหรือแสดงอารมณ์ความรู้สึก เช่น การขอพรให้พบความสุข รอดพ้นจากความทุกข์ การยกย่องสรรเสริญเจ้านายที่เคารพ ความทุกข์ที่พลัดพรากจากคนรัก ความหวาดกลัวเหตุเภทภัย การลงโทษผู้กระทำผิด และอวยพรผู้บริสุทธิ์ อย่างไรก็ตาม ความตั้งมั่น และการขอพรเพื่อผลเชิงโลกุตระยังมิอยู่บ้าง โดยเฉพาะความปรารถนาในพระโพธิญาณ สะท้อนถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ยังไม่เสื่อมคลายไป แต่การที่มีความปรารถนาเพื่อผลเชิงโลกียะเข้ามาเกี่ยวข้องนั้น ก็แสดงให้เห็นว่าคนในสังคมพยายามหาวิธีการหรือกระบวนการอื่น เพื่อที่จะไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตนเองปรารถนามากไปกว่าวิธีที่ระบุไว้เพียงในพระพุทธศาสนา เช่น การรับความคิดเรื่องเทพเจ้าที่มีบทบาทประทานพรแบบพราหมณ์เข้ามา เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ขัดต่อหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จึงได้นำวิธีเหล่านี้เข้ามาผสมผสาน และปรับเปลี่ยนให้เข้ากับความเชื่อกระแสหลักอย่างพระพุทธศาสนา เช่น การบูชาพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัย หรืออริยสาวกในฐานะเทพผู้ประทานพรได้ แม้ว่าจะยังเป็นสิ่งที่ขัดต่อหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ก็เป็นที่ยอมรับ และกระทำกันทั่วไปในสังคม เพราะมนุษย์อาจเริ่มรู้สึกว่าการ “นิพพาน” เป็นสิ่งที่ไกลตัว อาจเกิดขึ้นในอีกหลายชาติภพในอนาคตซึ่งไม่อาจประมาณได้ จึงตั้งความมุ่งหวังไปยังสิ่งที่ใกล้ตัวมากขึ้นอย่างเรื่องในทางโลก และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเป็นเครื่องยึดถือ และนำพาไปยังจุดหมาย

3. สมัยธนบุรี

พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 6 เรื่องจากทั้งหมด 6 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 100 แม้เป็นยุคที่มีระยะเวลาสั้น และมีวรรณคดีไม่มาก แต่พบ “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีทุกเรื่อง ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นยุคสร้างบ้านแปงเมือง ฉะนั้น ต้องอาศัยความเชื่อทางศาสนาในการสถาปนาภคัตริย์ในราชธานีใหม่ โดยพยายามสืบทอดรากฐานทางวัฒนธรรม และความเชื่อที่มีมาแต่สมัยอยุธยา เช่น *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี* มีการยอพระเกียรติภคัตริย์เป็นบทยาวต่อเนื่องเป็นระบบโดยขอให้เทพในคติพราหมณ์ และพระพุทธเจ้าช่วยประทานพร ให้องค์พระมหากษัตริย์ และความเชื่อเรื่องบุญบารมีที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

กฤษณาสอนน้อง และลิลิตเพชรมงกุฎ แต่งประณามบทไหว้พระอิศวร และเทพต่าง ๆ เพื่อประทานพรให้พระมหากษัตริย์ นิราศพระมทานุภาพไปเมืองจีน เป็นนิราศที่เน้นเรื่องบันทึกการเดินทาง และสอดแทรก “การอธิษฐาน” เพื่อยอพระเกียรติพระเจ้าตากสิน เป็นต้น ส่วน *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* เป็นวรรณคดีการแสดงที่สืบทอดมาแต่ครั้งกรุงเก่าเช่นกัน ตอนที่เกี่ยวเนื่องกับ “การอธิษฐาน” อย่างโดดเด่นคือตอนท้าวมาลีวราชว่าความ ซึ่งกล่าวถึงการใช้ “วาจาสิทธิ์” ทั้งที่เกี่ยวกับการสาบานและการสาปแช่ง เห็นได้ว่าวรรณคดีข้างต้นเป็นวรรณคดีต่างประเภทกัน เช่น *วรรณคดีการแสดง* *วรรณคดีนิราศ* *วรรณคดีนิทาน* *วรรณคดีคำสอน* *วรรณคดียอพระเกียรติ* แต่เนื้อหาส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” ที่ยึดโยงกับพระมหากษัตริย์

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับกรุงธนบุรี ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ ท้าวมาลีวราชเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ และมีความยุติธรรม ทรงเคยได้รับพรจากพระอิศวรให้มีวาจาสิทธิ์ อีกทั้งยังมีศักดิ์เป็นปู่ของทศกัณฐ์ เมื่อครั้งที่ทศกัณฐ์ไปทูลฟ้องท้าวมาลีวราชเพื่อให้ช่วยเหลือโดยใส่ร้ายฝ่ายพระราม ท้าวมาลีวราชจึงให้เรียกพระราม และนางสีดาขึ้นมาไต่สวน ก่อนที่จะตอบคำถาม ทศกัณฐ์ พระราม และเหล่าเทพที่เข้าร่วมเป็นพยานต่างต้องสาบานว่าจะกล่าวความจริง หากใครกล่าวเท็จขอให้พบกับความวิบัติ เมื่อไต่สวนก็ได้ทราบความจริงว่าทศกัณฐ์เป็นฝ่ายผิด และให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอม ท้าวมาลีวราชจึงโกรธ และใช้วาจาสิทธิ์สาปแช่งให้ทศกัณฐ์ต้องพ่ายแพ้และตายด้วยศรของพระราม อีกทั้งยังอวยพรให้พระรามเป็นฝ่ายชนะ และในที่สุดทศกัณฐ์ก็พ่ายแพ้ต่อพระรามตามคำสาปแช่งของท้าวมาลีวราช สะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องวาจาสิทธิ์หรือความศักดิ์สิทธิ์แห่งคำพูด ซึ่งเกิดได้จากทั้งคำพูดของตนเองในการสาบาน และคำพูดของผู้สูงศักดิ์ในการสาปแช่ง

ให้อัปรภักษ์ไปทั้งมวล
ให้วายุชีพด้วยศรนายณ์
แล้วจุมพิตพัคตร์พระราเมศ
จงมีชัยชนะอสุรา

ไอศูรย์สมบัติจงเสื่อมหาย
จงพ่ายแพ้พระรามทุกเวลา
เยาวเรศเรื่องฤทธิเสนาหา
ปรากฏยศยิ่งสามธาตรี

(สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, 2561, น. 105)

4. สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์เป็นยุคที่มีจำนวนวรรณคดีปรากฏอยู่มากที่สุด และพบ “การอธิษฐาน” มากที่สุดเช่นกัน พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 139 เรื่องจากทั้งหมด 197 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 70.56 ส่วนใหญ่ได้รับแนวคิดความเชื่อที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา และธนบุรี โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนา และคติเทพแบบพราหมณ์

4.1 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 70 เรื่องจากทั้งหมด 90 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 77.77 (ได้แก่ สมัยรัชกาลที่ 1 พบจำนวน 21 เรื่องจาก 26 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 80.77 สมัยรัชกาลที่ 2 พบจำนวน 14 เรื่องจาก 17 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 82.35 สมัยรัชกาลที่ 3 พบจำนวน 35 เรื่องจาก 47 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 74.47) แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีส่วนใหญ่ยังมีอนุภาคเหตุการณ์ “การอธิษฐาน” สอดแทรกอยู่เสมอ สามารถแบ่งกลุ่มตามประเภทของวรรณคดีได้ดังนี้

กลุ่มวรรณคดีการแสดง มีวรรณคดีสำคัญหลายเรื่องที่มี “การอธิษฐาน” เป็นลักษณะเด่นเฉพาะของตนเอง เช่น *บทละครในเรื่องรามเกียรติ์* มีการสาบาน และสาปแช่งจำนวนมาก มักสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการใช้คำพูด และอำนาจของวาจาสิทธิ์ เช่น ตอนท้าวมาลีวราชสาปให้ทศกัณฐ์ต้องตายด้วยศรของพระราม ตอนพิเภกถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบานว่าจะชื่อตรงต่อฝ่ายพระราม ตอนพระรามรักษาคำสัตย์ของบิดาที่ให้ไว้กับนางไภยเกศ มีการเสี่ยงทายสำคัญในตอนนางสีดาลุยไฟ ตอนฤๅษีโคทมเสี่ยงบุตร ตอนพระรามเสี่ยงยิงศรไปยังพระมงกุฎเพื่อพิสูจน์ความจริง และการเสี่ยงบุษบกเพื่อนำนายชะตาชีวิตสามี *บทละครในเรื่องดาหลัง และบทละครในเรื่องอิเหนา* มักอธิษฐานถึงองค์ปะตาระกาหลาให้มาช่วยเหลือหรือรับรู้เหตุการณ์ ตอนอธิษฐานในพิธีกรรมแห่ปลาเพื่อแสดงความซื่อสัตย์ต่อสามีหรือผู้เป็นเจ้านาย เรื่องอิเหนายังมีฉากการเสี่ยงทายเพื่อเลือกคู่ครองในตอนบุษบาเสี่ยงเทียน และมีการบนบาน-บวงสรวงต่อเทวดาเพื่อขอให้มิบุตร และเมื่อสำเร็จก็ต้องทำการใช้บน *บทละครในเรื่องอุณรุท* มีการบวงสรวงเทพพระไท่ และเจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อให้ช่วยเหลือ คุ่มครอง และประทานพร ซึ่งบางส่วนได้รับอิทธิพลจากเรื่องที่มีมาแต่สมัยอยุธยา มีการเสี่ยงพระขรรค์เพื่อทดสอบบุญบารมีของอุณรุท *บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง* มีการเสี่ยงทายเพื่อเลือกคู่ครองตอนที่นางจรรยาเสี่ยงพวงมาลัย และเสี่ยงทายเพื่อทดสอบบุญบารมีตอนที่พญานาคช่วยพระสังข์ตอนถูกถ่วงน้ำ และตอนนางพันธุรัตเสี่ยงน้ำเพื่อให้เรือพระสังข์ลอยเข้ามาได้ถึงฝั่ง *สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย)* มีการบวงสรวงพระโพธิ์เทพารักษ์ของพระสมุทรโฆษเพื่อขอให้ช่วยปกป้องรักษา และมีการขอพร และการตั้งปณิธานสำคัญของกวีในช่วงท้ายเรื่อง โดยอธิษฐานขอให้วรรณคดีเรื่องนี้คงอยู่ตลอดกาล และเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา หรือเป็นผู้เรื่องปัญญาว่ากวีทั้งปวงในทุุกภพชาติ

กลุ่มวรรณคดีนิทาน เป็นวรรณคดีที่มีเรื่องราว และตัวละครที่สามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างวรรณคดีที่สำคัญ เช่น *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* มักมีฉากที่ตัวละครทำบุญ และขอพรจากอำนาจบุญบันดาล มีการเสี่ยงทายตอนนางพิม พลายแก้ว และนางทองประศรีเสี่ยงต้นโพธิ์ 3 ต้นเมื่อพลายแก้วต้องไปออกรบ และแสนตรีเพชรกล้าเสี่ยงน้ำอธิษฐานเพื่อนำนายชะตาชีวิต นางศรีมาลา และนางสร้อยฟ้าเสี่ยงลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความจริง มีการสาบานเพื่อสร้าง

ความน่าเชื่อถือในบทกวีพาราสิ เรื่อง*พระอภัยมณี* พระอภัยมณีมักอธิษฐานขอให้ได้พบนางที่รักในภพชาติต่อไป โดยเฉพาะเมื่อชาตินี้ไม่สมหวัง เช่น นางผีเสื้อสมุทร นางวาลี นางเงือก เป็นต้น มีการบวงสรวงเช่นไหว้ระหว่างการเดินทางเพื่อขอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการเสี่ยงทายตอนที่พระเจ้าดาตาสอบบุญบารมีของสุตศากรให้มิเบาปะพุกมารองรับ ส่วนตอนนางละเวงหลงป่ามาผู้เดียวขอเสี่ยงบุญบารมีให้รอดชีวิต ในตอนท้ายเรื่อง พระอภัยมณีมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และแสดงความตั้งมั่นด้วยการออกบวชเพื่อมุ่งสู่การบรรลุนิพพาน เรื่อง*ลักษณวงศ์* นางสุวรรณอำภาเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความซื่อสัตย์ต่อท้าวพรหมทัต ลักษณวงศ์เสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความจริงเมื่อท้าววิรุณมาศแปลงกายเป็นพระอินทร์มาสู้รบด้วยว่าหากเป็นพระอินทร์จริง ขอให้แผลงศรแล้วกลายเป็นดอกไม้

กลุ่มวรรณคดียอพระเกียรติ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะอยู่ในยุคที่ต้องสร้างสิทธิธรรมให้แก่ผู้ปกครอง “การอธิษฐาน” กับเทพเจ้าหรือพระรัตนตรัยให้ช่วยประทานพรจึงเป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดี และเป็นขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบมาในวรรณคดี แต่วรรณคดีที่พบอาจแสดงเหตุการณ์เฉพาะเจาะจงที่แตกต่างกันไปบ้างตามแต่ละยุคสมัย เช่น *โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* นอกจากขอพรให้กษัตริย์แบบที่เคยมีแล้ว ยังมีลักษณะเพิ่มเติมอย่างการสาปแช่งเหล่ากบฏกาคาบฟองให้ได้รับโทษอีกด้วย *ลิลิตตะเลงพ่าย* แต่งยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรในสมัยอยุธยา โดยมีเหตุการณ์สำคัญคือเมื่อช้างทรงพระนเรศวรหลุดเข้าไปในวงล้อมข้าศึก และเกิดหมอกที่ทำให้มองไม่เห็นคู่ต่อสู้ พระนเรศวรจึงทรงตั้งจิตขอให้เทวดาช่วยกำจัดหมอกนั้นให้จางหายไป แสดงถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ และการสร้างความฮึกเหิมในการทำศึก นอกจากนั้น ยังมีการขอพร และตั้งปณิธานของกวีเช่นเดียวกับที่พบใน *สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย)* คือขอให้ผลแห่งการนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้เป็นปัจจัยส่งให้เข้าถึงพระนิพพาน และได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา (เช่นเดียวกับพระสารีบุตรผู้เป็นเลิศด้านปัญญา) ของพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

กลุ่มวรรณคดีนิราศ และเพลงยาว ในสมัยนี้มี *นิราศของสุนทรภู่* เป็นกลุ่มงานสำคัญแห่งยุค เนื้อหาส่วนใหญ่มีลักษณะที่เน้นการพรรณนาเรื่องการเดินทางมากกว่าการระบายความทุกข์ที่พลัดพรากจากคนรัก แต่ “การอธิษฐาน” ยังปรากฏอยู่ทั้งในลักษณะเดิม และลักษณะใหม่ ลักษณะเด่นของ “การอธิษฐาน” ที่พบในนิราศของสุนทรภู่คือการขอพรโดยใช้ประสบการณ์ส่วนตัวบทเรียนชีวิต และมุ่งหวังในชีวิตที่ดีกว่าอยู่เสมอ เช่น ขอให้อย่าตกระกำลำบากเหมือนในชาตินี้ ขอให้อย่าเจอหญิงที่โกหกหลอกลวง อีกทั้งยังมีการตั้งปณิธานเกี่ยวกับการรับใช้พระมหากษัตริย์ทุกชาติไป อันแสดงถึงความผูกพันใกล้ชิดกับราชสำนัก และมีพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่งของชีวิต มักอุทิศบุญกุศลให้กับผู้เป็นที่รัก ขอให้เป็นที่รักของคนทั่วไป และขอพรให้ได้เข้าถึงนิพพาน แต่หากยังไม่ได้ ก็ขอให้มีความสุขทางโลก *โคลงนิราศกรมหมื่นเดโชติครเลด็จไปทัพเวียงจันทน์* มีการขอพรทางโลกโดยอธิบายว่าแม้พระพุทธเจ้าได้โปรดสรรพสัตว์เพื่อพาให้พ้นวิญญูสงสาร แต่ตนยังจิตใจมืดมัว อยากจะขอให้

ความสุขกับคนที่ตนรัก *เพลงยาวคุณสุวรรณ* ขอพรให้กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพหายจากพระอาการประชวร

กลุ่มวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบว่ามี *วรรณคดีของสมเด็จพระเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส* เป็นกลุ่มงานสำคัญแห่งยุค เช่น *พระปฐมสมโพธิกถา* เล่าถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ทรงเคยอธิษฐานเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความตั้งมั่นว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่

กลุ่มวรรณคดีแปล มี “การอธิษฐาน” ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดความเชื่อของวัฒนธรรมต่างชาติในวรรณคดีต้นฉบับ เช่น *เรื่องสามก๊ก* ซึ่งแปลจากพงศาวดารจีน ให้ความสำคัญกับเรื่องการสาบานซึ่งเป็นพันธสัญญาทางความสัมพันธ์หรือการกระทำที่ต้องยึดถือความซื่อสัตย์เป็นที่ตั้ง และ *เรื่องราชาธิราช* ซึ่งแปลจากพงศาวดารมอญนั้น สะท้อนให้เห็นความสำคัญเรื่องอำนาจของการเสี่ยงทาย ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องกับการทดสอบบุญบารมีในการทำศึกหรือแย่งชิงราชบัลลังก์ โดยผลมักจะแสดงผ่านเหตุอัศจรรย์ทางธรรมชาติเพื่อให้เห็นเป็นที่ประจักษ์

กลุ่มวรรณคดีพิธีกรรม ตัวอย่างพิธีสำคัญ เช่น พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีกล่อมช้าง พิธีเสี่ยงทายเพื่อตัดสินคดีความ ในเรื่อง *กฎหมายตราสามดวง* ในบทบัญญัติ “ลักษณะพิสูทนน้ำ-ลุยเพลิง” และใน *ฉันทสังเวทกลองวิจิตรชัยภริ* กล่าวถึงการสาปแช่งผู้พิพากษาหรือฝ่ายตุลาการที่ไม่ซื่อตรงให้มีอันเป็นไป และอวยพรผู้พิพากษาที่เที่ยงธรรมให้เจริญรุ่งเรือง *ฉันท* และ *กาพย์ขับไม้ กล่อมช้างพัง* มักมีการขอพรกับเทพเจ้า และเจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อประทานพรให้กษัตริย์ และขอให้ช้างเผือกนั้นลี้มไพร และนำพาสิริมงคลมายังบ้านเมือง

4.2 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 7)

สมัยรัตนโกสินทร์ พบวรรณคดีที่มี “การอธิษฐาน” จำนวน 69 เรื่องจากทั้งหมด 107 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 64.49 (ได้แก่ สมัยรัชกาลที่ 4 พบจำนวน 12 เรื่องจาก 16 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 75 สมัยรัชกาลที่ 5 พบจำนวน 17 เรื่องจาก 21 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 80.95 สมัยรัชกาลที่ 6 พบจำนวน 38 เรื่องจาก 68 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 55.88 และสมัยรัชกาลที่ 7 พบจำนวน 2 เรื่องจากทั้งหมด 2 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 100) หากเทียบตามสัดส่วนแล้ว แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีส่วนใหญ่มีอนุภาคเหตุการณ์ “การอธิษฐาน” ลดน้อยลงกว่าสมัยก่อนหน้า แต่พบว่า “การอธิษฐาน” ในยุคนี้มีลักษณะที่แปลกใหม่มากขึ้น เนื่องจากประเภท และเนื้อหาของวรรณคดีมีรูปแบบที่หลากหลาย มีการดัดแปลงหรือแตกต่างไปจากแบบแผนหรือขนบมากขึ้น รวมถึงมีความผสมผสานวัฒนธรรมที่เข้ามาอย่างหลากหลาย อาทิ อิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก อินเดีย และอาหรับ สามารถแบ่งกลุ่มตามประเภทของวรรณคดีได้ดังนี้

กลุ่มวรรณคดีการแสดง บทละครเรื่อง *เงาะป่า* มีตอนที่นางลำหับอธิษฐานขอให้เกิดชาติใดก็ได้พบกับชมพลาอีก ก่อนที่จะฆ่าตัวตายตาม *มัทนะพาธา* แสดงถึงบทบาทสำคัญ และอำนาจของการสาปที่มีเงื่อนไขของสุเทษณ์ นอกจากนี้ยังมีการสาบานรักของชัชเสนต่อนางมัทนาในบท

เกี่ยวกับพาราสิ บทละครรำ และร้องเรื่องศกุนตลา มีเรื่องของการสาปแช่ง และการให้พรของฤๅษี บทละครเรื่องสากุณดา มีเรื่องของการขอพรต่อพระยมเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นปัญญาอันเป็นเลิศของนางสากุณดา นอกจากนี้บทละครที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอินเดียแล้ว บทละครที่แปลหรือดัดแปลงจากวรรณกรรมตะวันตกก็ปรากฏ “การอธิษฐาน” เช่นกัน ละครพูดเรื่องโรมิโอ และจูเลียต ละครพูดเรื่องเวนิสวานิช เรื่องตามใจท่าน และละครพูดสลับลำเรื่องวิวาห์พระสมุทร มีการขอพรจากพระเจ้าช่วยประทานพรให้กษัตริย์ และชาวเมือง มีการสาบานต่อพระจันทร์เพื่อเป็นพยานรัก

กลุ่มวรรณคดีนิทาน ลิลิตนิทราชาคริต มีเค้าเรื่องมาจากอาหรับจึงมีการขอพรจากพระเจ้า (อะหล่าหรืออัลเลาะห์) ตามความเชื่อของศาสนาอิสลาม โดยมักขอให้ช่วยคุ้มครอง และปิดเป่าสิ่งที่ไม่ดี พระสุธนคำฉันท์ พระสุธนตั้งมั่นที่จะบรรลुพระโพธิญาณจึงสามารถผ่านการพิสูจน์ด้วยการแปลงศรผ่านเครื่องกีดขวาง และสามารถเลือกนางมโนห์ราได้ถูกต้องโดยมีพระอินทร์เป็นผู้ช่วยเหลือ พระนลคำฉันท์ และพระนลคำหลวง มีเค้าเรื่องมาจากเรื่องย่อในมหาภารตะ วนบรรพ มีการตั้งสัตย์ของนางทมยันตีให้เทพช่วยบันดาลให้เลือกพระนลตัวจริงได้ถูกต้อง อำนาจของการสาปของนางทมยันตีต่อผู้ที่คิดร้ายซึ่งมีอานุภาพมาก และช่วยให้ผ่านอันตรายมาได้ อีกทั้งยังได้สาบานแสดงความซื่อสัตย์ต่อสามีด้วยชีวิต แสดงให้เห็นเรื่องความสำคัญของคำสาป และคำสาบาน อิสรราชคำฉันท์ มีการสาปให้ชายกลายเป็นหญิงเพื่อเป็นการลงโทษ โดยมีเงื่อนไขผ่อนปรนให้เป็นชาย-หญิงสลับกันไปในแต่ละเดือน กนกนคร มีความโดดเด่นเรื่องการขอพรของพญากมลมิตรที่อยากมีภรรยาผู้มีดวงเนตรงามเหมือนสีสอพพะสีวะ และการสาปของฤๅษีปาปะนาศน์เพื่อลงโทษพญากมลมิตรกับนางอนุศยินีให้ทั้งคู่ลงไปเกิดเป็นมนุษย์ โดยมีเงื่อนไขว่าหากทั้งสองเกิดฆ่าฟันกันตายจึงจะพ้นสาปได้

กลุ่มวรรณคดีนิราศ ผลงานนิราศเรื่องท้าย ๆ ของสุนทรภู่ ได้แก่ นิราศพระปฐม นิราศเมืองเพชร ผลงานนิราศของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ได้แก่ นิราศพระปลิว นิราศพระปฐม นิราศทวาราวดี และโคลงนิราศกรุงเก่า มีลักษณะเด่น เช่น ขอให้ชาติหน้าอย่าต้องทุกข์ยากเหมือนชาตินี้ ขอแบ่งบุญให้ผู้อ่าน ขอให้อย่าเจอคนไม่ดี ขอให้ปัญญาสามารถแต่งกลอนได้ไพเราะ ขอให้รูปลักษณ์งาม ขอให้มิตรรอบคร้ว และคนรักที่ดี และขอให้บรรลุนิพพาน นอกจากนี้ ยังมี นิราศนครวัด เป็นนิราศร้อยแก้ว ที่เล่าตำนานเกี่ยวกับยายเพ็ญที่อธิษฐานจิตจนสร้างวัดได้ และเป็นที่มาของชื่อเมืองพนมเปญ และนิราศวัดรวก กวีนิพนธ์การพระที่วัดรวกที่พระพุทธรูป และบำบวงบูชาศาลเจ้าที่เขาตกของกุศลช่วยคุ้มครองนางอันเป็นที่รัก และขอให้ได้สมหวังกับนางในทุกภพทุกชาติ

กลุ่มวรรณคดียอพระเกียรติ ลิลิตมหามกุฎราชคุณานุสรณ์ กล่าวถึงการถวายสัตย์ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และบวงสรวงเครื่องราชกกุธภัณฑ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ลิลิตพระบรมราชากิเชกส์ปถมหาจักรีวงศ์ นอกจากขอพรให้กษัตริย์แล้ว ยังโดดเด่นเรื่องการขอพรให้บ้านเมืองหรือ “ชาติไทย” ในสมัยรัชกาลที่ 7 โคลงกลอนของครูเทพ พบว่ามีการขอพรเพื่อสรรเสริญพระเกียรติของพระมหากษัตริย์อยู่อย่างโดดเด่น

กลุ่มวรรณคดีพิธีกรรม พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นหนังสือที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมในแต่ละเดือนที่มีมาแต่โบราณ พบว่ามี “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะพิธีที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ มักเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสารกับเทพเทวดาให้เป็น “ทิพย์พยาน” ในการทำพิธี เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ และความน่าเชื่อถือ ตลอดจนขอให้ช่วยเหลือคุ้มครองให้พ้นภัย และช่วยให้คำทำนายจากการเสี่ยงทาย เช่น พระราชพิธีศรีสังข์จปานกาล พระราชพิธีเคณฑะหรือพิธีทิ้งข่าง *คำฉันท์ดุขฎิสังเวย และกาพย์ขับไม้กล่อมข่างเผือกชื่อ พระเศวตวชิรพาหะ และฉันท์ดุขฎิสังเวย กาพย์ขับไม้กล่อมข่างพระเศวตคชเดชดิลก* ซึ่งเป็นบทกล่อมข่างเผือกที่พบในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 ตามลำดับ เป็นวรรณคดีในพิธีกล่อมข่างที่บวงสรวงเทพเทวดา และเจ้าป่าเจ้าเขาให้ช่วยอวยพรกษัตริย์ และขอให้คุ้มครองข่างเผือก และให้หายเศร้าโศกหรือลี้มไพร

กลุ่มวรรณคดีล้อเลียน เรื่องวงศ์เทวราช มีการล้อเลียนการขอพร และใช้อิทธิฤทธิ์ของตัวละครในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ บทสัทวาตอนหนึ่งที่เป็นคำอธิษฐาน 12 บทของคุณพุ่ม แสดงถึงการเสียดสีความประพฤติ และลักษณะนิสัยของคนในแวดวงข้าราชการ *นิราศมะเหลเถไถ* มีการแต่งล้อเลียนการขอพรที่พบในนิราศที่เคยมีมา เช่น ขอให้คุ้มครองนางที่รัก ขอให้เดินทางปลอดภัย ขอให้มีความสุข เป็นต้น โดยใช้ถ้อยคำสำนวนผิดเพี้ยนที่สร้างอารมณ์ขันเหมือนอย่างในเรื่อง *พระมะเหลเถไถ ของคุณสุวรรณ*

กลุ่มวรรณคดีประเภทตำรา แบบเรียน หรือให้ความรู้ พระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงถึงพระอารมณ์ขันของรัชกาลที่ 4 ซึ่งแข่งไว้ว่าใครใช้คำว่า “ศพ” ผิดเพี้ยนไป ขอให้ศีรษะคนนั้นล้านเหมือนหลงตา ถ้าใครเขียนถูกต้อง ทรงอวยพรผู้นั้นว่า ถ้าศีรษะล้านก็ขอให้ผมงอกตก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย *ลิลิตนารายณ์สิบปาง* ให้ความรู้เกี่ยวกับตำนานเรื่องการอวตารลงมาปราบยุคเข็ญของพระนารายณ์ 10 ปาง สะท้อนให้เห็นบทบาทของฤๅษีที่มีอำนาจในการสาปแช่งเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด และสามารถประทานพรได้ แสดงให้เห็นอำนาจของวาจาสิทธิ์ การขอพรลักษณะพิเศษของหิรัณยกตปิฑีที่ทำให้เห็นการใช้ปัญญาของนรสิงห์ การบวงสรวงเพื่อขอความช่วยเหลือจากเทพ *บ่อเกิดรามเกียรติ์* ให้ความรู้เกี่ยวกับที่มาโดยละเอียดของรามเกียรติ์ ตามคัมภีร์รามายณะภาษาสันสกฤต สะท้อนให้เห็นอำนาจของการสาปเพื่อแก้แค้น และลงโทษผู้กระทำผิด เช่น พระโคตมสาปพระอินทร์ให้ลิงค์หลุดเพราะไปมีชู้กับนางอหฺลยา (ฉบับไทยเรียกนางกาลอัจนา) ผู้เป็นชายา พระวิศวามิตรกำลังบำเพ็ญตบะแต่พระอินทร์ส่งนางรัมภามายั่วชวนนางจึงถูกสาปให้เป็นหินอยู่หมื่นปี

กลุ่มวรรณคดีบันทึกประวัติศาสตร์ ลิลิตพายัพ บรรยายเกี่ยวกับผู้คน วัฒนธรรม และดินแดนล้านนาในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีการทำพิธีกรรมที่เรียกว่า “เรียกขวัญ” หรือ “ฮ้องขวัญ” (หรือที่เรียกว่า บายศรีสู่ขวัญ) เพื่อถวายพระพรแต่พระมหากษัตริย์ด้วยการขอให้พระขวัญทั้ง 32 ขวัญมีกำลังที่แข็งแกร่ง ขอให้ขวัญอยู่คงมั่นกับพระองค์ ไม่หวั่นไหว ขอให้มีความสุขสดใส ไร้ความขุ่น

เคื่อง อีกทั้งมีพระเกียรติยศเกรียงไกร แสดงให้เห็นความเชื่อพื้นถิ่นเรื่อง “ขวัญ” ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอำนาจลึกลับแฝงอยู่ในร่างกายของมนุษย์ และสัตว์มาแต่กำเนิด เมื่อขวัญสถิตอยู่กับตัว ทำให้มีกำลัง มีสิริมงคล และเกิดความสบายใจ แต่หากว่าเกิดตกใจก็อาจจะทำให้ขวัญหนีหรือขวัญหายได้ จึงต้องมีการทำพิธีเรียกขวัญ

ข้อมูลข้างต้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นว่าในแต่ละยุคสมัยมีปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และศาสนาเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ความเข้มข้นใน “การอธิษฐาน” ของตัวละครเพื่อผลเชิงโลกุตรธรรมมีน้อยในงานประเภทนิยายหรือนิทานอยู่แล้ว แต่กวียังหวังให้ตนได้รับอานิสงส์ในการบำเพ็ญบุญบาปด้วยการประพันธ์เรื่องอันมีคุณค่าในการแสดงความจริงของชีวิต ต่อมาในช่วงรับอิทธิพลตะวันตก ความมุ่งหมายในการประพันธ์เปลี่ยนไปเน้นการเผยแพร่สภาพชีวิต และสังคมที่กระทบต่อบุคคล และสังคมมากขึ้น ผู้สร้างงานมุ่งประโยชน์ในชีวิตปัจจุบันเป็นหลัก โดยเฉพาะการชี้ปัญหา และการแก้ปัญหาในระบบสังคม “การอธิษฐาน” ในเชิงโลกุตรธรรมจึงลดปริมาณ และความสำคัญลง

น่าสนใจว่า “การอธิษฐาน” ในบทละครสมัยรัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะเรื่อง *มัทนะพาธา* ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงประกอบเรื่องขึ้นเอง มีความสำคัญต่อการแสดงความเด็ดเดี่ยวในความรักของตัวเอง ถึงแม้จัดเป็น “การอธิษฐาน” เชิงโลกียะแต่ก็มีคุณค่าที่น่าประทับใจ

อย่างไรก็ตาม ความศรัทธา และแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอันเป็นความเชื่อหลักของสังคม ไม่ว่าจะปรับเปลี่ยนไปปรากฏอยู่ในงานเขียนวรรณคดีหลากหลายประเภท และจุดมุ่งหมายก็ยังคงหยั่งรากลึกในปรัชญาความคิดของกวี และคนในสังคมไทยอยู่ทุกยุคทุกสมัย ตัวอย่างเช่น วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความเชื่อมั่นในคุณค่าของงานประพันธ์ต่อเนื่องจากอยู่อย่างเห็นได้ว่ากวีหวังอานิสงส์ไปสู่นิพพาน ดังที่กล่าวไว้ใน *ลิลิตตะเลงพ่าย* และ *สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย)* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ทรงอธิษฐานขอให้การแต่งวรรณคดีเป็นกุศลผลบุญในการบรรลुพระนิพพานหรือบรรลุพระอัครสาวก สะท้อนให้เห็นความเชื่อมั่นในอำนาจของมนุษย์ในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (มากกว่าการสวดอ้อนวอนจากอำนาจภายนอก) ซึ่งน่าจะเป็นอิทธิพลลึกซึ้งจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนา (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2540, น. 55) และเป็นหลักสังขธรรมที่ยังสืบทอดมาตั้งแต่ *ไตรภูมิพระร่วง* ในสมัยสุโขทัย

ดังได้อภิปรายไปแล้วว่าตั้งแต่รับอิทธิพลตะวันตก พบว่าแทบไม่มี “การอธิษฐาน” เชิงโลกุตรธรรมเข้มข้นอย่างในสมัยก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีวรรณคดีมากที่สุดก็พบ “การอธิษฐาน” มากที่สุดเช่นกัน แต่ส่วนใหญ่เป็น “การอธิษฐาน” เพื่อผลเชิงโลกียะ เน้นการขอพรหรืออ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งในพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ เทพเทวดา ธรรมชาติ และผี แสดงถึงการยอมรับความผสมผสานทางความเชื่อเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยพึ่งพาอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยบันดาลให้ เพราะ “การอธิษฐาน” เพื่อผลทางโลกเป็นไปได้ง่ายกว่าหรือทำ

ให้เกิดขึ้นได้ง่ายกว่า ถึงแม้จะทราบว่าเป็นความสุขหรือความสมหวังที่ไม่จริงยั่งยืนเหมือนนิพพาน หรือต้องใช้วิธีการที่ขัดต่อหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อกระแสหลัก แต่ก็ปรารถนาที่จะได้มา โดยเฉพาะในชาติภพนี้ “การอธิษฐาน” จึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เชื่อ และมีความหวังว่าจะทำเป้าหมายต่าง ๆ ได้สำเร็จ

พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน”

“การอธิษฐาน” มีอานุภาพยิ่งใหญ่หลายมิติเพราะเกิดจากพลังแห่ง “จิต” ซึ่งมีความมุ่งมั่น แน่วแน่ ประกอบกับ “การกระทำ” เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ได้ เพียงแต่การกระทำนั้นมีการแสดงออก หลากรูปแบบตามแต่คติความเชื่อของปัจเจกบุคคล และบริบททางสังคม และวัฒนธรรม

ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาคือการสั่งสม “บุญบารมี” อย่างต่อเนื่องมิขาดสายเพื่อไปยังจุดหมายเชิงโลกุตระ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือพระพุทธเจ้าบำเพ็ญเพียรด้วยความมุ่งมั่นจนกระทั่งบรรลุ พระสัมมาสัมโพธิญาณได้ในที่สุด แต่ในความเป็นจริงแล้ว สังคมไทยมีการปรับแปลงความเชื่อเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา อีกทั้งมีความเชื่ออื่นเข้ามาผสมผสาน เช่น ความเชื่อเรื่องผีหรือเทพเจ้าในธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อพื้นถิ่น และความเชื่อเรื่องเทพเจ้ากับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จากศาสนา พราหมณ์ ทำให้รูปแบบของ “การอธิษฐาน” มีความหลากหลายขึ้น และกำเนิดเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” สำหรับยึดถือเพื่อทำให้ “การอธิษฐาน” นั้นเป็นจริง สามารถแบ่งรูปแบบที่พบได้ดังนี้

1. ผลสืบเนื่องของ “การอธิษฐาน”

“การอธิษฐาน” มีหลากหลายรูปแบบตามที่ได้อธิบายไปข้างต้น และแต่ละรูปแบบก็จะส่งผลแตกต่างกันออกไป ในบางครั้ง “การอธิษฐาน” ครั้งหนึ่งสามารถเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลสืบเนื่องเป็น “การอธิษฐาน” อีกครั้งหนึ่งได้ และเป็นเช่นนี้อีกต่อไปเรื่อย ๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ เมื่อผู้อธิษฐานเห็นผลเชิงประจักษ์ที่เกิดจาก “การอธิษฐาน” ครั้งนั้น ก็ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในอำนาจของ “การอธิษฐาน” ว่าได้ผล บุคคลเหล่านั้นย่อมต้องการที่จะอธิษฐานเช่นนั้นต่อไป รวมถึงบุคคลอื่นที่อยู่ในเหตุการณ์หรือฟังสืบต่อกันมาก็จะเชื่อถือปฏิบัติตามกันไปด้วย เช่น อธิษฐานขอพรให้เดินทางปลอดภัยในวรรณคดีนิราศ ซึ่งกวีก็สามารถเดินทางได้โดยปลอดภัยจนมีการแต่งขอพรลักษณะเดียวกันต่อมาในสมัยหลัง การเสี่ยงทายเพื่อเลือกคู่ครอง ทำให้ตัวละครได้สมหวังกับคู่ครอง ก็ส่งผลให้มีการเสี่ยงทายเช่นนั้นสืบต่อกันมา นอกจากนั้น รูปแบบของ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏเป็นผลสืบเนื่องมาอาจเป็นได้ทั้งรูปแบบเดิมหรือรูปแบบที่ต่างออกไป เช่น การเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความจริง เมื่อได้ทราบผลแห่งความจริงอันเป็นที่ประจักษ์แล้ว ก็จะมีการใช้ความจริงนั้นในสภาพเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด และอวยชัยให้พรแก่ผู้บริสุทธิ์ แสดงให้เห็นพลาณภาพแห่งแรงอธิษฐานที่สามารถส่งต่อได้เป็นทอด ๆ และเป็นเหตุให้วัฒนธรรมดังกล่าวสืบทอดต่อเนื่องมายาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า “การอธิษฐาน” อาจไม่ได้สัมฤทธิ์ผลทุกครั้งไป แต่ผู้อธิษฐานมักจะยังคงยึดมั่นในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อที่อยู่เสมอ เพราะพลาณภาพของ “การอธิษฐาน” นี้ส่งผลได้ข้ามภพข้ามชาติ เป็นมิติแห่งห้วงเวลาที่ไม่มีขอบเขตจำกัด อย่างการที่พระพุทธเจ้าสั่งสมบุญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ยาวนานหลายอสงไขยกว่าที่จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณได้เพื่อที่จะไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ส่วนในทางโลกก็พบรูปแบบ “การอธิษฐาน” หลายครั้งในวรรณคดีที่แสดงความหวังถึงชาติภพหน้าที่ไกลออกไป เพราะหากเป้าหมายยังไม่สำเร็จในชาตินี้ ก็ขอมุ่งหวังให้สำเร็จได้ในชาติภพต่อไป เช่น ขอให้สมหวังกับนางที่รักในชาติหน้า ขอผลบุญบันดาลให้ชาติหน้าไม่ทุกข์ยากเหมือนชาตินี้ ขอให้ชาติหน้า (อาจเป็นอนาคตอีกยาวไกล) ได้พบพระศรีอารีย์ และได้บรรลุนิพพาน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าผู้อธิษฐานยังมีความยึดติดกับทางโลกในชาติภพต่อไปที่ยังต้องวนเวียนมาเกิดใหม่ หรือยังต้องบำเพ็ญเพียรอีกมากกว่าที่จะไปถึงเป้าหมายสูงสุด แต่อย่างน้อย “การอธิษฐาน” ก็ช่วยให้มีความหวัง มีขวัญกำลังใจ และได้ระบายความรู้สึก จึงทำให้วัฒนธรรมนี้ยังคงอยู่เสมอมา

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 มีตอนที่แสดงให้เห็นผลสืบเนื่องได้ดี เมื่อฤๅษีโคดมเสียดบุตร 3 คนว่าใครเป็นลูกที่แท้จริง เพราะสงสัยว่านางกาลอัจนามีชู้กับพระอินทร์ และพระอาทิตย์ โดยโยนเด็กทั้งสามลงน้ำ แล้วอธิษฐานเสียดทายว่าหากเป็นลูกของตนให้ว่ายน้ำกลับมา ถ้าเป็นลูกชายอื่นให้กลายเป็นวานรเข้าป่าไป ผู้ที่ว่ายน้ำกลับมาได้คือ นางสวาทะ ส่วนอีกสองคนกลายเป็นลิงวิ่งเข้าป่าไป

คิดแล้วยอกรขึ้นประณต

เดชะข้าได้บำเพ็ญมาน

แม้ว่าสามเจ้านี้เป็นเนื้อ

จะทิ้งออกไปกลางคองคา

แม้ว่าเป็นลูกชายอื่น

จงเป็นสวาวานรไพร

พระดาบตั้งสัตย์อธิษฐาน

ขอให้บันดาลประจักษ์ตา

เชื้อสายโลหิตแห่งข้า

จงว่ายกลับมาทันใด

อย่าได้ว่ายคืนเข้ามาได้

เสียงแล้วขว้างไปทันที ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2553, น. 69)

เมื่อฤๅษีโคดมได้ทราบความจริงจากการเสียดทายแล้วว่านางกาลอัจนามีชู้กับชายอื่นจริง จนกระทั่งมีลูกแล้วทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นลูกของตน จึงรู้สึกโกรธแค้น และนำมาซึ่งการสาปนางกาลอัจนาให้เป็นหินจนกว่าพระนารายณ์ที่อวตารลงมาจะใช้หินผานี้จงถนนเป็นทางข้ามไปกรุงลงกา เพื่อเป็นการลงโทษในการกระทำผิดของนาง

คบขู่สู่สมภิมภีมรัก

ตั้งหญิงชั่วช้ากาลิ

แม้ว่านารายณ์อวตาร

ในทวีปพิชยลงกา

ให้มึงจมอยู่ในสมุทร

ตามคำของกูที่สาปไว้

ทำการทรลัษณ์บัดสี

ให้อินทร์ยี่ของมึงเป็นศิลา

มาสังหารเผ่าพาลยักษา

เอาแผ่นผานี้จงถนนไป

อย่าได้รู้ผุดขึ้นมาได้

ให้สาแก่ใจอีกกาลิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2553, น. 69-70)

เมื่อนางกาลอัจนาถูกสามีสาปตั้งนั้น ก็รู้สึกแค้นเคืองลูกสาวของตนคือนางสวาหะที่นำความจริงไปฟ้องพ่อจนเป็นเหตุให้แม่ต้องคำสาป นางจึงสาปให้นางสวาหะไปยืนตีนเดียวเหนียวกินลมที่เขาจักรวาลจนกว่าจะมีลูกเป็นวานรที่มีฤทธิ์เดช จึงจะพ้นคำสาป (ภายหลังได้มีบุตรกับพระพายชื่อว่าหนุมาน จึงพ้นคำสาป) เพื่อเป็นการลงโทษผู้เป็นลูกที่ทำให้แม่เดือดร้อน แสดงให้เห็นผลสืบเนื่องของการสาปที่ทำให้เกิดความโกรธแค้น และเป็นเหตุให้เกิดการสาปต่อไปอีก

ตัวกูนี้ต้องสาปไป

จงไปอ้าปากยืนตีนเดียว

ยังเชิงขอบเขาจักรวาล

ต่อมึงมีลูกเป็นวานร

จึงพ้นสาปสิ้นบาปอัปรีย์

ฝ่ายมึงให้ได้ทรมาน

เหนียวกินลมอยู่ในไพรสามถ์

ตามคำสาบานของกูนี้

ฤทธิ์รอนเลิศล้ำกระบี่ศรี

ว่าแล้วไปเป็นศิลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2553, น. 70)

นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน กวีกำลังเดินทางไปเมืองจีนพร้อมคณะทูตในสมัยกรุงธนบุรี ระหว่างทางก็พบกับลมทะเล อีกทั้งอันตรายจากสัตว์ร้ายต่าง ๆ จึงอธิษฐานขอพระบารมีแห่งพระเจ้าตากสินช่วยบันดาลให้ลมสงบ และสามารถแล่นเรือต่อไปได้ เมื่อสิ้นคำอธิษฐานก็เดินทางต่อได้อย่างปลอดภัย ทำให้กวีเชื่อถือในอำนาจแห่งแรงอธิษฐาน และบุญบารมีของกษัตริย์ที่ตนยกย่องสรรเสริญ

สุดคิดจึงอุทิศถึงพระบาท

ขอเดชตะบะบุญพระบารมี

กับหนึ่งซึ่งพระองค์ได้ทรงคิด

มาช่วยป้องลมขัดอย่าพัดทราน

แล้วยกกรอภิวาทเหนือเกษ

จะแทนที่วรพุทธโพธิญาณ

อันผ่องภิญโญยอดพระกรรมฐาน

ขอบันดาลลมส่งให้ตรงไป

อนึ่งเขาในชลามัจฉาชาติ
ให้ปลอดเหตุสารพัดกำจัดไทย
ครั้นสิ้นคำบรรยายพระพายพัด
ได้เห็นเหตุในพระเดชเดชา

ทั้งปีศาจพวกพรากออย่ากรายใกล้
จำเริญไชยชมชื่นจนคินมา
พอคำสั่งส่งท้ายก็ย้ายหา
ก็แล่นไปได้ทวาทศวัน

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 53-54)

สุดคิดจึงอุทิศถึงพระเดช

เดชะตปะบุญพระคุณมาน

มาปกเกศช่วยชีพสังขาร

ลมพาลก็ค้อยเปลาบรรเทาพาลัน

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 56)

นิราศลอนดอน ของหม่อมราชวงศ์โชทัย เป็นวรรณคดีนิราศในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งที่กวีเดินทางไปกับคณะทูตเพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ กวีเน้นพรรณนาในลักษณะของการเดินทางมากกว่าคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก มีตอนหนึ่งเมื่อเรือกำลังเดินทางข้ามอ่าวบิสเคย์ซึ่งมักมีคลื่นแรง และอันตราย กวีจึงรู้สึกตกใจเสียขวัญ และอธิษฐานระลึกถึงผู้เป็นที่พึ่งอย่างพระมหากษัตริย์เพื่อให้พระบารมีช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอันตรายระหว่างทางในลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบในนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน

จะข้ามอ่าวบิสเคย์เลร้าย

ด้วยแจ้งข่าวอ่าวนี้ทุกวี่วัน

แต่อังกฤษตัวกล้าเหมือนปลาใหญ่

เช่นพวกเราไม่พักบอกคงกลอกคอ

พี่ยกหัตถ์อธิษฐานขอพระเดช

เหมือนข้ายเพชรเจ็ดชั้นช่วยกันล้อม

ยิ่งหมองหม้ายเศร้าจิตต์คิดกระศลย์

พายนั้นสามารถทายาดพอ

ยังตกใจขวัญหนีแทบดีฝ่อ

คลื่นมันยอกก็จะโยกลงงองอม

จอมนรินทร์ปิ่นนเรศร์พิทักษ์ถนอม

ปกกระหม่อมป้องกันสรรพภัย

(อรสรา สายบัว, 2557, น. 165)

2. พลังเชิงบวก และเชิงลบ

“การอธิษฐาน” มีพละานุภาพอย่างยิ่งใหญ่ และรุนแรง สามารถเป็นพลังที่ส่งผลได้ทั้งเชิงบวก และเชิงลบ ขึ้นอยู่กับความตั้งมั่นของผู้อธิษฐาน ประกอบกับความเชื่อในอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบารมีในการดลบันดาลให้เป็นไปตามที่ปรารถนา และสามารถดัดสันบาปบุญคุณโทษได้

2.1 พลังเชิงบวก

พลังเชิงบวกในที่นี้หมายถึง อำนาจในการให้ผลในทางที่ดีหรือป้องกันให้รอดพ้นจากผลในทางร้าย เช่น การขอพรให้มีความสุข ขอให้พ้นจากความทุกข์ เป็นต้น โดยจะขอกว่าถึงตัวอย่างของพลังเชิงบวกที่สะท้อนให้เห็นจากการเสียดายเพื่อพิสูจน์ความจริง หรือแสดงความซื่อสัตย์ ซึ่งมักจะแสดงผลด้วยการปกป้องคุ้มครองผู้ที่พูดความจริงหรือผู้ที่ซื่อสัตย์ให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง ดังนั้น “การอธิษฐาน” จึงเป็นพลังที่ช่วยทำให้เกิดความยุติธรรมแก่ผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ โดยเฉพาะในยามที่ผู้นั้นตกอยู่ในอันตรายหรือในสถานะที่ไม่สามารถพิสูจน์ความจริงให้เห็นด้วยหลักฐาน เช่น นางในวรรณคดีหลายเรื่องเมื่อถูกชายอื่นหรืออสูรจับตัวไป จะมีอำนาจในการป้องกันตนเองด้วยอำนาจความซื่อสัตย์ต่อสามี ชายอื่นจึงไม่สามารถล่วงเกินได้ สะท้อนให้เห็นว่าความซื่อสัตย์จะเป็นเหมือนเกราะป้องกันให้พ้นจากสิ่งชั่วร้ายโดยมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้ และช่วยให้พ้นภัยได้ในยามคับขัน พบตัวอย่างจากวรรณคดีหลายเรื่องดังต่อไปนี้

สรรพสิทธิ์คำฉันท์ นางสุพรรณโสภาถูกยักษ์กาลจักรจับไป และอยากได้นางเป็นชายา แต่นางอธิษฐานความสัตย์ที่มีต่อสามีคือพระสรรพสิทธิ์ บันดาลให้ยักษ์ไม่สามารถแตะต้องนางได้ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพละนาฏภาพของสัตยาธิษฐานที่ให้ผลเชิงบวกด้วยการปกป้องนางจากอันตราย

ขอคุณสวามะศรมเห	ศักดิ์สูงเสมอเม
รุมตมกั้งงเกษกนธ์	
อย่ายักษ์มลักกรีธาตล	ตัวอำเภพล
การกระกัติกามา	
แต่ต่ำกล้ำกลายกายา	เร่งร้อนคือกา
ลัคนี้จีทรวง	
เชอญูให้ทวยเทพย์ทุกคลวง	แหล่งไหลไพรหลวง
แลรงงพ้านักนิรักษา	
ตนตผู้ภักดิภรรตา	ชื่อซร้อมสัตยา
บแปรประจากใจจาง	
แผ้วม้วยชีวาตมววยวาง	ฤบาทบาทางค์
ธิเบศรบาราชาตถนอม	
ขอทูลบทรัดนประนอม	มาโนชในจอม
จรรโลงดิหลกโมลี	
ทุกชาติทุกชีพยังมี	มละล่องภพตรี

แลตราบตีเวศเวียงเสวอย

ไปปองสองคู่คู่เซย

บสบลักคาบคราถวิล

พลาขพาษปะธาราริน

ตนาตระหนักนถุบัติ

ด้วยเดชสตัยสิ่งสวามี

กระอะคือกรานต์ผลาญเผา

ชายขึ้นอื่นเสบอย

ถุจิตใจจิน

ตาลเตอสุรี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2548, น. 125-126)

สุภาชิตสอนสตรี ของสุนทรภู่ สอนผู้หญิงว่าจงตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์ต่อสามี แม้จะอยู่ในยามลำบากก็ตาม ความซื่อสัตย์นั้นจะช่วยให้พ้นภัย และเป็นที่ยรักของสามีเช่นเดียวกับนางสีดาที่ซื่อสัตย์ต่อพระราม ทศกัณฐ์จึงไม่อาจข่มเหงล่วงเกินได้

จงกันภัยในเล่ห์เส่นหา

เอาความสัตย์ตัดตั้งปฏิญาณ

จงซื่อต่อภัสดาสามี

อย่าให้มีราคินที่กินใจ

ถึงที่สุดทดลองก็ทองแท้

หญิงเดี๋ยวนี้แม้มีสัตยา

อย่าให้มาปนปะจงประหาร

ถึงเกิดการยากเข็ญไม่เป็นไร

จนชีวีศรีสวัสดิ์เจ้าตัดชัย

อุปไมยเหมือนอนงค์องค์สีดา

ด้วยนางแน่ออยู่ในสัจอธิฐาน

ภัสดาก็ยังรักขึ้นหนักครัน

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2561, น. 449)

ลักษณะวงศ์ ระหว่างการเดินทางในป่า นางสุวรรณอำภาถูกยักษ์วิรุณมาศจับตัวมา และจะร่วมเสพสมด้วย แต่นางอธิฐานด้วยความซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ประเวณีของนางหายไป และนางก็รอดพ้นจากราคีของอสูรได้

กรรมเอ๋ยกรรมจะทำอย่างไรได้

จึงตั้งจิตพิษถนด้วยสัจจา

ขอพรหมินทร์อินทร์จันทร์ทุกชั้นฟ้า

แม้ันกุ่มกัณฑ์มันจะมาทำยาฮี

เห็นจะไม่พ้นมือเจ้ายักษ์ชา

เดชะข้าซื่อสัตย์ต่อสามี

อย่าให้ข้าเสียตัวด้วยยักษ์

ประเวณีที่ในกายจงหายไป

(สุนทรภู่, 2558, น. 42)

พระนลคำหลวง สรรคที่ 12 ระหว่างที่นางมยันตีเดินทางอยู่กลางป่า ด้วยเดชะ
บารมีแห่งความสัตย์ซื่อต่อพระนลผู้เป็นสามี เหล่าสัตว์ร้าย รากษส และอสูรจึงไม่อาจทำอันตรายนางได้

...กระทิงมหิงษา แลหมูป่าผ่าดวงจร หมီးใหญ่ไผ่ภมร อีกรูปาน่าพิศวง ๑ แม้สัตว์ที่ดุร้าย
ปมิกลายกล้ออนงค์ **เดชะสัตยายง องค์ประจักษ์ลักษณ์ นางซื่อถือความรัก สามีภักดี**
แต่ภรรดา สัตว์ร้ายหมายปินา จึงแพ้บารมีนาง รากษส และปีศาจ ต่างขยาดบ่อาจขวาง
ต่างไปให้พ้นทาง ที่สร้างค้จะครรไล ...

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2557, น. 143)

2.2 พลังเชิงลบ

พลังเชิงลบในที่นี้ หมายถึง อำนาจในการให้ผลในทางร้ายหรือในทางเสื่อม เช่น
การสาปแช่ง และการผิดคำสาบานที่มีผลทำให้อยู่ในสถานะที่ตกต่ำลง ทำให้ได้รับความทุกข์ทรมาน
ทำให้สิ้นชีวิต ทำให้ต้องอยู่ในบริเวณจำกัด ทำให้มีกำลังน้อยลง เป็นต้น โดยจะขอยกตัวอย่างผลเชิง
ลบอย่างร้ายแรงที่เกิดขึ้นจากการสาปเพื่อให้เห็นอำนาจของการใช้วาจาสิทธิ์ มักพบในวรรณคดี
ที่ได้รับอิทธิพลจากเรื่องราวหรือพิธีกรรมในวัฒนธรรมอินเดียโบราณ เช่น *รามเกียรติ์* *ลิลิตนารายณ์*
ลิลิตปาง *พระนลคำหลวง/พระนลคำฉันท์* *บ่อเกิดรามเกียรติ์* *มัทนะพาธา* *ศกุนตลา* เป็นต้น ส่วนเรื่องที่
แสดงให้เห็นผลร้ายแรงแห่งการผิดคำสาบาน เช่น *สามก๊ก* *ราชธาธิราช* *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* เป็นต้น

ราชธาธิราช สมิงสามปราบกินเมืองกริบ ซึ่งถือว่าเป็นขบถต่อพระเจ้าช้างเผือก
เพราะสมิงสามปราบได้เคยให้คำสัตย์สวามีภักดีต่อพระเจ้าช้างเผือกไว้ ซึ่งขณะนั้นไม่มีน้ำสำหรับทำพิธี
ถือน้ำ พระองค์ก็ทรงแทงพระโลหิตที่พระบาทให้ใช้ดื่มแทน เมื่อมีการผิดคำสาบานจึงส่งผลเชิงลบให้
สมิงสามปราบถูกฟ้าผ่าตาย พระเจ้าช้างเผือกกล่าวถึงอำนาจแห่งสัตยาธิษฐานไว้ดังนี้

พระเจ้าช้างเผือกได้ฟังดังนั้น ก็มีพระทัยยินดีนัก จึงตรัสแก่เสนาบดีมุขมนตรีทั้งปวงว่า ตัว
เราเปนกษัตริย์ตั้งอยู่ในธรรมสุจริตโดยพระราชวัตตานุวัตร **แลน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของเรา**
ดุจมิจิตรวิญญาน ด้วยเทพยดารักษาพระพุทธรักษาอาภิบาลรักษาเรา ถ้าผู้ใดถือ
น้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว มิได้ซื่อตรงประทุษร้ายต่อเรา ก็ถึงแก่ความฉิบหายดุจอายมะ
ละคอน ด้วยเทพยดาอาเพศใช้ฤดูฝน ๆ ตกฟ้าผ่าตาย ท่านทั้งหลายเห็นด้วยแล้วหรือ
อายมะละคอนนี้จะชอบด้วยสมิงเล็กพัวผู้พินั้น แล้วมันขอไปกินเมืองหลากแหลก **แลกิน**
น้ำพระพิพัฒน์สัตยาเรา ๆ ก็แทงโลหิตในเท้าให้กินต่างน้ำพิพัฒน์สัตยา แล้วก็ให้ชื่อเปน
สมิงสามปราบให้ไปกินเมืองหลากแหลก เมื่อแลตั้งสวามีภักดีต่อเราโดยสุจริตแล้วก็เจริญอายุ
วรรณะ สุขะ พละ สมบัติบริบูรณ์ขึ้นภายในหน้า แลเมืองหลากแหลกกับเมืองมอญมะละไกล่กัน

สมิงเล็กพรวดกับอ้ายมะละคอนไซร์ เปนพี่น้องร่วมอุทรเดียวกัน เกลือกกายหน้าไปมันจะคิด เปนอันเดียวกันเล่า ก็จะทำให้ยากแก่ลูกหลานเรา ๆ สงสัยอยู่ดังนี้ เราจึงยกมันออกจากเมือง หลากแหลกให้ไปกินเมืองกริบ แลมันมิได้คิดถึงน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแห่งเราผู้ไปนักษัตราราช เราก็ดั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมเที่ยงดุจเขาพระสิเนรุราช เราก็มิได้ทำอันตรายแก่อ้ายมะละคอน ๆ ก็เปนอันตรายไปเอง

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2556, น. 84-85)

พระนลคำหลวง ขณะที่นางทมยันตีพลัดพรากจากพระนล และกำลังจะถูก นายพรานในป่าพยายามเข้ามาล่อวงเกิน นางจึงอธิษฐานถึงความซื่อสัตย์ที่มีต่อพระนลผู้เป็นสามี และสาปนายพรานนั้นให้ล้มลงกับพื้น และตายไปต่อหน้า นายพรานก็ตายลงตามคำสาป แสดงให้เห็นพลา นุภาพแห่งคำสาปแช่งที่เกิดขึ้นจากความซื่อสัตย์ และใช้ในการลงโทษผู้กระทำความผิด อีกทั้งมีบทบาท ช่วยเหลือผู้ไร้ที่พึ่งพา และต้องการความช่วยเหลือในยามคับขัน

ฝ่ายทมยันตี ทุกข์ท่วมฤดี มีแต่โศกา ซ้ำพรากบติ เปนที่พึ่งพา อีกรั้วบงรา ไชสุร ยะสรรพ ๑ นางนิกตริกตรา ว่าเกินเวลา จะพุดกับมัน จึงเปล่งสุรวาท ประกาศไปพลัน สาปพรานไพรอัน สัปปลั้บอัปรี ๑ ยถาห์ ไนษรธาห์ อันย์ม มนสาปิ น จินตเย ๑ ด้วยเดชะ ข้าภักดี ต่อองค์ภูมิ ผู้จอมนิษัรปถพิน ๑ ชื่อตรงจงรักประจักษ์จินต์ แต่พระภูมินทร์ ทั้งกาย และวาจาใจ ๑ ตถายม์ ปตตาง กัษุห์ร ปราสุร์ มฤค ชีวนท์ ๑ **ขอมฤคชีวันจัญไร ผู้หุจริตใจ ประสงค์จะลวงประเวณี ๑ จงล้มลงแทบปถพิ มอคม้วยชีวี ออย่าหันให้สมใจหมาย ๑** อุกต์มาแต่ร์ ตู วจเน 28๑ พอขาดคำแช่ง ด้วยเดชะแห่ง บารมีโณมฉาย นายพรานก็ล้ม ระทมทอดกาย ประหนึ่งต้องสาย ฟ้าฟาดขาดใจ นั้นแล ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2557, น. 139)

นอกจากนั้น ในเรื่อง *พระนลคำหลวง* นี้ ยังพบว่ามีการใช้การสาปเป็นเครื่องมือ ต่อสู้กับสิ่งชั่วร้าย เหมือนเป็นการใช้พลังเชิงลบต่อกรกับพลังเชิงลบ สรรคที่ 11 นางทมยันตีถูกทิ้งไว้ กลางป่าหลังจากพระนลถูกกลืนที่สิงอยู่พาเดินออกไปกลางป่าในตอนกลางคืน โดยกลืนมาสิงพระนล เนื่องจากความอิจฉาได้นางทมยันตีมาครอบครองทั้งที่ตนก็หมายปองเช่นกัน กลืนจึงต้องการแก้แค้น ด้วยการเข้าสิงพระนลจนทำให้แพ้นันสกา และต้องตกระกำลำบากมาอยู่ในป่า เมื่อนางทมยันตีตื่น ขึ้นก็โศกเศร้าเสียใจ และขอสาปคนที่ทำให้พระนลตกระกำลำบากได้พบความทุกข์อย่างยั้งยวดไม่ ต่างกัน และคำสาปของนางก็ส่งผลรุนแรงจนทำให้กลืนในร่างพระนลเกิดร้อนรุ่มอยู่ตลอดเวลา

ยัสยาภิชาปาทุ ทุหฺขร์โตะ ทุหฺขํ วินฺทติ ไนชธฺ ๑ ผู้ใดเป็นผู้อัปรี แกล้งกล่าววจี ที่แข่ง
 ฉกฉกฉรรจ์ ๑ จนองค์พระนลทรงธรรม ต้องเส้าทรวงศัลย์ และทุกข์ลำบากยากใจ
 ๑ ตัสย ภูตัสย โน ทุหฺขาทุ ทุหฺขัม อภัยธิกัม ภาเวต ๑ **ขอจงผู้นั้นจัญไร รับทุกข์ฤทัย
 จงท่วมด้วยความทุกข์มหันต์ ๑ จงทุกข์ยิ่งยวดกวาดขัน ทุกข์กว่าทรงธรรม ผู้ทุกข์ทุเรศ
 เวทนา ๑ อปาปเจตสัม ปาโป ย เอวํ กัถตวานํ นลัม ๑ อันผู้ประสงค์ชั่วช้า และเจตนา
 ดลจิตพระนลหม่นหมอง ๑ อันผู้ทุจริตคิดปอง ให้ร้ายกายกอง ขอร้ายกระทบกระทั่งตน
 ๑ ตัสมาทุ ทุหฺขตรัม ปิราชฺย ชิวตฺวสุขชีวิกาเม ๑ ผู้คิดระยำทำวน จงแพ้ภัยตน และผลจูง
 มากมวลมี ๑ ตลอดยามยังชีวี ขอสุขขอยามี ทวีแต่ทุกข์นรินทร์ ฯ**

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2557, น. 135)

จะเห็นได้ว่า การสาปแช่งส่วนใหญ่เป็น “การอธิษฐาน” ที่เน้นการมุ่งให้เกิดผลเชิง
 ลบ และมีอำนาจในการข่มขู่ให้มนุษย์เกรงกลัวในการกระทำผิด เพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเวรกรรม
 เป็นผู้พิพากษา อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี การสาปอาจให้ผลเชิงบวกได้เช่นกัน แต่พบไม่มากนัก
 สะท้อนให้เห็นว่าการใช้คำสาปที่ส่งผลรุนแรงเชิงลบ มาใช้สาปกับสิ่งที่ดีหรือเป็นกุศลก็ช่วยให้ผลเชิง
 บวกมีกำลังมากขึ้นไปด้วยเช่นกัน

นिराकृतเจ้าฟ้า กวีเล่าถึงตำนานเรื่องวัดเจ้าฟ้าอากาศตอนที่พระเจ้าตะเกาทอง
 สร้างวัด และองค์พระปฏิมา พระองค์สาปให้พระพุทธรูปนี้คงอยู่ไปตลอดปีพุทธศักราช (5,000 ปี)

จึงจัดช่างสร้างอารามตามทำนอง	ทรงจำลองลายหัตถ์เปนนปฏิมา
รูปพระเจ้าเทวองค์แล้วทรงสาป	ให้อยู่ตราบศักราชพระศาสนา

(สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2561, น. 177)

ลิลิตนารายณ์สิบปาง ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (อวตารเป็นพราหมณ์ชื่ออราม)
 เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการสาปที่มีมิติน่าสนใจ กล่าวคือ นางเรณุกาเกิดอาการกระวนกระวายเพราะ
 ไปเห็นภาพพระราชาจิตรสกับพระมเหสีพลอดรักกัน เมื่อฤๅษีมัทคีผู้เป็นสามีกลับมาจากป่าเห็นนาง
 เรณุกาผิดแปลกไป นางเรณุกาจึงเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ฤๅษีมัทคีโกรธที่นางมีจิตใจลามก สั่งให้
 บุตรชายคนโตรื้อวัดสังหารนางเรณุกาเสีย แต่รื้อวัดไม่สามารทำได้ ฤๅษีมัทคีจึงสั่งบุตรชายคน
 ที่สองไปจนถึงคนที่สี่ แต่ไม่มีใครสามารถทำได้ ฤๅษีมัทคีโกรธมาก และสาปให้คนหนึ่งเป็นคนโง่ คนหนึ่ง
 เป็นคนบ้า คนหนึ่งเป็นคนเสียสติ คนหนึ่งเป็นคนวิกลจริต และคนสุดท้ายคือปรศุรามก็ไม่ต้องการ
 สังหารมารดา แต่ก็ไม่ประสงค์จะขัดคำสั่งบิดา และไม่ยอมถูกสาปเหมือนเช่นพี่ชายทั้งสี่คน

จึงก้มกราบลงที่เท้าของนางเรณุกา และใช้ชวานเพชรฟันพระศอของนางจนขาดกระเด็น เมื่อสังหารนางเรณุกาแล้ว ฤๅษีชมทัคคีได้ชื่นชมปรัศุราม และได้ให้พรสามประการ ปรัศุรามจึงขอให้นางเรณุกาฟื้น ขอให้พี่ชายทั้งสี่กลับมาเป็นคนปกติ และขอให้ตนเองมีฤทธิ์เดช อายุยืน มีเกียรติแบบพราหมณ์ ซึ่งฤๅษีชมทัคคีก็ประทานพรให้ และทั้งหมดก็อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

ในตอนนี้แสดงให้เห็นว่า ฤๅษีใช้การสาปเป็นการสั่งสอนบุตร และภรรยาเกี่ยวกับความประพฤติ และการปฏิบัติตามคำสั่งแม้ว่าจะขัดกับเรื่องศีลธรรมเพื่อทดสอบความแข็งแกร่งทางจิตใจก็ตาม โดยที่การสาปนี้เมื่อส่งผลเชิงลบแล้ว ก็ยังสามารถส่งผลสืบเนื่องเชิงบวกได้เช่นกัน อย่างการที่ฤๅษีสาปให้บุตรของตนทั้งสี่เป็นคนโง่ และเสียดิเพราะไม่ยอมทำตามคำสั่ง และประทานพรให้บุตรคนที่ 5 ซึ่งยอมทำตามสั่งจนทำให้ทุกคนสามารถกลับมาเป็นคนปกติได้ เพราะปรัศุรามต้องอำนาจของผลในการสาปเป็นเครื่องกดดัน และเมื่อได้กระทำตามสั่งสำเร็จแล้วก็เหมือนเป็นการผ่านบททดสอบที่ทำให้มีความแข็งแกร่งทางจิตใจมากขึ้น ปรัศุรามจึงใช้จิตที่แข็งแกร่งขึ้นนั้นในการขอพรซึ่งส่งผลเชิงบวกต่อตนเอง และผู้อื่นได้

...องค์ชมทัคคี โกรธเต็มทีจึงว่า ถ้ามีไม่ทำตาม ความที่กูสั่งไซ้ร้ ต่อไปจงจริต จิตวิกล เปนบ้า ครานันรุมณวัต **ทราบชัดว่าถูกสาป** กราบแล้วไปพันหน้า มิช้าจิตวิกล เปนคนบ้าไปพลัน ครันโอรสที่สอง ทั้งน้องอีกสองรา กลับมาถึงภูมิจู มุนีเธอก็ไซ้ เช่นคนใหญ่อีกเล่า แต่เขาทั้งสามไซ้ร้ ก็มีได้ทำตาม เพราะความรักมารดา **พระลิตธาชัดใจ สาปให้จิตวิกล ลิ่นสามคนพี่น้อง รวมสี่โอรสต้องสาปสรรพ์ ๆ**

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 80)

3. พลาณภาพที่นำไปสู่มิติเหนือโลก

นอกจากพลาณภาพแห่งแรงอธิษฐานนั้นจะเกิดขึ้นได้จากความมุ่งมั่นตั้งใจที่เกิดขึ้นในมิติจิตวิญญาณแล้ว ยังต้องอาศัยการกระทำในมิติกายภาพควบคู่ไปด้วย จึงจะช่วยให้ผลแห่ง “การอธิษฐาน” นั้นประสบความสำเร็จหรือมีความเป็นไปได้สูงขึ้น ความมุ่งมั่นแน่วแน่ในมิติจิตวิญญาณ และความคิดเป็นสิ่งที่ทำให้จิตจดจ่ออยู่กับเป้าหมายนั้น และมีเส้นทางในการเดินไปยังจุดมุ่งหมายอย่างมีพลังมากยิ่งขึ้นโดยไม่ออกนอกกรอบ แต่การกระทำในมิติกายภาพช่วยทำให้ความมุ่งมั่นนั้นเกิดขึ้นได้เป็นรูปธรรม ในทางพระพุทธศาสนา สอนให้กระทำความดี และสั่งสม “บุญบารมี” ซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญเพียรประกอบกับจิตที่มีความมุ่งมั่นตั้งใจ จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “การอธิษฐาน” มีความศักดิ์สิทธิ์หรือในบางกรณีเมื่อมีจิต และกายที่ฝึกฝนมาอย่างดีแล้วก็จะมีความอำนาจในการแสดงอิทธิฤทธิ์หรือเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ ตลอดจนนำไปสู่การเชื่อมโยงถึงเป้าหมายระดับโลกุตระได้

เพลงยาวคุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติ (รัชกาลที่ 3 และ 4) กล่าวถึงกษัตริย์ที่มีบารมีสูง มีพระเดชสามารถใช้วาจาสาปปลงศักราชได้ ซึ่งพระราชพิธีการปลงศักราชนี้คือ การยกเลิกหรือเปลี่ยนปี ศักราชที่ใช้อยู่แต่เดิมแล้วกำหนดให้ใช้ศักราชที่ตั้งขึ้นใหม่ มักทำเพื่อเป็นการแก้เคล็ด และเชื่อว่า กษัตริย์ที่จะทรงกระทำได้อาจต้องมีฤกษ์ยามนิทานเหนือกว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ

ก็ทรงตรัสลัทธิว่าวาริน	ไหลลงถิ่นที่สถิตย์ทิศผู้ใด
จะเกรงพระเดชวาจาสาป	จึงปรามปราบปลงศักราชได้
นี่จอมเกล้าเจ้าหล้าสุธาไทย	พระยศใหญ่อย่างมหาชาลาธ
ที่หลังไหลในทเลบุเรทิส	เปนเมืองมิตรอมเรศมเหศร

(คุณพุ่ม, 2464, น. 30)

พระมาลัยคำหลวง พระมาลัยอธิษฐานเข้ามานเพื่อใช้ฤทธิ์เหาะไปยังพระจุฬามณีเจดีย์ แสดงให้เห็นว่าอำนาจเหนือธรรมชาติของพระมาลัยนี้เกิดขึ้นได้จากการบำเพ็ญเพียรจนถึงพร้อมทั้ง กาย และจิตแล้ว จึงสามารถเหาะเหินเดินอากาศไปยังภพภูมิต่าง ๆ ได้ตามปรารถนา

...ท่านคิดเสรีจขบใจ ลำภกได้ในเจดีย์จุฬามณีสรวงสวรรค์ คิดชอบฉันท์บนาน
เข้าจตุตถญาณสมาธิ อันเป็นบาทอภิญญา เธออธิษฐานจากฌานเสร็จ ก็เหาะระเห็จ
ด้วยฤทธิ์รงค์ดุจสุวรรณหงส์บินบน ลัดมือตลคคณา...

(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, 2554, น. 201)

พระอภัยมณี ในตอนท้ายเรื่อง ตอน 64 สุนทรภู่แสดงให้เห็นว่าพระอภัยมณีได้เดินทางผ่านมิติแห่งกาลเวลา และผ่านประสบการณ์ชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ผ่านการผจญภัยมากมาย สิ่งเหล่านั้นได้ให้บทเรียน และส่งอิทธิพลต่อความเชื่อ และแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ ความมุ่งหวังในชีวิตบั้นปลายของพระอภัยมณีคือการปล่อยวางเชิงทางโลก และแสดงความตั้งมั่น ศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วยการออกบวชเพื่อมุ่งสู่การบรรลุนิพพาน ดังนั้น “การอธิษฐาน” ที่ประกอบด้วยความคิด และการกระทำที่ตั้งมั่นนี้จึงอาจเป็นสิ่งที่ช่วยยกระดับทางความคิด และจิตวิญญาณให้ไปสู่นิพพานหรือภาวะเหนือโลกได้

พระนิพพานเป็นสุขสิ้นทุกข์ร้อน
 สิ้นถวิลสิ้นทุกข์เป็นสุขสบาย
 ทั้งแก่เฒ่าสาวหนุ่มย่อมลุ่มหลง
 เป็นผัวเมียเคลียดลอคครั้นมรณา
 จงหวังพระปรมาศิวาโมกข์
 เสวยสุขทุกเวลาทิวาวัน

เปรียบเหมือนนอนหลับไม่ฝันท่านทั้งหลาย
 มีร่างกายอยู่ก็เหมือนเรือบนโรคา
 ด้วยรูปทรงกลมเล่ห์เสนาหา
 ก็กลับว่าผีสาหัสเห็นห่างกัน
 เป็นสิ้นโศกสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
 เหลือจะนับกับกัลป์พุทธันดร

(สุนทรภู่, 2558, น. 1121)

กล่าวโดยสรุป “การอธิษฐาน” เป็นพฤติกรรมที่มีพละนาฏภาพอย่างยิ่งทั้งในเชิงกายภาพ และจิตวิญญาณของกวี และตัวละคร เป็นปัจจัยในความพยายามต่อสู้ปัญหา จัดการความหวาดกลัว และเพิ่มพูนกำลังใจด้วยความเชื่อมั่นในคุณค่าบางประการ ดังเห็นได้จาก “การอธิษฐาน” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีแสดงถึงความมุ่งมั่นปรารถนาให้เกิดการยกระดับทางความคิด การใช้คำพูด และการกระทำ ได้แก่ “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการขอพร บนบาน และบวงสรวง มักเป็นการขอวิงวอน เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนาอันนำมาซึ่งสภาวะแห่งความสุขที่สูงขึ้นกว่าที่เคยมี “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการสาปแช่ง สาบาน และแสดงอิทธิฤทธิ์ มักเป็นการกระทำเพื่อลงโทษผู้กระทำผิดหรือ ช่มชู้ และสั่งสอนให้เกิดหิริโอตตปะอันหมายถึง ความละลาย และเกรงกลัวต่อบาปหรือการทำชั่ว ซึ่งผู้ถูกสาปส่วนใหญ่ก็จะได้เรียนรู้จากความทุกข์ที่ได้รับจนมีสภาวะจิตที่สูงยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นวิธีสั่งสอนให้รู้จักรับผิดชอบต่อคำพูดของตนเอง อำนาจแห่งวาจาสิทธิ์ และการแสดงอิทธิฤทธิ์แบบเหนือธรรมชาติได้เมื่อมีการฝึกฝนกาย และจิตจนถึงพร้อม และ “การอธิษฐาน” ในรูปแบบความตั้งมั่น ในการบรรลุเป้าหมาย เป็นการกระทำที่ช่วยเน้นให้ผู้อธิษฐานบรรลุเป้าหมายของชีวิตด้วยความพยายาม และแน่วแน่ จนกระทั่งถึงการที่จะไปสู่สภาวะสูงสุดทางจิตวิญญาณได้ ซึ่งไม่ได้เกิดจากการปรารถนาในความสุขที่สูงยิ่งขึ้นไป หากแต่เป็นการหยุดปรารถนาสิ่งใด ๆ ที่ไม่จริงยั่งยืนหรือ การดับสิ้นซึ่งอัสวกิเลสอันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงไม่รู้สิ้น

บทที่ 5

“การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย

จากการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาในบทที่ 3 และ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยดังที่กล่าวมาในบทที่ 4 พบว่า “การอธิษฐาน” ช่วยสะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีและศาสนาพราหมณ์จนกลายเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมความเชื่อของสังคมไทยตลอดจนบทบาทของความเชื่อเหล่านั้นในการแก้ปัญหาของบุคคล ทั้งกวีและตัวละครผ่านวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะร่วมและแตกต่างกันที่น่าสนใจ สามารถแบ่งประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

- 5.1 ความหมายของ “การอธิษฐาน” กับการผสมผสานทางความเชื่อ
 - 5.1.1 ความหมายในระดับโลกียะ
 - 5.1.2 ความหมายในระดับโลกุตระ
- 5.2 พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน” กับบทบาทต่อสังคม
 - 5.2.1 “การอธิษฐาน” กับยุคสมัยทางสังคม
 - 5.2.2 “การอธิษฐาน” กับการสร้างอำนาจและชนชั้นทางสังคม
- 5.3 “รากฐาน” ทางความเชื่อสู่ “ผลผลิต” ทางวัฒนธรรม
 - 5.3.1 อิทธิพลของพระพุทธศาสนา
 - 5.3.2 “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรม

ความหมายของ “การอธิษฐาน” กับการผสมผสานทางความเชื่อ

“การอธิษฐาน” ปรากฏมาช้านานตั้งแต่สมัยบรรพชนของมนุษยชาติที่ถือกำเนิดมาพร้อมกับแนวคิดความเชื่อทางศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดคือ ลัทธิวิญญาณนิยม เพราะเมื่อมนุษย์เชื่อเรื่องวิญญาณ ภูตผี และเทพที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ รวมถึงวิญญาณบรรพบุรุษ ก็ย่อมวอนขออำนาจเหล่านี้ให้บันดาลความสุข ความปลอดภัยหรือให้ความคุ้มครอง ดังที่เรียกว่า “การอธิษฐาน” ผ่านการตั้งจิตสื่อสารในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความปรารถนาตามความเชื่อของตน เมื่อเกิดพระพุทธศาสนาซึ่งไม่สนับสนุนการพึ่งพาอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “การอธิษฐาน” ในความหมายถึงการตั้งความปรารถนาให้ได้บรรลุธรรมด้วยการบำเพ็ญเพียรของบุคคล เป็นหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่งในพระไตรปิฎก อันได้จากการสังคายนาคำสอนของพระโคตมพุทธเจ้าเมื่อ 2,100 กว่าปีก่อน

เมื่อพิจารณาในบริบทสังคมไทย พบว่าความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ในลักษณะวิงวอนมีมาก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ตามที่ไทยดั้งเดิมเน้นแนวคิดวิญญูณนิยม เมื่อรับพระพุทธศาสนาเข้ามาก็เกิดการผสมผสาน ดังเห็นได้ชัดเจนจากวรรณคดีสมัยสุโขทัยคือ แม่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 จะกล่าวว่าฝูงชนทั้งชายหญิงต่างมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และชอบทรงศีล ทำทานเป็นกิจวัตร แต่ในขณะเดียวกันก็กล่าวด้วยว่า “ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยงเมืองนี้ดี ผิไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผิในเขอันบ่คุ้ม บ่เกรง เมืองนี้หาย” (จตุพร ศิริสัมพันธ์, 2547, น. 31) หมายความว่า กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองสุโขทัยจำเป็นต้องทำพิธีกรรมเช่นสรวงผีเทพยดาในป่าเขาผู้เป็นใหญ่กว่าผีทั้งปวง เพื่อให้ผิอันคุ้มครองเมืองสุโขทัยนั้นให้คงอยู่ (“เมืองนี้เที่ยง”) หากทำพิธีไม่ถูกต้อง ผีก็จะไม่คุ้มครองและทำให้เมืองล่มสลายได้ (“เมืองนี้หาย”) สะท้อนให้เห็นความสำคัญของแนวคิดเรื่องการบวงสรวง ที่สืบทอดมายาวนานตั้งแต่สมัยความเชื่อดั้งเดิม ในสมัยต่อมา เราได้พบแนวคิดการบวงสรวงบูชาผี และเทพเทวดามาโดยตลอด ดังที่พบศาลหลักเมือง และศาลเทพในศาสนาพราหมณ์ได้ทั่วไป เช่น ศาลพระภูมิเจ้าที่ ศาลพระพรหม เป็นต้น

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาเรื่องความหมายของ “การอธิษฐาน” เพื่อเข้าใจความเป็นมาและวิธีการถ่ายทอดแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” มากขึ้น พบว่า “อธิษฐาน” หรือ “อธิษฐาน” มีปรากฏมาแต่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและในวรรณคดีตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยส่วนใหญ่มีความหมายไปในทิศทางเดียวกันคือ การตั้งใจแน่วแน่ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้เป้าหมายที่ตั้งไว้สัมฤทธิ์ผล แต่ใช้ในบริบทที่แตกต่างกันไปในรายละเอียด เช่น “อธิษฐาน” ในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่จะเน้นการใช้ในฐานะหลักธรรมคำสอนเพื่อให้นำไปสู่เป้าหมายหรือความสำเร็จในทางธรรม คือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏด้วยตนเอง แต่ “อธิษฐาน” ในวรรณคดีส่วนใหญ่จะใช้ในฐานะวัฒนธรรมความเชื่อของพราหมณ์และผี หรือใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อให้นำไปสู่เป้าหมายหรือความสำเร็จในทางโลก สะท้อนให้เห็นว่าการกระทำนี้มีการดัดแปลงหรือปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ พระไตรปิฎกมีวัตถุประสงค์เพื่อการถ่ายทอดพระธรรมตามพุทธวจนะเพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้เกิดปัญญาและเห็นสัจธรรมจนนำตนให้พ้นจากความทุกข์ ดังนั้น “อธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็จะเน้นย้ำถึงความตั้งมั่นที่ “การกระทำ” ฤๅศเพื่อไปสู่เป้าหมายทางธรรมตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แต่วรรณคดีส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันคือแสดงปัญหาของชีวิตหรือปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาความมั่นคงของรัฐ การต่อสู้ทางอำนาจ เป็นต้น ดังนั้น “อธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีจึงมีความหมายเชื่อมโยงกับความเชื่อทั้งที่มีอยู่ก่อนแล้วและที่ได้รับมาในภายหลัง ได้แก่ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและเทพยดาในธรรมชาติ ความเชื่อใน “พระพุทธศาสนาแบบไทย” และความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจากศาสนาพราหมณ์ หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “พุทธ พราหมณ์ ผี” เพื่อที่จะตอบสนองการไปสู่เป้าหมายหรือความปรารถนาทางโลกได้มากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีจึงมักเน้นย้ำถึงการตั้งมั่นที่หวังพึ่งอำนาจภายนอกเพื่อ

ความสมปรารถนามากกว่า ที่อิงหลักทางพระพุทธศาสนา มีเป็นการอ้างถึงอำนาจบุญกุศลของตนแต่ก็มักมุ่งผลทางโลกเป็นส่วนใหญ่ และความหมายนี้ได้กลายเป็นความหมายหลักอันเป็นที่รับรู้เข้าใจของคนส่วนใหญ่ในสังคม ส่วนผู้ที่เข้าใจความหมายตามหลักพระพุทธศาสนาก็มักเป็นผู้ที่ศึกษา มาโดยเฉพาะในด้านหลักศาสนา

นอกจากการใช้คำว่า “อธิษฐาน” โดยตรงเพื่อสื่อความหมายแล้ว ยังมีคำอื่น ๆ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น “พิชฐาน” “อธิฐาน” และมีการใช้คำบ่งชี้อีกหลากหลายรูปแบบ เช่น “ขอ” “จง” “บันดาล” “ตั้งสัตย์” เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ไม่จำเป็นต้องใช้คำว่า “อธิษฐาน” เสมอไป แต่สิ่งสำคัญขึ้นอยู่กับสาระสารของผู้อธิษฐานที่ต้องการจะสื่อออกมา งานวิจัยนี้จึงศึกษาและพิจารณาคำอื่น ๆ ที่อยู่ในกรอบความหมายที่กำหนดด้วย เพื่อความเข้าใจถึงความหลากหลายของ “การอธิษฐาน” มากยิ่งขึ้น สามารถจำแนกความหมาย “การอธิษฐาน” ได้ 2 ระดับ ดังนี้

1. ความหมายในระดับโลกียะ

“การอธิษฐาน” ในระดับโลกียะ คือความตั้งมั่นต่อเป้าหมายทางโลก ซึ่งมักจะมุ่งเน้นที่การอิงอาศัยอำนาจภายนอกเพื่ออนุเคราะห์ให้บรรลุถึงสิ่งที่เห็นว่าจะได้มาโดยยากมากกว่าการอาศัยอำนาจแห่งการกระทำของตนเอง ผู้อธิษฐานจึงมักยึดติดอยู่กับการบวงสรวงบูชา ที่เห็นชัดเจนคือ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวรรณคดีในการแสดงความขัดแย้งภายในของตัวละคร ซึ่งจะช่วยโน้มน้าวและสร้างความสะเทือนอารมณ์ต่อผู้เสวยวรรณคดี ดังนั้น “การอธิษฐาน” ในวรรณคดีต่าง ๆ จึงมักใช้เพื่อสื่อความปรารถนาที่สะท้อนวิถีชีวิต แนวคิดและวัฒนธรรมของผู้คนในสมัยนั้นในเชิงโลกียวิสัยนั่นเอง เช่น การขอพรเพื่อให้ได้สมรัก การขอให้รอดพ้นจากทุกข์โศกโรครภัย การสาปแช่งคนคิดทรยศให้พบกับความวิบัติ การบวงสรวงเทพเทวดาเพื่อให้บันดาลชัยชนะในการศึก การบนบานศาลกล่าวให้สิ่งที่ปรารถนาสัมฤทธิ์ผล การเสี่ยงทายเพื่อทำนายชะตาชีวิต เป็นต้น

นอกจากการใช้คำ “อธิษฐาน” โดยตรง ยังมีคำอื่น ๆ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น “พิชฐาน” “อธิฐาน” ซึ่งเกิดจากการปรับหรือแปลงเสียงเพื่อเป็นการหลีกคำและสร้างสัมผัสไพเราะในบทประพันธ์ตามฉันทลักษณ์ สะท้อนให้เห็นความสามารถในการใช้คำสื่อความของกวีไทย อีกทั้งยังพบการใช้คำบ่งชี้อื่น ๆ ที่ปรากฏตาม “การอธิษฐาน” รูปแบบต่าง ๆ เพื่อขบเน้นความหมาย และความมุ่งมั่นในเป้าหมายนั้น ๆ ให้เป็นไปตามที่ปรารถนามากยิ่งขึ้น รวมถึงสะท้อนลักษณะแนวคิดของผู้อธิษฐาน เช่น “ขอ” มักพบในการขอพร สะท้อนว่าผู้อธิษฐานอาจไม่สามารถทำสิ่งนั้นได้เองหรือไม่แน่ใจว่าจะทำได้ จึงต้องขอวิงวอนให้สิ่งที่มีอำนาจหรือสถานะสูงกว่าช่วยเหลือ “เสี่ยง” มักพบในการเสี่ยงทาย สะท้อนว่าผู้อธิษฐานไม่รู้หรือไม่แน่ใจในข้อสงสัยบางอย่างที่ไม่อาจชี้ชัดด้วยตนเองได้ จึงขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือบุญบารมีช่วยให้คำตอบ “บวง”/“พลี” มักพบในการบวงสรวง สะท้อนว่าผู้อธิษฐานต้องการบูชาหรือสละบางสิ่งเพื่อถวายแด่ผู้ที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ และขอให้ช่วยเหลือในสิ่งที่ปรารถนาให้สำเร็จได้เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน เป็นต้น คำบ่งชี้เหล่านี้ปรากฏใน

วรรณคดีมากกว่าในพระไตรปิฎก เพราะในวรรณคดีมีความหลากหลายมากกว่า และการใช้คำบ่งชี้ช่วยแสดงลักษณะของ “การอธิษฐาน” แต่ละรูปแบบให้ชัดเจนเด่นชัดมากยิ่งขึ้นจนเกิดเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

อย่างไรก็ตาม ในพระไตรปิฎกก็ปรากฏ “การอธิษฐาน” ในความหมายระดับโลกียะอยู่ด้วยเช่นกัน แต่พบเป็นส่วนน้อย จากตัวอย่างเมื่อครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญเพียรบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่หลายอสงไขยกว่าที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เรื่องราวของพระโพธิสัตว์เหล่านี้เมื่อได้รับการถ่ายทอดเป็นนิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ ก็เล่าถึงความเป็นมนุษย์และสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ซึ่งปรากฏ “การอธิษฐาน” ในความหมายระดับโลกียะอยู่ด้วยเช่นกัน เช่น *มาตังคชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นมาตังคบัณฑิต อธิษฐานตั้งมั่นนอนอยู่ที่หน้าเรือนบิดาของนางทีฆฐุมังคลิกาอยู่ 7 วัน เพื่อต้องการได้นางทีฆฐุมังคลิกามาเป็นภรรยา และด้วยแรงอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ จึงสำเร็จได้ดังนั้น

2. ความหมายในระดับโลกุตระ

“การอธิษฐาน” ในระดับโลกุตระ คือความตั้งมั่นต่อเป้าหมายเชิงเหนือโลกหรือพ้นโลกีย์วิสัย ซึ่งมักจะมุ่งเน้นที่ “เหตุแห่งการกระทำ” เพราะพระพุทธานุศาสนานัยย้ำแนวคิดเรื่องเหตุและผลที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” หากปรารถนาสิ่งใด ก็ต้องลงมือทำหรือปฏิบัติเพื่อให้ได้สิ่งนั้น สำหรับในพระไตรปิฎก “การอธิษฐาน” มีความหมายอยู่ในพระวินัยและพระธรรมในทิศทางเดียวกัน คือเป็นจุดตั้งต้นและย้ำเตือนให้พระสงฆ์และเหล่าพุทธศาสนิกชนมีความตั้งมั่นอยู่ในครรลองที่ถูกต้องเหมาะสมอยู่เสมอ รวมถึงมุ่งเน้นการเสนอให้เห็นความสำคัญของ “การอธิษฐาน” ในระดับโลกุตระที่เป็นความมุ่งมั่นแน่วแน่ในการกระทำเป้าหมายในทางกุศลให้สำเร็จไปถึงระดับปรมาตม์คือการหลุดพ้นหรือภาวะแห่งความดับทุกข์ที่เรียกว่า “นิพพาน” “การอธิษฐาน” เป็นปัจจัยของ “อธิษฐานบารมี” หลักสำคัญอย่างหนึ่งในพุทธการกรรม 10 หรือหลักในการทำให้ได้เป็นพระพุทเจ้า และการสั่งสมบุญบารมีเหล่านี้จะต้องกระทำอย่างต่อเนื่องมีขาดสาย ซึ่งถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่พิสูจน์ความตั้งมั่นและต้องอาศัยเวลาอันยาวนานกว่าที่จะบรรลุผลสำเร็จได้

อนึ่ง วรรณคดีบางเรื่องที่มีต้นเค้าหรือได้รับอิทธิพลจากแนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหรือกวีผู้แต่งมีแรงศรัทธาต่อการบรรลุเป้าหมายเชิงอุดมคติ ก็ปรากฏ “การอธิษฐาน” ในระดับโลกุตระอยู่ด้วย เพียงแต่เป็น “การอธิษฐาน” ระดับโลกุตระที่ไม่ได้เน้นถึงหลักการปฏิบัติหรือหลักธรรมเพื่อนำไปสู่เป้าหมายเชิงกุศลหรือนิพพานเหมือนอย่างในพระไตรปิฎก อาจเน้นอำนาจการดำเนินการสร้างบุญกิริยาวัตถุ เช่น กวีเพียรประพันธ์ผลงานอันมีค่าอุทิศแก่โลกก็จัดเป็นผู้สร้างทานมัยอันสูงส่งของการประพันธ์อาจเชื่อมโยงกับเป้าหมายที่เป็น “ความหวัง” ในชาติอนาคต โดยมักหมายถึงอนาคตอันไกลโพ้นกว่าที่จะไปถึงเป้าหมายได้ ส่วนการใช้ “การอธิษฐาน” ในความหมายในระดับโลกียะเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวและเข้าถึงได้มากกว่า หรือกล่าวได้ว่า ผู้อธิษฐานมีความมุ่งหวังว่าผลในระดับโลกียะมี

ความเป็นไปได้มากกว่าผลในระดับโลกุตระ จึงมักใช้คำ “อธิษฐาน” ในทางโลกอย่างแพร่หลายจนเป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไปในสังคม

กล่าวโดยสรุป ความหมายของ “การอธิษฐาน” แสดงให้เห็นความผสมผสานทางความเชื่อและความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของความตั้งมั่นต่อผลหรือเป้าหมายในระดับโลกียวิสัย และระดับเหนือโลกียวิสัย กล่าวคือ คำ “อธิษฐาน” ที่พบในพระไตรปิฎกและวรรณคดีมีการใช้ทั้งความหมายระดับโลกียะและระดับโลกุตระ เช่นเดียวกัน แต่ปรากฏมากน้อยต่างกันไปตามบริบทและวัตถุประสงค์ คำ “อธิษฐาน” ที่พบในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่เป็นความหมายระดับโลกุตระ และส่วนน้อยเป็นความหมายระดับโลกียะ ส่วนคำ “อธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นความหมายระดับโลกียะ และส่วนน้อยเป็นความหมายระดับโลกุตระ ผลการวิจัยนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า **ความตั้งมั่นในระดับโลกียะ และระดับโลกุตระที่ถ่ายทอดอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นมักจะต้องดำรงอยู่คู่กันเสมอ** เพราะบุคคลย่อมเรียนรู้อำนาจของการตั้งมั่นในจิตผ่านประสบการณ์อย่างรอบด้าน แม้กระทั่งพระโพธิสัตว์ก็เคยอธิษฐานในทางโลก ทั้งที่บางกรณีลักษณะ “การอธิษฐาน” ทางโลกอาจขัดแย้งกับแนวคิดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การขอพรจากเทพดาเพื่อผลในทางกุศลก็เป็นพลังขับเคลื่อนให้ไปสู่เป้าหมายอันพึงประสงค์ได้เช่นกัน ดังที่พบใน *ลิลิตตะเลงพ่าย* สมเด็จพระนเรศวรตรัสอ้างว่าเทพสงฆ์มาอุบัติในประยูรเศวตฉัตรก็หวังบำรุงพระรัตนตรัย และขอให้ช่วยแผ้วพุ่มพพันจากท้องฟ้าในสนามรบก่อนกระทำยุทธหัตถี

เมื่อถึงจุดที่ตระหนักได้ว่าความสุขหรือความสำเร็จใด ๆ ในโลกต่างไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้แน่นอน เป้าหมายทางธรรมหรือเป้าหมายเชิงเหนือโลกจะเป็นทางออกสุดท้ายที่อยู่ในระดับสูงขึ้นไป ดังนั้นแล้ว ความหมายของ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดีนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” นี้เกิดขึ้นจากการผสมผสานคติความเชื่อแบบ “พุทธ พราหมณ์ ผี” และถ่ายทอดออกมาด้วยความหมายระดับโลกียะและความหมายระดับโลกุตระซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันและเติมเต็มซึ่งกันและกันเพื่อนำพาให้มนุษย์ไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนาได้สำเร็จ

พลาณภาพแห่ง “การอธิษฐาน” กับบทบาทต่อสังคม

“การอธิษฐาน” มิใช่เพียงเรื่องความหวังต่อเป้าหมายในระดับปัจเจกบุคคลหรือเป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่อาจมีบทบาทในการตั้งเป้าหมายของกลุ่มบุคคลหรือสังคมด้วย ในแง่ที่ “การอธิษฐาน” ใช้จิตตั้งมั่นด้วยความเชื่อถือในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น อำนาจบุญบารมี อำนาจความสัจย์ หรือเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐาน (personification) ของอำนาจลึกลับเบื้องบน ก็เป็นพฤติกรรมทางสังคมในความศรัทธาร่วมกัน นอกจากนั้น ยังมีลักษณะ “การอธิษฐาน” ร่วมกันกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคมที่มีความเชื่ออย่างเดียวกัน ดังนั้น “การอธิษฐาน” จึงไม่ใช่เพียง

ความรู้สึกนึกคิดของคนใดคนหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นการสื่อสารเชื่อมโยงไปถึงบุคคลที่ 2 บุคคลที่ 3 หรือมากกว่านั้น เพื่อให้ช่วยรับรู้ รับฟัง หรือช่วยเหลือในสิ่งที่ปรารถนา

“การอธิษฐาน” ยังเป็นรูปแบบของความคิดที่ทรงพลังในการสื่อสารออกไปและมีการปฏิบัติสืบเนื่องกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยที่กล่าวถึงพลังอำนาจของจิตและการสื่อสารความคิดจากสมอง ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการกระทำเป้าหมายให้สำเร็จ เช่น โนเบิลเลียน ฮิลล์ (2557, น. 27, 42) ได้กล่าวถึง “กฎแห่งความสำเร็จ” อันเป็นทฤษฎีที่มีชื่อเสียงว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นได้จาก “อภิจิต” (Mastermind) ซึ่งหมายถึง จิตใจอันหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากการร่วมมือกันของคนสองคนขึ้นไปด้วยความสามัคคีกลมเกลียวกัน เพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์บางประการ จิตใจทุกจิตใจหรือสมองสามารถติดต่อโดยตรงกับสมองอื่น ๆ โดยอาศัยอีเธอร์ (Ether) ความคิดที่ถูกส่งออกมาจากสมองจะรับรู้และแปลออกมาได้ในทันทีโดยสมองอื่น ๆ ทุกสมองที่ “เชื่อม” (หรือสื่อสาร) ติดต่อกับสมองนั้น

ในทำนองเดียวกัน David Wilcock ได้กล่าวถึงพลังจิตและพลังความคิดจากสมองไว้ใน *The Source Field Investigations* (2011, น. 36) ซึ่งอ้างถึงการศึกษาของ Robert Kenny เกี่ยวกับงานวิจัยสถาบัน HeartMath ที่พบว่าความคิดและความรู้สึกระหว่างสมองสามารถไหลเวียนจากมนุษย์คนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งได้ผ่านคลื่นสมองและหัวใจ เมื่อคนเหล่านั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ทำงานร่วมกัน หรือมีความรักให้แก่กัน ดังนี้

Even when participants were in separate rooms, their heart and brain waves became synchronized or entrained, when they had close living or working relationships, or when they felt appreciation, care, empathy, or love toward each other. When people were able to internally entrain their own personal heart and brain waves [through meditation and other related techniques], they caused the heart and brain waves of other individuals to entrain with theirs.

ดังนั้น “การอธิษฐาน” ซึ่งเป็นความตั้งมั่นแน่วแน่จากความคิดและจิตใจ จึงอาจเป็นกิจกรรมที่สามารถเชื่อมโยงกลุ่มคนในสังคมได้ ตัวอย่างที่พบในวรรณคดี เช่น วรรณคดียอพระเกียรติ ที่มี “การอธิษฐาน” ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ประทานพรและคุ้มครองพระมหากษัตริย์ รวมถึงขอตั้งปณิธานมุ่งมั่นในการรับใช้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ๆ ไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่หรือไปถึงทุกภพทุกชาติ สะท้อนให้เห็นว่า ความคิดที่ก้าวร้าวออกมาด้วยความจงรักภักดีนั้นเป็นสิ่งที่มีความพลังกว่าความคิดธรรมดาทั่วไป และมีผลโน้มน้าวให้สังคมคล้อยตามความเชื่อนั้น จึงบรรลุวัตถุประสงค์ในการช่วยสร้างความมั่นคง

ทางการปกครองให้กับพระมหากษัตริย์ไปด้วยในขณะเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่า “การอธิษฐาน” เป็นภาพสะท้อนสำคัญที่ทำให้เข้าใจในด้านสังคมและการปกครองมากยิ่งขึ้น ดังจะได้อภิปรายในหัวข้อย่อต่อไปนี้

1. “การอธิษฐาน” กับยุคสมัยทางสังคม

“การอธิษฐาน” เป็นวัฒนธรรมความเชื่ออย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะผู้อธิษฐานย่อมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและได้รับการหล่อหลอมตามยุคสมัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่อง “การขอพร” ซึ่งเป็นรูปแบบ “การอธิษฐาน” ที่พบทั้งในพระไตรปิฎกและวรรณคดี แต่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมและยุคสมัย หากพิจารณาในเบื้องต้น การขอพรเพียงอย่างเดียวเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการโดยเฉพาะในทางอกุศลนั้น เป็นสิ่งที่ขัดต่อหลักทางพระพุทธศาสนาเพราะแสดงถึงกิเลส ซึ่งยิ่งตอกย้ำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะที่ทวีคูณมากยิ่งขึ้น และอาจกลายเป็นความมั่งงายจนนำมาซึ่งความทุกข์กับการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบสิ้น วิถีปฏิบัติที่ถูกต้องทางพระพุทธศาสนา คือ “การอธิษฐาน” โดยการตั้งความมุ่งมั่นขึ้นที่จิตของตนเอง และกระทำอย่างต่อเนื่องมิขาดสายจนกระทั่งบรรลุเป้าหมาย แต่ถึงกระนั้น การขอพรก็ปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่หลายตอน และสิ่งที่น่าสนใจก็คือ **การขอพรในพระไตรปิฎกกับการขอพรในวรรณคดีแม้จะดูคล้ายคลึงกัน แต่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ**

ตัวอย่างการขอพรในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็น “การอธิษฐาน” ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สังคมสมัยพุทธกาลหรือประมาณ 2,500 กว่าปีก่อน ที่เห็นเด่นชัดคือในบทพระปริตตะหรือพระปริตร พระมหาสายัญ ศรีอ่อน (2550, น. 8 อ้างถึงใน ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล, 2560, น. 78) กล่าวไว้ว่า

นอกจากจะพบว่าในพระไตรปิฎกมีธรรมเนียมสรรเสริญแล้วยังมีธรรมเนียมหรือคติการขอพร หรือสรรเสริญพร้อมทั้งแสดงความเคารพและขอพรปรากฏด้วยเช่นกัน เช่น ในชั้น**ธปริตตชาดก, โมรปริตตชาดก, อาฏานาฎิยปริตตะ, อังคสิมลปริตตะ และวัฏฏกปริตตะ** เป็นต้น ข้อความที่ปรากฏในบทเหล่านี้เป็นการสรรเสริญความดีความงาม จากนั้นก็อ้างเอาความดีงามของสิ่งที่สรรเสริญมาใช้ร้องขอให้สิ่งดีงามอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น มีการขอความคุ้มครอง เป็นต้น อนึ่ง คำว่าปริตตะ มีความหมายว่าป้องกันหรือคุ้มครอง ดังนั้นบทเหล่านี้จึงได้พัฒนาเป็นบทสวดที่ใช้ในพิธีกรรมสมัยหลัง

พระปริตตะข้างต้นมีเนื้อหาที่มักเป็นการขอพรให้คุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ โดยอ้างถึงอำนาจบุญบารมี อำนาจความสัตย์จริง และอานุภาพแห่งพระพุทธเจ้าองค์ก่อน พระรัตนตรัย และเทพในธรรมชาติอย่างพระอาทิตย์ เพื่อให้สิ่งที่ปรารถนาสัมฤทธิ์ผล เช่น **วัฏฏกปริตตะ** พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นลูกนกคุ้มและกำลังจะถูกไฟป่าคลอกขณะที่พ่อแม่หนีออกไปหาอาหาร พระโพธิสัตว์ชาติที่พึ่งจึง

ต้องตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อขอให้รอดพ้นจากภัยในครั้งนั้น *อังคฺลิมาลปริตตะ* หลังจากที่ท้องคุลีมาลสำนึกผิดต่อการฆ่าคน และออกบวชเป็นพระองคุลีมาลเถระได้ตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อช่วยเหลือหญิงตั้งครรภ์ผู้หนึ่งให้คลอดบุตรได้โดยง่ายและปลอดภัย *โมรปริตตชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญานกยูงทอง เจริญพระปริตรให้รอดพ้นอันตรายจากนายพราน โดยระลึกถึงอำนาจแห่งพระอาทิตย์ และพระพุทธรูปเจ้าซึ่งเสด็จปรินิพพานไปแล้วในอดีต *ขันธปริตตชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นฤๅษีและเจริญเมตตาต่อเหล่าภูติผีเพื่อขอให้รอดพ้นจากอันตราย โดยระลึกถึงพระพุทธรูปและอำนาจแห่งพระรัตนตรัย

เมื่อความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในสังคมสุโขทัยในอดีตและกลายมาเป็นวัฒนธรรมหลักประการหนึ่งของไทยมาแต่ดั้งเดิม ส่วนหนึ่งเกิดการสอดแทรกความคิดความศรัทธาผ่านวรรณคดี ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีที่มีเค้าเรื่องมาจากพระพุทธศาสนา แต่ในบางเรื่องก็มีการขอพรทางโลกปรากฏอยู่เช่นกัน ตัวอย่างใน *เวสสันดรชาดก* นางมดฺสติขอพร 10 ประการจากพระอินทร์ ก่อนจุติลงมายังโลกมนุษย์ (กัณฑ์ทศพร) เช่น ขอให้เกิดในกรุงมัททราชแคว้นสีพี ขอให้มิดวงเนตรคมงาม ขอให้มิดีความ ขอให้พระโอรสผู้ทรงเกียรติในแผ่นดิน ขอให้พระครุภังาม ไม่ปองนุนตั้งสตรีสามัญ เป็นต้น และพระเวสสันดรขอพร 8 ประการจากพระอินทร์ (กัณฑ์สักรบรรพ) เช่น ขอให้พระบิดาหายโกรธ ขอให้ได้ปลดปล่อยนกกโทษ เป็นต้น ข้อน่าสังเกตที่แตกต่างจากการขอพรทางโลกทั่วไปคือนางมดฺสติ และพระเวสสันดรนั้นไม่ได้เป็นผู้เริ่มขอพรก่อน หากแต่พระอินทร์เป็นผู้เสนอที่จะประทานพรให้ เนื่องด้วยทั้งสองพระองค์นั้นเป็นผู้มีบุญญาธิการและเคยกระทำกุศลอันประเสริฐ อย่างนางมดฺสติในอดีตชาติเคยได้ถวายแก่นจันทร์บดแด่พระพุทธรูปองค์หนึ่ง และตั้งจิตอธิษฐานว่าขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปมารดาในอนาคตกาล ส่วนพระเวสสันดรก็ได้บริจาคทานพระนางมัทรีผู้เป็นภรรยาอันเป็นทานที่ประเสริฐยิ่ง พระอินทร์จึงประทานพรให้

เมื่อพิจารณาการขอพรที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยต่าง ๆ พบว่าแนวคิดความเชื่อ และลักษณะของ “การอธิษฐาน” จะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบทของยุคสมัย เช่น สมัยสุโขทัย “การอธิษฐาน” สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาและความปรารถนาในความมุ่งหวังถึงผลเชิงโลกุตระ ส่วนใหญ่ยังเกี่ยวข้องกับการตั้งมั่นเพื่อขอให้บรรลุนิพพานที่ปรากฏใน *ไตรภูมิพระร่วง* สอดคล้องกับผลการวิจัยของ อิงอร สุพันธุ์วิช (2551) ที่ศึกษาความมุ่งหวังของคนในสมัยสุโขทัยผ่านจารึกต่าง ๆ พบว่ามีคำอธิษฐานที่มุ่งหวังผลเชิงโลกุตระสุขมากกว่าโลกียสุข ส่วนสมัยอยุธยาจนกระทั่งรัตนโกสินทร์มีวรรณคดีหลากหลายประเภทมากขึ้น และพบว่ามีขอพรเชิงโลกุตระน้อยลงตามลำดับ โดยมีคำอธิษฐานด้วยการอ้างถึงอำนาจของความสัตย์จริง บุญบารมี อำนาจแห่งพระพุทธรูปและพระรัตนตรัยเช่นเดียวกัน แต่จะมีการอ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ มากขึ้นตามลำดับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น เทพเจ้าผี เทพารักษ์ เป็นต้น และสืบทอดมาจนกระทั่งวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กลอนจารึกเรื่องสร้างภูเขาวัดราชคฤห์ แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 กวีอริชฐานบูชาพระบรมธาตุและเทวดาอารักษ์ประจำภูเข และขอพรให้ได้บรรลุนิพพาน แต่ว่าหากยังไม่ได้ไปนิพพาน และยั้งต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ก็ขอพรให้มีสมบัติ 2 ประการ ได้แก่ ขอให้เกิดในตระกูลกษัตริย์และเป็นชายชาตินักปราชญ์ผู้เก่งกาจ และขอให้ได้พบพุทธรูปพยากรณ์ อีกทั้งขอให้เกิดในสวรรค์ชั้นใดก็ได้เป็นใหญ่ และไม่เกิดในอบายภูมิ 4 จนกว่าจะได้บรรลุนิพพาน สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อโลกทัศน์ของผู้แต่งอย่างชัดเจนในแง่ของกรอบความคิดความเชื่อเรื่องไตรภูมิ กฎของธรรมชาติ และความมุ่งหวังในการไปสู่นิพพาน แต่มีการขอพรทางโลกเป็นข้อสำรองไว้ด้วย เช่น เกิดในตระกูลกษัตริย์หรือเกิดเป็นผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ สะท้อนว่า สังคมในขณะนั้นกวีรู้สึกว่าการนิพพานยังเป็นเป้าหมายที่ต้องไปให้ถึง แต่การขอพรทางโลกก็เป็นสิ่งที่ควรมีระหว่างทาง โดยเน้นสติปัญญา (เป็นชายชาตินักปราชญ์อันปรีชาญ) และการเข้าถึงธรรม (ให้รู้ธรรมในอวธรรม) โดยลำดับ

จะรำหมุ่นกไม้ในศิขเรศ	งามวิเศษตั้งข้างเลขา
บรรจงแต่งแกล้งอุทิศบูชา	พระมหาบรมธาตุรญาณ
แล้วเชิญภูมิเทวาศักดาฤทธิ	สถิตเฝ้าอมศรีอันพิศาล
ช่วยประคองต้องอันตรายพาล	อย่าให้สถานพระสถูปจลาจล
ขอตั้งปรารถนาศิวาลัย	แม้ยังไปล่วงลูกแก้วมรรคผล
จะเที่ยวท่องอยู่ในท้องขเลวน	จงอย่าพันสมบัติสองประการ
กำเนิดภพมนุษย์ให้เพบูลย์	ในตระกูลกษัตริย์มหาศาล
เป็นชายชาตินักปราชญ์อันปรีชาญ	อนึ่งให้พานพบพุทธรูปพยากรณ์
แม้อุบัติในสวรรค์ชั้นใดใด	จงเป็นอธิปไตยยอดิศร
ให้รู้ธรรมในอวธรรม	เป็นที่อมรเทพอัญชลี
หนึ่งมั่นจะเวียนวนในชนชาติ	ให้นิราศอบายทุกข์ทั้งสี่
กว่าจะเสร็จจวิโมกขโมลี	บุรีรัตนมหานิพพานเอย ๆ

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515, น. 272-273)

เมื่อพิจารณาลักษณะการขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อ้างถึงตามลำดับ สะท้อนให้เห็นว่า พลาณภาพของ “การอริชฐาน” ไม่ได้เกิดจากพลังความคิดหรือความตั้งใจของผู้อริชฐานเท่านั้น แต่มักเกี่ยวเนื่องกับการอ้างอิงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเบื้องบนที่มีมาก่อนและสืบเนื่องมา ผสมผสานกันด้วย การสืบเนื่องแนวคิดความเชื่อทางสังคมระหว่างยุคสมัยนี้เริ่มต้นจากการขอพรด้วยความเชื่อดั้งเดิมเรื่องเทพเจ้าที่สถิตในธรรมชาติและความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือกำเนิดมาก่อนพระพุทธศาสนา ส่งอิทธิพลผ่านนิทานชาดกหรือเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ

ทั้งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและวรรณคดีที่มีเค้าเรื่องมาจากพระพุทธศาสนา อานูภาพแห่งเทพใน
 ธรรมชาติ เช่น พระอาทิตย์ และเทพเจ้าในคติพราหมณ์ที่มีบทบาทเป็นผู้ประทานพร เช่น พระอินทร์
 อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักการตามแนวทางพระพุทธศาสนาด้วย โดยเน้นที่การขอพร
 ด้วยความตั้งมั่นที่จะ “กระทำ” ให้บังเกิดผลอันสอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น
 ตามหลักปฏิจางสมุปบาท การอ้างถึงบุญบารมี (กุศลที่เคยทำมา) และความสัตย์จริง จึงมีเพื่อบรรลุ
 ธรรม ส่วนในวรรณคดีทางโลกทั่วไป ก็ได้รับอิทธิพลเรื่องการขอพรโดยอ้างถึงเทพเจ้าในธรรมชาติ
 และเทพเจ้าพราหมณ์มาก่อน พระพุทธเจ้าหรือพระรัตนตรัยจึงกลายสถานะเป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์
 หรือเทพเจ้าที่ดลบันดาลประทานพรได้

แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ของคนในสังคมที่สะท้อนผ่านวรรณคดี เกิดขึ้นได้จากความ
 นิยมในการสร้างเสพวรรณคดีกันมากในอดีต เพราะเป็นเรื่องเล่าที่จดจำได้ง่าย และสืบทอดต่อกันมา
 เรื่อย ๆ บางเรื่องก็ถูกนำไปสื่อสารหรือนำเสนอด้วยสื่อแขนงอื่น ๆ ในชั้นหลัง เช่น การแสดงหรือบท
 ละคร บทอาขยานหรือตำราเรียน เป็นต้น ทำให้แนวคิดความเชื่อนี้ไหลเวียน และผลิตซ้ำอยู่ในสังคม
 จนกลายเป็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งที่หยั่งรากลึกและยังคงดำรงอยู่ในสังคม
 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เพียงแต่มีรูปแบบและการตีความที่เปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย

2. “การอธิษฐาน” กับการสร้างอำนาจและชนชั้นทางสังคม

“การอธิษฐาน” ยังมีบทบาทในการสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างความมั่นคงทางการปกครอง
 หรืออำนาจอธิปไตย การสร้างคุณธรรม และความสงบสุขของบ้านเมือง เนื่องจาก “การอธิษฐาน” คือ
 การสร้างอำนาจรูปแบบหนึ่งที่ส่งผลทางสังคมได้ในวงกว้าง เพราะ “การอธิษฐาน” ไม่ใช่เพียงความคิดที่ตั้ง
 มั่นในจิตใจบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่มีการสื่อสารเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อันเป็นที่เชื่อกลือ
 ยอมรับในสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ย่อมมาพร้อมกับความเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ
 สามารถบันดาลได้ทั้งคุณและโทษ หรือให้ทั้งพลังเชิงบวกและเชิงลบ ดังนั้น จึงมีการนำ “การอธิษฐาน”
 เข้ามาสู่กระบวนการการสร้างอำนาจเพื่อปกครองกลุ่มคนหมู่มากในสังคมให้เกิดความสุขสงบร่มเย็น และ
 ปราศจากคนชั่ว ตัวอย่างในวรรณคดี เช่น *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* มีการสาบาน และการสาปแช่งเพื่อพิสูจน์
 ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เพื่อข่มขู่ไม่ให้เกิด
 การก่อกบฏ หรือการฉ้อราษฎร์บังหลวง คิดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ ผู้ที่กระทำผิดจะถูกสาปแช่งให้สิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ลงโทษอย่างร้ายแรง ส่วนผู้ที่ซื่อสัตย์ก็จะได้รับการอวยพรอย่างประเสริฐจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์
 เช่นเดียวกัน *กฎหมายตราสามดวง* มีการเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความจริงในการตัดสินคดีความหรือพิสูจน์
 ความบริสุทธิ์ด้วยการทำพิธีดำน้ำ-ลุยเพลิง เมื่อไม่อาจหาข้อสิ้นสุดได้ด้วยหลักฐานหรือการไต่สวน จึงมี
 การใช้ “การอธิษฐาน” ในการให้ความยุติธรรมกับทั้งสองฝ่ายในการตัดสินคดีความ เพราะในสังคม
 ขณะนั้นต่างอยู่ภายใต้กรอบความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่า
 เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่ ย่อมประกอบไปด้วยคนดี และคนชั่วปะปนกันอยู่ จึงจำเป็นต้องมี

ระบอบการปกครองโดยผู้มีอำนาจเพื่อควบคุมให้ทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายหรือข้อกำหนดเดียวกัน และสร้างอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ให้กับกฎหมาย และผู้ปกครองแผ่นดินด้วยการเชื่อมโยงกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านวัฒนธรรมความเชื่ออย่าง “การอธิษฐาน” ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีปฏิบัติของคนในสังคม ทำให้รู้สึกมั่นคงในการทำความดีและเกรงกลัวการทำ ความชั่ว

ข้อน่าสังเกตคือ “การสาบาน-สาปแช่ง” มักปรากฏเกี่ยวเนื่องกับหลักสัจจาธิษฐานหรือสัตยาธิษฐาน คือการอ้างหลัก “ความจริง” เพื่อเป็นพยานรับรู้หรือใช้อำนาจตัดสินผู้ที่กระทำผิดไปจากความจริง หากพิจารณาความหมายระดับโลกุตระดั้งเดิมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือการตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อบรรลุให้ถึงนิพพานอันเป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงหวั่นไหวไปตามกาลเวลา เป็นปรมัตถสัจจะ แต่ในความหมายระดับโลกียะมีการปรับประยุกต์ และผสมผสานกับความเชื่ออื่น เช่น การกระทำสัตย์สาบานหรือปฏิญาณตนเพื่อพิสูจน์ความจริงบางอย่าง โดยมีการกำหนดบทลงโทษเป็นการสาปแช่งอันน่าหวาดกลัวในลักษณะของผลที่มุ่งร้ายแก่ผู้ที่กระทำผิด พุทธเท็จหรือไม่เชื่อสัตย์ เพื่อข่มขู่ให้เกิดความละอายต่อการทำบาปและเกรงกลัวอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลโทษตามคำสาปแช่งนั้น อย่างไรก็ตาม หลักการแห่งสัตยาธิษฐานนี้เป็นการเน้นย้ำว่า “ความจริง” อันเป็นเหตุแห่งความเชื่อสัตย์ตั้งมั่นนั้น เป็นสิ่งสำคัญในการทำให้ “การอธิษฐาน” นั้นมีอำนาจและเกิดขึ้นจริงได้ทั้งในระดับโลกียะและระดับโลกุตระ เพราะ “ความจริงย่อมเป็นความจริง” เสมอ เช่น ในระดับโลกุตระ เมื่อปฏิบัติตามหลักสัจจาธิษฐานอันเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของหลักอริยฐานธรรม 4 ก็จะช่วยให้อบรมนิพพานได้ ส่วนในระดับโลกียะ เมื่อปฏิบัติตามคำสาบานหรือคำปฏิญาณที่ได้ให้ไว้อย่างเชื่อสัตย์ ย่อมรู้สึกมั่นใจในความบริสุทธิ์และได้รับการยอมรับนับถือจากคนโดยทั่วไป เพราะแสดงถึงการรักษาสัจจะ และมีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้ตั้งใจไว้ แต่หากกระทำผิดย่อมจะรู้สึกร้อนรน ไม่มั่นใจ และเมื่อความจริงปรากฏก็ต้องได้รับโทษในที่สุด ส่วนเรื่องการสาปแช่งในวรรณคดี แม้ว่าหลายส่วนจะเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากคติของศาสนาพราหมณ์ แต่การสาปแช่งในบริบทสังคมไทยก็มีการปรับและเชื่อมโยงกับแนวคิดในพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืนดังที่กล่าวมาแล้ว

นิราศเมืองแกลง กวีแต่งกลอนระบายความทุกข์ของตนที่เกิดจากความรักที่ไม่สมหวัง โดยเปรียบเทียบเชื่อมโยงว่าความทุกข์นี้เกิดจากบาปกรรมที่เคยทำไว้แต่ในอดีตตามความเชื่อเรื่องเวรกรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนการต้องคำสาปที่ติดตัวมาแต่หนหลัง การผสมผสานทางความเชื่อนี้ช่วยขับเน้นให้รู้สึกถึงความผิดหวังนั้นดูรุนแรงและมีอำนาจมากยิ่งขึ้น

ถูกต้องสาปบาปหลังยังติดตาม

จะรักใครเขาก็ไม่เมตตาตอบ

ผู้หญิงงามจึงไม่มีปราณีเลย

สมประกอบได้แต่สอดกอดเขนย

(สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2561, น. 98)

นอกจากนั้น ยังมีตัวอย่างจาก “การอธิษฐาน” ในรูปแบบ “การเสี่ยงทาย” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อทดสอบบุญบารมี ที่ปรากฏโดดเด่น ได้แก่ วรรณคดีเรื่อง *ราชาธิราช* สะท้อนให้เห็นความสำคัญเรื่องอำนาจของการเสี่ยงทายเพื่อทดสอบบุญบารมีของกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ในการทำศึกหรือการครอบครองราชบัลลังก์ *พระปฐมสมโพธิกถา* เป็นการเล่าเรื่องพุทธประวัติและกล่าวถึงการเสี่ยงทายเชิงโลกุตรระ ขณะที่พระพุทธเจ้ายังไม่ตรัสรู้ได้เสี่ยงทายว่าพระองค์จะกระทำเป้าหมายในการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้หรือไม่ จึงถือเป็นนักบวชที่ยังไม่รู้แจ้งและความไม่รู้ก็นำไปสู่การค้นหาคำตอบ การเสี่ยงทายในลักษณะนี้ช่วยชี้เน้นให้เห็นถึงบุญบารมีที่ถึงพร้อมของผู้อธิษฐาน เพราะคำตอบจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นการสนับสนุนว่าผู้อธิษฐานนั้นเหมาะสมและควรแก่การได้รับผลสำเร็จนั้นอย่างยิ่ง อีกทั้งยังเป็นแรงผลักดันให้ผู้อธิษฐานเกิดความมุ่งมั่นในการกระทำเป้าหมายอันทำได้ยากยิ่งนั้นให้สำเร็จลุล่วงได้ การเสี่ยงทายเพื่อทดสอบบุญบารมีนี้จึงเรียกได้ว่ามีอิทธิพลทั้งต่อการขึ้นเป็น “พระราชาในทางโลก” และ “พระราชาในทางธรรม” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพระราชาในทางธรรมนั้นทำได้ยากกว่า และประเสริฐยิ่งกว่า ทำให้เกิดแนวคิดเชื่อมโยงว่าพระมหากษัตริย์ก็คือพระโพธิสัตว์เพื่อส่งสมบารมีในการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลเพื่อเป็นการสร้างสิทธิธรรม และบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ให้สูงส่งยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดของพระพุทธศาสนา เพราะคุณค่าสูงสุดที่แท้จริงของมนุษย์อาจไม่ใช่การเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด หากแต่คือการบรรลุนิพพาน ดังที่ เอนก มากอนันต์ (2561, น. 33) กล่าวไว้ว่า

อาจกล่าวได้ว่าทั้งพระพุทธเจ้าและพระจักรพรรดิราชในพุทธศาสนาเถรวาท ต่างก็ทรงเป็นพระราชาที่ทรงธรรมเป็นธรรมราชา แต่ต่างกันตรงที่พระองค์หนึ่งเป็นพระราชาทางโลก (โลกียธรรม) มีหน้าที่ปกครองหมู่ชนในโลก ส่วนอีกพระองค์หนึ่งทรงเป็นราชาทางธรรม (โลกุตรธรรม) มีหน้าที่ประกาศธรรมที่ไม่มีใครสามารถประกาศได้ แต่พุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับราชาทางธรรมมากที่สุด ...

ดังนั้นแล้ว “การอธิษฐาน” จึงถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการ “เสริมกำลัง” ให้แก่ปัจเจกบุคคล และทำให้บุคคลนั้นมีพลังอำนาจและมีอิทธิพลต่อสังคมในวงกว้าง ผู้มีอำนาจในทางโลกคือผู้ปกครองรัฐที่ใช้อำนาจในการปกครองคนในสังคมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในทางโลก (โลกียธรรม) เช่น การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ส่วนผู้มีพลังในทางธรรมก็คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีพลังในการสั่งสอนและเผยแผ่หลักธรรมเพื่อให้เหล่าสรรพสัตว์ปฏิบัติตามและบรรลุเป้าหมายในทางธรรม (โลกุตรธรรม)

วัฒนธรรมความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสถานะ และบทบาททางสังคมของผู้อธิษฐาน เพราะเมื่ออยู่ในบทบาทหรือสถานะทางสังคมที่แตกต่างกัน ย่อมมีเป้าหมายสังคมแวดล้อม อำนาจหน้าที่ และโลกทัศน์ต่อสิ่งที่ปรารถนาแตกต่างกันตามไปด้วย หากพิจารณาด้วย

แนวคิดทางศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นระดับปัจเจกบุคคลหรือฆราวาสที่มีเป้าหมายระดับโลกียะ และระดับนักบวชหรือพระโพธิสัตว์ที่มีเป้าหมายระดับโลกุตระหรือเหนือโลก

ในระดับปัจเจกบุคคลหรือฆราวาส แบ่งย่อยได้อีกเป็นระดับชาวบ้าน ข้าราชการ และพระมหากษัตริย์ แต่ละบุคคลมักมีรายละเอียดเป้าหมายทางโลกแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ และสภาพแวดล้อมในขณะนั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของ “บทบาทหน้าที่” ของบุคคลนั้น ๆ ทั้งต่อผู้ที่เคารพรักและคนในสังคม เช่น ระดับชาวบ้านหรือข้าราชการ มักอธิษฐานแบบขอพรเพื่อสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในวโรกาสที่พระเกียรติ สะท้อนบทบาทการเป็นพลเมืองที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อธิษฐานแบบขอพรให้สมหวังในความรักซึ่งพบบ่อยในวโรกาสที่นิราศ สะท้อนบทบาทในการแสดงความรักต่อบุคคลอันเป็นที่รัก อธิษฐานแบบสาบานเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ สะท้อนบทบาทการเป็นคนในสังคมที่ต้องการการยอมรับนับถือ ส่วนระดับพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในสถานะสูงกว่าทางสังคม มักอธิษฐานแบบเสี่ยงทายเพื่อทดสอบบุญบารมี สะท้อนบทบาทการเป็นผู้มีบุญญาธิการในการปกครอง

ในระดับนักบวชหรือพระโพธิสัตว์ แม้ว่าจะมุ่งเน้น “การอธิษฐาน” เพื่อบรรลุเป้าหมายระดับโลกุตระ แต่ก็ยังมีเป้าหมายระดับโลกียะบ้างเช่นกัน เช่น ระดับ “การอธิษฐาน” ของดาบสหรือเทพเจ้าผู้มีอำนาจเพื่อปกป้อง และประทานพรให้กับผู้ที่กระทำดี ผู้ที่มีความซื่อสัตย์หรือยึดมั่นในความจริง เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้รับความสุขหรือรอดพ้นจากความทุกข์ ในทางตรงกันข้าม ก็สามารถสาปแช่งผู้กระทำผิดหรือผู้ที่ไม่ซื่อสัตย์ให้ได้รับความทุกข์ทรมานหรือตกอยู่ในสถานะที่ตกต่ำลงได้เช่นกัน เช่น พระอิศวรสาปให้เทวดาที่ประพฤติผิดลงมาเป็นมนุษย์หรือสูรในโลกเพื่อชดใช้ความผิด สะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้สั่งสอนบาปบุญคุณโทษ ผู้พิพากษาความผิด และผู้สร้างกรอบศีลธรรมให้สังคม ส่วนระดับพระโพธิสัตว์จะเน้นการสั่งสอนธรรมะในระดับที่สูงขึ้นไป กล่าวคือ เรื่องราวในชาดกและพุทธประวัติเป็นตัวอย่างที่ทำให้เห็นถึง “การอธิษฐาน” ของพระพุทธเจ้าผ่านชีวิตในพระชาติต่าง ๆ และให้บทเรียนแก่ผู้อ่านผู้ศึกษาถึงความมุ่งมั่นต่อเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ตั้งแต่ “การอธิษฐาน” ของพระโพธิสัตว์ในทางโลกในอดีตจนกระทั่งเกิดการสั่งสมบุญบารมีและมุ่งมั่นต่อเป้าหมายในทางธรรมคือตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ สะท้อนให้เห็นบทบาทของพระศาสดาที่ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอน และเป็นต้นแบบในการนำพาให้เหล่าสรรพสัตว์ข้ามห้วงแห่งความทุกข์และก้าวจากเป้าหมายระดับทางโลกไปสู่ระดับเหนือโลกได้ในที่สุด ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า “การอธิษฐาน” ในทุกระดับคือการตั้งมั่นเพื่อที่จะให้ “มี” หรือ “เป็น” เพื่อให้อยู่ในระดับที่ดีขึ้นหรือสูงขึ้น เช่น สถานะทางการเงินที่ดี การมีคนรักที่ดี การมีอำนาจ การมีสังคมแวดล้อมที่สงบสุข ได้เกิดบนสวรรค์ชั้นสูงขึ้น ไป ตลอดจนการมีจิตที่สูงขึ้นจนกระทั่งเข้าสู่นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด

บทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งที่นอกเหนือไปจากบทบาทหน้าที่ทางสังคมก็คือ บทบาทหน้าที่ในการสร้างความหวังและหาที่พึ่งพาให้กับ “ตนเอง” อย่างการ “การอธิษฐาน” แบบขอพร

บนบาน-บวงสรวง หรือตั้งปณิธานเพื่อทำหน้าที่สร้างความหวังให้ตนเองในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง เช่น อธิษฐานให้เดินทางโดยปลอดภัยสะท้อนบทบาทของผู้เดินทางที่ต้องการหาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ตนเอง และบทบาทใน “การอธิษฐาน” รูปแบบนี้เป็นสิ่งที่พบมากที่สุด เพราะมนุษย์ทั่วไปมักคิดถึงตนเองเป็นที่ตั้ง และ “การอธิษฐาน” เพื่อตอบสนองตนเองนี้สะท้อนให้เห็นถึงระดับของการตั้งความปรารถนาที่ต่างกันของคนในสังคม เช่น ชาวบ้านทั่วไปก็มักจะอธิษฐานให้ได้บรรลุนิพพานหรือให้ได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอารยเมตไตรย แต่สำหรับพระมหากษัตริย์มักอธิษฐานในฐานะพระโพธิสัตว์ให้ได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุญบารมีที่สูงสุดยิ่งกว่านิพพาน สะท้อนให้เห็นว่า **มนุษย์ปรารถนาที่จะอยู่ในสถานะที่ดีขึ้นหรือสูงขึ้นไป หรือไม่ตกต่ำลงกว่าเดิม** อีกทั้ง “การอธิษฐาน” ยังช่วยสร้างความเท่าเทียมระหว่างชนชั้นให้เกิดขึ้นได้ เพราะไม่ว่าจะเป็นบุคคลชนชั้นใด ต่างก็มีสิทธิ์อธิษฐานได้ เพียงแต่ว่าจะมีโอกาสสำเร็จตามเป้าหมายมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นและการกระทำ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน สิ่งกุศลที่เคยทำมาใน “อดีต” พระพุทธศาสนาเรียกว่า “บุญบารมี” ที่ต้องสั่งสมไปเรื่อย ๆ ส่วนการกระทำใน “ปัจจุบัน” หมายถึง ความมุ่งมั่นที่สืบเนื่องมาไม่ขาดสาย จนกระทั่งไปถึงจุดมุ่งหมายได้สำเร็จโดยเฉพาะหากได้ไปถึงเป้าหมายสูงสุดระดับโลกุตระ ย่อมหมายถึงความเท่าเทียมของทุกจิตวิญญาณ เพราะเป็นภาวะที่อยู่สูงสุด ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด เป็นทางออกที่จะปลดทุกจิตวิญญาณให้หลุดออกจากการยึดติดในบทบาทหรือสถานะใดสถานะหนึ่งทางสังคม หรือการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน

“รากฐาน” ทางความเชื่อสู่ “ผลผลิต” ทางวัฒนธรรม

“ความเชื่อ” เป็นสิ่งสำคัญอันเป็นต้นเค้าของ “การอธิษฐาน” ความเชื่อเกิดขึ้นจากการหล่อหลอมตามคำสั่งสอนทางศาสนาที่บุคคลเคารพนับถือ จนกระทั่งเกิดเป็น “ผลผลิตทางวัฒนธรรม” หลากหลายรูปแบบ เช่น การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ควบคู่กับ “การอธิษฐาน” ให้มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอานุภาพมากยิ่งขึ้น สามารถอภิปรายในรายละเอียดได้ดังนี้

1. อิทธิพลของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้รับการเผยแผ่จากอินเดียมายังอาณาจักรทวารวดีตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 หรือประมาณ 2,000 ปีก่อน จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์โดยมีกษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ทำให้เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา และกลายเป็นความเชื่อกระแสหลัก (Mainstream) ประการหนึ่ง สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าคนไทยมีการนับถือศาสนาพื้นถิ่นหรือลัทธิความเชื่อดั้งเดิมแบบวิญญาณนิยม (Animism) มาก่อนการรับพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ก็เกิดการประนีประนอมและปรับให้แนวคิดความเชื่อจากพระพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติอันสำคัญ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า พระพุทธศาสนาถือเป็น “รากฐาน” สำคัญอย่างหนึ่งทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

สิ่งสำคัญของพระพุทธศาสนาคือหลักธรรมคำสอนอันเป็นพุทธวจนะจากพระพุทธเจ้า ซึ่งบันทึกรวบรวมไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก แม้ว่าในหลักพุทธปรัชญาจะไม่ได้กล่าวถึงการนับถือพระเจ้า (God) หรือเทพเจ้า อย่างในศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม แต่หากพิจารณาคำว่า “พระเจ้า” (God) นี้ด้วยความหมายโดยกว้างและครอบคลุมเหนือลักษณะอันเป็นบุคลาธิษฐาน (personification) อย่างในศาสนาเทวนิยมที่มองว่าพระเจ้าสามารถกระทำกิจบางอย่างได้แบบมนุษย์ เช่น พระเจ้าคือผู้สร้าง พระเจ้าคือผู้ดำรงรักษา พระเจ้าคือผู้ทำลาย จะพบว่าแท้จริงแล้ว **พระพุทธศาสนาก็มีพระเจ้าเช่นกัน** เพียงแต่อยู่ในความหมายที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างทั้งในโลกและจักรวาล เป็นทั้งผู้สร้าง ผู้ดำรงรักษา ผู้ทำลาย และเป็นกฎแห่งธรรมชาติทั้งหมดทั้งมวล ทั้งหมดนี้เรียกว่า “ธรรม” ซึ่งไม่ได้มีรูปร่างอย่างในศาสนาอื่น ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549, น. 74) กล่าวถึง “พระเจ้า” (God) ในพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ในพระพุทธศาสนานี้มีพระเป็นเจ้าหรือ God ไหม ? ก็ต้องตอบได้ว่ามี. ถ้าเขาถามว่าอะไร ? ก็คือธรรม. แต่เราต้องทราบไว้ว่าการกล่าวเช่นนี้เพียงแต่เรามีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ไม่จำเป็นต้องมีรูปร่างอย่างเดียวกัน. God หรือพระเจ้านั้นมันสำคัญอยู่ที่ความหมาย. เช่น อย่างว่า God the Creator พระเจ้าผู้สร้างอย่างนี้เราก็มี คือ “ธรรม” นั่นเอง “ธรรม” เป็นสิ่งที่สร้างสิ่งทั้งหลายบังเกิดขึ้นและไปโดยอาการอย่างเดียวกันกับที่พระผู้เป็นเจ้าหรือ God สร้างโลกตามลัทธิของศาสนา. นี่คือพระเป็นเจ้าสร้างโลก และเราก็มีสิ่งสร้างโลกคือ “ธรรม”

คำว่า “ธรรม” ในที่นี้จึงไม่ได้หมายถึง “พระธรรม” แบบที่คนส่วนใหญ่ทั่วไปเข้าใจ แต่หมายความไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำให้เข้าใจความเป็นไปของโลกและจักรวาล แม้แต่ตัวเราทุกอณูเนื้อก็ถือเป็น “ธรรม” การที่เข้าถึง “ธรรม” ได้โดยแท้และรู้แจ้งในทุกอย่างจึงเป็นการบรรลุขั้นสูงสุด หรือที่เรียกว่า “นิพพาน” เมื่อพิจารณาแนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทำให้ทราบว่ **“การอธิษฐาน” คือหลักการสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้มนุษย์ธรรมดาสามารถเข้าถึง “ธรรม” ได้** ดังจะเห็นได้จาก “อธิษฐานบารมี” หนึ่งในทศบารมีที่ทำให้พระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ สะท้อนผ่านการเล่าเรื่องทั้งในทศชาติชาดกและนิทานชาดกต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งมั่นในการกระทำเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ให้สำเร็จโดยใช้เวลานานเกินกว่าช่วงชีวิตคนหนึ่งจะทำได้ ในชาติเดียว จึงผูกโยงกับแนวคิดเรื่องการสั่งสมบุญบารมีไปแต่ละชาติภพ พระพุทธศาสนาไม่ได้อบรมสอนว่าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เองอย่างง่ายดาย หากแต่ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะและความมุ่งมั่นแน่วแน่อย่างยิ่งยวดผ่านเวลาต่อเนื่องยาวนานมิขาดสายกว่าที่จะสามารถเข้าถึง “ธรรม” ได้ชีวิตของ

สรรพสัตว์ในโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้สิ้นสุดที่ความตาย แต่คือการวนเวียนในวัฏสงสารไปตามกรรมไม่รู้สิ้นจนกว่าจะถึงจุดสูงสุดที่แท้จริงของชีวิตได้คือการเข้าถึง “ธรรม”

ดังนั้น ความตั้งใจมุ่งมั่นที่ “การกระทำ” เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมาย จึงเป็นหลักแก่นแท้ของ “การอธิษฐาน” ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา มิใช่เพียงการวิงวอนขอความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบารมีที่เคยสั่งสมมาเท่านั้น แต่หลักพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้สอนแต่เพียงการไปสู่เป้าหมายทางธรรมอย่างเดียวเท่านั้น ยังสอนถึงความตั้งใจมุ่งมั่นในการทำเป้าหมายทางโลกให้สำเร็จด้วย “การกระทำ” เช่นกัน ตัวอย่างจากหลักเรื่องกฎแห่งกรรมที่สอนว่า ทำสิ่งใดย่อมได้สิ่งนั้น สะท้อนให้เห็นหลักเหตุและผลแห่งการกระทำซึ่งเป็นจริงในโลกและหลักคำสอนเหล่านี้ก็ได้แทรกซึมและหยั่งรากลึกลงไปในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย และเป็นส่วนที่ทำให้เข้าใจ “ธรรม” อันเป็นหัวใจของศาสนาได้มากยิ่งขึ้น เพียงแต่ว่าในทางปฏิบัติแล้ว มนุษย์ต่างก็มีความโลภและกิเลสตัณหาต่าง ๆ นานัปการจึงทำให้มี “การอธิษฐาน” ในลักษณะอื่น ๆ ที่มุ่งไปที่ผลมากกว่าเหตุแห่งการกระทำ เช่น การขอพรหรือบวงสรวงเพื่อมุ่งผลเชิงบวก การสาปแช่งเพื่อมุ่งผลเชิงลบ ซึ่งก็มีส่วนให้เข้าใจ “ธรรม” ได้เช่นเดียวกันเพราะ “การอธิษฐาน” มักเป็นการสื่อสารที่เชื่อมโยงกับ “สิ่งเบื้องบน” และ “สิ่งเบื้องบน” เหล่านี้ก็คือ “ธรรม” อย่างหนึ่งเช่นกัน เพียงแต่ว่ามุมมองและความเข้าใจที่มีต่อ “ธรรม” นั้นต่างออกไปจาก “การอธิษฐาน” ที่มุ่งในเหตุแห่งการกระทำ เพราะการมุ่งมั่นในหลักแห่งการกระทำมักเป็นการตั้งมั่นเพื่อที่จะเข้าไปหลอมรวมกับ “ธรรม” หรือภาวะแห่งการกลับสู่ต้นธาตุ เป็นสิ่งที่ทำให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร แต่การมุ่งในผลเหมือนการมองว่า “ธรรม” คือเครื่องยึดเหนี่ยวอย่างหนึ่งอันเป็นที่พึ่งพาทางใจและเป็นผู้มีพลังอำนาจในการให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่ปรารถนามากกว่า แต่ลักษณะร่วมกันของ “การอธิษฐาน” ทั้งสองแบบก็คือ “ธรรม” คือส่วนสำคัญในการผลักดันและคำจูงให้ผู้อธิษฐานมุ่งไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้สำเร็จ

เมื่อพิจารณา “การอธิษฐาน” ที่มุ่งในเหตุแห่งการกระทำตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาแล้ว พบว่า “การอธิษฐาน” จะนำไปสู่ผลที่ทำให้ผู้อธิษฐานมี “ความสุข” อันเป็นสิ่งพึงปรารถนา สามารถจำแนกเพื่อให้เห็นระดับทางความคิดได้ ได้แก่ ในระดับโลกียสุข มักพบใน “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีส่วนใหญ่ มักปรากฏเป็นกามสุข คือความสุขเนื่องด้วยกามคุณ 5 หรือความสุขที่เกิดจากสิ่งภายนอกกาย เช่น มีทรัพย์สินเงินทอง รูปลักษณ์งาม สุขภาพแข็งแรง เดินทางปลอดภัย ความรักที่สมหวัง เป็นต้น ส่วนในระดับโลกุตระ มักพบใน “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยฌานสุข คือความสุขเนื่องด้วยฌานหรือการเพ่งอารมณ์จนจิตสงบนิ่งแน่วแน่เป็นสมาธิ และนิพพานสุข คือสุขเนื่องด้วยนิพพาน เป้าหมายอันสูงสุดกว่าเป้าหมายทั้งปวงก็คือนิพพานสุข เพราะเป็นความสุขที่เที่ยงแท้ยั่งยืนกว่าความสุขใด ๆ และถือเป็นภาวะเหนือโลกอันเป็นอุดมคติทางศาสนา แม้ว่าภาวะนิพพานจะไม่มีการเสวยอารมณ์แต่ความดับสนิทแห่งทุกข์ทั้งปวงและการไม่เสวยอารมณ์ใด ๆ นั่นคือความสุขโดยแท้จริง

ผลแห่ง “การอธิษฐาน” ยังสามารถแสดงเป็นรูปแบบอภิปุทธิเหนือธรรมชาติได้ในพระพุทธรูปศาสนามอญิบายว่าเกิดขึ้นได้จากการเจริญอิทธิบาท 4 และใช้ปัญญาในการกำหนดรูปกาย (ของตน) และจิต (มีมานเป็นบาท) เข้าด้วยกัน ในพระไตรปิฎก “การอธิษฐาน” เพื่อแสดงอภิปุทธิ มักกระทำเพื่อนำปรารถนาธรรม การแสดงอภินิหารของบุญบารมี และการแสดงหลักคำสอน ส่วนในวรรณคดี พบว่าอภิปุทธิมักเกิดขึ้นได้จากการบำเพ็ญเพียร การได้รับวิชาจากผู้เป็นครูบาอาจารย์ หรือ การได้พรจากเทพยดา และมักแสดงอภิปุทธิเพื่อแสดงผลจากการใช้เวทมนตร์คาถา การต่อสู้เพื่อชัยชนะ และการแสดงอภินิหาร ซึ่งการแสดงอภิปุทธิเหนือธรรมชาตินี้มักปรากฏในเรื่องราวที่เป็นนิทาน และเทพปกรณัม (myth) ที่มีประกอบด้วยเหตุการณ์อัศจรรย์เหนือธรรมชาติ เหตุการณ์เหล่านั้นถือเป็นอุปมาอุปไมย (metaphor) ในการสื่อสารถึงพยานภาพแห่ง “การอธิษฐาน” และอำนาจของ “สิ่งเบื้องบน” ที่ช่วยให้ผู้อธิษฐานเข้าใจใน “ธรรม” มากขึ้น

ตัวอย่างชาดกในพระไตรปิฎก *มันธราชชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระเจ้ามันธราชผู้มีอภิปุทธิวิเศษ สามารถบันดาลฝนรัตนะ 7 ให้ตกลงมาจุจเมฆฝนทิพย์ในอากาศ เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุหนึ่งร้อยปี ได้ครองมหาทวีปทั้ง 4 จากนั้นเสด็จไปครองราชย์ในเทวโลกชั้นจาตุรรมหาราชิกา จากนั้นได้ขึ้นไปครองเทวราชสมบัติกึ่งหนึ่งในชั้นดาวดึงส์แบ่งกับท้าวสักกะจนกระทั่งท้าวสักกะสิ้นอายุและเปลี่ยนองค์ใหม่ไปทั้งหมด 36 พระองค์ แต่ก็ยังรู้สึกเบื่อระอาเพราะยังมีกามตัณหาที่เต็มไม่เต็ม พระเจ้ามันธราชมีอภิปุทธิมากมายและพระชนมายุยาวนาน แต่สุดท้ายก็พบคำตอบว่า กามตัณหาเป็นเหตุแห่งความวิบัติ และไม่ว่าจะยาวนานหรือได้มีอำนาจยิ่งใหญ่เพียงไร กามตัณหาเป็นสิ่งที่พินประมาณ ไม่มีวันที่จะเต็มให้เต็มได้ การนำเรื่องการแสดงอภิปุทธิเหล่านี้มาใช้ถ่ายทอดคำสอนหรือสอดแทรกแนวความคิดผ่านนิทานชาดกเป็นตัวอย่างที่ดีในการสะท้อนให้เห็นถึงหลักพุทธปรัชญาที่เน้นย้ำเรื่องกิเลสเป็นบ่อเกิดแห่งความเสื่อมและแสดงถึงความไม่จีรังยั่งยืนของสรรพสิ่ง

หลักการทางพระพุทธศาสนาได้ถูกถ่ายทอดมาสู่วัฒนธรรมความเชื่อทางสังคมหลากหลายรูปแบบและวรรณคดีเป็นหนึ่งในสิ่งสำคัญที่ถ่ายทอดแนวคิดเหล่านั้นออกมาอย่างมีศิลปะ เมื่อพิจารณาเรื่องที่ปรากฏทั้งในวรรณคดีและพระไตรปิฎก พบว่าบางเรื่องมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างบางประการ เพราะเมื่อนำเค้าเรื่อง หรือตำนานจากคัมภีร์พระไตรปิฎกมาแต่งเป็นวรรณคดี ย่อมมีลักษณะพิเศษพิสดารขึ้นเพื่อให้น่าสนใจสำหรับผู้อ่าน อย่างเช่นการเปรียบเทียบเรื่อง “การอธิษฐาน” ของเหล่าอภิปุทธิพรหมที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* แต่ไม่ปรากฏในอัครคัมภีร์ของพระไตรปิฎก ดังนี้

ไตรภูมิพระร่วง มีการกล่าวถึงเรื่องอำนาจของคำอธิษฐานในตำนานการสร้างโลก ดังตอนที่เหล่าอภิปุทธิพรหมจากสวรรค์ลงมายังโลกมนุษย์ เมื่อได้ลองชิมง้วนดินที่มีรสชาติดี จนเกิดความคิดออกสู่ต่าง ๆ จากที่เคยมีรัศมีสว่างจากกายก็หายไปหมดสิ้น เป็นเหตุให้โลกมืดสนิท แต่ “การอธิษฐาน”

ด้วยอำนาจแห่ง “บุญ” ของพรหมเหล่านั้น จึงได้บังเกิดเป็นดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่ให้แสงสว่างขึ้น ทดแทนในยามกลางวันและกลางคืน แสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการกระทำและความเชื่อบุญ-บาปตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา อำนาจแห่งบุญกุศลที่เหล่าพรหมได้เคยกระทำมาในอดีตมีพละานุภาพในการบันดาลให้เกิดแสงสว่างอันเป็นสัญลักษณ์แห่งการให้ชีวิตแก่ทุกสรรพสิ่ง แต่ความคิดอกุศลหรือกิเลสอันเกิดจากการรับรู้ผ่านอายตนะในขณะนั้นเป็นความเสื่อมที่ทำให้สถานะของพรหมตกต่ำลงจนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดแห่งมนุษย์

... ผุ้พรหมทั้งหลายเห็นดั่งนั้น ต่างคนต่างชิมรสปลถินั้น ทุกคนต่างเข้าแล่น้ำทุกวัน เหตุตั้งนั้นคำริ 3 อันเป็นอกุศลเกิดแก่เขาดังนั้น อันว่ารัศมีในตัวเขาก็หายไปสิ้น แต่มีมืดทั้งเมือง ดินนี้ทุกแห่ง แลมีได้เห็นกันสักแห่งเลย เขาเห็นว่ามืดดั่งนั้นก็กล่าวทุกคน เขาจึงรำพึงดั่งนี้ แลว่าเราจะกระทำฉันทใด แลว่าเราจะเห็นหนดั่งนี้ **เมื่อตั้งนั้นด้วยอำนาจเพื่อบุญผู้สัตว์อันเกิดนั้น จึงเป็นเดือนเป็นตะวันเป็นคืนดั่งเก่าอีก อำนาจอธิษฐานนั้นจึงเกิดเป็นตะวันดวงหนึ่งใหญ่สูงได้ 50 โยชน์ โดยปริมาตรได้ 150 โยชน์** ให้คนทั้งหลายเห็นหน เมื่อนั้นผุ้คนทั้งหลายเห็นกันเรื่อง ดั่งนั้นแลยินดีถูกเนื้อพึงใจหนักหนา จึงว่าดั่งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจบรรเทาอันมืดนั้นกว่าใด ควรเรียกชื่อว่าพระสุริยแล เมื่อนั้นพระอาทิตย์ให้รุ่งเรืองสีนกลางวันดั่งนั้น จึงประทักษิณพระสุเมรุราชไป ครั้นว่าลับเขาพระสุเมรุราช ฝ่ายหนึ่งกลับมืดเข้าเล่าแล ผุ้คนทั้งหลายยังกลัวขึ้นเล่าโสต จึงว่าดั่งนี้ เทพบุตรอันเกิดให้รุ่งเรืองดินหนักหนาแล้ว แต่ว่ายยังมีเมื่อมืดดั่งนี้ **จึงเทพบุตรอาจให้รุ่งเรืองเมื่อกลางคืนนี้ ดั่งเทพบุตรลับไปนั้นด้วยอำนาจให้ผุ้คนทั้งหลายใฝ่ใคร่แลอธิษฐานดั่งนี้ จึงเกิดเป็นเดือนอันหนึ่งใหญ่แลงามนัก** แต่น้อยกว่าตะวันโยชน์หนึ่ง เป็นดั่งใจผุ้คนทั้งหลายอธิษฐานนั้นแล ทั้งเดือนแลตะวันย่อมนมาแต่พรหมโลก เพื่อจักให้เห็นแก่ผุ้คนทั้งหลายในโลกนี้แลเมื่อเขาเห็นเดือนดั่งนั้น เขายินดินหนักหนายิ่งกว่าเก่า เขาจึงว่าดั่งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจให้เราเห็นหนดั่งใจเราปรารถนาดั่งนี้ **ดุจรู้ใจเราแลเกิดเป็น** ควรเราเรียกชื่อว่าจันทร์เทพบุตรแล ...

(กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2528, น. 184)

พระไตรปิฎก ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ปราภุพระสูตรหนึ่งชื่อว่า อัคคัญญสูตร กล่าวถึงเรื่องตำนานการกำเนิดโลกในลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่ในรายละเอียดไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง “การอธิษฐาน” ของเหล่าอภิสรรพพรหมเพื่อให้เกิดดวงอาทิตย์เหมือนใน *ไตรภูมิพระร่วง* แต่สิ่งที่กล่าวคือมนุษย์เกิดขึ้นจาก “ความอยาก” หรือกิเลสนั่นเอง ซึ่งเริ่มต้นจากการได้ลิ้มลอง ง้วนดินและได้ผัสสะของรสชาติ จนทำให้รัศมีในกายของพรหมเหล่านั้นเสื่อมสิ้นไป แล้วแสงแห่งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวนักษัตรต่าง ๆ ก็ขึ้นมาทดแทน

สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจืดจากพรหมโลกชั้นอภิสระมาเป็นอย่างนี้ 1 นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา 2 มีปิตีเป็นภักษา 3 มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน ...

... ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อจะบริโภคน เมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภคน เมื่อนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกกลางคืน กลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งครั้งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครั้งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกนี้ จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, 2539, น. 89-90)

เห็นได้ว่า เนื้อเรื่องในวรรณคดีมีการดัดแปลงลักษณะให้พิสดารกว่าในพระไตรปิฎกโดยการสอดแทรกอนุภาค “การอธิษฐาน” เข้าไป ผู้แต่งพยายามอธิบายให้เห็นที่มาของการกำเนิดดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ด้วยการใช้อำนาจแห่ง “การอธิษฐาน” เชื่อมโยงกับเรื่องอำนาจบุญบารมี และหลักพุทธปรัชญา สะท้อนให้เห็นความเชื่อในพละานุภาพแห่งแรงอธิษฐานอันเกิดขึ้นได้จาก “กรรม” หรือการกระทำนั่นเอง เพราะการประกอบกรรมดีหรือกุศลในอดีตของเหล่าพรหมก่อให้เกิดบุญและบุญนั้นก็ส่งผลให้ “การอธิษฐาน” มีกำลังมากขึ้นจนสามารถแสดงผลในแบบเหนือธรรมชาติได้ ซึ่งจัดว่าเป็นอุปลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงพละานุภาพอันยิ่งใหญ่แห่ง “การอธิษฐาน” ในทางตรงกันข้าม สิ่งที่เป็นอกุศลหรือกิเลสเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความเสื่อม อย่างไรก็ตาม “การอธิษฐาน” ที่มีลักษณะของการแสดงผลแบบเหนือธรรมชาติเช่นนี้ปรากฏอยู่ในชาดกในพระไตรปิฎกเช่นกัน เช่น *มาตังคชาดก* พระโพธิสัตว์อธิษฐานบันดาลฤทธิ์ไม่ให้พระอาทิตย์ขึ้น แสดงให้เห็นถึงบุญฤทธิ์หรือพละานุภาพแห่งอำนาจบุญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ช่วยแสดงผลให้เป็นไปตามที่ปรารถนาได้เช่นกัน

กล่าวได้ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายขึ้นคือ “กิเลส” หรือความอยาก และตลอดชีวิตมนุษย์ก็มักอยากมีอยากเป็น รวมกระทั่งถึงภาวะหลังความตาย ตลอดจนเทพดาบนสวรรค์ชั้นพรหมก็ยังมีความปรารถนาในสวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นไป ส่วนในนรกภูมิก็ย่อมต้องการพ้นจากทุกข์ทรมาน ดังนั้น ปรชญาในพระพุทธศาสนาจึงชี้ให้เห็นว่ามนุษย์และสรรพสัตว์ที่เวียนว่ายอยู่ในไตรภูมินี้มีความอยากความใคร่ไม่สิ้นสุด ตั้งแต่เกิดจนดับสูญ และวนเวียนอยู่เช่นนี้ในภพภูมิต่าง ๆ เรื่อยไป ทางออกเพียงทางเดียวที่เที่ยงแท้และเป็นจริงคือการไปสู่นิพพาน หรือภาวะที่หลุดพ้นไปจากไตรภูมิ

ตัวอย่างที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ วรรณคดีนิทานที่มีเค้าโครงมาจากนิทานชาดกนอกนิบาต แม้ว่าจะไม่ได้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่เป็นการสร้างสรรค์ทางภูมิปัญญาที่จะสร้างความเข้าใจต่อธรรมะด้วยเรื่องเล่า เช่น *พระสุธนคำฉันท์* ซึ่งมีที่มาจาก *สุธนชาดก* ชาดกเรื่องที่สองในปัญญาสชาดก พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระสุธน มีการกล่าวถึง “การอธิษฐาน” ของพระสุธนในรูปแบบการตั้งมั่นถึงอำนาจแห่งความสัตย์และบุญบารมีที่พระองค์เคยบำเพ็ญมาเพื่อบรรลุเป้าหมายในระดับโลกุตระและโลกียะ ในตอนท้ายเรื่องที่ท้าวทুমวงศ์ทรงให้พระธิดาทิ้งเจ็ดซึ่งมีรูปโฉมเหมือนกัน ออกมาทดสอบพระสุธนว่าจะเลือกนางมโนราห์ได้ถูกต้องหรือไม่ พระสุธนจึงอธิษฐานถึงความสัตย์ที่พระองค์ตั้งมั่นที่จะบรรลุพระโพธิญาณเพื่อโปรดสัตว์ทั้งหลายให้ได้ไปนิพพาน อีกทั้งความสัตย์ว่าไม่เคยล่วงประเวณีภรรยาผู้อื่น ดังนั้น ขอให้เลือกนางมโนราห์ได้ถูกต้อง เมื่อพระอินทร์ทราบดังนั้นก็แปลงกายเป็นแมลงวันทองบินเวียนนรอบกายนาง พระสุธนจึงเลือกได้นางมโนราห์ดังปรารถนา ท้าวทুমวงศ์จึงจัดงานอภิเษกให้ และพระสุธนกับนางมโนราห์จึงได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ท้าวตั้งสัจจาโดยใน	เบ็องบวรพพิไล
แลภูประสงศ์สมภาร	
หวังจักโปรดสัตว์ธรรมาน	พ้นจากกันดาร
ยังคิระโมคเสวยรมย	
ทรงศีลสังวรนิยม	สุจริตในพรหม
จรรยจำเริญไปคล้าย	
บมิเสพสมาคมเม็ยชาย	ถึงโทษทำลาย
อุบัติวิบัติสมาทาน	
ขอให้ตระนักร้องค์พิพทาน	ดาดวงเภาพาล
เสมอสมรด้วยดี	

(พระยาอิศรานุภาพ (อัน), 2470, น. 198-199)

สุชนชาติก เมื่อพิจารณาจากนิทานชาดกต้นฉบับก็กล่าวถึงเนื้อเรื่องในลักษณะเดียวกัน คือกล่าวถึง “การอธิษฐาน” ของพระสุธนโดยอ้างถึงความสัตย์ว่าพระองค์ตั้งมั่นที่จะบรรลुพระโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและไม่เคยล่วงประเวณีภรรยาผู้อื่นจนกระทั่งเลือกได้มโนห์ราได้สำเร็จ แสดงให้เห็นการนำเสนอพลาณภาพแห่ง “อธิษฐานบารมี” หรือการกระทำในอดีตที่พระโพธิสัตว์เคยสั่งสมมา และอำนาจแห่งความสัตย์จริงที่สามารถช่วยให้ทำในสิ่งที่ปรารถนาได้สำเร็จ แม้ว่าความปรารถนานั้นจะเป็นเป้าหมายทางโลกอย่างการเลือกคู่ครองก็ตาม รวมถึงสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องอำนาจของเทพดา เช่น พระอินทร์ที่มักมีบทบาทในการช่วยเหลือตัวละครเอกหรือพระทานพรต่าง ๆ ซึ่งเป็นคติในศาสนาพราหมณ์ที่มีการแทรกซึมอยู่ในนิทานชาดกของพระพุทธศาสนามาอยู่ก่อนแล้ว เรื่องเล่าในนิทานที่ถูกเล่าซ้ำ ๆ เหล่านี้จึงได้ถ่ายทอดและแทรกซึมเข้ามาในวัฒนธรรมแนวคิดความเชื่อของสังคมไทย โดยเฉพาะเมื่อกวินาเรื่องราวไปแต่งเป็นวรรณคดีที่ทำให้มีความไพเราะ และเป็นที่ยึดมากยิ่ง อย่างเป็นที่ยึดกันดีในชื่อเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” ทำให้อุณหภูมิเหตุการณ์เกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่มีผูกโยงกับอำนาจของบุญบารมีและสิ่งเบื่องบนต่าง ๆ มีอิทธิพลที่ฝังลึกในสังคมและวัฒนธรรมไทยมากยิ่งขึ้น

พระมหาสัตว์เจ้า ทอดพระเนตรสังเกตุไปก็จ้ามโนราห์หาได้ไม่ คิดตรึกตรองหาอุบายจะใคร่รู้จักมโนราห์ จึงคิดเห็นว่าธรรมดาโพธิสัตว์แล้ว ย่อมใช้ความอธิษฐานเป็นที่ตั้ง ก็บัดนี้เราจักทำอธิษฐานบารมีจับเอากรรมโนราห์เทวีให้จงได้ เมื่อจะทรงทำอธิษฐานนั้น จึงตรัสว่า ... ถ้าหากว่าข้าพเจ้า ได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ไว้ และมีได้คบหากับภรรยาคนอื่น พรทการกรรมชนิดหนึ่งไม่ได้มีแก่ข้าพเจ้าในกาลก่อนจริงแล้วไซ้ ขอให้ข้าพเจ้ารู้จักมโนราห์เทวีสมตามปรารถนา แลขอให้เทพดาจงเอ็นดูบอกให้ข้าพเจ้ารู้จักเถิด

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1, 2554, น. 62-63)

แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยและเผยแพร่ จนเป็นความเชื่อหลักประการหนึ่งของสังคม เรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมหลวง (Great Tradition) ซึ่งมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น (Little Tradition) กล่าวคือ จากวัฒนธรรมความเชื่อพื้นถิ่นดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญาณนิยม ภูตผี และเทพศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ ก็มักถูกทดแทน และปรับเปลี่ยนให้มีแนวทางของพระพุทธศาสนาเป็นหลักแทน แต่ว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นก็ไม่ได้เลือนหายไปทั้งหมด ยังคงดำรงอยู่ในรูปแบบที่มีความผสมกลมกลืนอยู่กับความเชื่ออื่น ตัวอย่างเช่น ความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” มีความหมายตรงกับคำว่า Soul ในภาษาอังกฤษ เชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด ถ้าขวัญอยู่กับตัวผู้ใดผู้นั้นก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บป่วย แต่ถ้าขวัญออกไปจากตัวเมื่อใดซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย หรือ ขวัญหนี ดังนั้น จึงมีพิธีกรรมการทำขวัญ (นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชฎี 2552, น. 31)

นอกจากนั้น วัฒนธรรมท้องถิ่นหรือความเชื่อพื้นถิ่นบางประการก็ได้ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมหลวงเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ความเชื่อเรื่องขวัญที่ปรากฏในพิธีกล่อมช้างของราชสำนัก เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะความเชื่อของคนไทยที่มีการรับอิทธิพลแนวคิดทางพระพุทธศาสนาและประเพณีประนามโดยการรักษาความเชื่อดั้งเดิมไว้ ด้วยการผสมผสานให้ดำรงอยู่ร่วมกันและหล่อหลอมเป็นองค์รวมแห่งสังคมไทย

ลิลิตพายัพ เป็นวรรณคดีที่สอดแทรกเรื่องวัฒนธรรมพื้นถิ่นของดินแดนล้านนาสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ยังปรากฏความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” เมื่อชาวบ้านทำพิธีกรรมที่เรียกว่า “เรียกขวัญ” หรือ “ฮ้องขวัญ” (หรือที่เรียกว่า บายศรีสู่ขวัญ) เพื่อถวายพระพรแด่กษัตริย์ด้วยการขอให้พระขวัญทั้ง 32 ขวัญ มีกำลังที่แข็งแกร่ง

... พระขวัญสามสิบสองไซร์ แห่งนารถไถ้จางแขง แแรงไปยิ่งกว่าเก่า ด้ร้อยเท่าพันทวี
ทุกข้ออย่ามีมาต้อง ภัยอย่าพาดพ้องไผท จงตกไปลุ่มธรณ ขอภูมิมีฤทธิ์ ฤทธิ์ยิ่งกัญญโยยศ
ปรากฏทั้งอานุภาพ ปราบปวงเคศศัตรู ในหมู่มโงงชมพูทวีป ใต้ฟ้ากลีบพสุธา แม้มาสู่จุงมลาย
ทั้งฝ่ายเหนือปักชไต ให้มากราบยอบระบอบ นอบฟังโพธิสมภาร พระจงสรานุตลอดเฒ่า
ขอพระหน่อพุทธเจ้า จุงได้ตั้งประสงค์ ปวงนา ฯ

ชนม์พระจงเต้าไต
ยี่สิบปีตั้งช้อย

ได้ผจญจบขบขวร้อย

พริ้วพริ้วทูลขวัญแม่เทอญ ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2472, น. 97-98)

ลิลิตพระเกียรติอัญเชิญขวัญมงคลเขนทรชานีเผือกพลาย ฉันทสังเวยกล่อมช้างเผือกในสมัยรัชกาลที่ 3 พิธีกรรมการกล่อมช้างนี้มี “การอธิษฐาน” ทั้งการบวงสรวงพระพิเนศตามคติพราหมณ์ และการอัญเชิญขวัญช้างเผือกจากการอยู่ป่าเข้ามาอยู่ในเมืองตามความเชื่อพื้นถิ่น เพราะขวัญไม่ได้มีอยู่แต่ในคนเท่านั้น แต่ยังมีในสัตว์อีกด้วย โดยเฉพาะสัตว์ที่มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคน

เตียงโต๊ะตั้งเครื่องเรื่องรอง

เสรีจสรรพลึงของ

พึงชมจะเชื่อเชิญขวัญ

มีหมื่นดินขุนเคียมคัล

แน่นเนืองเนืองนันต์

ในมาพกาลงกรณ์

จงพ่อประพฤติเอื้ออาหาร

พึงกล่าวกลกลอน

ประโลมลำนาคำหวาน

(ขุมนุมนฉันทดุขมิสังเวย เล่ม 2, 2503, น. 4)

2. “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรม

“พิธีกรรม” คือการแสดงออกทางความเชื่อรูปแบบหนึ่งและทำให้ “การอธิษฐาน” เป็น “รูปธรรม” ไม่ใช่เพียงความคิดภายในจิตใจหรือคำพูดเท่านั้น แต่สามารถถ่ายทอดผ่านการกระทำต่าง ๆ เช่น การกรวดน้ำหรือหลังน้ำทักษิโณทก การถวายเครื่องสักการะบวงสรวง การตักน้ำหรือกรีดเลือดเพื่อสาบานหรือสาปแช่ง ซึ่งถือเป็น “ผลผลิตทางวัฒนธรรม” ของสังคมไทยที่เกิดจากคติความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” พิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นแนวความคิดความเชื่อของสังคมและวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างเช่น “การบนบาน-บวงสรวง” เป็นรูปแบบแนวคิดที่คล้ายคลึงกับการขอพรเพียงแต่มีแนวคิดเกี่ยวกับ “การแลกเปลี่ยน” กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพิ่มขึ้นมาในลักษณะต่าง ๆ เช่น การถวายเครื่องบูชาสังเวทในการบวงสรวงเทพยดา การเซ่นสรวงผี การแก้บนในการบนบานศาลกล่าวเพื่อตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประทานสิ่งที่ปรารถนาให้ แต่หากพิจารณาในมุมมองพระพุทธศาสนา การบูชาขี้อัญญาและไหว้เทวดาขอผลนั้น พุทธปรัชญาจัดเป็นสัลลพตูปาทาน ซึ่งรวมถึงการติดข้องในพิธีกรรมอันเปล่าประโยชน์ (สมัคร บวรวาส, 2554, น. 260) ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเน้น “การแลกเปลี่ยน” กับเป้าหมายที่ต้องการด้วยความเพียรพยายาม ความเสียสละ และความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำความกรรมดีเพื่อสั่งสมบุญบารมี ตลอดจนการฝึกวิปัสสนากรรมฐานเพื่อฝึกฝน และพัฒนาระดับของจิตให้สูงยิ่งขึ้น จึงจะสามารถไปถึงเป้าหมายทางธรรมที่แท้จริงได้ ซึ่งมีพิธีกรรมมาเกี่ยวข้องเป็นองค์ประกอบเช่นเดียวกัน เพียงแต่ว่ามีลักษณะพิธีกรรมที่ต่างไปจากพิธีกรรมทางโลกโดยทั่วไป

ตัวอย่างจากที่ระบุไว้ใน *พระวินัย* ได้กำหนดให้พระภิกษุสงฆ์ประกอบพิธีกรรมด้วย “ความตั้งมั่น” เช่น การอธิษฐานเครื่องอัฐบริขารหรือสิ่งของต่าง ๆ การจำพรรษา 3 เดือนโดยเริ่มต้นจากพิธีอธิษฐานพรรษาในวันเข้าพรรษา การสวดปาฏิโมกข์เพื่อ “ซักซ้อมตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัย” ของพระภิกษุอยู่เสมอ ทำให้เห็นว่าพิธีกรรมหรือวัตรปฏิบัติจาก “การอธิษฐาน” ในพระพุทธศาสนามีบทบาทในการควบคุมความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ให้อยู่ในครรลองที่เหมาะสม มีความซื่อสัตย์และรู้จักดูแลรักษาวัตถุสิ่งของของตนเองถือครอง อีกทั้ง “การอธิษฐาน” ยังเป็น “จุดเริ่มต้น” สำคัญและคอยย้ำเตือนให้ผู้ปฏิบัติกำหนดจิตจดจ่ออยู่กับสิ่งอันพึงกระทำอยู่เสมออย่างเคร่งครัด ไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง เพื่อให้สามารถกระทำสังฆกรรมที่กำหนดเหล่านั้นให้สำเร็จลงได้

นอกจากในพระพุทธศาสนาแล้ว “การอธิษฐาน” ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรมในศาสนาอื่นอีกด้วย เพราะ “การอธิษฐาน” มีบทบาททำให้มนุษย์เชื่อว่า สามารถติดต่อ “สื่อสาร” กับเทพเจ้าหรือสิ่งเบื้องบนได้อย่างในศาสนาเทวนิยม พิธีกรรมของกลุ่มศาสนาเทวนิยมแต่ละศาสนามีแนวคิดและวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะต้นเค้าของความเชื่อที่มีจุดกำเนิดร่วมกัน ตัวอย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้

ทรงเคยแสดงพระราชวินิจฉัยไว้ใน *พระราชพิธีสิบสองเดือน* ในตอนพระราชพิธีเดือนยี่ การพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย ทรงกล่าวว่า แท้จริงแล้วศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ซึ่งมีความเชื่อเรื่องการบูชาพระเจ้าหรือเทพเจ้านั้นมีรากเหง้าจุดกำเนิดร่วมกัน เพียงแต่แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์กับพระผู้เป็นเจ้าและ “การอวตาร” ลงมายังโลกมนุษย์ต่างมีภารกิจที่แตกต่างกัน ดังนี้

... พราหมณ์โหราจารย์พวกนี้นับถือพระอิศวรว่าเป็นใหญ่กว่าพระนารายณ์ นับถือพระอิศวรคล้ายพระยะโฮวาหรือพระอ้าหล่าที่ฝรั่งและแขกนับถือกัน พระนารายณ์นั้นเป็นพนักงานสำหรับแต่ที่จะอวตารลงมาเกิดในมนุษย์โลก หรืออวตารไปในเทวโลกเอง คล้ายกันกับพระเยซูหรือพระมะหะหมัด แลกกันกับพระเยซูแต่ที่อวตารไปแล้วยอมทำร้ายแก่ผู้กระทำผิด คล้ายมะหะหมัดซึ่งข่มขู่ให้มนุษย์ทั้งปวงถือศาสนาตามลัทธิของตน **ควรจะได้เห็นว่าศาสนาทั้งสามนี้มีรากเหง้ามูลอันเดียวกัน แต่ศาสนาของพราหมณ์เป็นศาสนาเก่ากว่าสองศาสนา ชะรอยคนทั้งปวงจะถือศาสนาที่มีผู้สร้างโลกเช่นนี้ทั่วกันอยู่แต่ก่อนแล้ว เพราะความคิดเห็นว่าสิ่งใดจะเป็นขึ้นเองไม่ได้ ย่อมมีผู้สร้าง การที่มนุษย์ทั้งปวงจะได้รับความชอบความผิดต้องมีผู้ลงโทษและผู้ให้บำเหน็จ เมื่อเห็นพร้อมใจกันอยู่อย่างนี้จึงเรียกผู้มีอำนาจนั้นว่า ศิวะ หรือยะโฮวะ หรืออ้าหล่า ตามสำเนียงและภาษา ...**

แต่ถึงว่าศาสนาทั้งสามเป็นศาสนาเดียวกันก็ดี ข้อความที่ลงกันอยู่ก็แต่เหตุผลที่เป็นรากเหง้า แต่วิธีที่จะบูชาเช่นสรวงและอาการความประพฤติของพระเป็นเจ้านั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงยกเยื้องกันไปตามความประพฤติที่จะเข้าใจง่ายในประเทศนั้น และตามสำนวนคนในประเทศนั้น ๆ ตกแต่งเรียบเรียงขึ้น ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542, น. 61-63)

ไกลบ้าน (พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 41) ตัวอย่างจากเรื่องนี้ช่วยแสดงแนวคิด และพิธีกรรมการบูชาพระเจ้าของศาสนาคริสต์ได้ชัดเจน เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอิตาลี ทรงกล่าวถึงวิธีการบูชาพระเจ้าของคริสตชน ณ พระวิหารศักดิ์สิทธิ์ด้วยการภาวนาระลึกถึงพระเยซูในระหว่างการเดินทางขึ้นบันไดด้วยการคลานเข้า 28 ขั้น และอธิษฐานแต่ละขั้นตามคำภาวนาที่กำหนดไว้ เนื้อหาส่วนใหญ่คือการอ้อนวอนขอให้มิเมตตาต่อผู้อธิษฐาน ระลึกถึงความเสียสละ ความทุกข์ทรมาน และความรักที่แผ่แผ่ให้กับผู้อื่นของพระเยซู แสดงให้เห็นว่าการประกอบพิธีกรรมของแต่ละศาสนาช่วยให้ศาสนิกชนยึดมั่นอยู่กับหลักคำสอน และรู้สึกใกล้ชิดกับเป้าหมายเชิงอุดมคติทางศาสนามากยิ่งขึ้น

... เขามีแบบภาวนาตั้งแต่คันที่ 1 ไปจนถึงคันที่ 28 คำที่ภวานานั้นยกปางต่างๆ ที่พระเยซูได้สำแดงความเมตตากรุณา แล้วลงท้ายก็ขอให้กรุณาเหมือน ๆ กัน เช่นกับคันแรกว่า “โอ ข้าแต่พระเยซูเจ้า ความคับแค้นในพระหฤทัยของพระองค์ ซึ่งได้ทรงเสวยอารมณ์นั้น เมื่อต้องพลัดพรากจากมารีผู้เป็นพระมารดาของพระองค์ แลสานุศิษย์อันเป็นที่รักของพระองค์ จงทรงพระกรุณาต่อข้าพเจ้า พระมารดาอันศักดิ์สิทธิ์แลอื่น ๆ” ดังนี้ เป็นตัวอย่าง ต่อไปเปลี่ยนแต่เรื่องขึ้นต้นลงท้ายอย่างเดียวกัน คันที่ 2 ก็เป็นด้วยเดชแห่งเลือดพระองค์ตก คันที่ 3 ด้วยเดชแห่งความเสียพระไทยเมื่อยดาบอกให้เขาจับ ... ลงท้ายนั้นด้วยเดชแห่งความจริงเหล่านี้ขอให้มีความกรุณาทุก ๆ คัน ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2561, น. 772-773)

เมื่อพิจารณาพิธีกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย พบว่า “การอธิษฐาน” เป็นองค์ประกอบหนึ่งของพิธีกรรมที่มีความผูกพันกับเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์สำคัญในช่วงชีวิต เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญสำหรับทารกแรกเกิด พิธีทางไสยศาสตร์ก่อนออกศึกสงครามสำหรับกษัตริย์หรือเหล่าทหาร พิธีศพสำหรับผู้ล่วงลับ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า **พิธีกรรมล้วนเกี่ยวข้องกับช่วงชีวิตของคนในสังคมไทยตั้งแต่เกิดจนตาย หรือตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนกระทั่งจุดจบของชีวิตหนึ่ง** มีการสืบทอดแนวคิดเป็นวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าบางพิธีกรรมจะเลือนหายหรือปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่แนวคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมต่าง ๆ ยังไม่เลือนหายไป เพราะเป็นสิ่งพื้นฐานอย่างหนึ่งในชีวิตมนุษย์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้สามารถผ่านช่วงเวลาสำคัญในชีวิตไปได้ด้วยดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ขุนช้างขุนแผน (ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน) เมื่อนางทองประศรีให้กำเนิดปลายแก้ว มีการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ปลายแก้ว โดยจัดแต่งเครื่องบายศรีเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อพื้นถิ่นดั้งเดิม และเชิญ “ขวัญ” ให้มาอยู่กับตัวของปลายแก้ว เพราะเชื่อว่าจะเป็นสิ่งที่จะทำให้สุขภาพสบายใจและเป็นสิริมงคลตั้งแต่ช่วงเวลาเริ่มแรกของชีวิต

แล้วเร่งรัดจัดแจงแต่งบายศรี
กล้วยน้ำแดงกว้าเอามาใส่
... ศรีศรีวันนี้ฤกษ์ดีแล้ว
ขวัญมาอยู่สู่กายให้สบายใจ

เงินทองของดีมาผูกให้
รูปเทียนดอกไม้มีหลายพรรณ ...
เชิญขวัญปลายแก้วอย่าไปไหน
ชมช้างมาเข้าไท้ทั้งเงินทอง

(ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่), 2559, น. 106-107)

โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้แต่งกล่าวถึงเหตุการณ์เสด็จสวรรคตของพระมหากษัตริย์องค์ก่อนหรือรัชกาลที่ 1 และการจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยมี “การอธิษฐาน” เพื่อเชิญให้ดวงพระวิญญาณเสด็จสู่สวรรคาลัย “การอธิษฐาน” ในพิธีงานศพลักษณะนี้ย่อมช่วยให้ผู้อธิษฐานรู้สึกปล่อยวางและสบายใจมากยิ่งขึ้นว่าผู้ล่วงลับนั้นได้จากไปสู่ภพภูมิที่ดีแล้ว

เสด็จสรงพระศพเจ้า	จอมกษัตริย์
ทรงเครื่องพรรณรายรัตน	เพริศแพรว
พระโกศสุวรรณทัดเทียมทิพย์	สวรรคแฮ
เชิญสู่สุคติแล้ว	เหล่าล้อมประโคมขาน

(พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516, น. 7)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ลักษณะของ “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมมีส่วนสำคัญในช่วงชีวิตต่าง ๆ ของคนในสังคม และมักเชื่อมโยงกับแนวความคิดความเชื่อทางศาสนา เพราะมีส่วนในการช่วยกำหนดความตั้งมั่นลงไปในเรื่องที่ตั้งใจให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น แม้ว่าในแต่ละศาสนาจะมีวิถีปฏิบัติแตกต่างกันออกไป เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และความเชื่อพื้นถิ่น แต่ลักษณะแนวคิดของหลายศาสนาต่างก็มีรากเหง้าจุดกำเนิดร่วมกันและต่างมีแนวคิดที่มุ่งปรารถนาจะให้มนุษย์มีความตั้งมั่นในสิ่งที่กระทำและสามารถพ้นจากความทุกข์ในท้ายที่สุดเช่นเดียวกัน

“การอธิษฐาน” จึงเป็นวิถีปฏิบัติที่สำคัญตั้งแต่การเริ่มต้นจนกระทั่งถึงการบรรลุเป้าหมายตามความเชื่อนั้น ๆ และแสดงถึงความผสมผสานทางความเชื่อผ่านการประกอบพิธีกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนแสดงถึงการยอมรับวัฒนธรรมอื่นและการผสมผสานให้เข้ากับวิถีชีวิตดั้งเดิม ดังนั้น “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมจึงไม่ใช่เพียงความเชื่อของคนไทยเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ในพิธีกรรมเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมความเชื่ออย่างหนึ่งของมนุษย์ที่มีร่วมกันและมีลักษณะเป็นสากล (Universal)

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเรื่อง “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นตัวแทนจากมุมมองในทางธรรม และภาพสะท้อนจากวรรณคดีไทย ซึ่งเป็นตัวแทนจากมุมมองในทางโลก ประกอบกับการเชื่อมโยงให้เห็นความหมาย บทบาท และคุณค่าของความเชื่อนี้ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยที่กล่าวไปในบทที่ 3 - 5 นั้น สามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

6.1 สรุปผล

6.2 อภิปรายผล

6.2.1 “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป

6.2.2 ปรัชญา “การอธิษฐาน” แห่งชีวิตและจิตวิญญาณ

6.3 ข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยเรื่อง “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อกระแสหลักประการหนึ่งในสังคมไทย 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ซึ่งเป็นตัวบทที่มีอิทธิพลสืบต่อกันมาในสังคมไทย 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยคือ พระไตรปิฎกภาษาไทย และตัวบทวรรณคดีไทยจำนวน 240 เรื่อง ที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับการอธิษฐานโดยค้นหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ “การอธิษฐาน” จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 45 เล่ม และตัวบทวรรณคดีไทยจำนวน 240 เรื่อง ผลการศึกษาสามารถแบ่งได้เป็น 3 หัวข้อตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อกระแสหลักประการหนึ่งในสังคมไทย ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาไว้ในบทที่ 3 กล่าวคือ “การอธิษฐาน” ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความมุ่งมั่นตั้งใจเพื่อไปสู่เป้าหมายที่วางไว้และปฏิบัติตามทางนั้น เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ โดยเป้าหมายมักเป็นไปในเชิงกุศลหรือมุ่งสู่เหตุปัจจัยให้พ้นทุกข์ ด้วยพลังอำนาจบุญกรรมหรือการกระทำของบุคคลทั้งในอดีตและปัจจุบันโดยไม่อาศัยอำนาจภายนอก

ส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก “การอธิษฐาน” ในพระวินัยปิฎกสอดคล้องกับหลักพระวินัยเพื่อกำหนดแนวทางการบริโภคครองครองวัตถุสิ่งของและวัตรปฏิบัติในการตั้งต้นและย้าเตือนให้นักบวชอยู่ในครรลองแห่งพระวินัยเสมอ

“การอธิษฐาน” ในพระสุตตันตปิฎกซึ่งพบในชาดกและพุทธประวัติ มีวัตถุประสงค์ชี้ความสำคัญในหลักพระธรรม ซึ่งมุ่งกำจัดอำนาจอกุศล เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติหลักธรรมอื่นเป็นจุดเริ่มต้น และให้กรอบอันนำไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังได้ โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายที่ยากยิ่ง ย่อมต้องใช้เวลาและความพยายามที่มากขึ้นตามไปด้วย มีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการตามหลักอธิษฐานธรรม 4 ได้แก่ ปัญญา (ความรู้แจ้ง) สัจจะ (ความสัตย์) จาคะ (ความสละจากมูลเหตุแห่งทุกข์) และอุปสมะ (ความสงบ ระวังจากอกุศล) จึงจะทำให้เป้าหมายสมบูรณ์ได้

สาเหตุสำคัญของ “การอธิษฐาน” คือ ความปรารถนาที่จะกระทำเป้าหมายบางประการให้สำเร็จและหาทางออกจากห้วงทุกข์ ทั้งในทางโลกและทางธรรม รวมถึงการแสวงหาที่ยึดมั่นทางจิตใจและสร้างความแน่วแน่ในระหว่างทางที่จะไปถึงเป้าหมายที่มุ่งหวัง “เหตุ” แห่ง “การอธิษฐาน” เหล่านี้จะนำไปสู่ “ผล” คือความสุขในฌานหรือปัญญา และนิพพานสุข สุขเนื่องด้วยนิพพาน ซึ่งเป็นความสุขสูงสุดและเที่ยงแท้ไม่แปรเปลี่ยน จึงกล่าวได้ว่า “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักพื้นฐานและแนวทางที่สำคัญยิ่งต่อการนำพาให้พุทธศาสนิกชนกระทำเป้าหมายตามอุดมคติทางธรรมในชีวิตของตนเองให้สำเร็จเรื่อยไป ตั้งแต่เป้าหมายระดับพื้นฐานจนกระทั่งถึงเป้าหมายระดับสูงสุดอย่างการบรรลุนิพพาน

วัตถุประสงค์การวิจัย ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิถีคิดเกี่ยวกับ “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ซึ่งเป็นตัวบทที่มีอิทธิพลสืบต่อกันมาในสังคมไทย ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาไว้ในบทที่ 4 กล่าวคือ “การอธิษฐาน” เป็น “อนุภาค” (motif) สำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มีความสำคัญในหลากหลายมิติ สามารถมุ่งไปสู่ผลทั้งระดับโลกียะ อันเป็นเป้าหมายในวิถีแห่งปุถุชน และระดับโลกุตระ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา “การอธิษฐาน” ในระดับโลกียะกระทำโดยอ้างถึงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อวิญาณนิยม และความศรัทธาต่อเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หรืออ้างอำนาจบุญบันดาล ซึ่งแสดงว่ามีรากฐานมาจากหลักพระพุทธศาสนาที่เน้นพลังอำนาจภายในของชีวิตบุคคลหรือการบำเพ็ญบุญสร้างสมมาอย่างต่อเนื่อง ผู้อธิษฐานอาจจะกระทำในรูปแบบการวิงวอนขอพร การบนบาน-บวงสรวงอันช่วยขบั่นความมุ่งมาดปรารถนาของผู้อธิษฐาน การเสี่ยงทายเพื่อผลทางกำลังใจในเหตุการณ์สำคัญ การสาปแช่งผู้ที่ขัดขืนอำนาจ การสาบานที่ถือเป็นพันธสัญญาในพฤติกรรมของผู้อธิษฐาน การตั้งมั่นหรือตั้งปณิธานเพื่อผลเชิงอุดมคติของชีวิตและสังคม

ตัวอย่างการวิงวอนขอพรที่น่าสนใจคือ การตรัสตัดพ้อเทวดาให้ช่วยมองเห็นเหล่าข้าศึกของสมเด็จพระนเรศวรในลิลิตตะเลงพ่าย แสดงถึงความเชื่อมั่นในสิทธิอันชอบธรรมที่จะรักษาพระพุทธศาสนาของแผ่นดินไว้ การสร้างตัวละครเช่นนี้ได้เสริมคุณค่าของพระมหากษัตริย์ในแง่ที่ทรงเป็น

ธรรมราชา แทนที่จะกล่าวขอพรให้ชนะข้าศึก แต่กลับขอให้ผู้คนจางลงเพื่อที่จะทรงต่อสู้อย่างขัตติยราช “การอธิษฐาน” ในแง่นี้ จึงมีบทบาทในการขบเน้นความเป็น “กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่” ทั้งในทางโลก และทางธรรมของสมเด็จพระนเรศวร

การเสียดแทงของตัวเอกในเหตุการณ์สำคัญอาจมุ่งผลให้เกิดความมั่นใจเมื่อมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในความสำเร็จอันเป็นเป้าหมาย เช่น การเสียดแทงในลิลิตพระลอ

การสาปแช่งผู้กระทำผิดจากกฎเกณฑ์หรือละเมิดระบบระเบียบ อีกทั้งผิดคำสาบาน อาจปรากฏในวรรณคดีพิธีกรรม เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ ที่เชื่อว่าใช้ประกอบพิธีเมื่อแรกพระเจ้าแผ่นดินขึ้นทรงราชย์ นอกจากนี้ ในวรรณคดีนิทานที่สืบเนื่องจากศาสนาพราหมณ์ เช่น รามเกียรติ์ ยังมีการสาปแช่งของเทพเจ้าหรือฤๅษีเพื่อรักษาระเบียบหรือความเป็นปกติ เมื่อมีการละเมิดกฎเกณฑ์หรือความเชื่อที่ยึดถือกัน

พฤติกรรมที่ตัวละครให้สัจย์สาบานต่อกัน เป็นส่วนสำคัญในโครงเรื่องที่จะกำหนดการกระทำของตัวละครในการรักษาคำสัตย์สาบานในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกรณีของ กวนอู เล่าปี่ และเตียวหุย ที่สาบานเป็นพี่น้องและจะซื่อสัตย์ต่อกันตลอดชีวิตในเรื่องสามก๊ก แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “การอธิษฐาน” มีบทบาทในการสร้างตัวละครและโครงเรื่อง ดังเห็นได้ว่า ตลอดทั้งเรื่อง กวนอูไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายใดโดยอ้างถึงคำสัตย์สาบานนี้ตลอดมา จนได้รับยกย่องว่าเป็น “เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์”

จากข้อมูลวรรณคดีในงานวิจัยพบว่า การตั้งมั่นหรือการตั้งปณิธาน ปรากฏใน 2 ลักษณะ คือการตั้งปณิธานของตัวละครและการตั้งปณิธานของกวี ลักษณะแรกอาจมุ่งผลทั้งเชิงโลกียะ และเชิงโลกุตระ เชิงโลกียะ เช่น นางศิริมดีตั้งปณิธานขอรับใช้ท้าวยศกิตผู้เป็นสามีไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต เชิงโลกุตระ พบในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น เวสสันดรชาดก และพุทธประวัติคือ พระปฐมสมโพธิกถา ในลักษณะที่ 2 คือการตั้งปณิธานของกวี พบว่ากวีตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีอุดมคติของชีวิตอย่างเดียวกันคือ การบรรลุธรรมขั้นนิพพานประกอบกับความเชื่อมั่นในคุณค่าของวรรณคดีในมนทัศน์ที่ว่า การประพันธ์เป็นการสร้างกุศลคือให้ปัญญาอันคงทนเหนือกาลเวลา กวีจึงตั้งปณิธานให้ตนได้บรรลุมรรคผล

ผลการวิจัยดังกล่าวนี้ บ่งชี้ว่ากวีไทยได้รับแนวคิดสำคัญจากสังคมไทยสืบเนื่องมาระหว่างสมัย โดยเฉพาะการอาศัยอำนาจความมุ่งมั่นเพื่อบรรลุความปรารถนา ความมุ่งมั่นของตัวละคร และกวี แสดงว่ามนุษย์มีส่วนกำหนดอนาคตของตน ทั้งการอิงอาศัยอำนาจภายนอก และอำนาจการบำเพ็ญบุญด้วยตนเอง ทั้งนี้อาจแปรตามสถานการณ์ในเรื่อง

“การอธิษฐาน” ช่วยส่องสะท้อนความมุ่งหวังและความต้องการของคนในสังคมยุคนั้น ๆ แสดงผ่านรูปแบบหรือลักษณะความเชื่อและวัฒนธรรมตามยุคสมัย โดยพบว่า ความเข้มข้นใน “การอธิษฐาน” เพื่อผลเชิงโลกุตระมีน้อยลงตามการให้ความสำคัญต่อปัญหาเชิงสังคมในยุคสมัย โดยเฉพาะเมื่อมีอิทธิพลตะวันตกที่ส่งผลให้มีประเภท (genre) ของงานประพันธ์ที่หลากหลายมากขึ้น

ซึ่งมักแสดงปัญหาเฉพาะในสถานการณ์ที่สะท้อนชีวิตใกล้เคียงความเป็นจริง “การอธิษฐาน” ในเชิงโลกุตรจะจึงลดความสำคัญลง

ปัจจัยสำคัญที่เป็นเหตุให้มี “การอธิษฐาน” สืบต่อมาตั้งแต่สมัยก่อนก็คือ “การอธิษฐาน” มีผลานุภาพอย่างยิ่งทั้งในทางกายภาพและจิตวิญญาณ โดย “การอธิษฐาน” ครั้งหนึ่งสามารถเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลสืบเนื่องเป็น “การอธิษฐาน” อีกครั้งหนึ่งได้และเป็นเช่นนี้ได้อีกต่อไปเรื่อย ๆ อีกทั้งยังสามารถเป็นพลังที่ส่งผลได้ทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ขึ้นอยู่กับความตั้งมั่นของผู้อธิษฐาน ประกอบกับความเชื่อในอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญบารมี และเป็นปัจจัยในการพยายามต่อสู้ปัญหา เพิ่มพูนกำลังใจด้วยความเชื่อมั่นในคุณค่าบางประการ ดังเห็นได้จาก “การอธิษฐาน” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มักแสดงถึงความมุ่งมั่นปรารถนาให้เกิดการยกระดับทางความคิดและการปฏิบัติ ได้แก่ “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการขอพร บนบานและบวงสรวง มักเป็นการขอวิงวอนเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนาอันนำมาซึ่งสภาวะแห่งความสุขที่สูงขึ้นกว่าที่เคยมี “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการสาปแช่ง สาบาน และแสดงอิทธิฤทธิ์ มักเป็นการกระทำเพื่อลงโทษผู้กระทำผิดหรือข่มขู่ และสั่งสอนให้เกิดความเข็ดหลาบไปจนถึงมีอิทธิฤทธิ์ต่อประจักษ์อันหมายถึง ความละอายและเกรงกลัวต่อบาปหรือการทำชั่ว ซึ่งผู้ถูกสาปส่วนใหญ่ก็จะได้เรียนรู้จากความทุกข์ที่ได้รับจนมีสภาวะจิตที่สูงขึ้น อีกทั้งยังเป็นวิธีที่สั่งสอนให้รู้จักรับผิดชอบต่อคำพูดของตนเอง อำนาจแห่งวาจาสิทธิ์ และการแสดงอิทธิฤทธิ์แบบเหนือธรรมชาติได้เมื่อมีการฝึกฝนกายและจิตจนถึงพร้อม และ “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการตั้งมั่นหรือตั้งปณิธานในการบรรลุเป้าหมาย เป็นพฤติกรรมที่ขบเน้นให้ผู้อธิษฐานบรรลุเป้าหมายของชีวิตด้วยความพยายามอันแน่วแน่ จนกระทั่งไปสู่สภาวะสูงสุดทางจิตวิญญาณได้ ซึ่งไม่ได้เกิดจากการปรารถนาในความสุขที่สูงยิ่งขึ้นไปซึ่งไม่จริงยั่งยืน แต่เป็นการหยุดปรารถนาหรือการดับสิ้นซึ่งอาสวกิเลสอันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงไม่รู้สิ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความหมาย บทบาท และคุณค่าของ “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย ผู้วิจัยได้เชื่อมโยงข้อมูลในบทที่ 3 และ 4 ได้นำเสนอผลการศึกษาไว้ในบทที่ 5 กล่าวคือ

ความหมายของ “การอธิษฐาน” แสดงให้เห็นความผสมผสานทางความเชื่อ และความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของความตั้งมั่นต่อผลหรือเป้าหมายในระดับโลกียวิสัยและระดับเหนือโลกียวิสัย กล่าวคือ “การอธิษฐาน” ที่พบในพระไตรปิฎกและวรรณคดีไทยมีทั้งความหมายระดับโลกียะและระดับโลกุตระ แต่ปรากฏการณ์ต่างกันไปตามบริบท และวัตถุประสงค์ “การอธิษฐาน” ที่พบในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่เป็นความหมายระดับโลกุตระ และส่วนน้อยเป็นความหมายระดับโลกียะ ส่วน “การอธิษฐาน” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เป็นความหมายระดับโลกียะ และส่วนน้อยเป็นความหมายระดับโลกุตระ ผลการวิจัยพบว่า ความตั้งมั่นในระดับโลกียะและระดับโลกุตระที่ถ่ายทอดอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นมักจะดำรงคงอยู่คู่กันเสมอ เพราะบุคคลย่อมเรียนรู้อำนาจ

ของการตั้งมั่นในจิตผ่านประสบการณ์อย่างรอบด้าน แม้กระทั่งพระโพธิสัตว์ก็ยังคงยึดอริยฐานในทางโลก อย่างไรก็ตาม “การอริยฐาน” ถือเป็นหลักสำคัญในการกระทำเป้าหมายต่าง ๆ ในชีวิตมนุษย์ทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวและเติมเต็มซึ่งกันและกัน

บทบาทของ “การอริยฐาน” สะท้อนให้เห็นความเป็นมาของรากฐานทางความเชื่อในสังคมไทย กล่าวคือ แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัย และเผยแผ่จนเป็นความเชื่อหลักประการหนึ่งของสังคมหรือเรียกว่า วัฒนธรรมหลวง (Great Tradition) ส่งอิทธิพลต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น (Little Tradition) หรือวัฒนธรรมความเชื่อพื้นถิ่นดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญานนิยม มักถูกทดแทนและปรับเปลี่ยนให้ยังคงดำรงอยู่ในรูปแบบที่มีความผสมกลมกลืนอยู่กับความเชื่ออื่น โดยเฉพาะการนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเรื่อง “การอริยฐาน” ยังนำไปสู่วัฒนธรรมการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมีความผูกพันกับเหตุการณ์สำคัญในช่วงชีวิตบุคคลในสังคมไทยตั้งแต่เกิดจนตาย หรือตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนกระทั่งจุดจบของชีวิต มีการสืบทอดแนวคิดเป็นวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งยังมีบทบาทในการสร้าง “อำนาจ” รูปแบบหนึ่ง เพื่อใช้ในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครองของพระมหากษัตริย์ และเพื่อข่มขู่ไม่ให้บุคคลคิดทรยศหรือเกรงกลัวการถูกลงโทษด้วยอำนาจแห่งศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นที่เชื่อถ้อยยอมรับในสังคม และบทบาทในการสะท้อนแนวคิดทางสังคมเรื่อง “ชนชั้น” และ “สถานะ” ที่มี “การอริยฐาน” แตกต่างกันตามภูมิหลังและเป้าหมายของกลุ่มคนแต่ละระดับส่วนใหญ่แสดงถึงความปรารถนาในทิศทางเดียวกันคือปรารถนาที่จะอยู่ในสถานะที่ดีขึ้นหรือสูงขึ้นหรือไม่ตกต่ำลงกว่าเดิม โดยใช้วิธีการที่แตกต่างกันออกไป ตลอดจนบทบาทในการแสดงเจตน์จำนงและกำกับทิศทางอันนำไปสู่เป้าหมาย เช่น การตั้งปณิธานของกวี เป็นต้น

คุณค่าของ “การอริยฐาน” ในมิติปัจเจกบุคคล ถือเป็นหลักปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้บุคคลมีความหวัง มีขวัญกำลังใจที่จะคลี่คลายจนถึงหลุดพ้นจากปัญหาที่เผชิญ และดำรงความมุ่งมั่นในการกระทำเป้าหมายให้สำเร็จ เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการกำจัดความหวาดกลัวต่อ “ความไม่มั่นคง” ในชีวิตและจิตใจ “การอริยฐาน” อาจนำไปสู่พันธสัญญาในพฤติกรรมอันมีผลกับการตัดสินใจในอนาคต นอกจากนี้ “การอริยฐาน” ยังให้ความประทับใจในความพากเพียรพยายามของปัจเจกบุคคลที่ไม่ยอมแพ้ต่อปัญหาอีกด้วย ในมิติสังคมและวัฒนธรรม ถือเป็นพฤติกรรมสำคัญที่เกิดจากความเชื่อและศรัทธาทางศาสนาอันนำไปสู่ผลผลิตทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ และหลักปฏิบัติทางสังคม เช่น ช่วยค้ำจุนระบบการเมืองการปกครองหรือความมั่นคงของรัฐ ทั้งในรูปการสาปแช่ง และในประณามบทที่ให้คุณค่าต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นับเป็นพลังแฝงทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่และสืบทอดจากครั้งอดีต นอกจากนี้ยังมีคุณค่า ในทางพระพุทธศาสนา คือ แสดงความลึกซึ้งทางวัฒนธรรมเชิงมนุชยนิยมหรือแนวคิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์มากกว่าการพึ่งพาอำนาจภายนอก และในมิติเหนือโลก “การอริยฐาน” มีคุณค่าในระดับจิตวิญญาณเนื่องด้วยเป็นช่องทางสำหรับสื่อสารกับเบื้องบนหรืออำนาจบุญบารมีที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายในระดับที่

สูงขึ้นกระทั่งถึงการบรรลุธรรมได้ในที่สุด วิธีการที่จะทำให้ “การอธิษฐาน” ประสบผลสำเร็จได้ต้องประกอบด้วย “การกระทำ” ที่มุ่งมั่นในระดับชีวิตและ “ความคิด” ที่มั่นคงในระดับจิตวิญญาณ รวมถึงความเชื่อมั่นแน่วแน่ในตนเองเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ได้ โดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดในทางศาสนา

อภิปรายผล

1. “การอธิษฐาน” ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป

“การอธิษฐาน” เป็นสิ่งที่ไหลเวียนอยู่ในสายธารวัฒนธรรมไทยมาแต่ครั้งอดีต และยังคงสืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เพียงแต่ว่ายุคสมัยที่เปลี่ยนแปลง ทำให้ลักษณะของวัฒนธรรมมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น และปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบททางสังคม โดยที่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมักจะเกิดจากเหตุ 3 ประการ คือ 1) คนรุ่นหนึ่ง ๆ ไม่อาจที่จะประพฤติตามแบบที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมา 2) มีการประดิษฐ์ และค้นพบของใหม่ ๆ เกิดขึ้น 3) การติดต่อกับสังคมอื่น และนำวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาผสมกับวัฒนธรรมของตน (มังกร พรหมโยธี, พลเอก, 2498, 5-7) ในส่วนนี้จะไดยกตัวอย่างให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมความเชื่อเรื่อง “การอธิษฐาน” ที่สืบเนื่องมาจากอดีตมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างเรื่องการสาบานและเสี่ยงทายในการพิจารณาคดีความทางกฎหมาย พบว่าความเชื่อบางอย่างเลือนหายไปตามกาลเวลา เช่น การเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความจริงด้วยวิธีดำนน้ำ-ลุยเพลิง เพราะมีกระบวนการทางนิติวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ สิ่งที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามยุคสมัยมากยิ่งขึ้นคือ การสาบานก่อนที่จะเบิกความในศาล และยังมีอาการอ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาที่ผู้นั้นนับถือ เพื่อเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับคำพูดของพยานและสร้างความเกรงกลัวให้กับผู้ที่จะให้การเท็จ คนที่เบิกความนับถือศาสนาใด ก็สาบานตามลัทธิศาสนานั้น ดังตัวอย่างคำสาบานต่อไปนี้

ศาสนาพุทธ

“ข้าพเจ้าขอสาบานต่อพระแก้วมรกต เจ้าพ่อหลักเมือง พระสยามเทวาธิราช และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าจะเบิกความด้วยความสัตย์จริงทั้งสิ้น หากข้าพเจ้านำความเท็จมากล่าวแม้แต่น้อย ขอให้ภัยอันตรายและความวิบัติทั้งปวง จงบังเกิดแก่ข้าพเจ้าและครอบครัว หากข้าพเจ้ากล่าวความจริงต่อศาล ขอให้ข้าพเจ้าและครอบครัว จงมีความสุขความเจริญ”

ศาสนาคริสต์

“ข้าพเจ้าขอสาบานต่อพระเยซูว่า ข้าพเจ้าจะเบิกความต่อศาลด้วยความสัตย์จริงทั้งสิ้น หากข้าพเจ้ากล่าวความจริงต่อศาล ขอให้ข้าพเจ้าและครอบครัวจงมีความสุขความเจริญ”

ศาสนาอิสลาม

“ข้าพเจ้าขอสาบานต่อพระอัลเลาะห์ว่า ข้าพเจ้าจะเบิกความต่อศาลด้วยความสัตย์จริงทั้งสิ้น หากข้าพเจ้านำความเท็จมากกล่าว ขององค์พระอัลเลาะห์ทรงโปรดลงโทษแก่ข้าพเจ้า หากข้าพเจ้านำความจริงมากกล่าวต่อศาล ขององค์พระอัลเลาะห์ทรงโปรดตอบแทนข้าพเจ้าด้วยความดีงามทั้งหลายด้วย”

(บุญร่วม เทียมจันทร์, 2550, น. 45)

ส่วนเรื่องการสาปแช่งบุคคลที่จะเข้ารับราชการในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่กล่าวไว้ใน *ลิลิตโองการแช่งน้ำ* ในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนเป็น “การถวายสัตย์ปฏิญาณตน” เฉพาะพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแทนการตม่น้ำพระพิพัฒน์สัตยา (วรรณวนษ์ สว่างแจ้ง, [ม.ป.ป.]) ซึ่งในคำกล่าวถวายสัตย์นั้นไม่ได้อ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือมีการสาปแช่งที่น่าเกรงกลัวแบบในสมัยก่อน เพียงแต่แสดงความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริตและแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศชาติและพระมหากษัตริย์เท่านั้น หรือตัวอย่างในต่างประเทศคือ สหรัฐอเมริกา มีพิธีสาบานตน (Inauguration Ceremony) สำหรับเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดี ซึ่งปฏิบัติสืบต่อมายาวนาน เพราะเป็นข้อบังคับที่กำหนดอยู่ในรัฐธรรมนูญ ตามธรรมเนียมแล้ว มักมีการนำคัมภีร์ไบเบิลมาประกอบพิธีขณะกล่าวคำสาบานด้วย (Scottie Andrew, 2021) และกล่าวลงท้ายคำสาบาน (Oath) ว่า “So help me God” (ขอพระเจ้าทรงโปรด) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระเจ้าของคริสต์ศาสนิกชนและการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับพิธีการสำคัญอันเกิดจากความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพระเจ้าซึ่งมีฐานะเป็น “ทิพย์พยาน” ของการสาบานนี้

ตัวอย่างเรื่องวัฒนธรรมการเสี่ยงทายเป็นอีกความเชื่อเก่าแก่ที่มีความเป็นมายาวนาน และยังคงอยู่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน คือการเสี่ยงทายเพื่อทำนายชะตาชีวิต ที่เห็นชัดคือ การเสี่ยงเซียมซี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีความเป็นมายาวนานหลายพันปี เป็นอิทธิพลจากอารยธรรมจีนที่มีวิวัฒนาการมาจากการเสี่ยงทายด้วยกระดูกสัตว์เพื่อตอบปัญหาเกี่ยวกับอากาศ พืชผล การทำสงคราม และล่าสัตว์ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซัง (Shang) ประมาณ 1766-1122 ปีก่อนคริสต์ศักราช (ชาคริต อนันทร, 2539, น. 20-21) ในปัจจุบันเซียมซีเป็น “เครื่องเสี่ยงทาย” ที่มีลักษณะเป็นไม้ตัวและใบเซียมซีแสดงคำทำนายสามารถพบเห็นได้ในวัดหรือศาลเจ้าโดยทั่วไป นอกจากนั้น ยังมีวิวัฒนาการต่อไปอีกคือ มีการพัฒนาเว็บไซต์หรือแอปพลิเคชันให้สามารถใช้ในการเสี่ยง “เซียมซีออนไลน์” ได้ เพราะเข้าถึงได้ง่าย

และสะดวกมากกว่า โดยจะแสดงผลแบบสุ่มตามระบบที่ตั้งไว้ สะท้อนให้เห็นว่า ในยุคปัจจุบันต้องการความรวดเร็วทันใจ และให้ความสำคัญกับวัตถุประสงค์เพียงน้อยลง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังคงอยู่คือ ความไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นเช่นไรหรือมีความทุกข์กังวลใจบางประการที่ยังต้องหาที่พึ่งในการช่วยให้คำตอบหรือคำแนะนำในการดำเนินชีวิตเพื่อให้มีกำลังใจในการใช้ชีวิตต่อไป

ตัวอย่างเรื่องการขอพรหรือการบนบาน-บวงสรวงในปัจจุบันยังคงมีอยู่แพร่หลาย และมีความหลากหลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะความนิยมในการขอคุ้มครองกับเทพพรหมณ์ และการขอพรจากเจ้าที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นความปรารถนาในความรัก และโชคลาภความร่ำรวย แต่ที่เห็นการเปลี่ยนแปลงชัดเจนคือ มีบริการจัดชุดไหว้ขอพรตามวัดหรือศาลเจ้าชื่อดัง หมายถึงมีบริษัทหรือบุคคลที่รับจ้างไปทำพิธีกรรมแทน และผู้จ้างอธิษฐานผ่านทางออนไลน์เพื่อความสะดวกรวดเร็วและไม่จำเป็นต้องเดินทางไปอธิษฐานด้วยตนเอง วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันจึงแสดงให้เห็นว่าบุคคลในสังคมไทยยังมุ่งหวังและปรารถนาที่จะประสบความสำเร็จในทางโลกด้วยวิธีการที่แปลกใหม่และทำได้รวดเร็วมากขึ้น โดยมุ่งเน้นที่การวิงวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคลอบคลามมากกว่าการลงมือปฏิบัติหรืออธิษฐานในทางธรรม อย่างไรก็ตาม “การอธิษฐาน” นี้ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงปรัชญาในชีวิตมนุษย์ที่กำลังแสวงหาสภาวะที่สูงขึ้น มีศรัทธาต่อสิ่งเบื้องบนอยู่เสมอ และเชื่อถือในอำนาจภายนอกมากกว่าการพึ่งพาตนเอง แต่อย่างน้อยที่สุด ระหว่างทางของ “การอธิษฐาน” นี้ก็ทำให้มีขวัญกำลังใจและได้เรียนรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ เพื่อในท้ายที่สุดอาจได้ก้าวไปสู่เป้าหมายทางธรรมได้เมื่อถึงเวลาอันสมควร

2. ปรัชญา “การอธิษฐาน” แห่งชีวิตและจิตวิญญาณ

จากการวิจัยเรื่อง “การอธิษฐาน” พบว่าแนวคิดความเชื่อนี้ผูกพันใกล้ชิดกับชีวิต และจิตวิญญาณของคนในสังคม ที่กล่าวถึงนี้ เพราะ “การอธิษฐาน” เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตมนุษย์ที่ช่วยให้เข้าใจว่า “ความหมายของชีวิตคืออะไร” เมื่อเรามีความตั้งมั่นในการทำบางสิ่งบางอย่างให้สำเร็จ โดยเฉพาะเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่และทำได้ยาก ย่อมเหมือนเป็นการเติมเต็มในสิ่งที่ขาดหายไปของชีวิต และทำให้ชีวิตมีเป้าหมายและมีความหมายมากยิ่งขึ้น กล่าวได้ว่า “การอธิษฐาน” เป็นหลักปรัชญาสำคัญในการดำเนินชีวิตที่ทำให้ความมุ่งหวังตั้งใจของชีวิตบรรลุผลได้อย่างมีเป้าหมายแน่นอน ไม่ว่าจะในระดับโลกียะหรือระดับโลกุตระ เพราะหลักปรัชญานี้จะช่วยให้เรากำหนดความมุ่งมั่นแน่นอนในการกระทำสิ่งนั้นให้บังเกิดขึ้นได้ดังปรารถนา แม้ว่า “การอธิษฐาน” ทุกครั้งอาจไม่ได้สำเร็จทุกครั้ง แต่สิ่งสำคัญคือไม่ว่าเราจะกระทำเป้าหมายนั้นได้สำเร็จหรือไม่ก็ตาม “การอธิษฐาน” ทุกครั้งก็ได้ช่วยตอบสนองความรู้สึกที่ต้องการมีสิ่งยึดเหนี่ยวในการกระทำเป้าหมายของชีวิต ทั้งที่เป็นเพียงเป้าหมายเล็ก ๆ ทางโลก เพื่อให้พ้นทุกข์หรือมีสุขมากขึ้น ไปจนถึงเป้าหมายสูงสุดในอุดมคติทางธรรมก็ตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง หากใช้ชีวิตอย่างไร้จุดหมาย ไม่มีความตั้งมั่นแน่นอนในเป้าหมายหรือปรารถนาสิ่งใดเลย ก็ดูเหมือนว่าเป็นชีวิตที่ไร้ซึ่งคุณค่าและความหมาย

สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปคือ “เหตุใดมนุษยจึงต้องอธิษฐาน” งานวิจัยนี้พบว่า สาเหตุสำคัญของ “การอธิษฐาน” คือ “ความไม่มั่นคง” ของชีวิตและจิตใจซึ่งอาจเกิดจากสาเหตุได้หลายประการที่เห็นได้ชัดคือ ความไม่มั่นคงในชีวิตอันเกิดขึ้นจากความทุกข์และโรคภัยต่าง ๆ รวมถึงภัยธรรมชาติ จนเกิดเป็นความเกรงกลัวต่ออำนาจลึกลับที่อาจเป็นผู้บันดาลหรือควบคุมสรรพสิ่งบนโลกและมีผลต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ จึงเกิดเป็นความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณและนำไปสู่การบูชาอำนาจลึกลับในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์กระทั่งมีการประกอบพิธีกรรมและเชื่อมโยงกับแนวคิดทางศาสนา เพื่อยกระดับความศักดิ์สิทธิ์ให้มีแบบแผนมากยิ่งขึ้น “การอธิษฐาน” จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิด “ความมั่นคงทางใจ” เพราะมีที่พึ่งทางใจ มีขวัญกำลังใจ และเป็นทุกข์น้อยลงเพราะได้ระบายความทุกข์และความรู้สึกต่าง ๆ ออกมา

“ความไม่มั่นคง” เกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายประการ อย่างความไม่มั่นคงในจิตใจซึ่งเกิดขึ้นได้จาก “ความไม่รู้” เช่น ไม่รู้ว่าความจริงคืออะไร ไม่รู้ว่าคำพูดนั้นเป็นความจริงหรือไม่ ไม่รู้ว่าใครกระทำความผิดใครกระทำชั่ว ไม่รู้ว่าอนาคตข้างหน้าจะเป็นเช่นไรหรือตัดสินใจอย่างไรดี จึงมักเกิด “การอธิษฐาน” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อไขคำตอบในสิ่งที่ไม่รู้นั้นให้กระจ่างชัดขึ้นและตอบสนองความรู้สึกไม่มั่นคงนี้ เช่น ขอพรให้กระทำการสิ่งที่ยังหวังได้สำเร็จ การเสี่ยงทายเพื่อทำนายชะตาชีวิต การเสี่ยงทายเพื่อเลือกคู่ครอง เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังหมายรวมถึงความไม่มั่นคงทางจิตใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากความโกรธแค้น ความผิดหวัง หรือความโศกเศร้าเสียใจ มักพบในการسابแข่งเพื่อมุ่งผลทางร้าย เพราะต้องการแก้แค้น ระบายความรู้สึก หรือลงโทษผู้ที่ตนคิดว่ากระทำผิดและกระทำการที่ไม่เหมาะสม เช่น ในเรื่อง *มัทนะพาธา* สุเทษณ์สาปนางมัทนาให้ไปเกิดในโลกมนุษย์เพราะคับแค้นและเสียใจที่นางไม่ยอมรักรักตน ในเรื่อง *รวมเกียรติ* พระอิศวรมักสาปคนธรรพ์หรือเทวดาที่ลักลอบได้เสียกับนางสนมให้ลงมาเกิดเป็นอสุรกายในโลกมนุษย์เพราะถือเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมและหมิ่นเกียรติเทพผู้ยิ่งใหญ่ ในเรื่อง *กนกนคร* ฤๅษีปาปะนาศน์สาปพญากมลมิตรและนางอนุศยิณีให้ไปเกิดในโลกมนุษย์เพราะบังอาจดูหมิ่นการบำเพ็ญตบะของดาบสผู้มีอิทธิฤทธิ์แรงกล้า เห็นได้ว่า การسابแข่งมีสาเหตุหนึ่งมาจากความปรารถนาที่จะแสดงให้เห็นว่าผู้มีอำนาจหรือกำลังเหนือกว่านั้นต้องการรักษาความมั่นคงทางความรู้สึกซึ่งไม่ควรมีผู้ใดมาลบหลู่ได้นั่นเอง อย่างไรก็ตาม การسابแข่งสามารถใช้เป็นรูปแบบหนึ่งในการต่อสู้หรือตอบโต้สำหรับผู้ที่มิอำนาจหรือมีกำลังต่ำกว่าก็ได้ เช่น ในเรื่อง *พระนลคำหลวง* นางทมยันตีสาปแข่งกลีเพื่อต่อสู้กับพลังชั่วร้ายที่มาทำให้พระนลต้องตกกระท้ำลำบาก และสาปนายพรานที่พยายามเข้ามาลวงเกินให้ล้มตายลงต่อหน้า ความรู้สึกของนางทมยันตีคือความโกรธแค้นเสียใจแต่ไม่อาจตอบโต้ด้วยกำลังได้ จึงใช้ “การอธิษฐาน” ในรูปแบบการسابแข่งด้วยวาจาเพื่อตอบสนองความรู้สึกของตนเองและทำให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพราะได้ตอบโต้ผู้ที่เข้ามาทำร้ายจนได้รับผลกระทบเป็นการตอบสนอง

สาเหตุสำคัญของ “การอธิษฐาน” ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา คือ “เวลา” เพราะเชื่อว่าการจะทำเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จนั้น จำเป็นต้องอธิษฐานเพื่อช่วยยืดโยงช่วงเวลาต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสามารถทำเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ได้สำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายที่ทำได้ยาก มักใช้เวลายาวนานกว่าและอาจยาวนานข้ามภพชาติ สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ “ความทุกข์” แบ่งได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับพระโพธิสัตว์ มีเหตุปัจจัยคือความทุกข์เรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย วนเวียนอยู่ในวัฏสงสารอันเป็นสังขารแห่งชีวิต และความตั้งใจในการแสวงหาหนทางแห่งการดับทุกข์เหล่านั้นเพื่อตนเองและผู้อื่นอันเป็นความปรารถนาระดับโลกุตระ ส่วนในระดับบุคคล มีเหตุปัจจัยคือความทุกข์และอยากจะพ้นจากทุกข์นั้นเช่นกัน แต่เป็นความปรารถนาระดับโลกียะ เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ที่ไม่ใช่เพียงเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่หมายรวมถึงความทุกข์ที่เกิดจากโลภะ โทสะ และโมหะ เมื่อพิจารณาสาเหตุทั้งสองประการ พบว่า ทั้ง “เวลา” และ “ความทุกข์” ต่างเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึง “ความไม่มั่นคง” และความไม่แน่นอนหรือไม่จีรังยั่งยืนของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกเช่นเดียวกัน กล่าวคือ กาลเวลาย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีวันหยุดนิ่ง เป็นเครื่องเตือนให้เหล่าสรรพสัตว์เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ไปตามวาระและอายุขัย ทุกสิ่งย่อมมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ส่วนความทุกข์ก็เป็นเครื่องเตือนให้เห็นสังขารของชีวิตและความรู้สึก เพราะความทุกข์และความสุขย่อมเกิดขึ้นสลับวนเวียนไปไม่สิ้นสุด

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจะพบว่า **“ความไม่มั่นคง” หรือความไม่เที่ยงแท้จีรังแห่งสรรพสิ่งนี้ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิด “การอธิษฐาน” ทั้งในระดับโลกียะและระดับโลกุตระ** ส่วนข้อแตกต่างคือ ในระดับโลกียะ “การอธิษฐาน” ช่วยทำให้รู้สึกมั่นคงและแน่วแน่มากยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถเกิดขึ้นจาก “ความไม่มั่นคง” หลากหลายรูปแบบ เช่น ความรู้สึกไม่มั่นคงในจิตใจ ความกลัว ความโกรธแค้น ความผิดหวังเสียใจ ความไม่รู้ ความไม่มั่นคงทางสังคม เป็นต้น อีกทั้งยังแสดงความมุ่งมั่นในการกระทำเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังไม่ได้เป็นการแสวงหาความมั่นคงในระดับสูงสุดที่จะทำให้หลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดเหมือน “การอธิษฐาน” ในระดับโลกุตระ อย่างการที่พระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญเพียรสั่งสมบารมีในฐานะพระโพธิสัตว์และออกผนวชเพื่อค้นหาหนทางแห่งการดับทุกข์ ให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ถือเป็นความมุ่งมั่นตั้งใจในการหาทางออกที่เที่ยงแท้มั่นคงและจีรังยั่งยืน จนกระทั่งพระองค์ได้บรรลุพระอนุตรระสัมมาสัมโพธิญาณ และสั่งสอนเหล่าสรรพสัตว์ในไตรภูมิให้ใช้หลักธรรมเหล่านั้นในการหาความมั่นคงในชีวิตและจิตวิญญาณ ซึ่งจะนำพาไปสู่ภาวะทางจิตที่สูงขึ้นจนกระทั่งถึงภาวะแห่งความดับทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่เป้าหมายด้วยคำถามว่า “อธิษฐานอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จ” พบว่า **สิ่งสำคัญที่จะทำให้ “การอธิษฐาน” สัมฤทธิ์ผลได้ก็คือ การเริ่มต้นและความมุ่งมั่นของตนเองทั้งในระดับชีวิตและจิตวิญญาณ อันประกอบด้วย “การกระทำ” ที่มุ่งมั่นในระดับชีวิต และ “ความคิด” ที่มั่นคงในระดับจิตวิญญาณ เพื่อนำพาไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ**

เรื่อง “การกระทำ” ได้กล่าวไปแล้วดังที่ยกตัวอย่างเกี่ยวกับความมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงความสำคัญของ “ความคิด” ในระดับจิตวิญญาณ ในทางปฏิบัติแล้วแน่นอนว่าความคิดนั้นทำได้ง่ายกว่าและรวดเร็วกว่าการลงมือกระทำ แต่ว่าความคิดคือหลักการสำคัญที่ทรงพลังและกำหนดคำพูดและการกระทำให้เป็นไปได้ตามที่ปรารถนา ดังคำกล่าวที่ว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” และความคิดยังเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการกระทำที่มีจุดมุ่งหมาย ความคิดสำคัญที่มีผลานุภาพหรือมีผลต่อ “การกระทำ” เพื่อนำไปสู่จุดหมายได้ก็คือ **“ความเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่”** คือเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่ว่าต้องทำได้สำเร็จ ไม่หวั่นไหวแม้จะเจออุปสรรคใดหรือใช้เวลานานเท่าไร หากยกตัวอย่างกรณีของพระพุทธเจ้าเพื่อความต่อเนื่อง ก็พบว่าขณะที่พระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์ก็ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแน่นอนหรือไม่ แต่พระองค์ “เชื่อมั่น” เสมอว่าจะทำได้สำเร็จ ดังเห็นได้ชัดตั้งแต่จุดเริ่มต้นใน *สุเมธชาดก* ที่พระองค์ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้าว่า “ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน” เมื่อนั้นสุเมธดาบสจึงเกิดความเชื่อมั่นว่า “เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน” หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็บำเพ็ญบารมีตามคำสอนของพระทีปังกรพุทธเจ้าเรื่อยมาจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายได้สำเร็จ

หากเปรียบเทียบกับ “การอธิษฐาน” ของคนทั่วไปพบว่ายังเกิดขึ้นจากความไม่มั่นใจว่าจะเกิดสิ่งนั้นหรือไม่ หรือจะทำได้สำเร็จหรือไม่ ยังมี “การแลกเปลี่ยน” ด้วยวัตถุสิ่งของหรือคำสาบานต่าง ๆ ยิ่งทำให้เห็นว่า บุคคลเหล่านั้นไม่มั่นใจว่าจะสำเร็จได้ จึงต้องหาปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเป็นปัจจัยเสริมให้ “การอธิษฐาน” นั้น ทรงพลังมากยิ่งขึ้น อย่างการอ้างถึงอำนาจเบ็องบนหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น อำนาจของความสัตย์จริง อำนาจแห่งบุญบารมี อำนาจแห่งพุทธานุภาพ และพระรัตนตรัย อำนาจแห่งเทพเจ้า เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์เชื่อถืออำนาจของ “สิ่งเบ็องบน” นั้นมีผลานุภาพอย่างยิ่งและอำนาจนี้มีบทบาทในการช่วยเหลือให้ความมุ่งมั่นตั้งใจของมนุษย์สัมฤทธิ์ผลได้ และยังสะท้อนว่า **มนุษย์ยอมรับว่ากำลังของตนเองนั้นมียุ่จำกัด เพราะเราต้องพึ่งพาและอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งอื่นที่มีผลานุภาพเหนือกว่าอยู่เสมอ** ดังปรากฏบทบาทของอำนาจเหล่านั้นใน “การอธิษฐาน” รูปแบบต่าง ๆ ทั้งในระดับโลกียะ เช่น ช่วยประทานพรให้ตามปรารถนา คัมภีร์ครองชีพพันภัย พิสูจน์ความจริง เป็นทิพย์ยานรับรู้ ทำนายสิ่งที่ต้องการล่วงรู้ ลงโทษผู้กระผิด ในระดับโลกุตระ เช่น ทดสอบบุญบารมี สนับสนุนความมุ่งมั่นให้บรรลุเป้าหมาย เป็นต้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิ่งสำคัญที่สุดไม่ใช่เรื่องของวัตถุหรือการแลกเปลี่ยนใด ๆ แต่อยู่ที่ความคิดที่มี “ความเชื่อมั่น

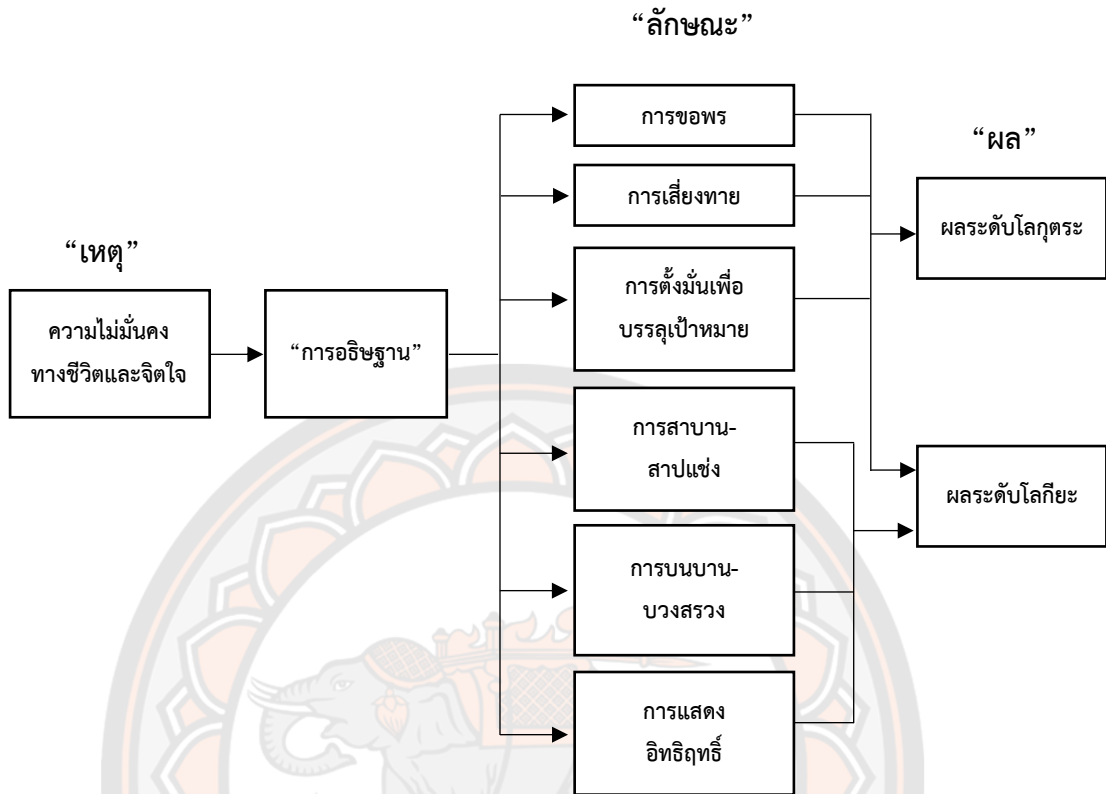
อย่างแน่วแน่” จากจิตใจของผู้อธิษฐานนั่นเอง เพียงแต่ความเชื่อมั่นนั้นอาจเริ่มเกิดขึ้นได้จากแรงขับเคลื่อนของผู้ที่ทำให้เชื่อเช่นนั้นประกอบกับคำสอนหรือการชี้แนะของผู้รู้ เช่น แรงขับเคลื่อนของพระโคตมพุทธเจ้าคือคำสอนและพุทธพยากรณ์ของพระพุทธรเจ้าองค์ก่อน แต่พระโคตมพุทธเจ้าก็ยังเชื่อในความตั้งมั่นของพระองค์เองเป็นสำคัญและมุ่งกระทำจนประสบผลสำเร็จ อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้อธิษฐานทั่วไปในทางโลก เมื่อแสวงหาแรงขับเคลื่อนในลักษณะเดียวกัน จึงมีการบูชาสักการะหรือทำพิธีกรรมเพื่อ “สื่อสาร” กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเบื้องบน เพื่อให้เชื่อในเป้าหมายของตนเองมากขึ้นจนอาจหลงลืมไปว่าสิ่งสำคัญคือความเชื่อมั่นในตนเอง ส่วนแรงขับเคลื่อนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเหมือนแรงสนับสนุนที่ช่วยให้ดำเนินไปในจุดหมายอย่างมี “ความเชื่อมั่น” มากขึ้นเท่านั้น อีกทั้งยังต้องดำเนินตามคำสอนหรือแนวทางจากผู้รู้อย่างถูกต้องไม่เชื่อถือน้อย่างงมงายหรือพึ่งพาแต่ความเชื่อถือนั้นอย่างเดียวโดยไม่เชื่อมั่นในตนเองหรือลงมือกระทำ

เมื่อพิจารณาสาเหตุและวิธีการแห่ง “การอธิษฐาน” แล้วก็นำไปสู่คำถามว่า “ผลแห่งการอธิษฐานคืออะไร” งานวิจัยนี้พบว่า “การอธิษฐาน” ทั้งที่ปรากฏในวรรณคดี และพระไตรปิฎกทำให้เกิด “พลัง” บางประการที่มีอำนาจส่งผลได้ทั้งเชิงบวกและเชิงลบ อำนาจที่เป็นพลังบวกส่วนใหญ่จะมีบทบาทในการช่วยคุ้มครองให้ผู้อธิษฐานพ้นภัยและมีกำลังแน่วแน่ในการกระทำเป้าหมายที่มุ่งมั่นให้สำเร็จได้ทั้งในระดับโลกียะและระดับโลกุตระ

ตัวอย่าง “การอธิษฐาน” ในพระไตรปิฎกที่เป็นพลังเชิงบวกในการป้องกันให้พ้นจากภัยหรือสิ่งชั่วร้าย เช่น *กุกุรชาตก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นสุนัขและต้องการเข้าไปพบกับพระราชินีที่สั่งฆ่าสุนัขเพราะความเข้าใจผิดเพื่อทำการชี้แจงข้อเท็จจริง โดยอธิษฐานระลึกถึงบารมีและกระทำเมตตาภาวนา ขอให้ไม่มีใครทำร้ายพระองค์ได้ *นพปานชาตก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญาวานรได้กระทำสักการีญาเอาปากเป่าไม้้อให้เป็นโพรงเพื่อให้เหล่าบริวารใช้ตูดน้ำจากบ่อได้โดยไม่ถูกผีเสื้อน้ำฆ่าเอาชีวิต *ทุมเมธชาตก* พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นช่างเผือกและกำลังถูกลงไปฆ่าให้ตกยอดเขาตายนายหัตถาจารย์ผู้ฝึกช่างช่วยบอกให้ช่างเผือกรู้ถึงอันตรายและด้วยอำนาจแห่งบุญของพระโพธิสัตว์ช่างนั้นก็ให้ลอยขึ้นในอากาศและรอดพ้นจากอันตราย ส่วนตัวอย่าง “การอธิษฐาน” ในลักษณะเดียวกันที่พบในวรรณคดี มักพบว่าเป็นการอ้างถึงความซื่อสัตย์ของผู้หญิงที่มีต่อสามี เช่น *สรรพสิทธิ์ คำฉันท์* นางสุพรรณโสภาถูกยักษ์กาลจักรจับตัวไปและอยากได้นางเป็นชายา แต่นางอธิษฐานความสัตย์ที่มีต่อสามีคือพระสรรพสิทธิ์ บันดาลให้ยักษ์ไม่สามารถแตะต้องนางได้ *ลักษณวงศ์* นางสุวรรณอำภา ถูกยักษ์ วิรุณมาศจับตัวมาและจะร่วมเสพสมด้วย แต่นางอธิษฐานด้วยความซื่อสัตย์ต่อสามีทำให้ประเวณีของนางหายไป *พระนลคำหลวง* ระหว่างนางทมยันตีเดินทางอยู่กลางป่า ด้วยเดชบารมีแห่งความสัตย์ซื่อต่อพระนลผู้เป็นสามี เหล่าสัตว์ร้าย รากษส และอสูรจึงไม่สามารถทำอันตรายนางได้

จากการวิเคราะห์เรื่องสาเหตุ ลักษณะ และผลแห่ง “การอธิษฐาน” สามารถสรุปเป็นแผนภาพเพื่อให้เข้าใจลำดับความคิดเรื่องกระบวนการของ “การอธิษฐาน” ได้ดังนี้

แผนภาพกระบวนการของ “การอธิษฐาน”

ภาพ 1 กระบวนการของ “การอธิษฐาน”

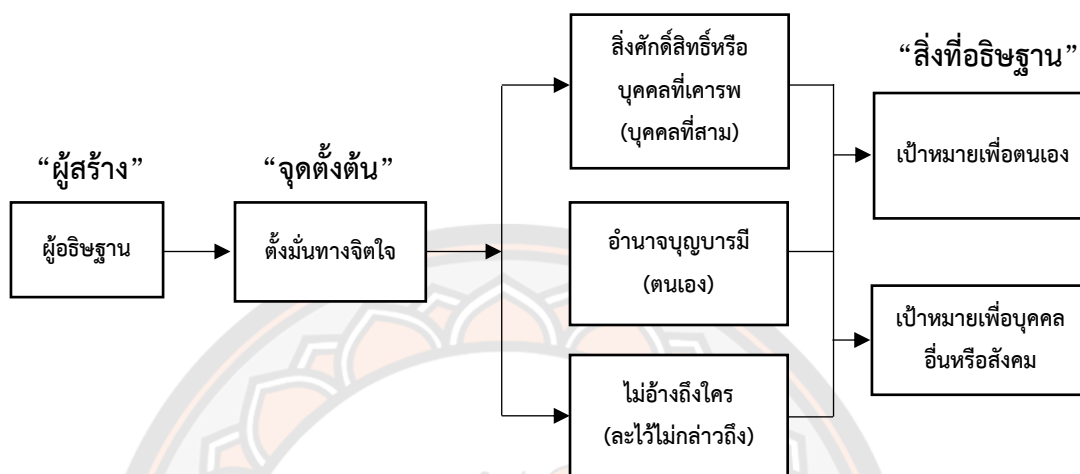
จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ของบุคคลเกิดขึ้นจากความไม่มั่นคงของสิ่งต่าง ๆ จนนำมาซึ่งความทุกข์ ความหวาดกลัว ความเศร้าโศก ความไม่รู้ หรือความโกรธแค้น บุคคลจึงหาทางออกด้วย “การอธิษฐาน” ในลักษณะต่าง ๆ แบ่งได้เป็น 6 ลักษณะ ได้แก่ การขอพร การเสี่ยงทาย การตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย การسابาน-สาปแช่ง การบนบาน-บวงสรวง และการแสดงอิทธิฤทธิ์ พบว่า มีเพียง 3 ลักษณะที่มุ่งผลในเชิงโลกุตระได้คือ การขอพร การเสี่ยงทาย และการตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย แต่สำหรับผลในเชิงโลกียะนั้นมีการมุ่งหวังจาก “การอธิษฐาน” ทุกลักษณะ สะท้อนให้เห็นว่า การسابาน-สาปแช่ง การบนบาน-บวงสรวง และการแสดงอิทธิฤทธิ์ ไม่ได้นำมาใช้ในการมุ่งไปสู่เป้าหมายเชิงโลกุตระเพราะแสดงถึงการยึดโยงอยู่ในเรื่องทางโลกอย่างเด่นชัด อีกทั้งอาจให้ผลเชิงลบและมีอิทธิพลจากความเชื่ออื่นที่เป็นวิญญานนิยมหรือเทวนิยม โดยเฉพาะการسابานและการบวงสรวง ในขณะที่การขอพร การเสี่ยงทาย และการตั้งมั่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย จะมีลักษณะเป็นทวิภาวะ (Duality) มากกว่า กล่าวคือ สามารถมุ่งไปได้ทั้งผลที่ดี หรือร้าย กุศลหรืออกุศล ทางโลกหรือทางธรรม

นอกจากนั้นแล้ว ยังสามารถสรุปเป็นแผนภาพด้านองค์ประกอบของ “การอธิษฐาน” ได้ดังนี้

แผนภาพองค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”

“สิ่งที่อ้างถึง”

(อาจมีวัตถุ คำพูด หรือพิธีกรรมช่วยสื่อสารหรือไม่มีก็ได้)

ภาพ 2 องค์ประกอบของ “การอธิษฐาน”

แผนภาพข้างต้นแสดงว่า “การอธิษฐาน” นั้นเกิดขึ้นได้จากองค์ประกอบ 4 ประการคือ

- 1) ผู้สร้าง คือผู้อธิษฐาน จะต้องมีการกำหนดว่าใครอธิษฐานและมีความสำคัญในการกำหนดทิศทางของ “การอธิษฐาน”
- 2) จุดตั้งต้น คือสิ่งสำคัญที่ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของ “การอธิษฐาน” ซึ่งต้องเกิดจาก “ความตั้งมั่นทางจิตใจ”
- 3) สิ่งที่อ้างถึง มักเป็นการนึกถึงหรือกล่าวถึงบุคคลที่สามที่ผู้อธิษฐานเชื่อว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ หรือกล่าวถึงสิ่งนามธรรมอย่างอำนาจบุญบารมีที่ตนเคยกระทำ ซึ่งจะกล่าวถึงหรือไม่กล่าวถึงก็ได้ เพราะพบว่าหลายครั้งมี “การอธิษฐาน” ที่ไม่ได้อ้างถึงใครแต่ละไว้ไม่กล่าวถึง โดยอาจมีวัตถุ คำพูด หรือพิธีกรรมช่วยสื่อสารกับสิ่งที่อ้างถึงหรือไม่มีก็ได้ เช่น ใช้เครื่องเสียงทาย ใช้คำพูดในการสาบาน ใช้พิธีกรรมในการบวงสรวง แต่การขอพรมักใช้เพียงความคิดในใจ
- 4) สิ่งที่อธิษฐาน เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เข้าใจเจตนาารมณ์ของผู้อธิษฐานว่าต้องการอธิษฐานเพื่อสิ่งใด ส่วนใหญ่พบว่ามักอธิษฐานเพื่อตนเอง แต่ว่ามีบางส่วนที่อธิษฐานเพื่อคนรัก คนใกล้ชิด ครอบครัว เจ้านาย และสังคม

สิ่งสำคัญของ “การอธิษฐาน” อีกประการหนึ่งคือทำให้ผู้อธิษฐานมี “ความหวัง” ในการกระทำ เป้าหมายให้สำเร็จได้ โดยเฉพาะเป้าหมายที่ทำได้ยากหรือเป็นอุดมคติ ดังที่เห็นได้จากกวีผู้แต่งวรรณคดี แสดงปณิธานไว้ว่าขอให้ได้บรรลุนิพพาน โดยมีนัยว่าอาจเกิดขึ้นในอีกระยะเวลาอันยาวไกลหรือเกิดขึ้นได้ในท้ายที่สุด แต่อย่างน้อย “การอธิษฐาน” ก็ทำให้ยังมี “ความหวัง” ถึงอนาคตที่จะดีขึ้นเรื่อย ๆ เข้าใกล้จุดมุ่งหมายมากขึ้น มีจิตที่สูงขึ้นไป และมีความสุขมากขึ้น จนกว่าผู้ที่อยู่ในระหว่างการเดินทาง

ไปบนเส้นทางนั้นจะไปถึงจุดหมายปลายทางที่ตนมุ่งหวังได้ ดังตัวอย่างตอนที่ปรากฏในคำนำเรื่อง *ลิลิตนารายณ์สิบปาง* กล่าวถึงกัลกยาวตาร ปางที่ 10 เป็นการอวดตารแห่งอนาคตของพระนารายณ์ เพื่อมาปราบคนชั่วร้ายและบันดาลสัตยธรรม ให้เกิดขึ้นอีกครั้ง ความหวังในโลกอนาคตอันสงบสุข และพระศาสนาที่มีความรุ่งเรืองนี้เปรียบเสมือนความหวังของพุทธศาสนิกชนที่มุ่งหวังไปเกิดในดินแดน พุทธเกษตรของพระศรีอาริยเมตไตรย ผู้ที่เชื่อว่าจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล และเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเพื่อนำพาเหล่าสรรพสัตว์ข้ามห้วงทุกข์ไปยังดินแดนแห่งนิพพาน ดังคำกล่าวต่อไปนี้

ส่วนกัลกยาวตาร, ปางที่ 10 ของพระนารายณ์, อันกล่าวว่าจะได้มีมาในปลายกัลยुकนั้น, ตามคำทำนายว่า จะมีรูปเป็นคนขาวขี้น้ำขาว, และจะเป็นผู้ปราบปรามคนชั่วร้าย ทั้งหลายและจะบันดาลให้มีสัตยธรรมขึ้นใหม่โดยบริบูรณ์เหมือนเช่นในกฤตยุค. สรุปความ ก็คือ กัลกยาวตารนี้เป็นประจักษ์แสดงความหวังในอนาคต, เช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนบาง หมู่บางเหล่าหวังได้พบพระศรีอาริยเมตไตรย, และพวกถือศาสนายิวหวังได้พบเมสไซยาห์, นับว่าเป็นส่วน 1 แห่งธรรมตามนุษย์ที่จำจะต้องหวังได้พบเห็นความสุขยิ่งไปกว่าที่ตน ได้รับอยู่แล้ว.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521: [9])

ยิ่งไปกว่านั้น “การอธิษฐาน” ยังส่งผลให้เกิด “การเดินทาง” ทั้งการเดินทางภายนอก และ การเดินทางภายใน กล่าวคือ “การเดินทางภายนอก” (Physical Journey) หมายถึงการเดินทาง ในทางกายภาพ โดยเคลื่อนย้ายจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งในแนวระนาบ (horizontal) เช่น กวีมัก แต่งวรรณคดีนิราศเมื่อออกเดินทางจากถิ่นฐานตนเองไปสักการะศาสนสถานต่าง ๆ เพื่ออธิษฐาน ให้เกิดบุญกุศลหรือปฏิบัติภารกิจของราชสำนัก อาทิ รอยพระพุทธรูปที่สระบุรี พระปฐมเจดีย์ ที่นครปฐม พระธาตุหริภุชชัยที่ลำพูน เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นสถานที่ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับ พระพุทธเจ้าและส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนเกิดแรงศรัทธาในการเดินทางมาบูชาสักการะในลักษณะ ของการจาริกแสวงบุญ การเดินทางด้วยความยากลำบากในสมัยนั้น จึงมิได้เป็นเพียงการเดินทาง ภายนอกเพื่อมาทำบุญเท่านั้น แต่ยังเป็นกุศโลบายให้ผู้เดินทางได้มี “การเดินทางภายใน” (Spiritual Journey) หรือการเดินทางในจิตวิญญาณด้วย โดยเกิดการไต่ระดับทางความคิดและจิตวิญญาณจาก จุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งที่สูงขึ้นไปในแนวตั้ง (vertical) เช่น เมื่อภิกษุได้เห็นพระบรมสารีริกธาตุก็ช่วย ให้พึงระลึกถึงปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่าควรดำเนินชีวิตด้วยความ ไม่ประมาท เป็นต้น ดังเช่นที่ ประมวล เพ็งจันทร์ (2556: 15-17) ได้กล่าวถึงที่มาและความสำคัญของการจาริกแสวงบุญไว้ดังนี้

การจาริกแสวงบุญเป็นจารีตที่เราได้รับมาจากชาวอินเดีย ... “ติดยาตระ” ถ้าแปลตามตัวแปลว่า การเดินทางไปแสวงหาท่า หรือไปสู่ท่า “ติดถ” แปลว่า ท่า คำคำนี้ยังใช้อยู่มาถึงปัจจุบัน ... ภาษาไทยเราเรียกว่า การจาริกแสวงบุญ ความหมายดูเหมือนกับว่า เขาสัญจรไปในทางกายภาพ คือมีจุดหมายเชิงกายภาพอยู่ ณ จุดนั้นจุดนี้ แต่จริง ๆ แล้วการเดินทางแสวงบุญหรือจาริกแสวงบุญมีมิติในด้านจิตใจ เพราะคำว่า “ท่า” ที่เราพูดถึง คือจุดเริ่มต้นที่จะได้ข้ามฟากไปถึงสู่อีกฝั่งหนึ่งของสภาวะจิต หากสภาวะจิตของเราในปัจจุบันเป็นคนคับแคบขุนมัวด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การเดินทางจาริกแสวงบุญ เป้าหมายจริง ๆ จึงหมายถึงสภาวะที่เชื่อมจากความขุนมัวไปสู่ความแจ่มใสเบิกบาน หรือผ่านความทุกข์ คับแคบเป็นความสุข ถ้าเราเข้าใจในความหมายนี้เราก็จะรู้มิติของการแสวงบุญ ที่แม้จะดูเป็นรูปลักษณะภายนอก คือมีการเดินทางไปยังที่หนึ่งใดซึ่งเรากำหนดหมายขึ้น แต่ในความหมายจริง ๆ แล้ว คือการเดินทางจาริกในมิติทางด้านจิตใจ โดยการกำหนดเป้าหมายภายนอกนั้นก็เพื่อทำให้จิตของเรามีความศรัทธาเชื่อมั่น และมีพลังสามารถเดินทางในมิติทางด้านจิตใจได้ลุ่มลึก เปรียบประหนึ่งว่าบางสิ่งที่เป็นกายภาพมีบทบาทเป็นแนวทางหรือเป็นหนทาง คอยกำกับวิถีให้น้ำไหลไปในหนทางที่ควรจะไป แต่จริง ๆ แล้วมิติสำคัญอยู่ด้านในจิตใจ การจาริกแสวงบุญจริง ๆ แล้วคือการทำกิจกรรมอันก่อให้เกิดการเดินทางแห่งมิติภายในของเราเอง โดยเราใช้การเดินทางภายนอกมาเป็นอุปมาเพื่อเดินทางภายใน

จากข้อความข้างต้น คำว่า “ท่า” หรือการเดินทางซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่จะได้ “ข้ามฟาก” ไปสู่อีกฝั่งหนึ่งของสภาวะจิตในระดับที่สูงขึ้น เป็นสิ่งที่ช่วยให้เห็นว่า “การอธิษฐาน” ระหว่างการเดินทาง เช่น การเดินทางในวรรณคดีนิราศหรือการจาริกแสวงบุญ เป็นการแสดงออกถึงสภาวะทางจิตวิญญาณของผู้เดินทางที่มีความมุ่งมั่นจะไปยังจุดหมายปลายทางที่ตั้งใจไว้ แต่ในระหว่างทางก็มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสภาวะจิตนั้นอันเกิดจากการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่พบเจอโดยเปลี่ยนผ่านจากความขุนมัวหรือความทุกข์โศกจากการพลัดพรากจากคนรักหรือถิ่นฐานเดิมเป็นความแจ่มใสหรือความสุขที่ได้เข้าใจสัจธรรมของชีวิตมากยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป “การอธิษฐาน” เป็นหลักปรัชญาและวัฒนธรรมความเชื่ออันสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์มี “ความไม่มั่นคง” ในชีวิต และจิตใจจึงจำเป็นต้องหาวิธีการสร้างความมั่นคงให้กับความรู้สึกของตนเองด้วย “การอธิษฐาน” เปรียบเสมือนการตั้งเข็มทิศในจิตใจเพื่อนำพาให้จิตนั้นเดินทางไปในเส้นทางที่ถูกต้อง วิธีการที่จะทำให้ “การอธิษฐาน” ประสบผลสำเร็จได้

ต้องประกอบด้วย “การกระทำ” ที่มุ่งมั่นในระดับชีวิต และ “ความคิด” ที่มั่นคงในระดับจิตวิญญาณ รวมถึงความเชื่อมั่นแน่วแน่ในตนเองประกอบกับความเชื่อในแรงขับเคลื่อนของสิ่งเบื้องบนที่จะช่วยให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ได้ โดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดในทางศาสนา ซึ่งถือเป็น “ปลายทาง” แห่ง “การอธิษฐาน” ที่มีพยานภาพมากที่สุดอันเกิดขึ้นได้จากการทำจิตให้นิ่งและทำจิตให้ว่าง ละทิ้งจากการยึดมั่นถือมั่นในอัตตาหรือความเป็นตัวตนทั้งปวง เพื่อในท้ายที่สุด จะนำไปสู่การเข้าถึงหรือการหลอมรวมกับ “สิ่งเบื้องบน” อย่างเป็นทางการนิตินันต์ คือภาวะแห่ง “การแหงทะลุ” (transcendence) ทางจิตวิญญาณ หรือเรียกได้ว่าภาวะแห่งการน้อมนำจิตให้เชื่อมโยงกับต้นธาตุ ยกตัวอย่างจากการที่พระพุทธเจ้าเชื่อมั่นมาตลอดว่าจะได้บรรลุนิพพาน และทำเช่นนั้นอยู่มิขาดสาย แต่เป้าหมายระดับสูงสุดจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเกิดการกำจัดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรืออัตตาจนหมดสิ้น และปราศจากกิเลสตัณหาหรือความอยากได้อีกมีสิ่งใดอีก ทำให้ได้ค้นพบสิ่งที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “นิพพาน” ได้สำเร็จอย่างแท้จริง ดังที่ บารณี บุญทรง (2552: 243) กล่าวถึง “การค้นพบจุดที่หยุดนิ่งด้านใน” ไว้ว่า

...เมื่อตระหนักรู้แล้วว่าเหนือมิติแห่งกาลและทวิภาวะมีสภาวะเหนือโลก ซึ่งถือกันว่าเป็นที่มาและเป็นไปที่สรรพชีวิตจะคืนกลับไป มนุษย์ก็แสวงหาหนทางที่จะทำให้ตนสามารถกลับสู่มิติเหนือโลก เรารู้แนวทางแล้วว่าหากต้องการกลับสู่ต้นธาตุ เราจะต้องกำจัดการยึดถือตนเองเป็นสำคัญ ทั้งนี้ต้องเตรียมความพร้อมของจิตเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว วิธีการก็คือทำให้จิตสงบจากสิ่งก่อกังหลาย พุดโดยสรุปก็คือต้องฝึกให้จิตค้นพบจุดที่หยุดนิ่งด้านในเพื่อน้อมนำจิตของเราให้เชื่อมโยงกับต้นธาตุ

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การอธิษฐาน” ยังสามารถวิเคราะห์จากชุดข้อมูลอื่น ๆ ได้อีกหลากหลายรูปแบบ เพื่อนำเสนอแง่มุมหรือแนวคิดให้เห็นลักษณะเหมือน คล้าย และแตกต่าง เช่น “การอธิษฐาน” ในกลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจความคิดความเชื่อของคนเฉพาะกลุ่มมากยิ่งขึ้น เช่น นิทานพื้นบ้าน ตำนาน เพลงพื้นบ้าน หรือการศึกษาเรื่อง “การอธิษฐาน” ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจโลกทัศน์ความเชื่อทางศาสนาอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาข้อมูลโดยเน้นวรรณคดีประเภทที่ได้รับความนิยมจากภาษาต่างประเทศ เช่น วรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีจีน วรรณคดีตะวันตก หรือศึกษากลุ่มวรรณกรรมร่วมสมัย เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ เพื่อแสดงให้เห็นความมุ่งหวังของกลุ่มคนและอิทธิพลของแนวคิดความเชื่อนี้ที่อาจปรับเปลี่ยนไปได้ตามสภาพสังคม วัฒนธรรม และยุคสมัย

บรรณานุกรม

มหาวิทยาลัยสุรินทร์

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2550). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,
กลบทสิริวิบูลกิตติชาติดก. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย,
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2528). วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.
กัมพูชฉัตร. (2543). พระองค์เจ้าหญิง. นิพานวังน่า (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.
กาพย์กุมารบรรพ. (2459.) พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
กิ่งแก้ว อุตถากร. (2552). พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร,
6(1), 1-9.
กิ่งแก้ว อุตถากร. (2558). บางเรื่องจากข้อคิดงานเขียนประกอบการเรียนการสอนวิชาคติชนวิทยา.
พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
กุสุมา รักษมณี. (2559). กุศุมาวรรณนา 6: วิถีवारประพันธ์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2519). วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
ขุนช้างขุนแผน (ฉบับชำระใหม่). (2559). กรุงเทพฯ: แสงดาว.
คุณ โทษณ์. (2545). พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
โคลงกวีโบราณ. (2467). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จตุพร ศิริสัมพันธ์ (บก.). (2547). ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับจารึกพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพฯ:
สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
จักรปาณี (ฤกษ์), หลวง. (2468). นิราศพระปถวี. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จักรปาณี (ฤกษ์), หลวง. (2512). นิราศทวาราวดี และบทละครเรื่องมณีพิไชย. พระนคร:
กรมศิลปากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2513). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่ 22
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2514). บทละครเรื่องเงาะป่า. (พิมพ์ครั้งที่ 12).
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2542). พระราชพิธีสิบสองเดือน (พิมพ์ครั้งที่ 18).
กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2561). ไกลบ้าน. นนทบุรี: ศรีปัญญา.

- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2544). *วรรณคดีอุบายตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2545). *อ่านลิลิตพระลอ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2547). *อ่านโองการแข่งน้ำ: ฉบับวิเคราะห์และถอดความ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2550). “เสียงน้ำในวรรณคดีไทย”. *น้ำคือชีวิต:วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน
- ชาคริต อนันทรวัน. (2539). *วรรณกรรมใบเชิมนซี*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2. (2503). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2545). *นิราศนครวัด*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2561). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006).
- ตาสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้า. (2561). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ไตรภูมิภิกษา ฉบับถอดความ. (2528). กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- ทองย้อย แสงสินชัย. (2561). “สังข์กริยา.” สืบค้น 1 พฤศจิกายน 2563, จาก <http://zhort.link/LFU>.
- ทิโมธี ฟรีด และปีเตอร์ แกนต์. เฮอร์เมติคา. (2551). *อมตธรรมนำโลก*. กิ่งแก้ว อตถาการ (ผู้แปล). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เทพรัตนราชสุดาเจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร, กรมสมเด็จพระ. (2525). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนู แก้วโอภาส. (2542). *ศาสนาโลก (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- ธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้า. (2554). *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร้อยกรอง*. กรุงเทพฯ: เพชรกะรัต.
- ธัมมโชติ. (2559). *คุณค่าของพระไตรปิฎก*. สืบค้น 4 มิถุนายน 2563, จาก <https://tripitaka-online.blogspot.com/2016/09/tpd-main.html#val>.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2554). อธิษฐาน: การอ่อนน้อม ความหวัง การรอคอย หรือบทพิสูจน์ศักยภาพของมนุษย์. *วารสารศิลปศาสตร์ปริทัศน์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ*, 6(11), 1-18.

- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2516). *โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* (พิมพ์ครั้งที่ 8). พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- นันทชัย มีชูธน. (2546). ความจริงเกี่ยวกับการอธิษฐาน. *พระคริสตธรรมปริทัศน์ สหกิจคริสเตียนแห่งประเทศไทย*, 54(290), 11-14.
- นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชสุภ. (2552). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2545). *พินิจวรรณลักษณ์*. กรุงเทพฯ: ลายคำ
- บารณี บุญทรง. (2552). ชีวิตและคุณูปการของโจเซฟ แคมป์เบลล์ต่อการศึกษาเทพปกรณัม. *พิชญ์โลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร*.
- บุญร่วม เทียมจันทร์. (2550). *คู่มือไปศาล*. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (2529). *แนวโน้มวรรณกรรม: รวมบทความ*. กรุงเทพฯ: อานไทย.
- ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2548). *สรรพสิทธิ์คำฉันท์*. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2549). *ลิลิตตะเลงพ่าย*. กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพน.
- ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2558). *พระปฐมสมโพธิ*. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหาร. (2523). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหาร. (2557). *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ. (2561). อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระนิพพานที่มีผลต่อสังคมไทย. *วารสารวิชาการจรบุรีรัมย์*, 3(2), 26-37.
- ประมุข สารพันธ์. (ม.ป.ป.). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก*. สืบค้น 4 มิถุนายน 2563, จาก http://oldweb.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/menu2_2.htm#.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ประเสริฐ ณ นคร. (2546). *โคลงนิราศทริภุชชัย*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.
- ปรียา หิรัญประดิษฐ์. (2549). *การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยา*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ปัทมา ฑิฆประเสริฐกุล. (2560). ขอพระโนววรรณคดีของพระเกียรติ. *วารสารไทยศึกษา*, 13(1), 73-100.
- พรหมสมพัตสร (มี), หมิ่น. (2553). *นิราศเดือน*. กรุงเทพฯ: วิสตอม.

- พระคริสตธรรมคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาเดิม และพันธสัญญาใหม่. (2531). กรุงเทพฯ: สมาคม
พระคริสตธรรมไทย.
- พระครูสิริรัตนานวัตร. (2555). *การบนบาน บวงสรวง: แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย*
(รายงานผลการวิจัย). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์
พุทธชินราช.
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (2515). *วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)* (พิมพ์ครั้งที่ 3). นครหลวงฯ:
แพร์พิทยา.
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (2556). *ราชาธิราช*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006).
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (2559). *สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้น
ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาเชาวฤทธิ์ นรินโท (ทรัพย์สวัสดิ์). (2562). การอธิษฐานจิตในพระพุทธศาสนากับการดำเนิน
ชีวิตประจำวัน: A Prayer in Buddhism and Daily Life. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*,
19(3), 243-254.
- พระมหานิส กตสารโ (ทินนัม) (2553). *การศึกษาวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท*
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวิเชียร สุธีโร. (2562). ความสุขในทัศนะของพระพุทธศาสนา. *วารสารพุทธมคค์ ศูนย์วิจัย*
ธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม, 4(1), 42-47.
- พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน. (2550). *ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และ*
ภาษา (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระวินัยปิฎก พระสุตตร และอรรถกถาแปล; พระอภิธรรมปิฎก. (2543). (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ:
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พิชชธร ปะทะวัง. (2559). 'การอธิษฐาน' ในปัญญาสชาติฉบับหอสมุดแห่งชาติ: การนำเสนอภาพ
พระโพธิสัตว์และสารัตถธรรมทางพุทธศาสนา (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต).
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2516). *กนกนคร*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *ศาสนากับสังคม*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2499). *ดาหลัง*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2545). *บทละครเรื่องอุณรุท*. กรุงเทพฯ:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 4* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2557). *อิเหนา* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2558). *บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย และคาวี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พุ่ม, คุณ. (2464). *เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ*. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ไพโรจน์ ปัญจวรรณนท์. (2556). *การศึกษาเปรียบเทียบการอธิษฐานจิตในทัศนะรอนดาเบิร์นกับพระพุทธศาสนา* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (2557). *พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: เอกภาพในความหลากหลาย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภูเนตรนรินทร์ฤทธิ์, กรมหลวง. (2544). *โคลงนิราศฉะเชิงเทรา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศศ เซ็นเตอร์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2472). *ลิลิตพ่ายฟ้า*. พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2521). *ลิลิตนารายณ์สิบปาง* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2521). *ศกุนตลา: สำนวนต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *มัทนะพาธา หรือ ตำนานแห่งดอกกุหลาบ*. กรุงเทพฯ: วิสดอม.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2556). *วิวาห์พระสมุทร; ท้าวแสนปม*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2557). *พระนลคำหลวง* (พิมพ์ครั้งที่ 4). นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- มังกร พรหมโยธี, พลเอก. (2498). ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม. *วารสารวัฒนธรรม*, 2(4), 5-7.

- มี, มหาตเล็ก. (2530). *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*.
กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
มุหัมมัด บิน อิบรอฮีม อัตตุวัยญีรีย. (ม.ป.ป.). *วิธีการละหมาด*. ดานียา เจะสนิ (ผู้แปล). สืบค้น 7
มีนาคม 2563, จาก: <http://www.ipoknowledge.com/main/content.php?id=460>.
- ยุพารักษ์ ชนะบวรวัฒน์. (2560). *การบดบังศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธในสังคมไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รวมวรรณคดี 5 เรื่อง บทละครเรื่อง พระมเหศวรเถา, อุณรุทธร้อยเรื่อง, กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อม
เปิดสวรรค์, กลอนเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ,
ระเด่นลันได*. (2559). กรุงเทพฯ: ร้านนครสาส์น,
ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชสุภาวดี, พระยาและอินท์. (2516). *พระภิกษุ. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี*.
กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานวันสารทศกฐณีภาคทักษิณ.
- เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำหรับทำวาศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ*. (2457). พระนคร:
หอพระสมุดวชิรญาณ.
- ลัลลนา ศิริเจริญ. (2517). *คู่มือกำทรวลครีปราชาญ์*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง.
- วงศาธิราชสนิท, กรมหลวง. (2465). *โคลงนิราศพระประชมประโทน*. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร,
- วงศาธิราชสนิท, กรมหลวง. (2485). *จินตตามณี เล่ม 2*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- วชิรญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2552). *ธรรมภาณี: พจนานุกรมคำสอน
พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- วชิรญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2555). *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ:
สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช.
- วรรณวนิช สว่างแจ้ง. (ม.ป.ป.). *การถวายสัตย์ปฏิญาณของคณะรัฐมนตรี*. สืบค้น 1 ตุลาคม 2563,
จาก: <http://wiki.kpi.ac.th/>.
- วรรณมน ไตรยศักดา. (2563). *บรรยากาศพิธีบวงสรวง 'พระตรีมูรติ' ค่าคืนก่อนวันวาเลนไทน์*.
สืบค้น 7 มีนาคม 2563, จาก <https://thestandard.co/sacrifice-night-ceremony-before-valentines-day>.
- วัชร พึ่งวัชรากร. (2559). *ความรู้จากการบวช: ข้อควรปฏิบัติของพระ (ของใช้)*. สืบค้น 1 เมษายน
2563, จาก <https://tonwachara.wordpress.com/2016/08/23/monk-know-6/>.

- วัชรีย์ รมยะนันท์. (2535). *วิวัฒนาการวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ.
- วิชณี รัตนพันธ์ (บก.). (2560). *มหาชาติคำหลวง: ฉบับสมโภช 100 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: ชมรมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รุ่นเข้าปี 2510.
- ศรีมโหสถ, พระ. (2561). *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงนิราศนครสวรรค์ ภาพย่อโคลง โคลงอักษรสาม*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), พระยา. (2457). *หนังสือนิติสารสาธก*. พระนคร: โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิต.
- ศิริภาพร ณ ถลาง. (2557). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมชาย เกิดแก้ว. (2537). *พุทธศาสนากับสังคมที่เปลี่ยนแปลง: กรณีศึกษาการตัดบาตรของพุทธศาสนิกชนเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานครกับอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2544). *ทศปฐมาภิเศก*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 31). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- สมัคร บุราวาส. (2554). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- สมุทรโฆษคำฉันท์. (2529). (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- สวน, มหาตเล็ก. (2471). *โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- สวามี ประภาวณันทะ และเฟรดเดอริค แมนเชสเตอร์. (2553). *อุปนิษิต: คัมภีร์เพื่อความสงบคานตี*. กิ่งแก้ว อุตถากร (ผู้แปล). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สายवरุณ น้อยนิมิต. (2542). *อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานวรรณคดีคำสอนของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2556). *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

- สุธีรา สัตยพันธ์ (บก.). (2556). *ประชุมวรรณคดีเรื่อง พระพุทธบาท*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สุนทรภู่. (2558). *นิทานคำกลอนสุนทรภู่เรื่องลักษณะวงศ์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุนทรภู่. (2558). *นิทานคำกลอนสุนทรภู่เรื่องสิงห์ไกรภพ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุนทรภู่. (2558). *พระอภัยมณี*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- สุภาพร พรมเถื่อน. (2554). *การศึกษาแนวคิดเรื่องอริษฐานบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2543). *คำบรรยายพระไตรปิฎก (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ:ธรรมสภา.
- เสาวณิต จุลวงศ์. (2561). *วรรณคดีศึกษา: จากพื้นผิว ถึงโครงสร้าง สู่อุดมการณ์*. นนทบุรี: ภาพพิมพ์. *เสือโคคำฉันท์และอนิรุทธ์คำฉันท์*. (2522). นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรสรา สายบัว (บก.). (2545). *พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 5)*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- อรสรา สายบัว (บก.). (2557). *ประชุมนิราศต่างประเทศ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล. (2552). *ทวนและทวนบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาทิตย์ ศรีจันทร์. (2552). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำลัทธิศาสนาของไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อิงอร สุพันธ์ุณี. (2551). *รัก ทุกข์ สุข โศก ในงานวรรณกรรมไทย: ภาพสะท้อนสังคม จากอดีตสู่ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- อิศรานุกภาพ (อัน), พระยา. (2470). *พระสุธนคำฉันท์*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- เอนก มากอนันต์. (2561). *จักรพรรดิราช: คดีอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ฮิลล์, นโปเลียน. (2557). *ปรัชญาชีวิตศาสตร์แห่งความสำเร็จ*. ปสงค์อาสา (ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: เดอะเกรทไพนอาร์ท.
- Andrew, Scottie. (2021). *The religious books used during the swearing-ins – and the symbolism behind them*. Retrieved October 1, 2023, from <https://edition.cnn.com/2021/01/21/us/bibles-inauguration-swearing-in-significance-trnd/index.html>
- Brown, Patricia D. (2003). *Paths to prayer: finding your own way to the presence of God*. San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Childers, Robert Caesar. (1875). *A dictionary of the Pali language*. London: Trubner.

- Davids, T. W. Rhys (Thomas William Rhys). (1925). *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*. Chipstead: Pali Text Society,
- Greig, Pete. (2019). *To be human is to pray*. Retrieved November 1, 2020, from <https://renovare.org/articles/to-be-human-is-to-pray>.
- Monier-Williams, Monier, Sir. (1993). *A Sanskrit-English dictionary: Etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*. Delhi: Sri Satguru Publications,
- Oxford University Press. (2020). *Definition of Prayer*. Retrieved November 25, 2020, from <https://www.lexico.com/definition/prayer>
- Poloma, Margaret M., & Pendleton, Brian F. (1991). The Effects of Prayer and Prayer Experiences on Measures of General Well-Being. *Journal of Psychology and Theology*, 19(1), 71-83.
- The Cloud. (2020). *Sacred Places in the Old Town*. Retrieved March, 15, 2020, from <https://readthecloud.co/worship-pray-rattanakosin-island>
- Thompson, Stith. (1977). *Motif-index of folk-literature* (6th ed.). Bloomington: Indiana University Press.
- Wilcock, David. (2011). *The Source Field Investigations*. New York: Penguin.
- Wilkins, Linda. (2015). *Research on Prayer and Healing: Past, Present, and Future Challenges*. Honors Thesis. Baylor University, Taxes, United States.